

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ
ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ

КОЗИРЄВА ОЛЕНА ВАДИМІВНА

УДК 332.012.2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ У ПРОСТОРОВІЙ
ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант
Кизим Микола Олександрович,
член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор

Харків – 2016 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ЄС І ЇХ ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА	12
1.1. Аналіз нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України	12
1.2. Диференціація соціально-економічного розвитку регіонів в країнах-членах ЄС	39
1.3. Державна підтримка проблемних регіонів в Україні.....	55
1.4. Політика вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів в ЄС.....	95
Висновки до розділу 1.....	119
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І КОНЦЕПЦІЯ ПРОСТОРОВОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.....	122
2.1. Аналіз закордонних теорій просторового розвитку регіонів.....	122
2.2. Українські школи соціально-економічного розвитку регіонів.....	136
2.3. Концепція просторового соціально-економічного розвитку регіонів України.....	145
Висновки до розділу 2.....	155
РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ФАКТОРІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	157
3.1. Теоретичні підходи до визначення факторів економічного зростання регіонів.....	157
3.2. Методичний підхід до ідентифікації факторів економічного зростання регіонів країни.....	174
3.3. Вплив факторів економічного зростання регіонів на їх соціально-економічний розвиток	194
Висновки до розділу 3.....	204
РОЗДІЛ 4 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВІДНОСИН МІЖ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ.....	206
4.1. Теоретичні підходи до визначення центр-периферійних відношень між регіонами країни.....	206

4.2. Теоретичні та практичні підходи дослідження регіональних просторових моделей розвитку	236
4.3 Методичний підхід до визначення центр-периферійних відношень між регіонами країни.....	262
Висновки до розділу 4.....	281
РОЗДІЛ 5 МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТОЧОК ЗРОСТАННЯ В ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ.....	283
5.1. Методичний підхід до виявлення точок економічного зростання в центр-периферійних відносинах в Україні.....	283
5.2. Моделі конвергенції в дослідженні нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів	309
5.3 Вибір інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України.....	328
Висновки до розділу 5.....	342
Висновки	344
Додатки	350
Список використаних джерел	414

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тривалий період часу з 1991 по 2016 рр. соціально-економічний розвиток регіонів України характеризувався поглибленою диференціацією та стійкою нерівномірністю. Перманентне збереження розриву між максимальними та мінімальними значеннями показників соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема ВРП на одну особу (8,8 разів у 2014 р.); наявних доходів населення (10,3 рази у 2015 р.); рівня безробіття за методологією МОП (2,8 разів за січень-вересень 2016 р.), обсягів реалізованої промислової продукції (38,9 разів за січень-вересень 2016 р.) свідчать про збереження центр-периферійних відносин між регіонами у економічному просторі країни. Така ситуація знижує загальну ефективність функціонування економіки країни, що відображається падінням позиції України у рейтингах міжнародних організацій. За індексом глобальної конкурентоспроможності України у 2015 р. змістилася з 76 до 79 місця порівняно з 2014 р., за індексом розвитку людського потенціалу відбулось несуттєве зростання з 83 до 81 місця.

Значна кількість напівпериферійних та периферійних регіонів потребує підтримки з боку держави, спрямованої на вирівнювання тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів-лідерів та проблемних регіонів, а також впровадження механізму сприяння господарської діяльності у полюсах економічного зростання. Впровадження цих заходів потребує відповідного теоретико-методологічного забезпечення, що й зумовило вибір теми дисертації.

Проблеми просторового розвитку регіонів країни досліджували Ф. Айдало [120], П. Бакланов [147], Р. Буайє [125], А. Браманти [130], М. Гроссетті [127], Л. Дмитришин [371, 372], П. Кругман [137], Г. Лаппо [148], П. Мінкар та О. Дем'яненко [150], Г. Мюрдаль [135], М. Фуджита [138] та ін.

Теоретико-методичні аспекти формування інноваційних поштовхів для

пожвавлення економічного зростання у проблемних периферійних регіонах представлені в роботах Е. Венаблеса [139], О. Гонти [368, 369], Н. Кондратенко [370], Л. Суарес-Вілла [132], Дж. Харріса [133], Б. Хорєва [149], Ю. Шаталіна [145].

Разом з тим, проблеми скорочення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах збереження центр-периферійних відносин, обґрунтування актуальної концепції соціально-економічного розвитку регіонів країни потребують поглибленого розвитку, що й визначає актуальність даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконувалася відповідно до планів науково-дослідних робіт Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за темами: «Механізм формування і державної підтримки регіональних науково-виробничих кластерних структур в умовах глобалізації» (№ д. р. 0107U006355), в якій здобувачем узагальнено теоретичні аспекти формування моделей кластерних структур у регіонах України; «Наукове обґрунтування соціально-економічного розвитку проблемних регіонів України» (№ д. р. 0110U008125), в якій здобувачем обґрунтовано положення концепції просторового соціально-економічного розвитку регіонів України; «Модернізація системи управління соціально-економічним розвитком регіонів» (№ д. р. 0114U005027), у якій здобувачем розроблено методичні положення щодо дослідження факторів економічного зростання регіонів країни.

Мета дисертаційної роботи полягає в розробці концепції та теоретико-методологічного забезпечення дослідження диференціації соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці України.

Для досягнення мети в роботі було необхідно вирішити ряд завдань:

- розробити концепцію просторового соціально-економічного розвитку регіонів України;
- обґрунтувати складові концептуальної моделі дослідження диференціації соціально-економічного простору країни;

- визначити систему понять, що описує диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів України;
- побудувати структурно-логічну схему оцінки факторів зростання регіонів;
- розробити операційну модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни;
- розвинути когнітивну схему взаємозв'язку між поняттями теорії зростання;
- удосконалити методичний підхід до оцінки впливу факторів економічного зростання регіонів на їх соціально-економічний розвиток;
- розробити методичний підхід до комплексного структурного дослідження центр-периферійних відносин між регіонами України;
- уточнити методичні положення щодо позиціонування регіонів України в площині їх соціально-економічного розвитку;
- удосконалити методичні положення щодо ідентифікації динамічності ВРП регіонів України;
- розвинути класифікацію соціально-економічного стану регіонів країни та визначити послідовність зростання проблемності їх соціально-економічного розвитку;
- розробити логічну схему взаємозв'язку між поняттями теорії зростання.

Об'єктом дослідження є процес просторового соціально-економічного розвитку регіонів України.

Предметом дослідження виступає теоретико-методологічне забезпечення дослідження диференціації соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці України.

Методологія і методи дослідження. Методологія дисертаційної роботи базується на теоріях та концепціях соціально-економічного та просторового розвитку регіонів. Отримання наукових результатів базувалося на використанні таких методів та прийомів: аналізу та синтезу, логічного конструювання – для обґрунтування гіпотез концепції просторового

соціально-економічного розвитку регіонів України; індукції та дедукції – для узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду й обґрунтування напрямів державної підтримки вирівнювання просторового соціально-економічного розвитку регіонів; матричного підходу – для ідентифікації проблемних регіонів у площині їх соціально-економічного розвитку; шкалювання та економічної компаративістики – для оцінки динамічності економічного зростання регіонів; формалізації та структурної декомпозиції – для структуризації факторів економічного зростання регіонів; контент-аналізу – для побудови класифікації соціально-економічного стану регіонів країни та визначення послідовності зростання проблемності їх соціально-економічного розвитку, а також для уточнення сутності понять, що описують диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці країни.

Інформаційну базу дослідження складають законодавчі та нормативно-правові акти України та інших країн; статистичні дані Державного комітету статистики України, міжнародних аналітичних та рейтингових агенцій, а також інші джерела.

Наукова новизна отриманих результатів.

У дисертаційній роботі розроблено концепцію просторового соціально-економічного розвитку України, що складається з ряду взаємопов'язаних гіпотез.

У процесі дослідження одержані наукові результати різного рівня наукової новизни:

уперше:

обґрунтовано концепцію просторового соціально-економічного розвитку, яка базується на ряді доведених гіпотез: 1 - про неоднорідність соціально-економічного простору країни; 2 - про асиметричність розподілу регіонів країни за рівнем їх соціально-економічного розвитку; 3 - про нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів країни; 4 - про зростання кількості проблемних регіонів в країні за рівнем їх соціально-економічного розвитку; 5 - про пріоритетність впливу факторів на соціально-

економічний розвиток регіонів країни; 6 - про ієрархічність побудови соціально-економічного простору країни; 7 - про конвергентно-дивергентні процеси розвитку ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни; 8 - про поляризацію точок економічного зростання соціально-економічного простору країни;

розроблено концептуальну модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни, складовими якої є поляризація, дивергенція, конвергенція, вирівнювання, рівномірність, пропорційність, однорідність, асиметричність, динамічність, проблемність та безпроблемність, ієрархічність та не ієрархічність як різні стани соціально-економічного розвитку регіонів країни;

запропоновано операційну модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни, яка передбачає реалізацію досліджень за напрямками: оцінка рівня соціально-економічного розвитку регіонів; визначення ступеня однорідності соціально-економічного простору країни та асиметричності у рівні соціально-економічного розвитку регіонів; ідентифікація стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів; оцінка факторів економічного зростання регіонів; ідентифікація ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни; виявлення поляризації точок економічного зростання соціально-економічного простору країни;

запропоновано структурно-логічну схему оцінки факторів економічного зростання регіонів, яка передбачає урахування наступних груп факторів: природничі (масштабність та конфігурація території, природно-ресурсний потенціал); базові набуті (людський потенціал, інфраструктура, агломераційність); змінні фактори саморозвитку і самофінансування (інвестиції, науково-технічні та інноваційні, експорт, прогресивність структури економіки);

удосконалено:

систему понять, що описує диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці країни, яка, на відміну від існуючих, складається з уточнених понять «безпроблемні регіони»,

«проблемні регіони», «проблемні депресивні регіони», «проблемні слаборозвинені регіони», «проблемні кризові регіони», а також урахуванням взаємозв'язків між цими поняттями;

методичний підхід до оцінки впливу факторів економічного зростання регіонів на їх соціально-економічний розвиток, особливістю якого є реалізація таких взаємопов'язаних етапів, як оцінка соціального та економічного розвитку регіонів України; визначення зв'язку між інтегральним показником факторів економічного зростання та показниками соціально-економічного розвитку; оцінка сили впливу часткових показників факторів економічного зростання на економічний та соціальний розвиток регіонів України; ідентифікація факторів, що здійснюють позитивний та негативний вплив на економічний та соціальний розвиток регіонів України;

методичний підхід до комплексного структурного дослідження центр-периферійних відносин між регіонами України, який відрізняється від існуючих реалізацією наступних взаємопов'язаних етапів: проведення кластеризації регіонів за результатами оцінки факторів економічного зростання, а також їх економічного та соціального розвитку; інтерпретація отриманих кластерів з точки зору їх ролі та місця в системі «центр-периферія»; структурний компонентний аналіз визначених кластерів; визначення центр-периферійних відносин між регіонами України;

методичні положення щодо позиціонування регіонів України в площині їх соціально-економічного розвитку, відмінністю яких є ідентифікація таких станів регіонів країни: соціально і економічно безпроблемні; соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності; середньої соціальної та високої економічної проблемності та ін., що дозволяє підвищити рівень обґрунтованості вибору стратегій соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах усталених центр-периферійних відносин в країні;

методичні положення щодо ідентифікації динамічності ВРП регіонів України, особливість яких полягає в урахуванні станів динаміки економіки, а саме: випереджаюча, наздоганяюча, відстаюча, деградуюча економіка,

практична цінність яких полягає у визначенні дієвих критеріїв для дослідження центр-периферійних відносин;

дістали подальшого розвитку:

класифікація соціально-економічного стану регіонів країни, що, на відміну від існуючих, базується на логічному ланцюгу «депресивні – слаборозвинені – кризові регіони» й дозволяє обґрунтувати шкалу для визначення стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів;

когнітивна схема базової регіональної моделі «центр-периферія», яка відрізняється логікою визначення контурів зв'язків між такими складовими, як демографічний, технологічний, культурний розвиток та дозволяє впровадити елементи міждисциплінарних досліджень просторового розвитку регіонів країни;

логічна схема взаємозв'язку між поняттями теорії зростання, яка, на відміну від існуючих, оперує поняттями економічне ядро, полюс зростання, вісь зростання, базисні елементи, зона випереджаючого зростання, агломерація, місто, галузь, підприємство, територіально-виробничий комплекс, полюс конкурентоспроможності, кластер, освітня установа, науково-дослідні інститути та спрямована на ідентифікацію потенціальних точок соціально-економічного зростання в регіоні.

Практичне значення отриманих результатів. Практичну цінність результатів дисертації становить теоретико-методичне забезпечення дослідження нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці країни, що дозволить підвищити рівень наукової обґрунтованості управлінських рішень зі стратегування на національному та регіональному рівнях.

Результати різного рівня наукової новизни впроваджені у роботу:

1. Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України: складові теоретико-методичного забезпечення визначення тенденцій та проблем соціально-економічного розвитку регіонів і оцінювання потенціалу проблемних (депресивних) територій (довідка № 293/872 від 13.09.2016 р.)

2. Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України: положення концепції просторового соціально-економічного розвитку регіонів України (довідка № 02-07/329 від 20.12.2015 р.)

3. Харківської міської ради під час розробки Стратегії розвитку м. Харкова до 2020 р. (без номеру).

Особистий внесок автора у результати дослідження. Дисертаційна робота представляє самостійно виконану працю, де відображено авторське тлумачення вирішення проблеми дослідження нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України в рамках центр-периферійних відносин. Усі винесені на захист наукові результати та висновки одержані самостійно, внесок здобувача у колективні праці за списком праць виділений окремо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи доповідалися й обговорювалися на Всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми науки та практики (м. Харків, 2012 р.); Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики (м. Харків, 2013 р.); Актуальні проблеми економічного розвитку (м. Харків, 2014 р.); Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця (м. Харків, 2016 р.); International scientific and practical conference. Trends of modern science (м. Шефільд, 2016 р.); Aktuální vědecké vymoženosti – 2016 (м. Прага, 2016 р.); Інноваційний розвиток економіки: проблеми та перспективи (м. Київ, 2016 р.)

Публікації. Основні наукові результати проведеного дослідження, теоретичні положення та практичні рекомендації опубліковані в 24 наукових працях, у тому числі: 1 одноосібна монографія; розділи в 3 колективних монографіях; 20 наукових статей у наукових фахових виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз та тези доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Загальний обсяг публікацій становить 184,65 ум. друк. арк., особисто здобувачу належить 93,82 ум. друк. арк.

РОЗДІЛ 1

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ
УКРАЇНИ ТА ЄС І ЇХ ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА1.1. Аналіз нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів
України

Сучасні процеси соціально-економічного розвитку регіонів України є складними та слабо визначеними і потребують детального аналізу з метою визначення чинників їх нерівномірності.

У науковій економічній літературі пропонуються три основні підходи до дослідження соціально-економічних процесів, які ґрунтуються на: моделюванні, аналітичних схемах або комбінації обох напрямків разом [1-3]. Кожний з наведених вище підходів має певні недоліки та переваги, які добре проаналізовані у роботі [4]. Ґрунтуючись на ній визначимо, що на першому етапі даного дослідження буде використовуватися підхід аналітичних схем.

Аналіз цілого ряду робіт [5 – 11], в яких досліджувалися процеси соціально-економічного розвитку регіонів, дозволяє запропонувати наступну аналітичну схему для їх оцінки (рис. 1.1).

Одним із головних показників, які визначають рівень економічного розвитку регіонів країни, є ВВП на одну особу. На рис. 1.2 наведено розподіл регіонів України за цим показником у 2013 р. (додаток А, табл. А.1).

Як видно з рис. 1.2 лідером в країні за показником ВРП на одну особу є м. Київ – 109402 грн., який значно випереджає другий за значенням цього показника Дніпропетровський регіон – 46333 грн. На наступних місцях Київська – 39988 грн., Полтавська – 39962 грн., Донецька – 37830 грн. та Харківська області – 31128 грн. Аутсайдерами за ВРП на одну особу в країні є Чернівецька – 15154 грн., Тернопільська – 16819 грн., Рівненська – 19003 грн. та Херсонська області – 19311 грн.

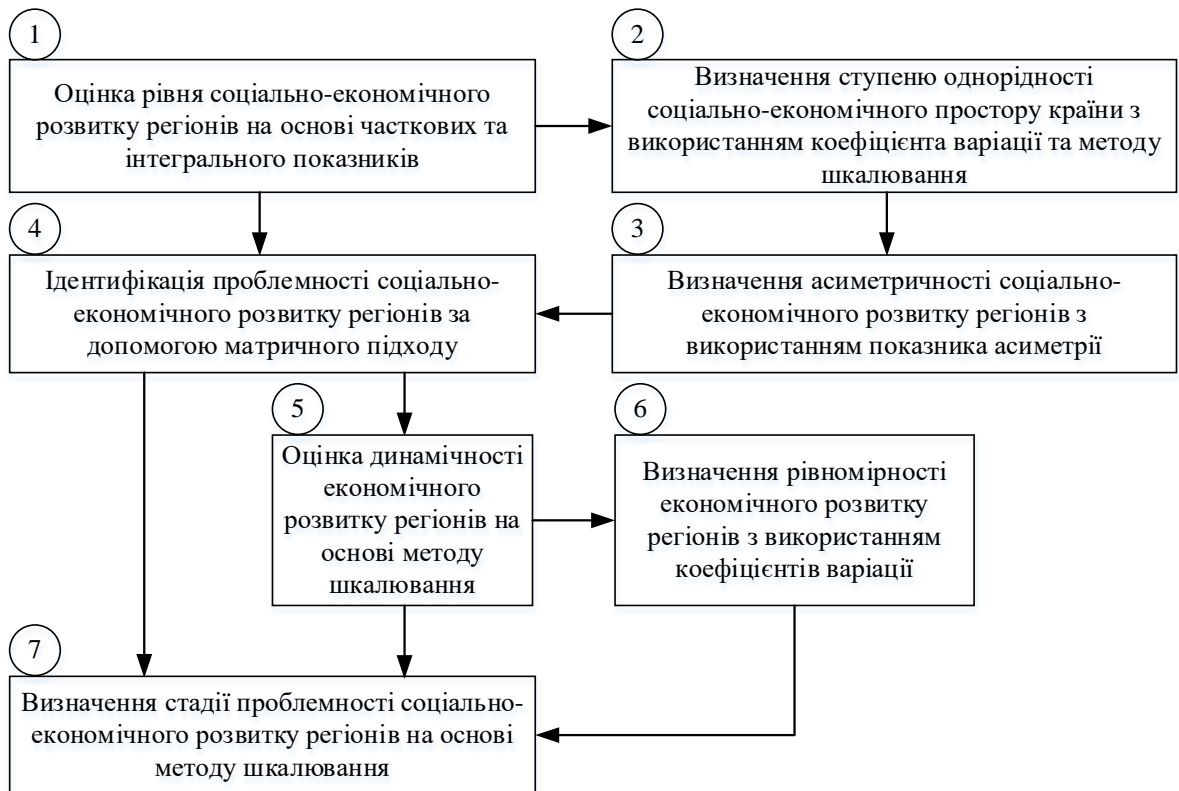

Рис. 1.1. Аналітична схема ідентифікації стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни

За показником ВРП на одну особу до середнього значення по країні регіони в 2001 і 2013 рр. розподілилися наступним чином (рис. 1.3 і додаток А, табл. А.2).

Як видно з рис. 1.3 структура регіонів України за цим показником майже не змінилася. Тільки Київська область із другої групи перейшла у першу, а Запорізька та Одеська із першої у другу (додаток А, табл. А.2).

Найбільше зростання показника ВРП на одну особу до середнього значення по Україні в 2013 р. у порівнянні з 2001 р. відбулося в Київській – 26,4%, Дніпропетровській – 17,4%, Донецькій – 13,8% і Полтавській областях – 12,0% (рис. 1.4). У той же час зменшення показника спостерігалось у Сумській – 23,3%, Запорізькій – 18,0%, Рівненській – 15,1% та Одеській областях – 15,0%.

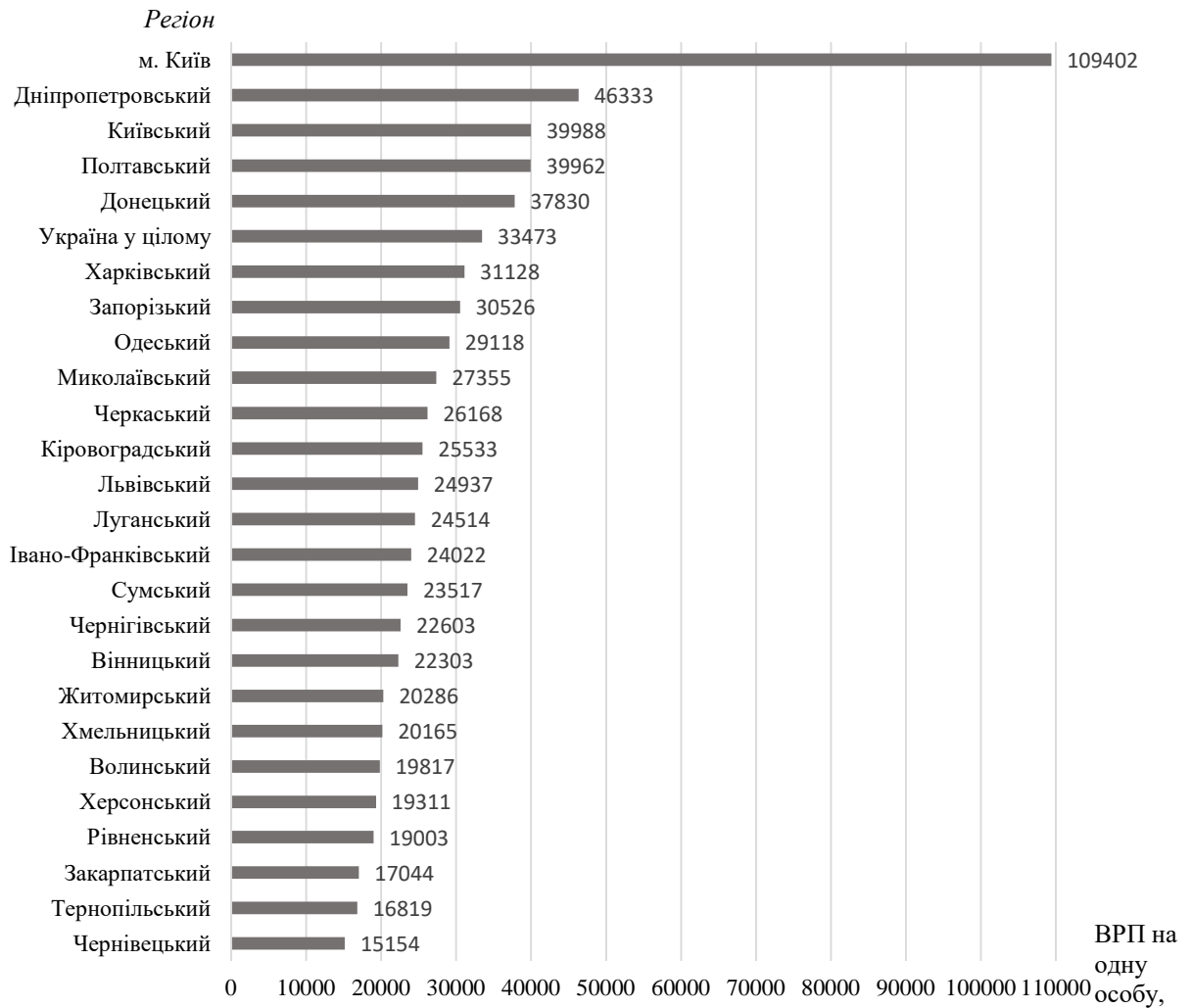

Рис. 1.2. Діаграма розподілу регіонів України за показником ВРП на одну особу в 2013 р.

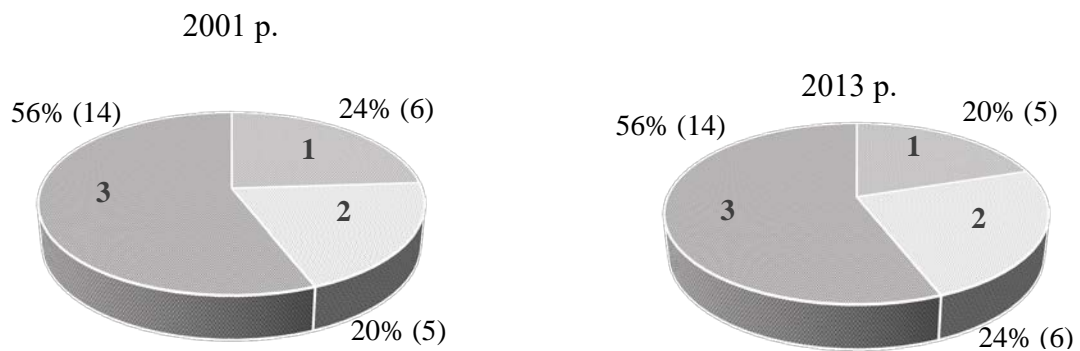

Рис. 1.3 Розподіл регіонів України за показником ВРП на одну особу до середнього значення по країні в 2001 і 2003 рр.: 1 – більше 100%; 2 – від 75% до 99%; 3 – менше 75%

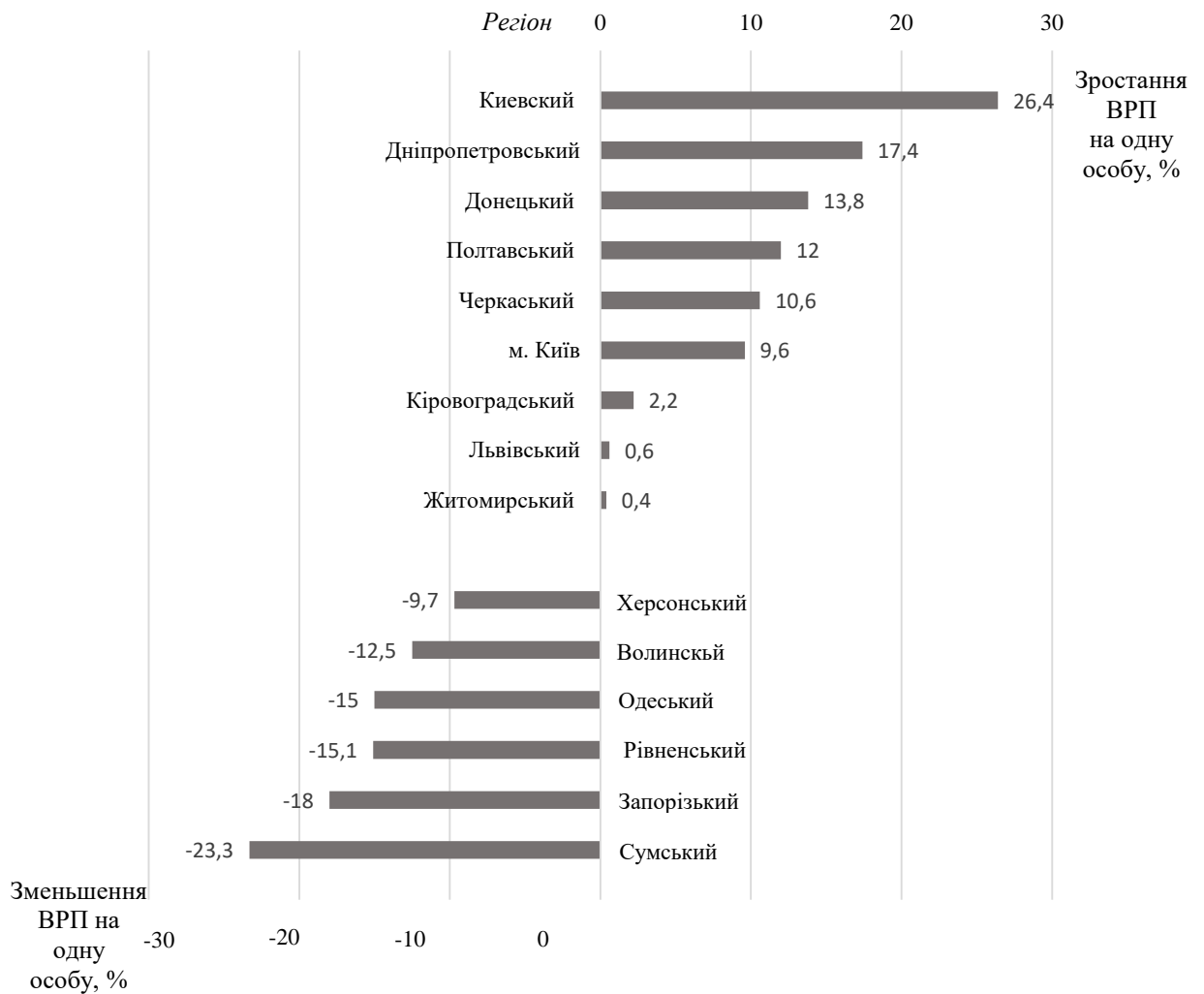

Рис. 1.4. Динаміка зміни ВРП на одну особу до середнього значення по країні по деяких регіонах України в 2000 – 2013 рр.

Якщо економічний розвиток регіонів країни вченими та практиками часто характеризується одним показником – ВРП на одну особу, то соціальний розвиток як правило декількома. Так, аналіз ряду робіт [5 – 11] дозволяє запропонувати наступний їх набір: доходи на одну особу, коефіцієнт безробіття та коефіцієнт міграції.

За показником доходів на одну особу регіони України в 2014 р. розподілилися наступним чином (рис. 1.5 і додаток А, табл. А.3).

Як видно з рис. 1.5 лідером за показником доходу на одну особу в країні є м. Київ – 65672,8 грн., який значно випереджає другий за значенням цього показника Дніпропетровський регіон – 33352,1 грн.

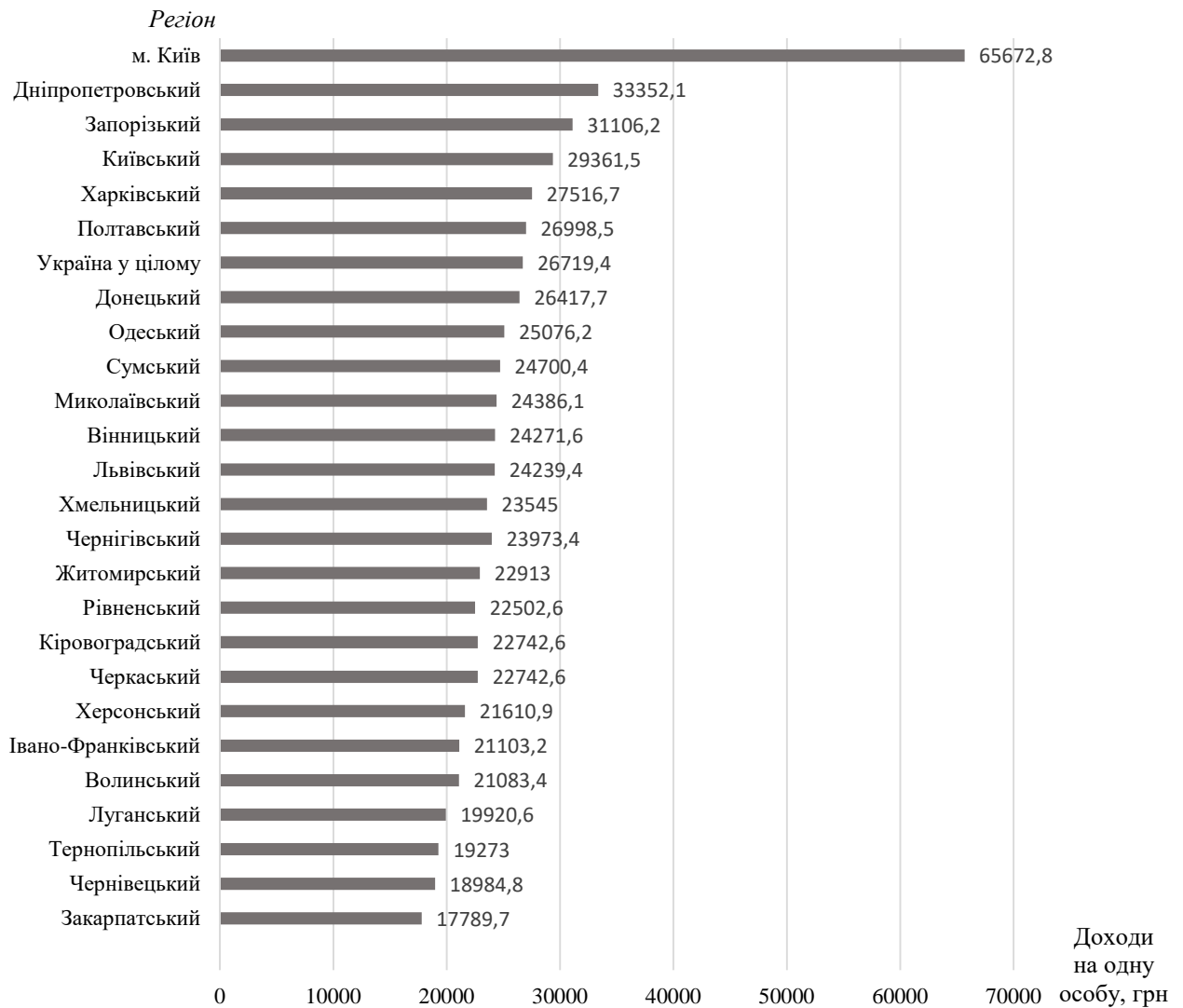

Рис. 1.5. Діаграма розподілу регіонів України за показником доходу на одну особу в 2014 р.

На наступних місцях Запорізька – 31106,2 грн., Київська – 29361,5 грн., Харківська – 27516,7 грн. і Полтавська області – 26998,5 грн. Аутсайдерами за доходами на одну особу в країні є Закарпатська – 17789,7 грн., Чернівецька – 18984,8 грн., Тернопільська – 19273,0 грн. і Луганська області – 19920,6 грн.

За показником рівня безробіття населення регіони України в 2014 р. розподілилися наступним чином (рис. 1.6 і додаток А, табл. А.4).

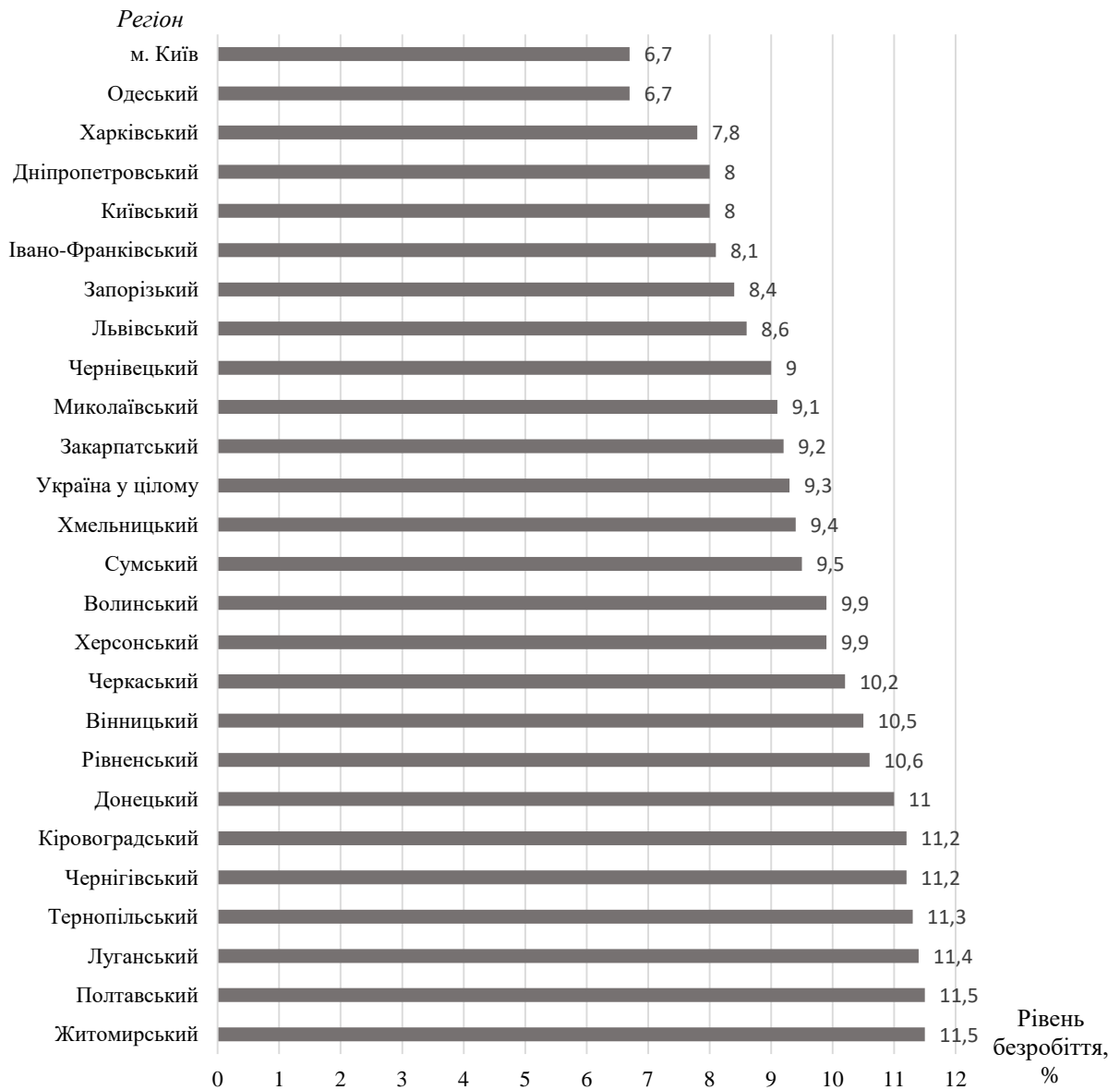

Рис. 1.6. Діаграма розподілу регіонів України за показником рівня безробіття населення в 2014 р.

Як видно з рис. 1.6 лідером за показником рівня безробіття в країні є м. Київ – 6,7%, Одеська – 6,7% та Харківська області – 7,8%, а аутсайдерами – Житомирська – 11,5%, Полтавська – 11,5% і Луганська області – 11,4%.

За коефіцієнтом міграції регіони України в 2014 р. розподілилися наступним чином (рис. 1.7 і додаток А, табл. А.5).

Як видно з рис. 1.7 найбільший позитивний коефіцієнт міграції в країні мали Київська область – 6,4%, м. Київ – 6,0% і Харківська область – 3,0%, а від’ємний – Луганська (–3,6%) і Донецька області (–2,5%).

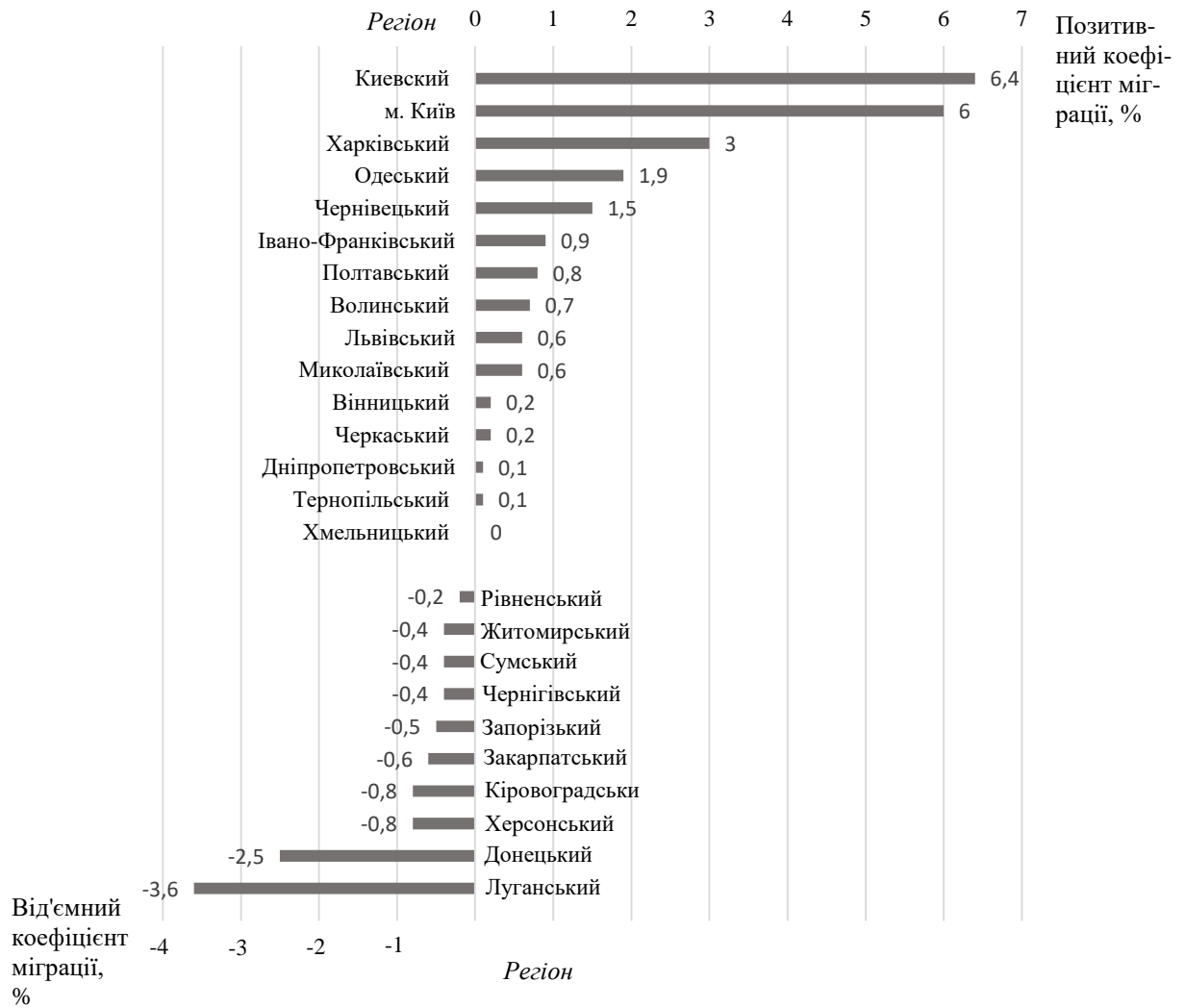

Рис. 1.7. Діаграма розподілу регіонів України за коефіцієнтом міграції в 2014 р.

Інтегральна оцінка соціального розвитку регіонів України (I_C) за показником, який запропоновано у роботі [5], представлена на рис. 1.8. і в додатку А, табл. А.6.

Як видно з рис. 1.8 за інтегральним показником соціального розвитку м. Київ – 1,0 суттєво випереджає інші регіони країни. На другому місці Київська – 0,6346, далі Одеська – 0,5065, Харківська – 0,4338 та Дніпропетровська області – 0,3725.

Треба зазначити, що наведені вище показники соціально-економічного розвитку регіонів України мають різноспрямований характер і не мають порогових значень, які б засвідчували їх проблемність, а також необхідність державної підтримки.

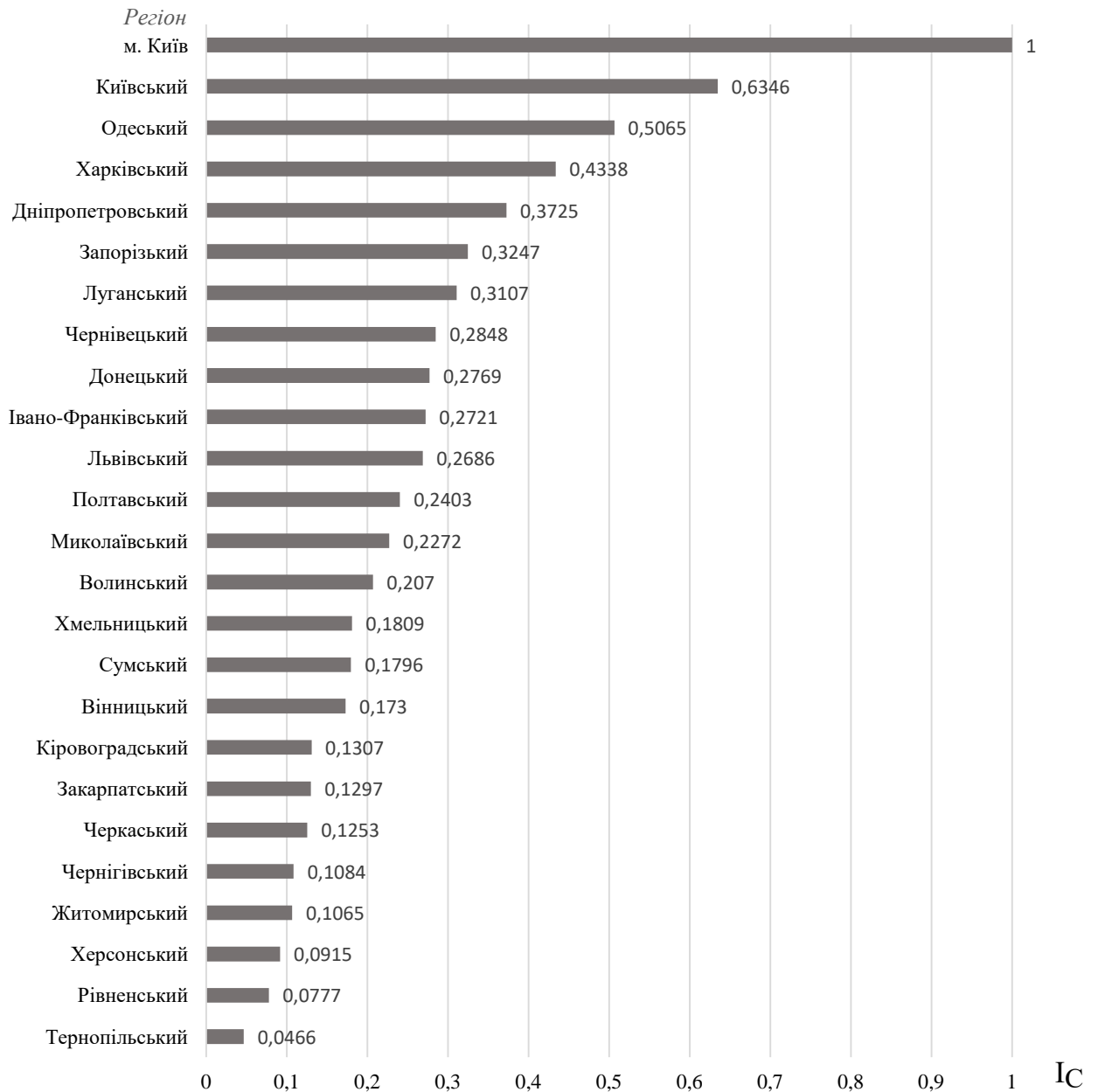

Рис. 1.8. Діаграма розподілу регіонів України за інтегральним показником соціального розвитку в 2013 р.

Згідно з рис. 1.1 на другому етапі здійснюється оцінка однорідності соціально-економічного простору України. Для цього використовується коефіцієнт варіації [11].

В Україні у 2001-2013 рр. цій показник по ВРП на одну особу мав наступну динаміку (рис. 1.9)

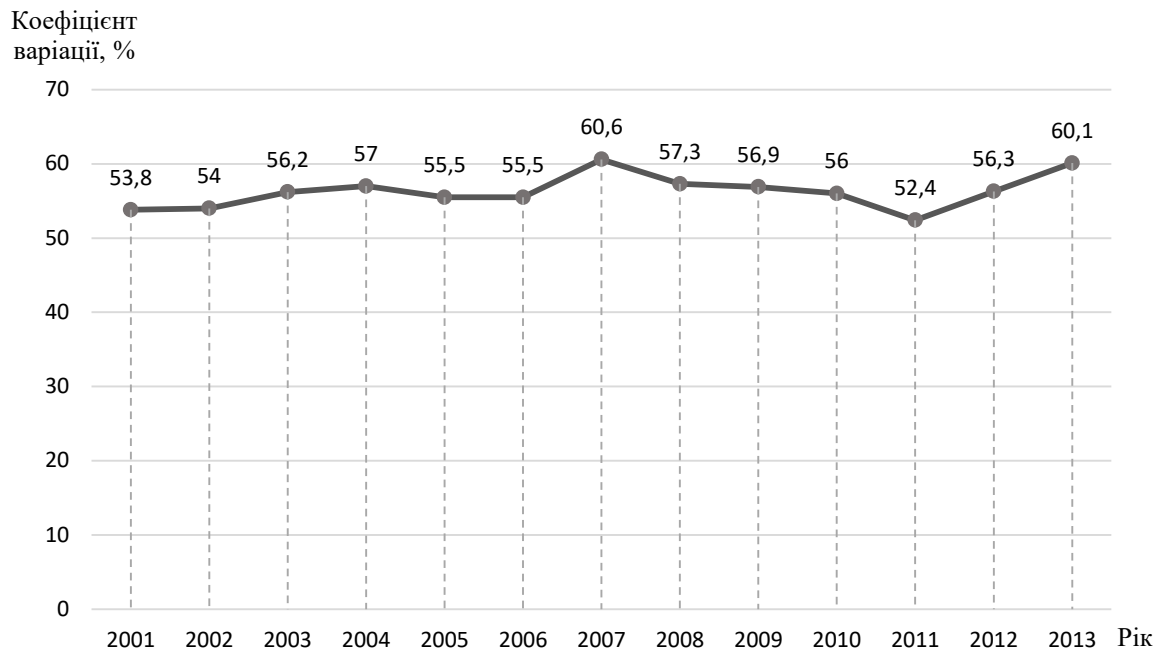

Рис. 1.9. Динаміка коефіцієнта варіації ВРП на одну особу регіонів України в 2001-2013 рр.

Як видно з рис. 1.9 за період, що аналізується, коефіцієнт варіації за показником ВРП на одну особу мав тенденцію до збільшення на 111,7%, з 53,8% у 2001 р. до 60,1% у 2013 р.

Згідно шкали, яка наведена в табл. 1.1, можна констатувати, що у 2013 р. економічний простір України за показником ВРП на одну особу досяг ступеня неоднорідності.

Таблиця 1.1

Шкала визначення ступеню однорідності соціально-економічного простору [11]

Коефіцієнт варіації, %	Ступінь однорідності соціально-економічного простору
≤ 30	Однорідний
30-60	Середнього ступеня однорідності
≥ 60	Неоднорідний

За період, що аналізується, коефіцієнт варіації за показником наявного доходу на одну особу мав тенденцію до збільшення – на 177,6% з 15,6% у 2001 р. до 27,7% у 2013 р. (рис. 1.10).

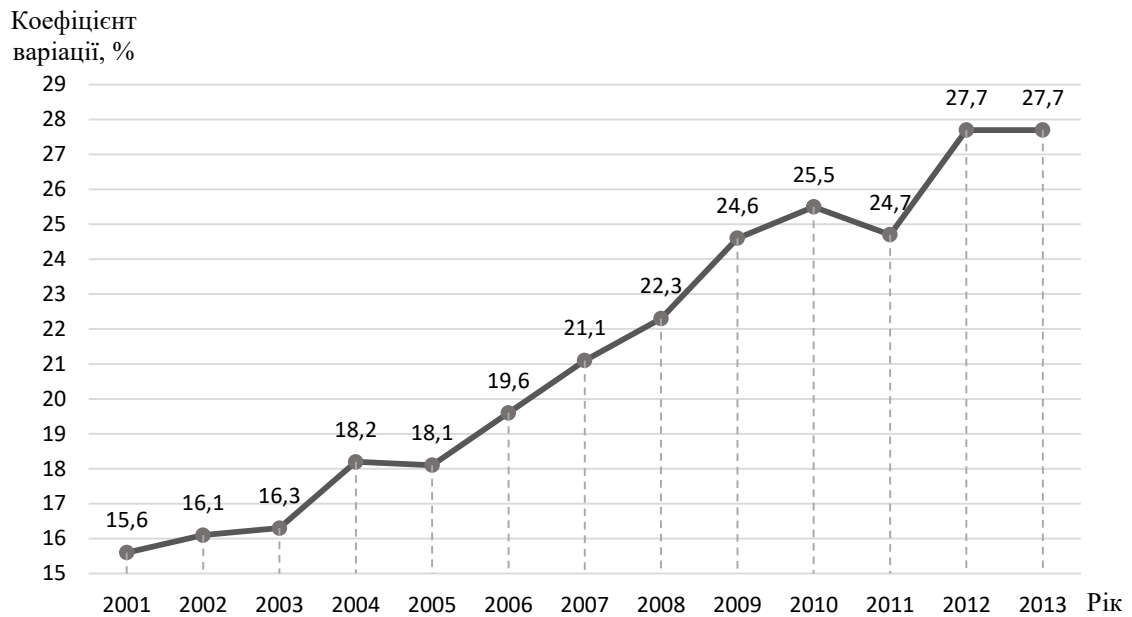

Рис. 1.10. Динаміка коефіцієнта варіації наявного доходу на одну особу регіонів України в 2001-2013 рр.

Згідно зі шкалою, яка наведена в табл. 1.1, незважаючи на суттєве зростання, соціальний простір України за показником наявного доходу на одну особу поки що зостається однорідним.

Коефіцієнт варіації за показником рівня безробіття зменшився з 21,1% в 2001 р. до 16,8% у 2013 р. або на 20,4% (рис. 1.11).

Згідно зі шкалою, яка наведена в табл. 1.1, соціальний простір України за показником рівня безробіття зостається однорідним.

Коефіцієнт варіації за інтегральним показником соціального розвитку збільшився з 43,2% в 2001 р. до 75,5% в 2013 р. або на 174,4% (рис. 1.12).

Згідно зі шкалою, яка наведена в табл. 1.1, соціальний простір України за інтегральним показником є неоднорідним і при цьому продовжує збільшуватися.

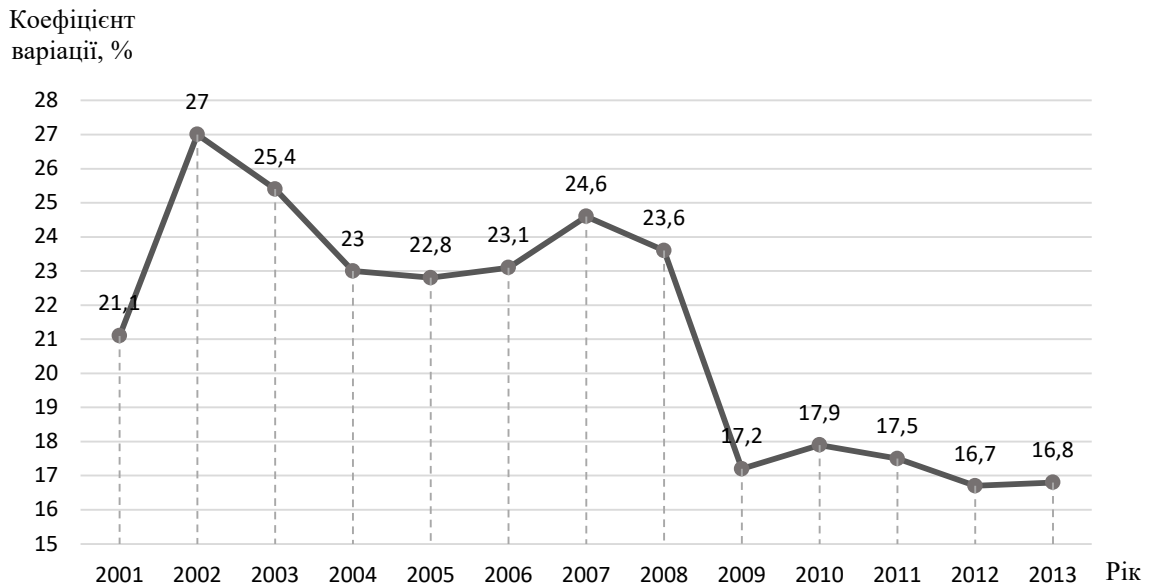

Рис. 1.11. Динаміка коефіцієнта варіації рівня безробіття населення регіонів України в 2001-2013 рр.

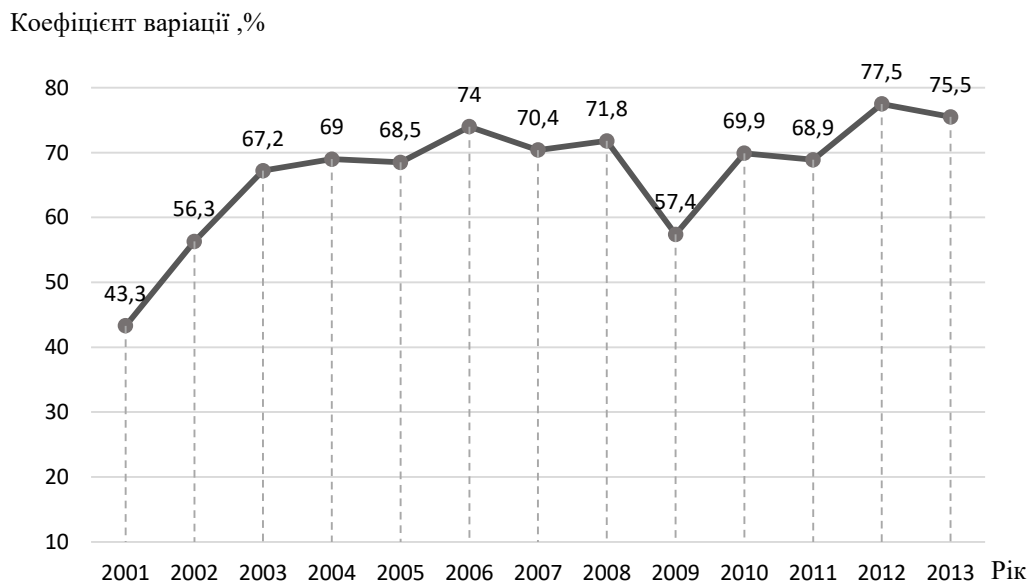

Рис. 1.12. Динаміка коефіцієнта варіації інтегрального показника соціального розвитку регіонів України в 2001-2013 рр.

За показником наявного доходу на одну особу розподіл регіонів України в соціальному просторі мав правосторонню асиметрію, що свідчить про наявність у сукупності більшої їх кількості зі значенням менше

середнього по країні. При цьому за період, що аналізується їх кількість збільшилася (рис. 1.13).

Коефіцієнт асиметрії, %

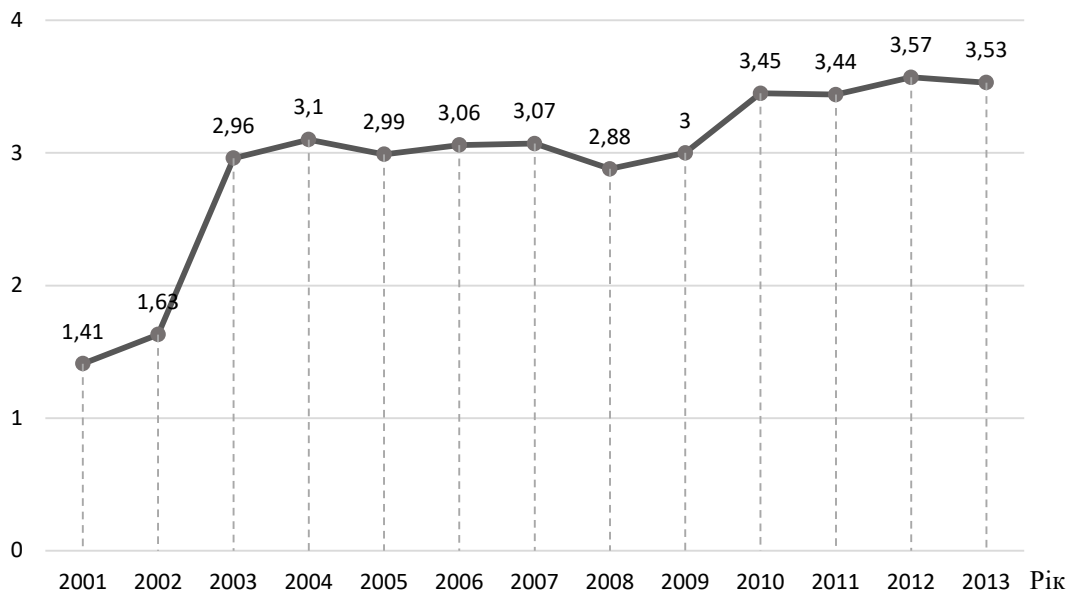

Рис. 1.13. Динаміка коефіцієнта асиметрії наявного доходу на одну особу регіонів України в 2001-2013 рр.

Згідно з рис. 1.1 на четвертому етапі здійснюється оцінка асиметричності розподілу регіонів України в соціально-економічному просторі України (рис. 1.14). Для цього використовується коефіцієнт асиметрії [11].

У 2001-2013 рр. за показником ВРП на одну особу розподіл регіонів України в економічному просторі мав правосторонню асиметрію, що свідчить про наявність у сукупності більшої їх кількості зі значенням менше середнього по країні.

За показником рівня безробіття розподіл регіонів України в соціальному просторі мав незначну лівосторонню асиметрію, що свідчить про те, що вони симетрично розподілилися відносно середнього значення по країні (рис. 1.15).

Коефіцієнт асиметрії, %

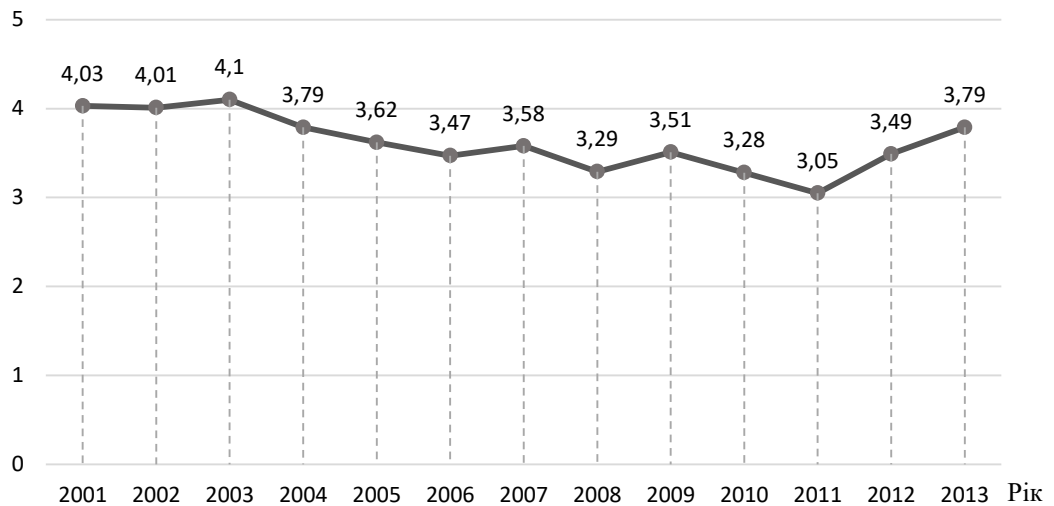

Рис. 1.14. Динаміка коефіцієнта асиметрії ВРП на одну особу регіонів України в 2001-2013 рр.

Коефіцієнт асиметрії, %

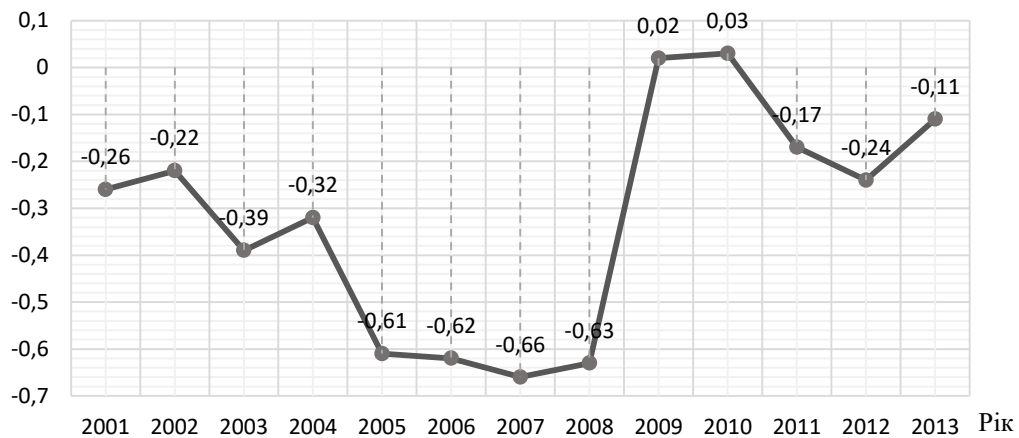

Рис. 1.15. Динаміка коефіцієнта асиметрії рівня безробіття населення регіонів України в 2001-2013 рр.

За інтегральним показником соціального розвитку регіони України в соціальному просторі мали правосторонню асиметрію, що свідчить про наявність у сукупності більшої їх кількості зі значенням менше середнього по країні. При цьому за період, що аналізується їх кількість збільшилася (рис. 1.16).

Коефіцієнт асиметрії, %

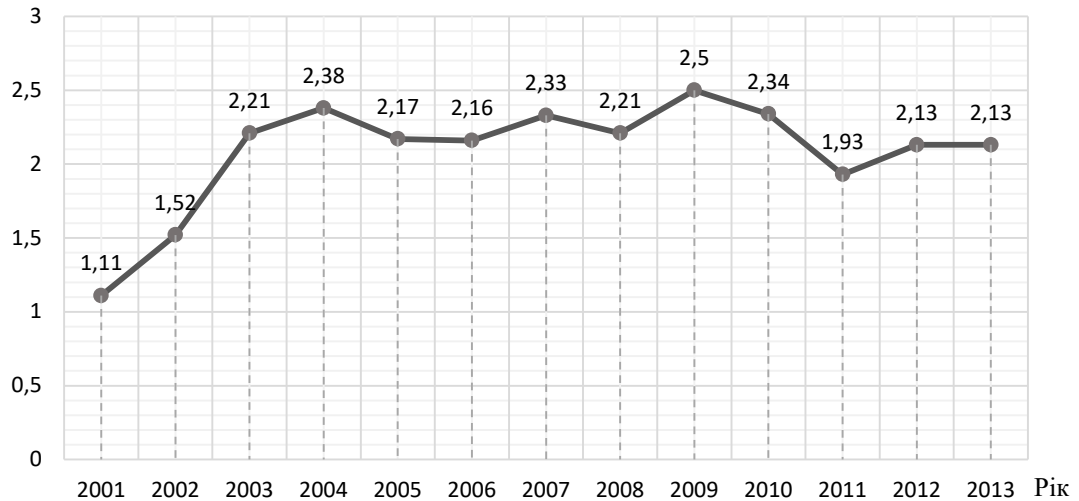

Рис. 1.16. Динаміка коефіцієнта асиметрії інтегрального показника соціального розвитку регіонів України в 2001-2013 рр.

Визначення проблемних регіонів в країні необхідно здійснювати за допомогою двухвимоірної матриці в площині їх соціально – економічного розвитку (рис. 1.17).

I_e Високий I_e^{BC} Середній I_e^C Низький	6	$VI_e - NI_c$	3	$VI_e - CI_c$	1	$VI_e - VI_c$
	Високої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні		Середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні		Соціально і економічно безпроблемні	
	8	$CI_e - NI_c$	4	$CI_e - CI_c$	2	$CI_e - VI_c$
Високої соціальної проблемності і середньої економічної проблемності		Середньої соціальної і економічної проблемності		Соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності		
9		$NI_e - NI_c$	7	$NI_e - CI_c$	5	$NI_e - VI_c$
Високої соціальної та економічної проблемності		Середньої соціальної та високої економічної проблемності		Соціально безпроблемні, але високої економічної проблемності		
Високий		I_c^C	Середній	I_c^{BC}	Низький	I_c

Рис. 1.17. Матриця визначення проблемності регіонів України в площині їх соціально-економічного розвитку

У матриці, яка подана на рис. 1.17, в якості показників оцінки соціально-економічного розвитку використовуються відповідно інтегральний показник соціального розвитку (I_C) та інтегральний показник економічного розвитку – ВРП на одну особу (I_e), які розраховувалися вище.

В якості порогових значень (I_e^{BC} , I_e^C , I_C^{BC} , I_C^C), які розподілили матрицю на квадранти, виступають відповідно середні та вище середнього значення інтегральних показників соціального (I_C) і економічного (I_e) розвитку.

Згідно порогових значень матриця складається з 9 квадрантів, які характеризують наступний стан регіонів країни: соціально і економічно безпроблемні ($BI_e - BI_C$), середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні ($BI_e - CI_C$), соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності ($CI_e - BI_C$), середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні ($BI_e - CI_C$), середньої соціальної і економічної проблемності ($CI_e - CI_C$), соціально безпроблемні, але високої економічної проблемності ($HI_e - BI_C$), високої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні ($BI_e - HI_C$), середньої соціальної та високої економічної проблемності ($HI_e - CI_C$), високої соціальної проблемності та середньої економічної проблемності ($CI_e - HI_C$), високої соціальної та економічної проблемності ($HI_C - HI_C$).

Згідно проведених розрахунків регіони України у 2001 і 2013 рр. в квадрантах матриці у площині проблемності соціально-економічного розвитку розподілилися наступним чином (рис. 1.18).

Як видно з рис. 1.18 Івано-Франківська, Луганська, Львівська і Чернівецька області покращили свої позиції в квадрантах матриці оцінки соціально-економічного розвитку; Вінницька, Волинська, Донецька, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Черкаська та Чернігівська області – погіршили; Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька області і м. Київ зберегли свої позиції.

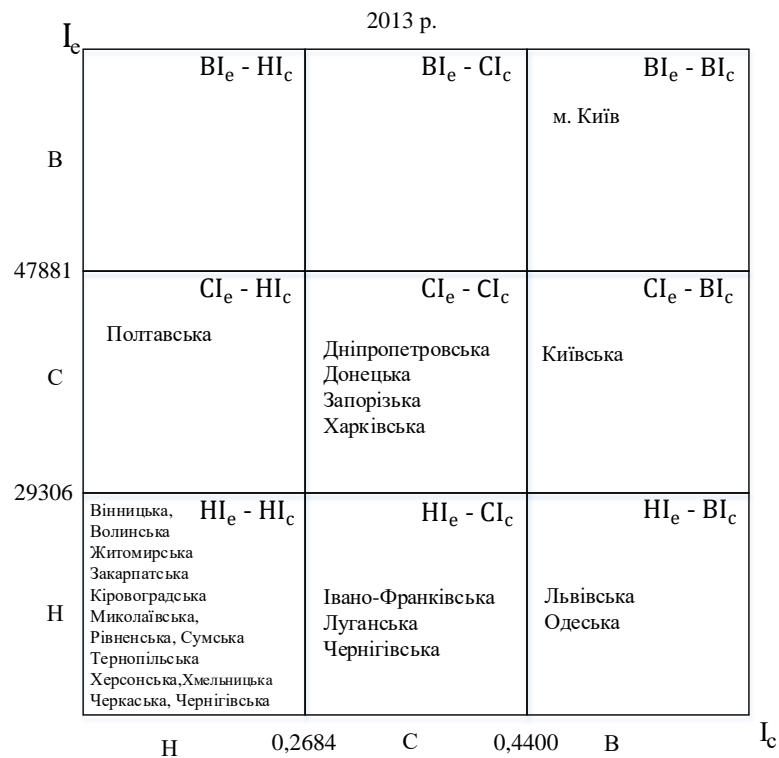
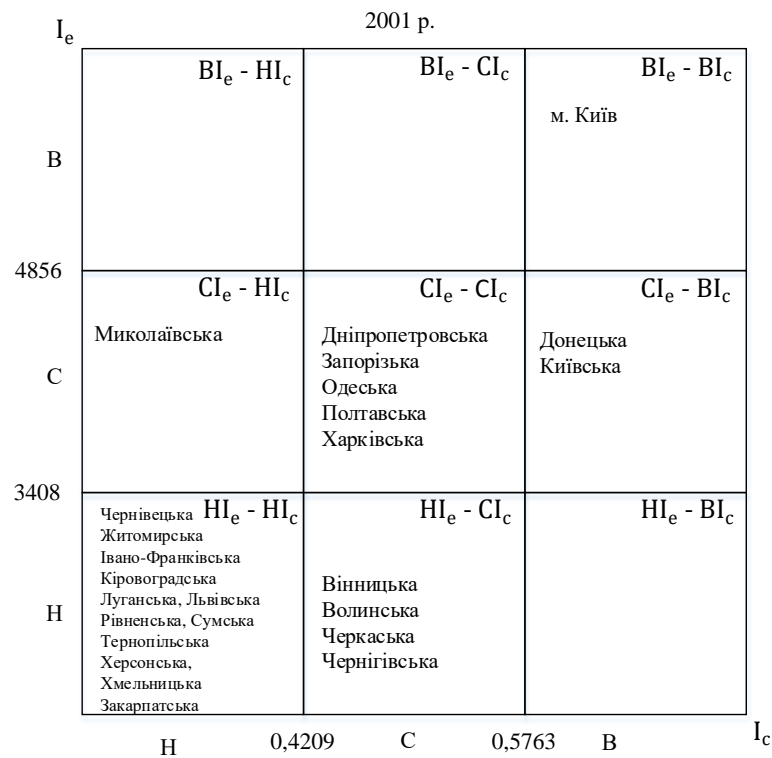

Рис. 1.18. Розподіл регіонів України в 2001 і 2013 рр. в квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку

На рис. 1.19 наведено структуру розподілу регіонів України за рівнем проблемності їх соціально-економічного розвитку.

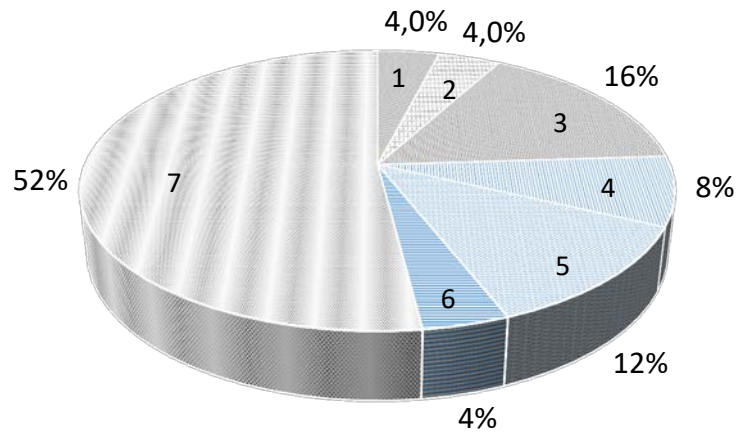

Рис. 1.19. Структура розподілу регіонів в Україні за рівнем проблемності їх соціально-економічного розвитку: 1) низька економічна та соціальна проблемність ($BI_e - BI_C$); 2) середня економічна та низька соціальна проблемність ($CI_e - BI_C$); 3) середня економічна та соціальна проблемність ($CI_e - CI_C$); 4) висока економічна та низька соціальна проблемність ($HI_e - BI_C$); 5) висока економічна та середня соціальна проблемність ($HI_e - CI_e$); 6) середня економічна та висока соціальна проблемність ($CI_e - HI_C$); 7) висока економічна та соціальна проблемність ($HI_e - HI_C$)

Суттєвий вплив на виникнення проблемності в соціально-економічному розвитку регіонів України, які подано вище, чинить динамічність їх ВРП на одну особу. На рис. 1.20 подано динаміку ВРП за регіонами України в 2001 – 2013 рр.

Як видно з рис. 1.20 в 2001 – 2013 рр. у країні найбільш динамічно розвивались Київська – 1140,6%, Черкаська – 1028,6%, Дніпропетровська – 1016,5% та Полтавська області – 988,4%. В той же час аутсайдерами за динамікою показника ВРП в країні у цей час були Рівненська – 701,5%, Волинська – 733,4%, Запорізька – 742,0% та Сумська області – 746,8%.

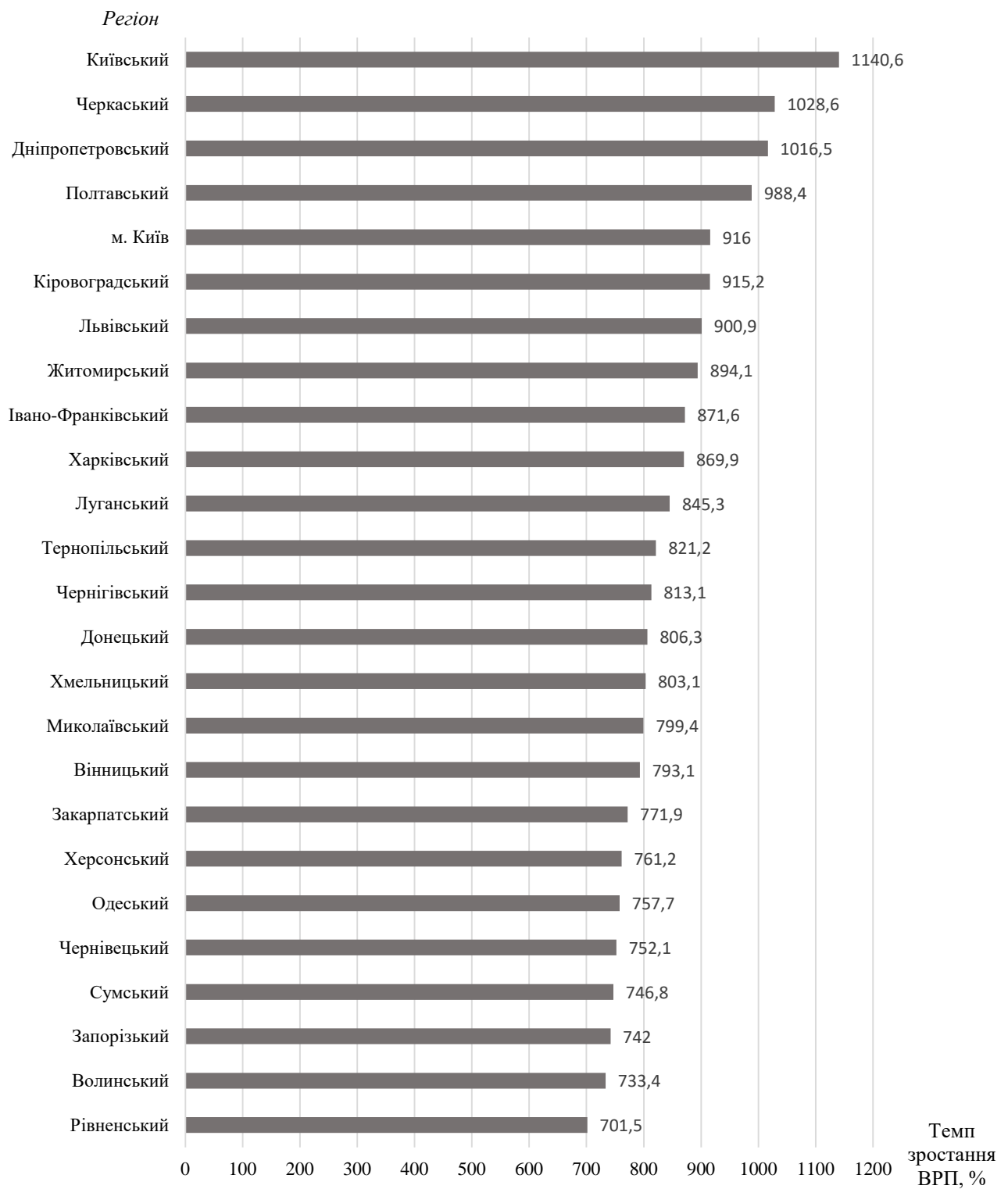

Рис. 1.20. Динаміка ВРП по регіонах України в 2001-2013 рр.

На рис. 1.21 наведено структуру розподілу регіонів України за динамічністю економічного зростання в 2001-2013 рр.

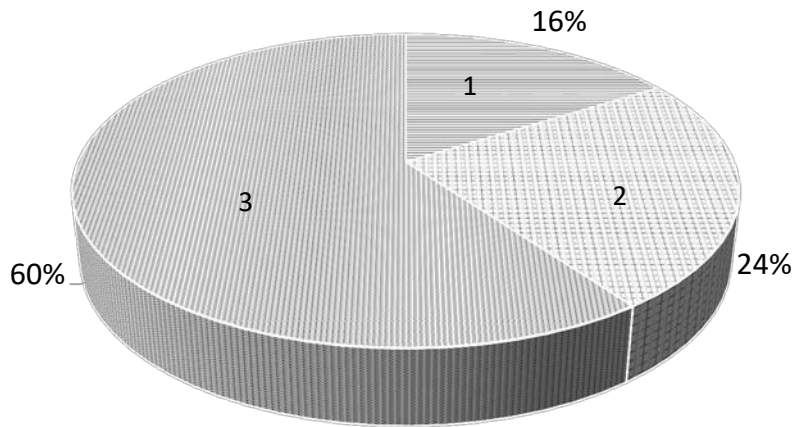

Рис. 1.21. Структура розподілу регіонів України за динамічністю економічного зростання: 1 – випереджаюча (ВР); 2 – наздоганяюча (НР); 3 – відстаюча (ВС)

У роботах вітчизняних і закордонних вчених [12-17] найчастіше, як відмічає В. Хаустова, визначаються наступні чотири типи динамічності економічного зростання: випереджаюча, наздоганяюча, відстаюча, деградуюча [18]. Цей же автор дав найбільш повний аналіз визначень цих понять, які найчастіше використовуються в науковій літературі, і критерії їх ідентифікації стосовно процесу розвитку промисловості країн світу.

Ґрунтуючись на роботі [18] пропонуються наступні критерії, за допомогою яких ідентифікуються типи динамічності економічного зростання (зміни ВРП) регіонів країни (табл. 1.2).

Згідно критеріїв (табл. 1.2) до регіонів з випереджаючим зростанням ВРП віднесено: Дніпропетровську, Київську, Полтавську і Черкаську області; з наздоганяючим зростанням: Житомирську, Івано-Франківську, Кіровоградську, Львівську, Харківську області та м. Київ; з відстаючим зростанням: Вінницьку, Волинську, Донецьку, Закарпатську, Запорізьку, Луганську, Миколаївську, Одеську, Рівненську, Тернопільську, Херсонську, Хмельницьку та Чернігівську області (табл. 1.3).

Критерії ідентифікації динамічності ВРП регіонів країни

Динаміка економіки регіону	Критерій
Випереджаюча (ВР)	$\frac{\Delta \text{ВРП}_i}{\Delta \text{ВРП}_{\text{ВС}}} \geq 1,0,$ <p>де $\Delta \text{ВРП}_i$ – динаміка ВРП i-го регіону країни; $\Delta \text{ВРП}_{\text{ВС}}$ – середнє значення динаміки регіонів країни, які мають значення цього показника вище за середнє по країні</p>
Наздоганяюча (НГ)	$\Delta \text{ВРП}_{\text{С}} \leq \Delta \text{ВРП}_i < \text{ВРП}_{\text{ВС}},$ <p>де $\Delta \text{ВРП}_{\text{С}}$ – середнє значення динаміки ВРП по регіонах країни</p>
Відстаюча (ВС)	$\frac{\Delta \text{ВРП}_i}{\Delta \text{ВРП}_{\text{С}}} < 1,0$
Деградуюча (Д)	$\Delta \text{ВРП}_i < 0$

Таблиця 1.3

Вплив типу динаміки ВРП на проблемність соціально-економічного розвитку регіонів України в 2001 – 2013 рр.

Регіон	2001 р.		2001-2013 рр.			2013 р.		
	$I_E - I_C$		$\Delta \text{ВРП}$			$I_E - I_C$		
	квадрант	ранг	%	ранг	кластер	квадрант	ранг	напрямок зміни
Вінницький	$HI_e - CI_C$	7	793,1	17	ВС	$HI_e - HI_C$	9	↓
Волинський	$HI_e - CI_C$	7	733,4	24	ВС	$HI_e - HI_C$	9	↓
Дніпропетровський	$CI_e - CI_C$	4	1016,5	3	ВР	$CI_e - CI_C$	4	→
Донецький	$CI_e - VI_C$	2	806,3	14	ВС	$CI_e - CI_C$	4	↓
Житомирський	$HI_e - HI_C$	9	894,1	8	НР	$HI_e - HI_C$	9	→
Закарпатський	$HI_e - HI_C$	9	771,9	18	ВС	$HI_e - HI_C$	19	→
Запорізький	$CI_e - CI_C$	4	742,0	23	ВС	$CI_e - CI_C$	4	→
Івано-Франківський	$HI_e - HI_C$	9	871,6	9	НР	$HI_e - CI_C$	7	↑
Київський	$CI_e - VI_C$	2	1140,6	1	ВР	$CI_e - VI_C$	2	→

Кіровоградський	$HI_e - HI_C$	9	915,2	6	HP	$HI_e - HI_C$	9	→
Луганський	$HI_e - HI_C$	9	845,3	11	BC	$HI_e - CI_C$	7	↑
Львівський	$HI_e - HI_C$	9	900,9	7	HP	$HI_e - VI_C$	5	↑
Миколаївський	$CI_e - HI_C$	8	799,4	16	BC	$HI_e - HI_C$	9	↓
Одеський	$CI_e - CI_C$	4	757,7	20	BC	$HI_e - VI_C$	5	↓
Полтавський	$CI_e - CI_C$	4	988,4	4	BP	$CI_e - HI_C$	8	↓
Рівненський	$HI_e - HI_C$	9	701,5	25	BC	$HI_e - HI_C$	9	→
Сумський	$HI_e - HI_C$	9	746,8	22	BC	$HI_e - HI_C$	9	→
Тернопільський	$HI_e - HI_C$	9	821,2	12	BC	$HI_e - HI_C$	9	→
Харківський	$CI_e - CI_C$	4	869,5	10	HP	$CI_e - CI_C$	4	→
Херсонський	$CI_e - HI_C$	9	761,2	19	BC	$HI_e - HI_C$	9	→
Хмельницький	$HI_e - HI_C$	9	803,1	15	BC	$HI_e - HI_C$	9	→
Черкаський	$HI_e - CI_C$	7	1028,2	2	BP	$HI_e - HI_C$	9	↓
Чернівецький	$HI_e - HI_C$	9	752,1	21	BC	$HI_e - CI_C$	7	↑
Чернігівський	$HI_e - CI_C$	7	813,1	13	BC	$HI_e - HI_C$	9	↓
м. Київ	$VI_e - VI_C$	1	916,0	5	HP	$VI_e - VI_C$	1	→

Як видно з табл. 1.3. динамічне зростання ВРП в 2001 – 2013 рр. дозволило одним регіонам: Дніпропетровському та Харківському і м. Києву втримати високі позиції за рівнем соціально – економічного розвитку, а іншим: Івано-Франківському і Львівському його підвищити. В той же час низька динамічність ВРП в аналізованому періоді призвела до погіршення рівня соціально-економічного розвитку ряду регіонів країни: Вінницького, Волинського, Донецького, Миколаївського, Одеського і Чернігівського.

Згідно коефіцієнта варіації за показником темпів зміни ВРП економічний простір України є однорідним (рис. 1.22).

У науковій літературі та практиці господарювання для характеристики незадовільного рівня соціального та економічного розвитку регіонів використовуються такі поняття як «проблемні», «депресивні» та інші [19-30].

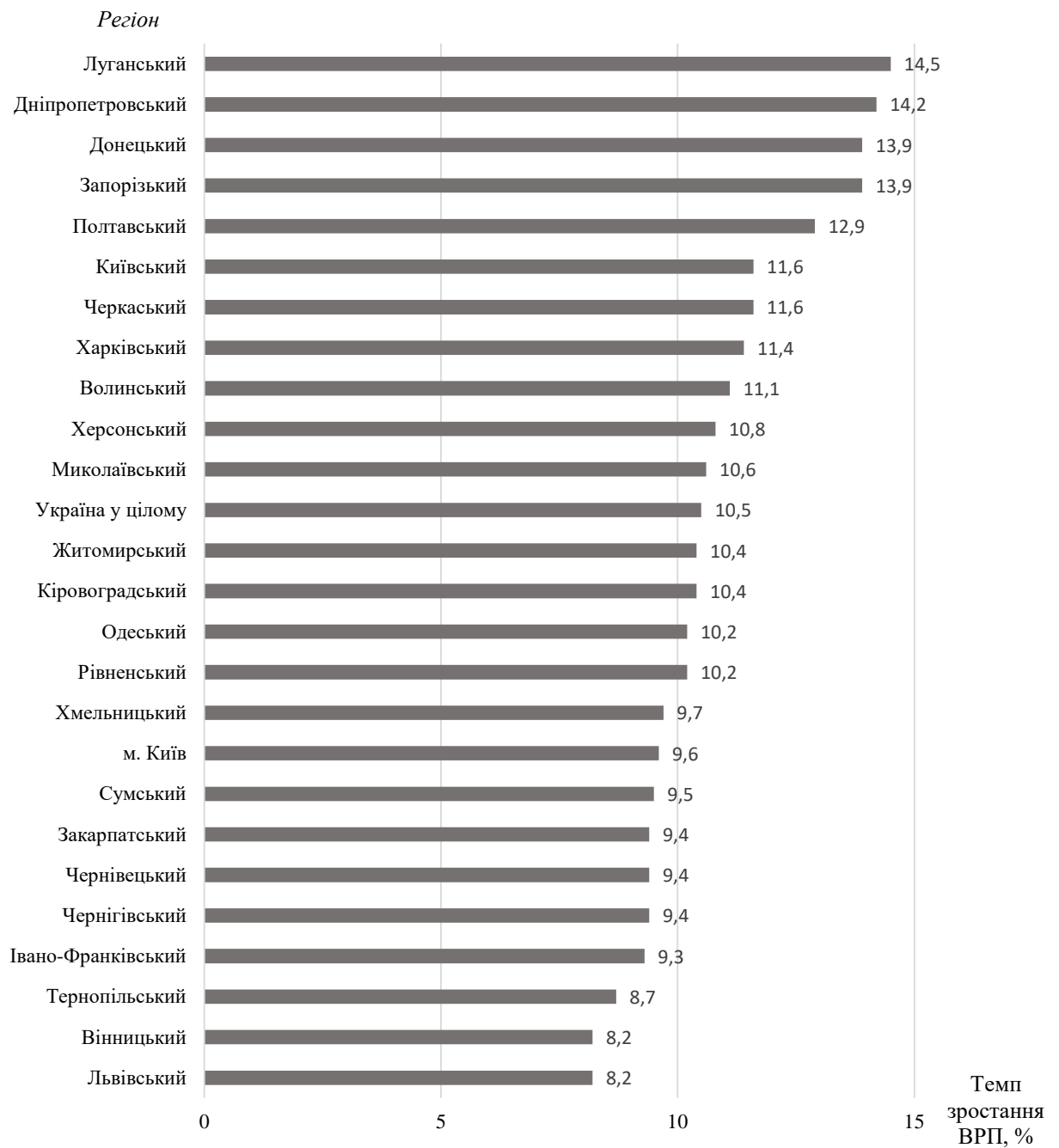

Рис. 1.22 Коефіцієнт варіації за показником темпів зміни ВРП по регіонах України за період 2001-2013 рр.

В табл. 1.4 наведені деякі з визначень цих понять.

У роботі [19] зібрано основні підходи до визначення типів розвитку регіонів, на основі яких запропоновано наступну схему формування поняття «проблемні регіони» (рис. 1.23).

Сутність понять, які характеризують проблемність соціально-економічного розвитку регіонів країни, в науковій літературі

Автор / джерело	Визначення поняття
Проблемні регіони	
А. Гранберг [8]	Проблемний район – територія, яка самостійно не в змозі вирішити свої соціально-економічні проблеми або реалізувати свій високий потенціал і тому потребує активної підтримки з боку держави
А. Мачихіна [19]	Проблемні регіони – кризисні, відсталі, депресивні і прикордонні регіони Півночі. Основними характеристиками даних регіонів є, насамперед: низький рівень життя населення, недолік інвестування, дефіцит робочої сили, міжетнічні конфлікти, застарілі виробництва
М. Толчінська [20]	Проблемний регіон – територія, що володіє впродовж тривалого часу низькими рівнями економічного потенціалу, розвитку виробництва та інвестиційної активності, рівнем життя населення, підвищеним рівнем безробіття порівняно з середнім в країні
Депресивні регіони	
А. Новікова [21]	Депресивні території – промислово розвинені території, кризовий стан яких є проявом структурної кризи економіки й нерівномірності розвитку промислового виробництва по галузях і регіонах України
І. Ярошенко [22]	Депресивні регіони – це такі, у яких економічне зростання відсутнє або є не значним
А. Клімов [23]	Депресивні регіони характеризуються процесами в економіці, що стагнують, соціальною напругою і низьким рівнем підприємницької активності, незалежно від їх геополітичного розташування
Слаборозвинені регіони	
А. Гранберг [8]	Слаборозвинені регіони – території з найбільш низькими показниками масштабів спеціального виробництва, вузькоспеціалізованою економічною переважно сировинною або аграрною орієнтацією
І. Ярошенко [22]	Слаборозвинені регіони – це такі, які мають низький економічний рівень або несприятливу структуру економіки
Ю. Іванов, А. Олійник [24]	Слаборозвинені регіони – проблемні регіони, які мають низьку інтенсивність господарської діяльності, низький рівень диверсифікації галузевої структури промисловості, значне відставання від інших регіонів за рівнем накопиченого виробничого потенціалу, слабкий науково-технічний потенціал, відносно слабка інфраструктурна забезпеченість територій (в тому числі транспортна), недостатньо розвинута соціальна сфера

Кризові регіони	
В. Керецман [25]	Кризові регіони – регіони, у яких системна криза викликає необоротні соціальні і політичні деформації
І. Ярошенко [22]	Кризові регіони – це такі, у яких економічне зростання відсутнє або є незначним
М. Толчінська [20]	Кризисні регіони відрізняються екстремальним характером економічних, соціально-політичних і екоприродних процесів

Рис. 1.23. Формування поняття «проблемні регіони» [19]

Грунтуючись на наведеному вище можна запропонувати наступну класифікаційну схему соціально-економічного стану регіонів країни (рис. 1.24).

Рис. 1.24 Класифікація соціально-економічного стану регіонів країни

Виходячи з наведених у табл. 1.4 визначень понять, які були класифіковані на рис. 1.24, послідовність (стадійність) зростання проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни має наступний вигляд: депресивні → слаборозвинені → кризові.

У такому разі шкала визначення стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни буде наступною (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Шкала визначення стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни

Стадія проблемності		Рівень проблемності	Динаміка зростання
Безпроблемні		$VI_e - VI_C$ $CI_e - VI_C$ $VI_e - CI_C$ $CI_e - CI_C$	ВР НР
Проблемні	Депресивні	$VI_e - VI_C$ $CI_e - VI_C$ $VI_e - CI_C$ $CI_e - CI_C$	ВС Д
	Слаборозвинені	$HI_e - VI_C$ $VI_e - HI_C$ $HI_e - CI_C$ $CI_e - HI_C$	ВР НР ВС Д
	Кризові	$HI_e - HI_C$	ВР НР ВС Д

Згідно зі шкалою, яка наведена у табл. 1.5, регіони України знаходяться на наступних стадіях проблемності соціально-економічного розвитку (табл. 1.6).

Ідентифікація регіонів України за стадією проблемності соціально-економічного розвитку в 2013 р.

Регіон	Рівень проблемності в 2001 р.	Динаміка зростання в 2001 – 2013 рр.	Рівень проблемності в 2013 р.	Стадія проблемності
м. Київ	$VI_e - VI_c$	НР	$VI_e - VI_c$	Безпроблемний
Київський	$CI_e - HI_c$	ВР	$CI_e - VI_c$	Безпроблемний
Дніпропетровський	$CI_e - CI_c$	ВР	$CI_e - CI_c$	Безпроблемний
Донецький	$CI_e - VI_c$	ВС	$CI_e - CI_c$	Депресивний
Запорізький	$CI_e - CI_c$	ВС	$CI_e - CI_c$	Депресивний
Харківський	$CI_e - CI_c$	НР	$CI_e - CI_c$	Безпроблемний
Львівський	$HI_e - HI_c$	НР	$HI_e - VI_c$	Слаборозвинений
Одеський	$CI_e - CI_c$	ВС	$HI_e - VI_c$	Слаборозвинений
Івано-Франківський	$HI_e - HI_c$	НР	$HI_e - CI_c$	Слаборозвинений
Луганський	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - CI_c$	Слаборозвинений
Чернігівський	$HI_e - CI_c$	ВС	$HI_e - CI_c$	Слаборозвинений
Полтавський	$CI_e - CI_c$	ВР	$CI_e - HI_c$	Слаборозвинений
Вінницький	$HI_e - CI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Волинський	$HI_e - CI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Житомирський	$HI_e - HI_c$	НР	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Закарпатський	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Кіровоградський	$HI_e - HI_c$	НР	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Миколаївський	$CI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Рівненський	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Сумський	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Тернопільський	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Херсонський	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Хмельницький	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Черкаський	$HI_e - CI_c$	ВР	$HI_e - HI_c$	Кризовий
Черновецький	$HI_e - HI_c$	ВС	$HI_e - HI_c$	Кризовий

Як видно з табл. 1.6 в Україні 4 регіони (16% від загальної кількості) є безпроблемними, 2 (8%) – депресивними, 6 (24%) – слаборозвинутими, 13 (52%) – кризовими.

Безпроблемні регіони країни мають високий або середній рівень економічної та соціальної безпроблемності ($1[VI_e - VI_c]$ – $1[CI_e - VI_c]$ –

$2[CI_e - CI_C]$) і випереджаючу або наздоганяючу динаміку зростання (2BP2HP).

Для депресивних регіонів України характерний середній рівень економічної та соціальної проблемності $[2(CI_e - CI_C)]$ і відстаюча динаміка зростання (2BC).

Слаборозвинені регіони країни мають середній або високий рівень економічної та низький, середній або високий рівень соціальної проблемності $[2(HI_e - VI_C) - 3(HI_e - CI_C) - 1(CI_e - HI_e)]$ і відстаючу, наздоганяючу або випереджаючу динаміку зростання (1BP2HP3BC).

Для кризових регіонів України характерний низький рівень економічної та соціальної проблемності $[13(HI_e - HI_C)]$ і відстаюча, наздоганяюча або випереджаюча динаміка зростання (1BP2HP10BC).

Ґрунтуючись на наведеному вище дослідженні можна сформулювати наступні визначення понять проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Безпроблемні регіони – це ті, які мають високий або середній рівні економічного та соціального розвитку і випереджаючу або наздоганяючу динамічність економічного зростання.

Проблемні регіони – це ті, що є депресивними, слаборозвиненими або кризовими.

Проблемні депресивні регіони – це ті, які мають високий або середній рівні економічного та соціального розвитку і різну динамічність економічного зростання.

Проблемні слаборозвинені регіони – це ті, які мають високий, середній або низький рівні економічного та соціального розвитку і випереджаючу, наздоганяючу, відстаючу або депресивну динамічність економічного зростання.

Проблемні кризові регіони – це ті, які мають низький рівень економічного та соціального розвитку і випереджаючу, наздоганяючу, відстаючу або депресивну динамічність економічного зростання.

1.2. Диференціація соціально-економічного розвитку регіонів в країнах-членах ЄС

У країнах-членах ЄС, так як і в Україні, процеси соціально-економічного розвитку регіонів носять різнонаправлений характер.

В якості країн-членів ЄС, які досліджуються, було відібрано наступні: Німеччина, Іспанія, Франція, Італія, Польща та Великобританія (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Масштабна характеристика регіонів досліджуваних країн-членів ЄС

Країна	Площа території		Чисельність населення		NUTS-2	
	кв. км.	ранг	тис. осіб	ранг	кількість	ранг
Німеччина	357137,2	3	81843,7	1	38	1
Іспанія	505990,7	2	46818,2	5	19	5
Франція	632833,6	1	65297,0	2	26	3
Італія	301336,0	5	59394,2	4	21	4
Польща	312679,0	4	38538,4	6	16	6
Великобританія	248527,8	6	63256,1	3	37	2
Усього 6 країн ЄС	2358504,3	–	355147,6	–	157	–
ЄС-27	4406051,4	–	501822,4	–	271	–
Питома вага, %	53,5	–	70,8	–	57,9	–
Довідково: Україна	603549,0	–	45426,2	–	27	–

Як видно з табл. 1.7 наведені вище країни-члени ЄС за площею території, чисельністю населення і кількістю адміністративно-територіальних одиниць (АТО) 2-го рівня (NUTS-2), згідно класифікації ЄС, є найбільш порівняльними з Україною.

Для порівняння соціально-економічного рівня розвитку регіонів країн-членів ЄС будемо використовувати показник ВВП на одну особу і коефіцієнт безробіття. Ці два показники найбільш повно представлені у статистиці ЄС і є найбільш інтегрованими критеріями економічного та соціального розвитку регіонів.

На рис. 1.25 наведено розподіл досліджуваних країн-членів ЄС за показником ВВП на одну особу.

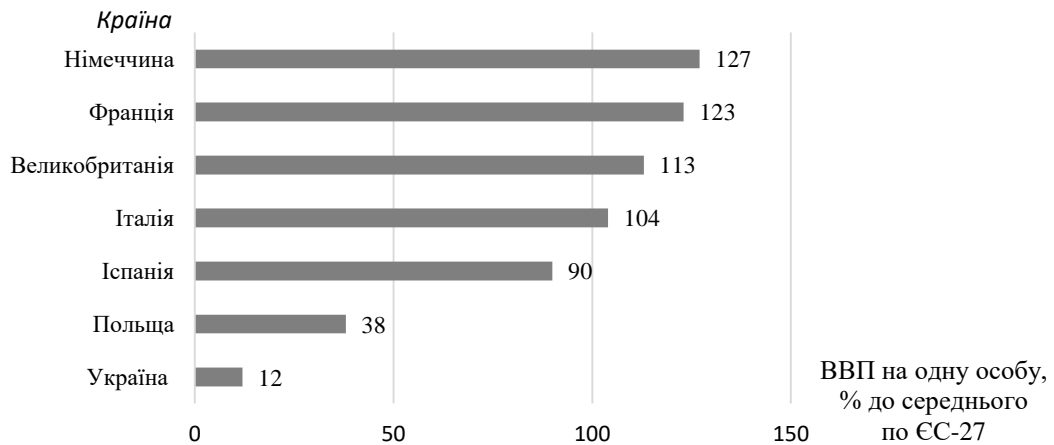

Рис. 1.25 Діаграма розподілу деяких країн-членів ЄС за ВВП на одну особу в 2013 р.

Як видно з рис. 1.25 досліджувані країни-члени ЄС суттєво різняться за показником ВВП на одну особу, який характеризує рівень економічного розвитку країни. Україна в свою чергу суттєво поступається за цим показником досліджуваним країнам-членам ЄС.

Аналогічну ситуацію можна спостерігати за рівнем безробіття, який характеризує рівень соціального розвитку країни. На рис. 1.26 наведено розподіл досліджуваних країн-членів ЄС за рівнем безробіття.

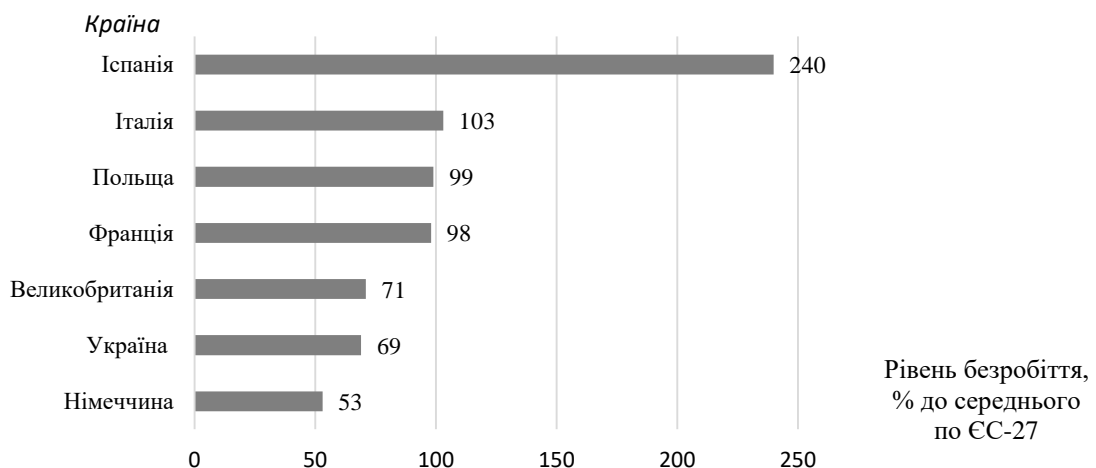

Рис. 1.26 Діаграма розподілу деяких країн-членів ЄС за рівнем безробіття в 2013 р.

Як видно з рис. 1.26 досліджувані країни-члени ЄС суттєво різняться за рівнем безробіття. Україна за цим показником поступається тільки Німеччині.

Проаналізуємо, як різняться регіони досліджуваних країн-членів ЄС за показником ВВП на одну особу. Німеччина за класифікацією ЄС поділяється на 38 регіонів рівня NUTS-2, показники соціально-економічного рівня розвитку яких наведено у додатку А, табл. А.7.

Використовуючи матричний підхід до визначення проблемності регіонів країни в площині їх соціально-економічного розвитку, який запропоновано вище (рис. 1.18), здійснимо розрахунки за регіонами Німеччини в 2012 р. у порівнянні зі значенням відповідних показників матриці до середнього по ЄС і до середнього у досліджуваній країні.

На рис. 1.27 наведено розподіл регіонів Німеччини в 2012 р. за показниками ВВП на одну особу (I_E) та рівнем безробіття (I_C) до середнього по ЄС.

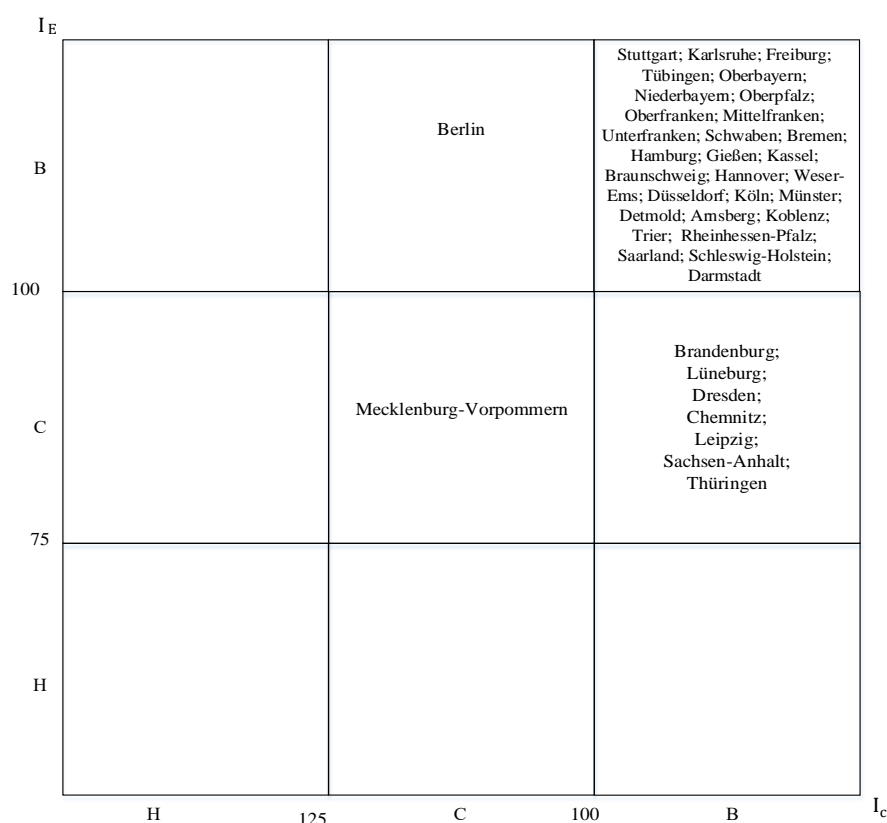

Рис. 1.27. Розподіл регіонів Німеччини в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах ЄС

Як видно з рис. 1.27 найбільша кількість – 29 регіонів країни з 38 (76,3%) є соціально і економічно безпроблемними; 7 регіонів (18,4%) – соціально безпроблемними, але середньої економічної проблемності; 1 регіон (2,6%) – середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемним і 1 регіон (2,6%) – середньої соціальної і економічної проблемності.

Розподіл регіонів Німеччини в 2012 р. за наведеними вище показниками до середнього значення по країні має наступний вигляд (рис. 1.28).

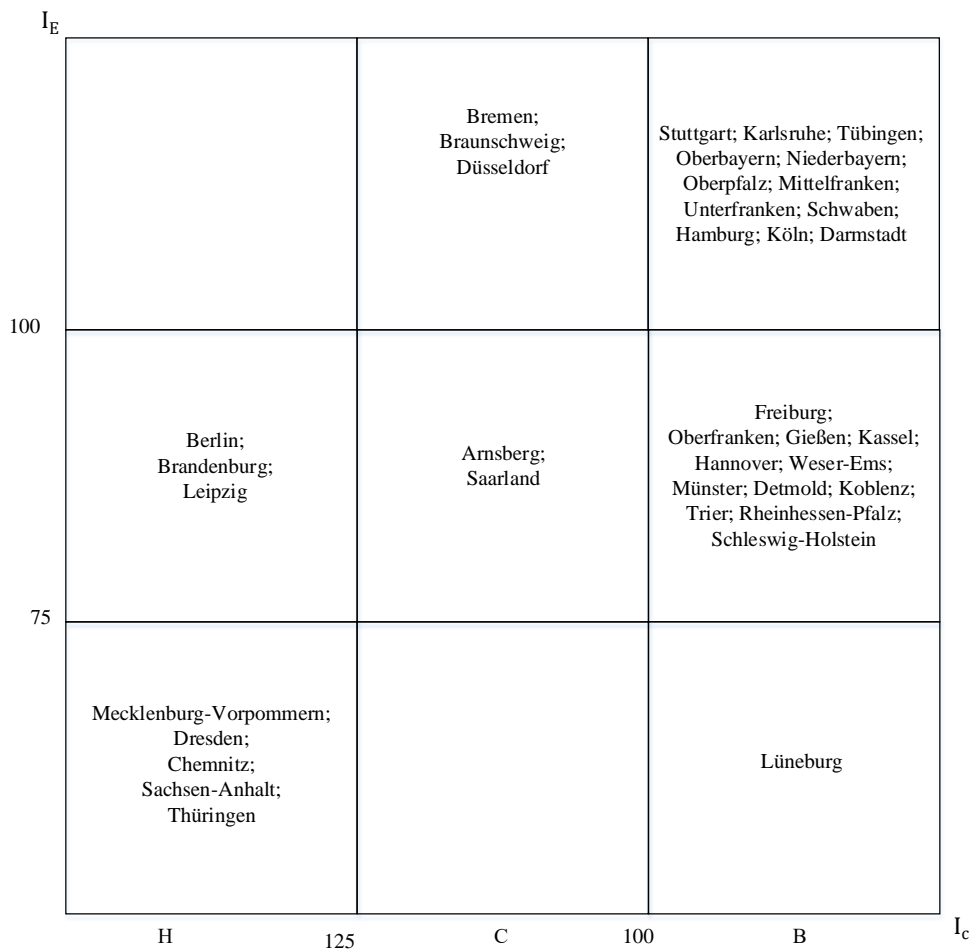

Рис. 1.28. Розподіл регіонів Німеччини в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах країни

Як видно з рис. 1.28 найбільша кількість – по 12 регіонів (31,6%) з 38 увійшли у дві групи – соціально і економічно безпроблемні та соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності; 3 регіони (7,9%) – середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні; 2 регіони (5,3%) – середньої соціальної і економічної проблемності; 1 регіон (2,6%) –

соціально безпроблемний, але високої економічної проблемності; 3 (7,9%) регіони – високої соціальної і середньої економічної проблемності; 5 регіонів (13,2%) – високої соціальної і економічної проблемності.

Іспанія за класифікацією ЄС поділяється на 19 регіонів рівня NUTS-2, показники соціально-економічного розвитку яких наведено у додатку А табл. А.7.

Згідно матричного підходу (рис. 1.18) здійснимо ідентифікацію проблемності соціально-економічного розвитку регіонів Іспанії в 2012 р. до середнього по ЄС (рис. 1.29).

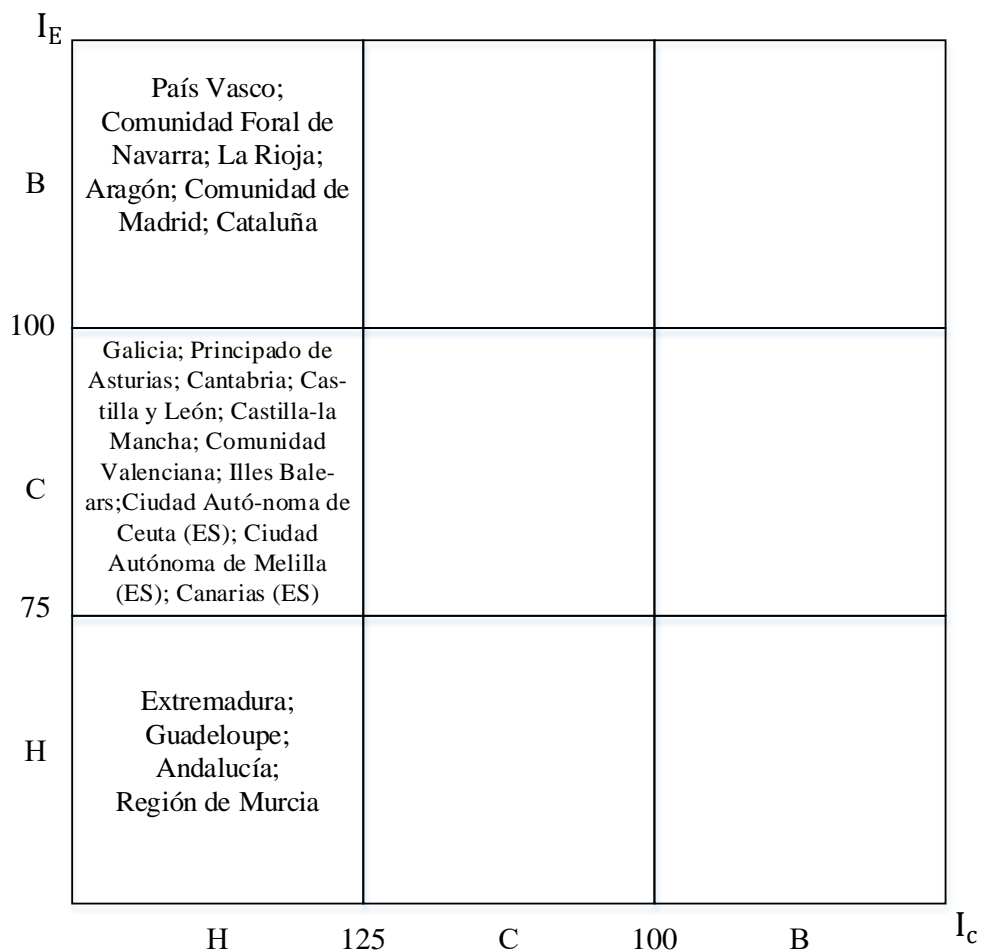

Рис. 1.29. Розподіл регіонів Іспанії в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах ЄС

Як видно з рис. 1.29 найбільша кількість – 10 регіонів країни з 19 (52,6%) є високої соціальної проблемності і середньої економічної проблемності; 6 регіонів (37,5%) – високої соціальної проблемності, але економічно безпроблемними.

Розподіл регіонів Іспанії у 2012 р. за оцінюванням показниками до середнього значення по країні має наступний вигляд (рис. 1.30).

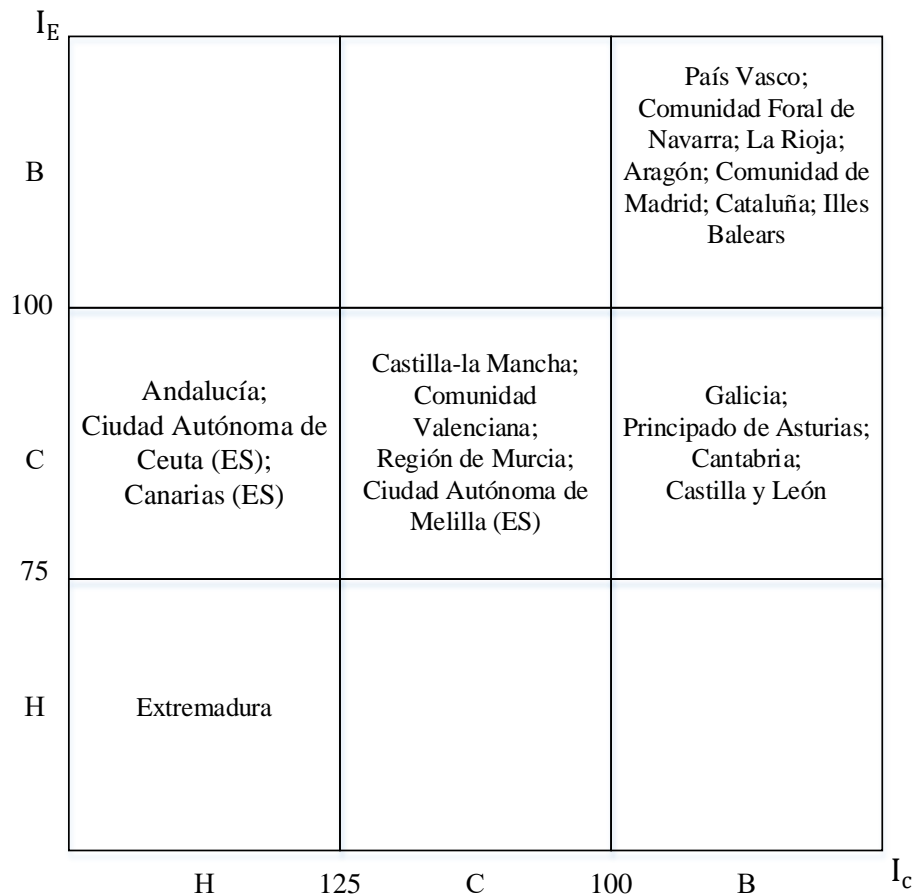

Рис. 1.30 Розподіл регіонів Іспанії в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах країни

Як видно з рис. 1.30 найбільша кількість – 7 регіонів з 19 (36,8%) є соціально і економічно безпроблемними; по 4 регіони (21,1%) 2 групи – соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності і середньої соціальної і економічної проблемності; 3 регіони (15,8%) – високої соціальної і середньої економічної проблемності; 1 регіон (5,3%) – високої соціальної та економічної проблемності.

Великобританія поділяється на 37 регіонів рівня NUTS-2, показники соціально-економічного розвитку яких наведено у додатку А табл. А.7.

Згідно матричного підходу (рис. 1.18) здійснимо ідентифікацію проблемності соціально-економічного розвитку регіонів Великобританії в 2012 р. до середнього по ЄС (рис. 1.31).

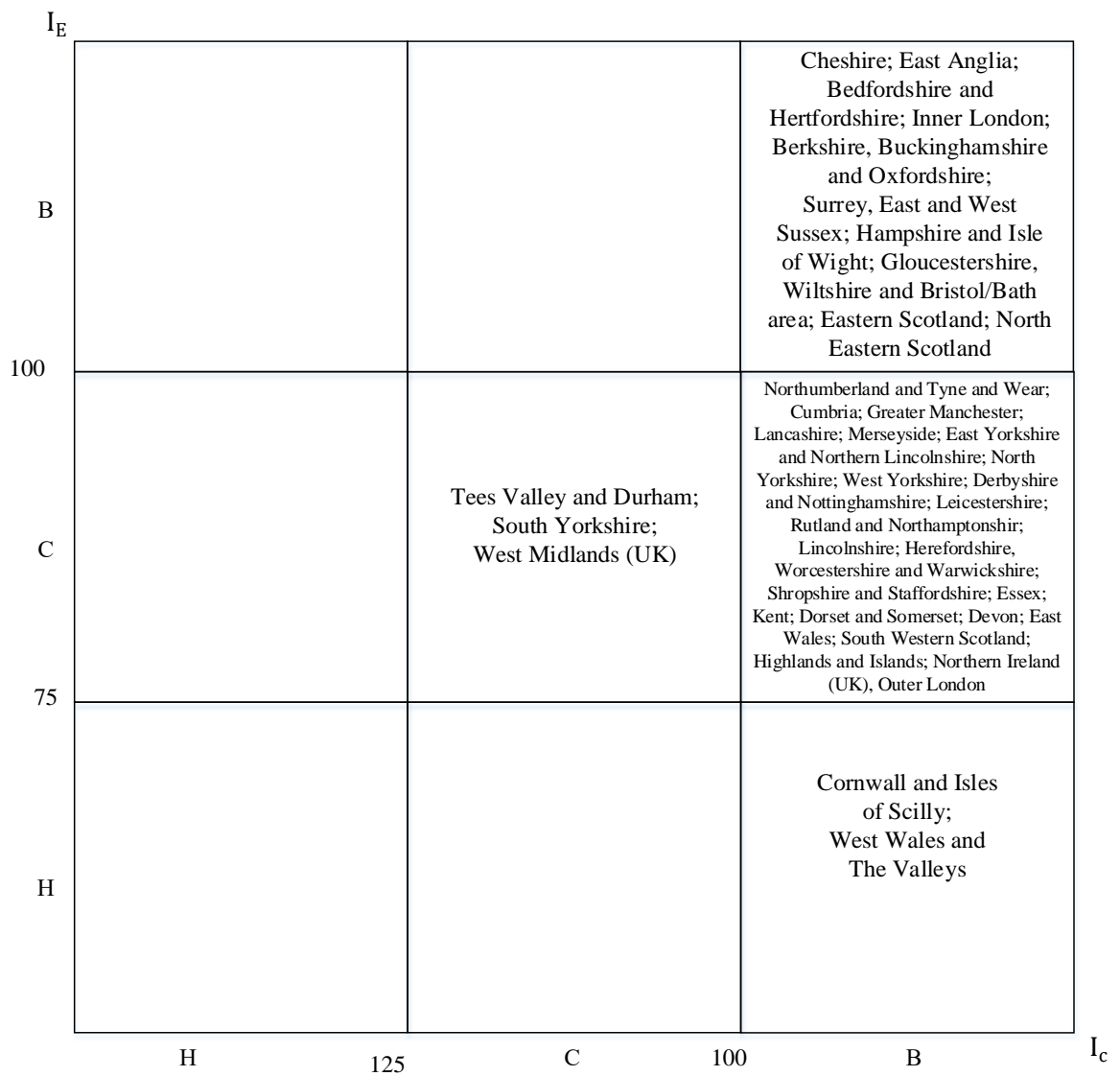

Рис. 1.31. Розподіл регіонів Великобританії в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах ЄС

Як видно з рис. 1.31 найбільша кількість – 23 регіони із 37 (59,5%) є соціально безпроблемними, але середньої економічної проблемності; 10 регіонів (27,0%) – соціально і економічно безпроблемними; 3 регіони (8,1%) – середньої і економічної проблемності; 2 регіони (5,4%) – соціально безпроблемними, але високої економічної проблемності.

Розподіл регіонів Великобританії у 2012 р. за оцінюваними показниками до середнього значення по країні має наступний вигляд (рис. 1.32).

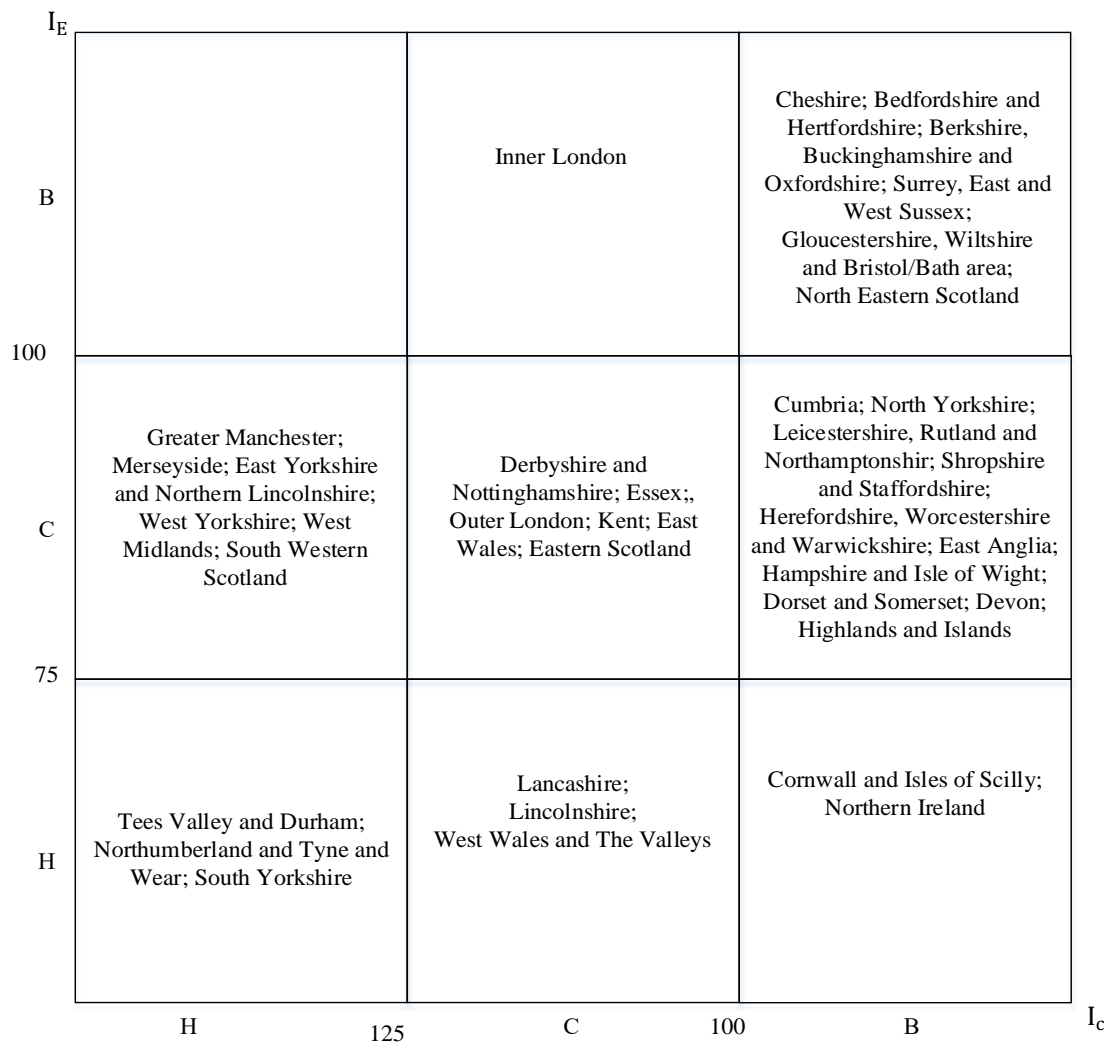

Рис. 1.32. Розподіл регіонів Великобританії в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах країни

Як видно з рис. 1.32, найбільша кількість – 10 регіонів із 37 (27,0%) є соціально безпроблемними, але середньої економічної проблемності; по 6 регіонів (16,2%) 3 групи – соціально і економічно безпроблемними; середньої соціальної і економічної проблемності і високої соціальної і середньої економічної проблемності; по 3 регіони (8,1%) 2 групи – середньої соціальної та високої економічної проблемності, високої соціальної і економічної проблемності; 2 регіони (5,4%) – соціально безпроблемні, але високої економічної проблемності; 1 регіон (2,7%) – середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемний.

Франція поділяється на 26 регіонів рівня NUTS-2, показники соціально-економічного розвитку яких наведено у додатку А, табл. А.7.

Згідно матричного підходу (рис. 1.18) здійснимо ідентифікацію проблемності соціально-економічного розвитку регіонів Франції в 2012 р. до середнього по ЄС (рис. 1.33).

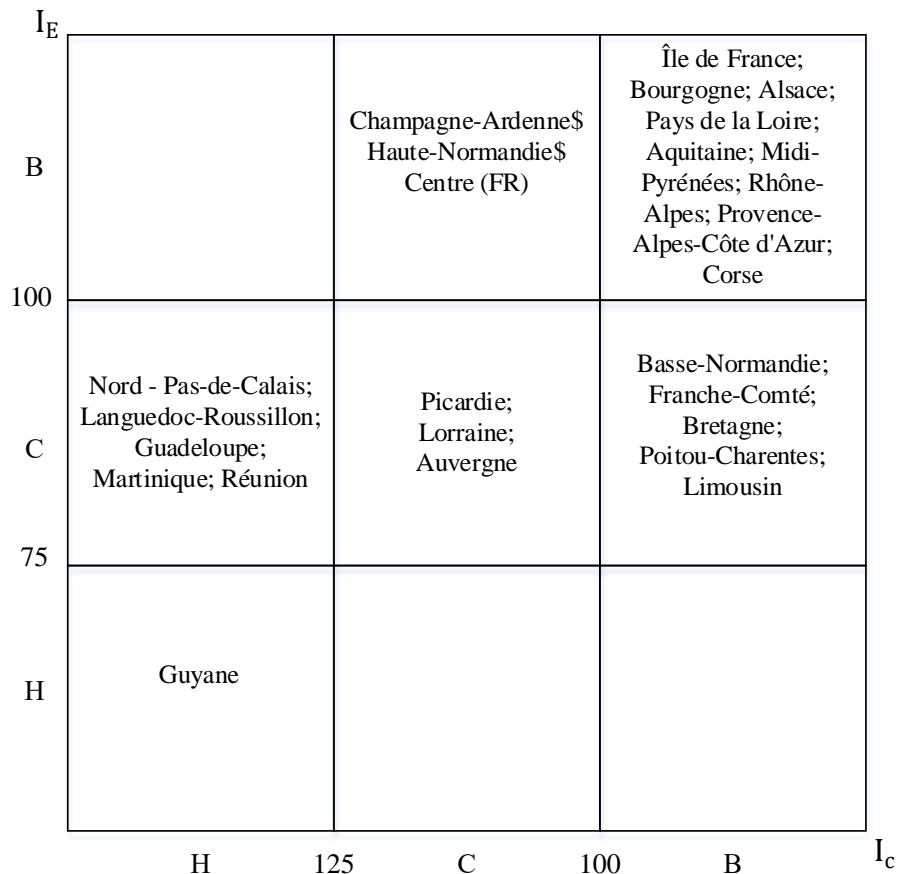

Рис. 1.33. Розподіл регіонів Франції в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах ЄС

Як видно з рис. 1.33, найбільша кількість – 9 регіонів з 26 (34,6%) є соціально і економічно безпроблемними; по 5 регіонів (19,2%) 2 групи – соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності; високої соціальної і середньої економічної проблемності; по 3 регіони (11,5%) 2 групи – середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні та середньої соціальної і економічної проблемності; 1 регіон (3,8%) – високої соціальної та економічної проблемності.

Розподіл регіонів Франції в 2012 р. за оцінюваними показниками до середнього значення по країні має наступний вигляд (рис. 1.34).

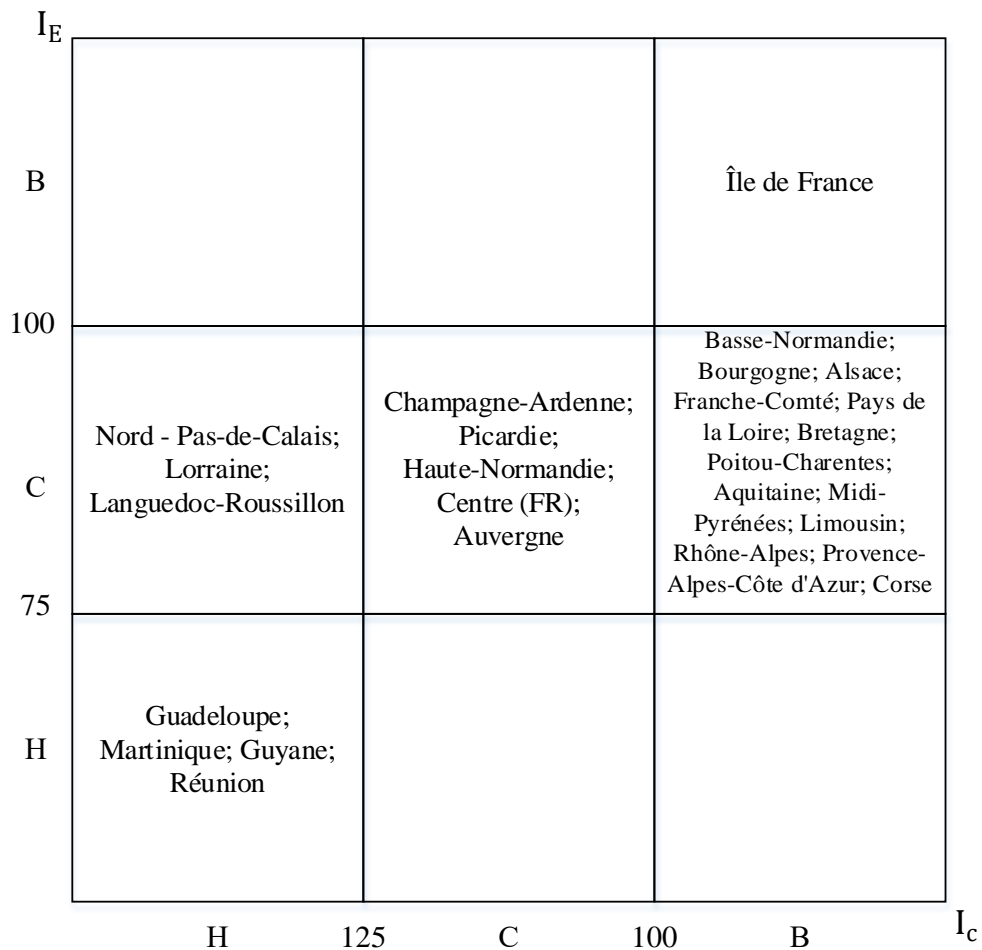

Рис. 1.34. Розподіл регіонів Франції в 2012 р. у квадрантах матриці у площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах країни

Як видно з рис. 1.34, найбільша кількість – 13 регіонів з 26 (50%) є соціально безпроблемними, але середньої економічної проблемності; 5 регіонів (19,2%) – середньої соціальної та економічної проблемності; 4 регіони (15,4%) – високої соціальної та економічної проблемності; 3 регіони (11,5%) – високої соціальної і середньої економічної проблемності; 1 регіон (3,8%) – соціально і економічно безпроблемний.

Польща поділяється на 16 регіонів рівня NUTS-2, показники соціально-економічного розвитку яких наведено у додатку А, табл. А.7.

Згідно матричного підходу (рис. 1.18) здійснимо ідентифікацію проблемності соціально-економічного розвитку регіонів Польщі в 2012 р. до середнього по ЄС (рис. 1.35).

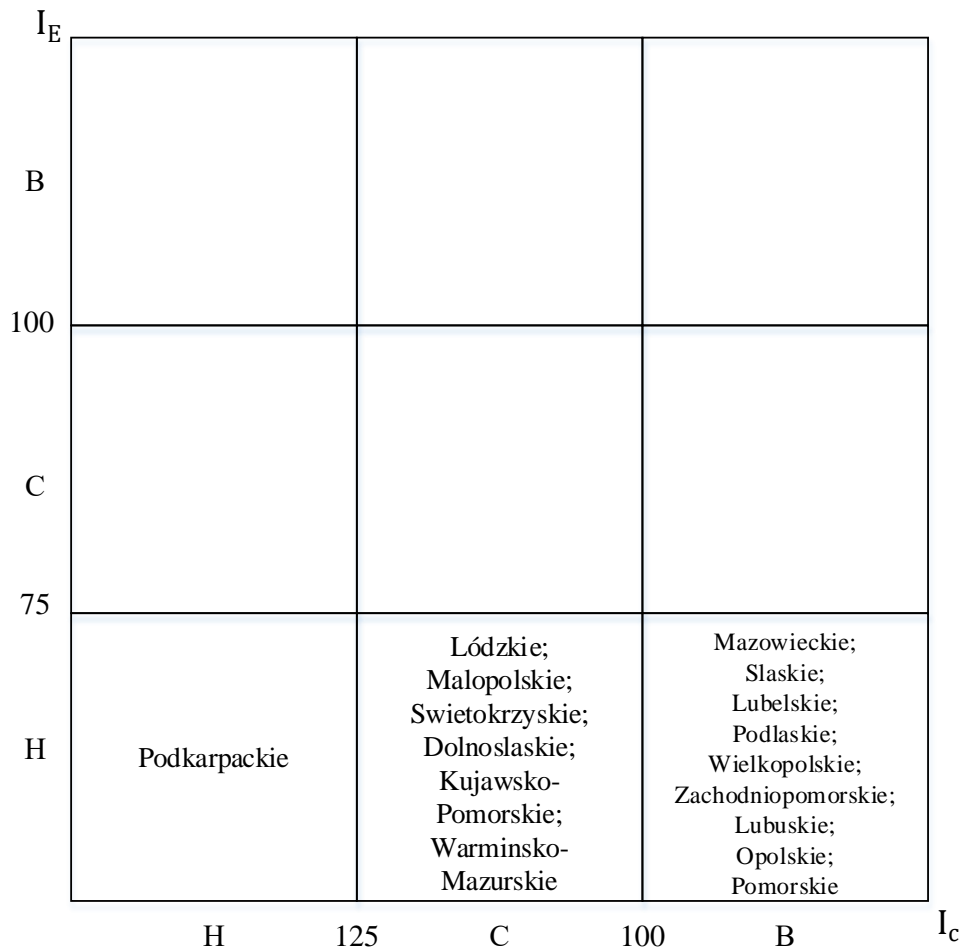

Рис. 1.35. Розподіл регіонів Польщі в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах ЄС

Як видно з рис. 1.35, найбільша кількість – 9 регіонів з 16 (56,3%) є соціально безпроблемними, але високої економічної проблемності; 6 регіонів (37,5%) – середньої соціальної та високої економічної проблемності; 1 регіон (6,2%) – високої соціальної та економічної проблемності.

Розподіл регіонів Польщі у 2012 р. за оцінюваними показниками до середнього значення по країні має наступний вигляд (рис. 1.36).

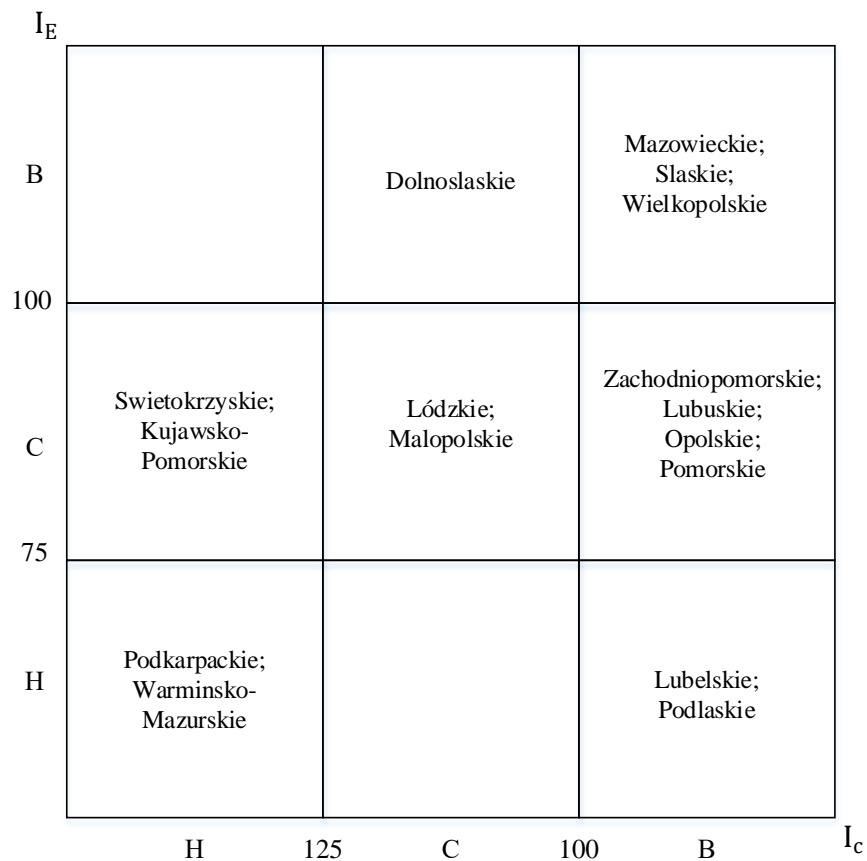

Рис. 1.36. Розподіл регіонів Польщі в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах країни

Як видно з рис. 1.36, найбільша кількість – 4 регіони з 16 (25,0%) є соціально безпроблемними, але середньої економічної проблемності; 3 регіони (18,8%) – соціально і економічно безпроблемні; по 2 регіони (12,5%) 4 групи – середньої соціальної і економічної проблемності; соціально безпроблемні, але високої економічної проблемності; високої соціальної проблемності і середньої економічної проблемності; високої соціальної і економічної проблемності; 1 регіон (6,3%) – середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемний.

Італія поділяється на 21 регіон рівня NUTS-2, показники соціально-економічного розвитку яких наведено у додатку А, табл. А.7.

Згідно матричного підходу (рис. 1.10) здійсимо ідентифікацію проблемності соціально-економічного розвитку регіонів Італії в 2012 р. до середнього по ЄС (рис. 1.37).

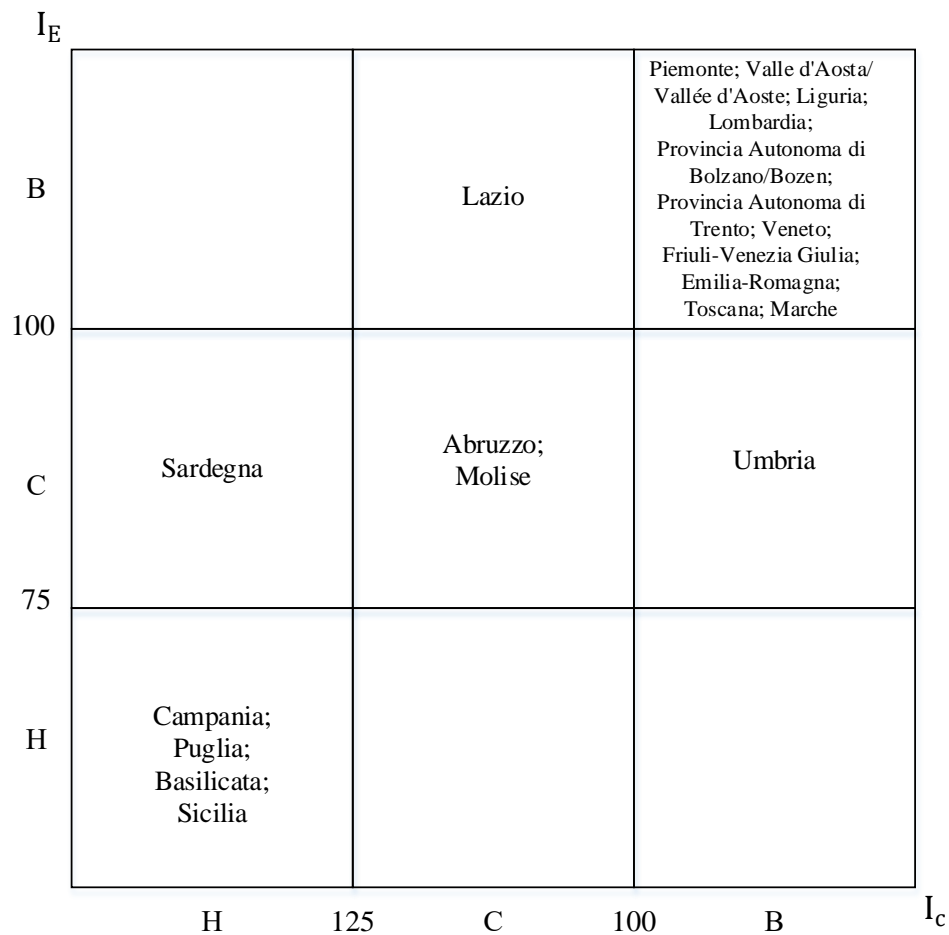

Рис. 1.37 Розподіл регіонів Італії в 2012 р. у квадрантах матриці в площині проблемності соціально-економічного розвитку в масштабах ЄС

Як видно з рис. 1.37, найбільша кількість – 11 регіонів з 21 (52,4%) є соціально і економічно безпроблемні; 5 регіонів (23,8%) – високої соціальної та економічної проблемності; 2 регіони (9,5%) – середньої соціальної та економічної проблемності; по 1 регіону (4,8%) 3 групи – соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності; середньої соціальної проблемності, але економічно безпроблемні; високої соціальної і середньої економічної проблемності.

Розподіл регіонів Італії у 2012 р. за оцінюваними показниками до середнього значення по країні має наступний вигляд (рис. 1.38).

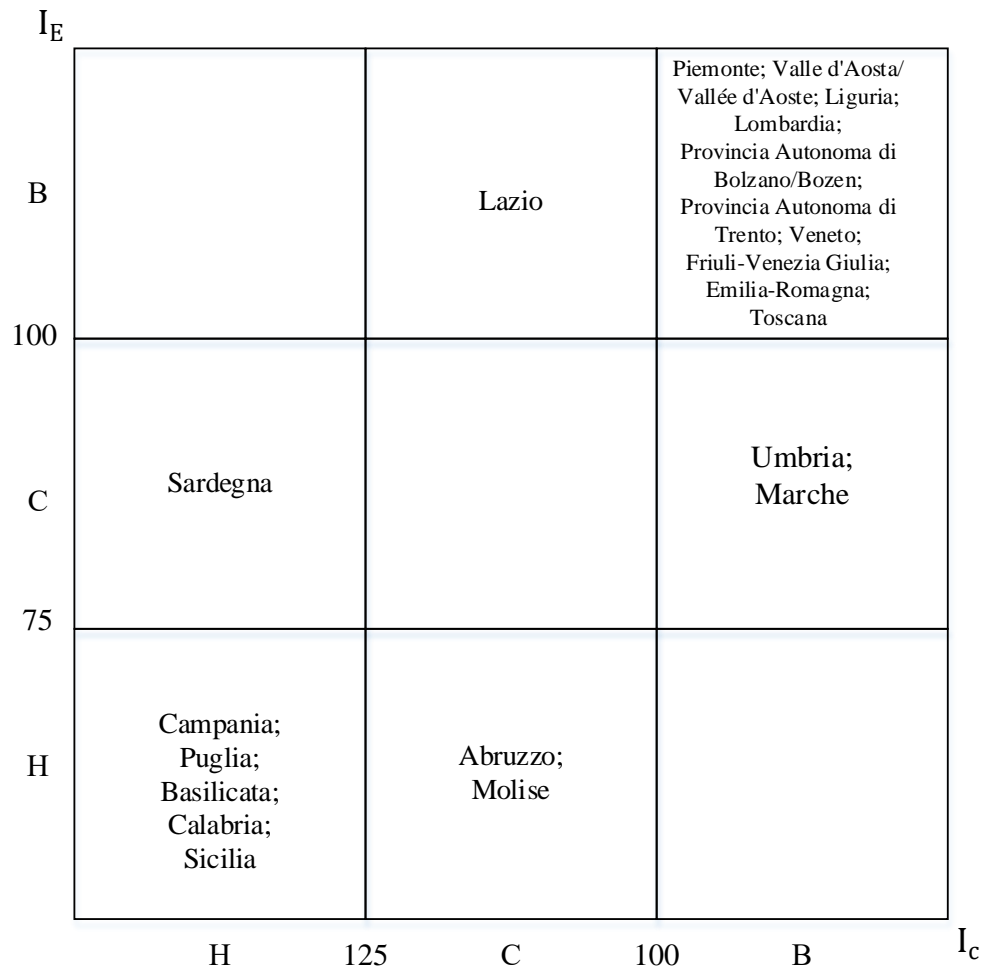

Рис. 1.38. Розподіл регіонів Італії в 2012 р. за проблемністю їх соціально-економічного розвитку в масштабах країни

Як видно з рис. 1.38, найбільша кількість – 10 регіонів з 21 (47,6%) є соціально і економічно безпроблемними; 5 регіонів (23,8%) – високої соціальної і економічної проблемності; по 2 регіони (9,5%) 2 групи – соціальної безпроблемності, але середньої економічної проблемності; середньої соціальної та високої економічної проблемності; 1 регіон (4,8%) – високої соціальної та економічної проблемності.

У табл. 1.8 здійснимо узагальнення наведених вище досліджень.

Як видно з табл. 1.8 в масштабі ЄС найвищого рівня ВВП на одну особу досягли країни-члени ЄС: Німеччина, Великобританія, Франція, які мають більшу питому вагу менш проблемних за соціально-економічним розвитком регіонів. Відповідно країни-члени ЄС: Іспанія і Польща з більш

проблемними за соціально-економічним розвитком регіонами мали і менший в цілому по країні ВВП на одну особу.

Таблиця 1.8

Розподіл регіонів окремих країн-членів ЄС за оцінкою проблемності їх соціально-економічного розвитку в 2012 р.

Країна	ВІ _С -ВІ _Е (1)	ВІ _С -СІ _Е (2)	СІ _С -ВІ _Е (3)	СІ _С -СІ _Е (4)	ВІ _С -НІ _Е (5)	НІ _С -ВІ _Е (6)	СІ _С -НІ _Е (7)	НІ _С -СІ _Е (8)	НІ _С -НІ _Е (9)	Разом
У масштабах ЄС										
Німеччина	76,3% (29)	18,5% (7)	2,6% (1)	2,6% (1)	–	–	–	–	–	38
Іспанія	–	–	–	–	–	31,6% (6)	–	52,6% (10)	15,8% (3)	19
Франція	34,6% (9)	19,2% (5)	11,6% (3)	11,6% (3)	–	–	–	19,2% (5)	3,8% (1)	26
Італія	52,3% (11)	4,8% (1)	4,8% (1)	9,5% (2)	–	–	–	4,8% (1)	23,8% (5)	21
Польща	–	–	–	–	56,2% (9)	–	37,5% (6)	–	6,3% (1)	16
Великобританія	27,0% (10)	59,5% (22)	–	8,1% (3)	5,4% (2)	–	–	–	–	37
Разом	37,6% (59)	22,3% (35)	3,2% (5)	5,7% (9)	7,0% (11)	3,8% (6)	3,8% (6)	10,2% (16)	6,4% (10)	157
У масштабах країни										
Німеччина	31,6% (12)	31,6% (12)	7,8% (3)	5,3% (2)	2,6 (1)	–	–	7,9% (3)	13,2% (5)	38
Іспанія	36,7% (7)	21,1% (4)	–	21,1% (4)	–	–	–	15,8% (3)	5,3% (1)	19
Франція	3,8% (1)	50,0% (13)	–	19,2% (5)	–	–	–	11,5% (3)	15,4% (4)	26
Італія	47,6% (10)	9,5% (2)	4,8% (1)	–	–	–	9,5% (2)	4,8% (1)	23,8% (5)	21
Польща	18,7% (3)	25,0% (4)	6,3% (1)	12,5% (2)	12,5% (2)	–	–	12,5% (2)	12,5% (2)	16
Великобританія	16,2% (6)	27,1% (10)	2,7% (1)	16,2% (6)	5,4% (2)	–	8,1% (3)	16,2% (6)	8,1% (3)	37
Разом	24,8% (39)	28,7% (45)	3,8% (6)	12,1% (19)	3,2% (5)	–	3,2% (5)	11,5% (18)	12,7% (20)	127
Довідково : Україна	4,0% (1)	4,0% (1)	–	16,0% (4)	8,0% (2)	–	12,0% (3)	4,0% (1)	52,0% (1)	25

Якщо використати теорію «центр-периферія» [31, 32] і згрупувати регіони країн-членів ЄС за трьома рівнями, як це представлено у табл. 1.9, то картина буде мати наступний вигляд.

**Розподіл регіонів окремих країн-членів ЄС за рівнями ієрархії
соціально-економічного розвитку в 2012 р.**

Країна	Центр	у тому числі ядро	Напів- периферія	Периферія	у тому числі проблемні			Усього	ВВП, % до середнього в ЄС
					соціально	економічно	соціально- економічно		
У масштабах ЄС									
Німеччина	97,4% (37)	76,3 % (29)	2,6% (1)	–	–	–	–	38	127
Іспанія	–	–	31,6% (6)	68,4 %	–	52,6% (10)	15,8% (3)	19	88
Франція	65,4% (17)	39,6 % (9)	11,6% (3)	23,0 %	–	19,2% (5)	3,8% (1)	26	121
Італія	61,9% (13)	52,3 % (11)	9,5% (2)	28,6 %	–	4,8% (1)	23,85 (5)	21	105
Польща	–	–	56,2% (9)	43,8 %	37,5 % (6)	–	6,3% (1)	16	38
Велико британія	86,5% (32)	27,0 % (10)	13,5% (5)	–	–	–	–	37	113
Разом	63,1% (99)	37,6 % (59)	16,5% (26)	20,4 %	3,8% (6)	10,2% (16)	6,4% (10)	157	–
У масштабах країни									
Німеччина	71,0% (27)	31,6 % (12)	7,9% (3)	21,8 %	–	7,9% (3)	13,2% (5)	38	127
Іспанія	57,8% (11)	36,75 (7)	21,1% (4)	21,1 %	–	15,8% (3)	5,3% (1)	19	88
Франція	53,8% (14)	3,8% (1)	19,2% (5)	27,0 %	–	11,6% (3)	15,4% (4)	26	121
Італія	61,9% (13)	47,6 % (10)	–	38,1 %	9,5% (2)	4,8% (1)	23,8% (5)	21	105
Польща	50,0% (8)	18,7 % (3)	25,0% (4)	25,0 %	–	12,5% (2)	12,5% (2)	16	38
Велико британія	46,0% (17)	16,2 % (6)	21,6% (8)	32,4 %	8,1% (3)	16,2% (6)	8,1% (3)	37	113
Разом	57,3% (90)	24,8 % (39)	15,3% (24)	27,4 %	3,2% (5)	11,5% (18)	12,7 % (20)	157	–
Довідково: Україна	8,0% (2)	4,0% (1)	24,0% (6)	68,0 % (17)	12,0 % (3)	4,0% (1)	52,0% (13)	25	12

Більшого рівня ВВП на одну особу в масштабі ЄС досягають країни-члени ЄС: Німеччина, Великобританія, Франція і Італія, які мають більш економічно розвинутий центр з відповідним ядром (або кількістю регіонів). У той же час країни-члени ЄС: Іспанія, Польща, в яких відсутні регіони з

розвинутою економікою і в цілому мали і більш низький показник ВВП на одну особу.

1.3. Державна підтримка проблемних регіонів в Україні

Обґрунтування напрямів державної підтримки проблемних регіонів в Україні, що формуються в рамках центр-периферійних відносин, має відбуватися з урахуванням законодавчого забезпечення.

В Україні діє наступна система ієрархії законодавства(рис. 1.39).

Як видно з рис. 1.39, перше місце в ієрархії законодавства України займають акти та конвенції, ратифіковані Верховною Радою України. Потім йде Конституція України, яка є основним законом держави. На наступному місці розмістилися кодекси законів (Цивільний, Кримінальний, Цивільний процесуальний, Адміністративно-процесуальний та інші), а також велика кількість Законів України. За ними наслідують Укази Президента України, які є обов'язковими для виконання Кабінетом Міністрів України. Далі йдуть безпосередньо постанови самого Кабінету Міністрів України. На наступному місці нормативно-правові акти міністрів, інших центральних органів державної влади в межах їх повноважень. Завершує ієрархічний ланцюжок законодавства України нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.

Ґрунтуючись на діючому в Україні законодавстві по регіональному розвитку пропонується наступна структурно-логічна модель його дослідження (рис. 1.40).

Як видно з рис. 1.40, нормативно-правове законодавство з регіонального законодавства в Україні в першу чергу розподіляється на базове (Конституція України, Закони України (кодекси законів), Укази Президента України), регламентуюче (Постанови Кабінету Міністрів України), науково-методичне забезпечення (нормативно-правові акти

міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади).

Рис. 1.39. Ієрархія законодавства в Україні

Базове законодавство забезпечує вибір регіональної політики, формування стратегії регіонального розвитку та основні складові її реалізації.

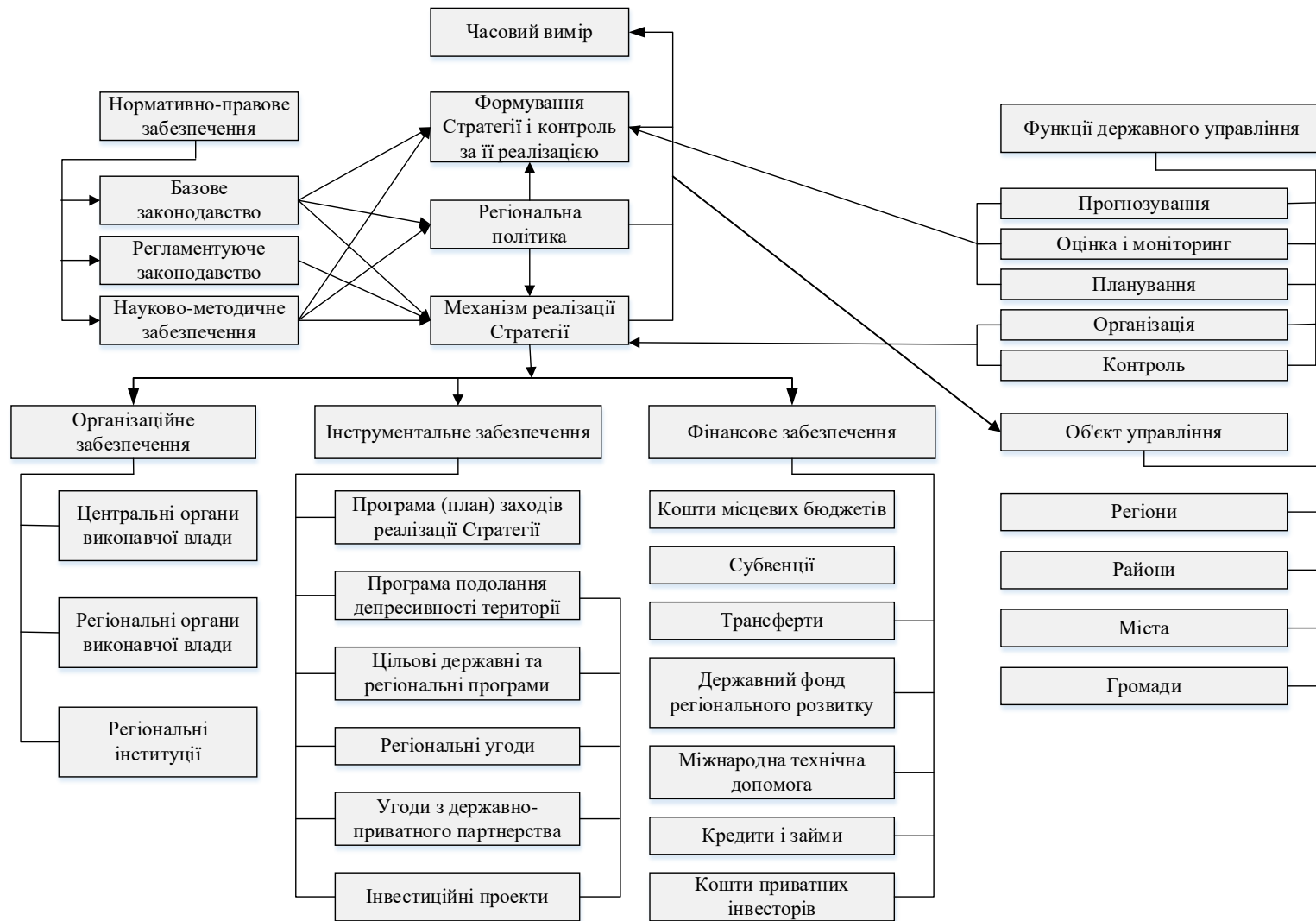

Рис. 1.40. Структурно-логічна модель дослідження діючого в Україні законодавства з регіонального розвитку

При цьому нормативно-правове забезпечення регіонального розвитку повинно охоплювати основні функції державного управління: прогнозування, оцінки і моніторингу, планування, організації, контролю, а також об'єкти управління: регіони, райони, міста і громади.

Механізм реалізації стратегії регіонального розвитку складається з організаційного, інструментального та фінансового забезпечення.

Організаційне забезпечення включає в себе: центральні органи виконавчої влади, регіональні органи виконавчої влади і регіональні інституції (агенції регіонального розвитку, кластери, технопарки, технологічні платформи, центри трансферту технологій та інше).

Інструментальне забезпечення складається з: програми (плану) заходів з реалізації стратегії, програми подолання депресивного стану територій, державні та регіональні цільові програми, регіональні угоди, угоди з державно-приватного партнерства і інвестиційні проекти.

Фінансове забезпечення включає в себе: кошти місцевих бюджетів, субвенції, трансферти, кошти державного фонду регіонального розвитку, міжнародну технічну допомогу, кредитні займи, кошти приватних інвесторів.

Ґрунтуючись на наведеному вище проаналізуємо еволюцію нормативно-правового забезпечення та його реалізації в Україні в сфері регіонального розвитку, особливо у його застосуванні до вирішення проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Аналіз законодавства України з регіонального розвитку за період 1991-початок 2016 рр. свідчить, що його умовно можна поділити на чотири етапи: I етап (1991 – 1999 рр.); II етап (2000 – 2004 рр.); III етап (2005 – 2013 рр.); IV етап (з 2014 р. по теперішній час).

На першому етапі (1991 – 1999 рр.) в Україні була фактично відсутня системна державна політика регіонального розвитку. Вона носила епізодичний і фрагментальний характер.

З прийняттям у 1996 р. Конституції України почалося формування законодавчого поля в країні з питань регіонального розвитку. Згідно ст. 116 Кабінет Міністрів України повинен розробити і здійснювати загально-

державні програми економічного, соціального, науково-технічного і культурного розвитку країни [33]. В той же час ст. 119 за місцевими державними адміністраціями закріплено забезпечення на відповідній території формування та виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку та інших [33].

У 1997 – 1998 рр. були прийняті Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [34] і «Про місцеві адміністрації» [35]. У цих нормативно-правових актах було встановлено основи народовладдя і безпосередньої участі громадян в управлінні державними та місцевими справами.

У ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі соціально-економічного розвитку належить розробка проектів програм соціально-економічного розвитку і подання їх на затвердження відповідній раді, забезпечення їх виконання [34].

У ст. 17 Закону України «Про місцеві державні адміністрації [35] та ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [34] визначено повноваження місцевих державних адміністрацій в галузі соціально-економічного розвитку шляхом розробки проектів програм, їх затвердження відповідними радами, з подальшим забезпеченням їх виконання.

У 1997 р. Міністерством економіки України схвалені «Методичні рекомендації з розробки програм соціально-економічного розвитку регіону», в яких визначені принципи та методи розроблення проектів зазначених програм [36]. Вченою Радою Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України схвалені «Методичні рекомендації з розробки програм соціально-економічного і культурного розвитку міста та адміністративного району» [36].

Наведені вище нормативно-правові акти відносяться до науково-методичного забезпечення і визначають функцію державного управління – «планування».

На даному ж етапі розвитку регіонального законодавства Президент України випустив два укази у 1997 р. «Про щорічне послання Президента до Верховної ради» [37] і у 1999 р. «Про впровадження системи стратегічного планування і прогнозування» [38].

В Указі Президента України «Про щорічне послання Президента України до Верховної Ради» [37] визначено роль та місце послань Президента України в реалізації його конституційних повноважень, порядку їх підготовки і реалізації передбачених в них заходів. Згідно Указу щорічні Послання Президента України до Верховної Ради України є офіційними документами глави держави, у яких на основі аналізу внутрішнього і зовнішнього становища України визначаються найважливіші напрями економічного, політичного і соціального розвитку, передбачаються заходи щодо неухильного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення нормативних механізмів регулювання системних відносин.

В Указі Президента України «Про впровадження системи стратегічного планування і прогнозування» [38] передбачається утворення в Національному інституті стратегічних досліджень Центру інформаційних ресурсів і технологій, на який покладено функції організаційного інформаційного забезпечення та науково-аналітичного супроводження діяльності Ради національної безпеки і оборони України щодо впровадження системи стратегічного планування і прогнозування у сфері економічної та інформаційної безпеки.

Таким чином на першому етапі формування системи державного управління регіональним розвитком в Україні не були закладені підвалини цього процесу – нормативно-правове забезпечення.

На цьому ж етапі в країні не було розроблено і практичного документу регіонального розвитку (стратегії або програми). З моменту отримання незалежності України у 1999 р. вперше було розроблено обґрунтований документ стратегічного рівня – програма «Україна – 2010» [39], але вона на офіційному рівні не була затверджена і реалізована.

Ні в одному з наведених вище нормативно-правових актів практично не згадується про проблемні регіони в країні.

На другому етапі (2000 – 2004 рр.) також не було сформоване системне базове нормативно-правове забезпечення формування державної регіональної політики в Україні.

У 2000 р. було прийнято Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [40]. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів, міст). Законом передбачається розробка наступної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку (рис. 1.41).

Прогнозна функція державного регіонального управління в продовж періоду, що аналізується, одержала своє продовження в Постанові Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» [41], яка вийшла в 2003 р. Цією Постановою було встановлено порядок розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету, визначено структуру прогнозних і програмних документів різного строку та ієрархічності, а також перелік галузей економіки, для яких розробляється проноз на середньостроковий період та програма.

Наведені вище нормативно-правові акти спрямовані були також і на реалізацію функції державного регіонального управління – «складання стратегічних документів».

Крім того, у цей же період, було прийнято цілу низку нормативно-правових актів різного рівня ієрархії, які реалізують функцію «планування» і «оцінки та моніторингу державного управління».

Рис. 1.41. Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку в Україні [40]

У 2002 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про генеральну схему планування території України» [42]. Цим Законом визначено пріоритети та концептуальні вирішення планування і використання території країни, вдосконалення системи розселення та забезпечення сталого розвитку населених пунктів, розвитку виробничої, соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури, формування національної екологічної мережі.

Положення генеральної схеми відповідають принципам заключних документів Конференції Організації Об'єднаних Націй з розвитку населених пунктів (ХАБІТАТ-II) та відповідним рекомендаціям Європейської економічної комісії ООН і Ради Європи.

У цьому Законі вперше було визначено території, розвиток яких потребує державної підтримки, до них було віднесено [42]:

- території з критичним рівнем виробничо-містобудівного освоєння природно-техногенної небезпеки і низьким рівнем забезпеченості природними ресурсами;
- території із значним природоохоронним, рекреаційним, оздоровчим, історико-культурним потенціалом, високим рівнем виробничо-містобудівного освоєння та природно-техногенної небезпеки;
- території із значним природоохоронним, рекреаційним, оздоровчим та історико-культурним потенціалом і низьким рівнем розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури і природно-техногенної небезпеки;
- території з високим рівнем радіаційного забруднення.

Генеральна схема використовується у процесі підготовки прогнозів і державних програм економічного і соціального розвитку, схем розвитку окремих галузей економіки, інших державних програм з питань охорони земель, охорони здоров'я, охорони природи, розвитку інженерно-транспортної інфраструктури, збереження історико-культурної спадщини, розвитку туризму, прийняття рішень щодо регулювання використання територій загальнодержавного значення.

У 2002 р. Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України були затверджені «Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку» [43], які встановили єдиний порядок та основні методичні засади розроблення Радою міністрів АР Крим, областями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями регіональних стратегій розвитку. Згідно цього документу у регіональних стратегіях розвитку визначаються цілі, завдання, пріоритети, напрями сталого економічного і соціального розвитку АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя на середньостроковий (4-6 років) та довгостроковий (10-15 років) періоди.

У Методичних рекомендаціях зазначено, що регіональні стратегії розвитку є основою для розроблення [43]:

- середньострокових програм економічного і соціального розвитку регіонів;
- щорічних програм економічного і соціального розвитку регіонів;
- угод між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою АР Крим, областями, Київською та Севастопольською міськими радами щодо регіонального розвитку.

Методичними рекомендаціями передбачається визначення частини регіону, у межах яких показники економічного розвитку, соціального забезпечення, екологічного стану за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі ніж відповідні середні показники в державі – державні території, а також засоби подолання депресивності.

Головними інструментами реалізації регіональних стратегій розвитку в документі визначено послідовне розроблення програм та угод регіонального розвитку.

У Методичних рекомендаціях запропоновано механізм реалізації регіональних стратегій розвитку, який складається з нормативно-правового, організаційного і фінансово-економічного, кадрового, інформаційного, науково-проектного забезпечень.

Для реалізації функції державного регіонального управління «Оцінки та моніторингу стану соціально-економічного розвитку регіонів» у 2004 р. Кабінетом Міністрів України була затверджена «Методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів» [44].

Першим нормативним документом, який започаткував в 2001 р. формування державної регіональної політики в Україні є Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» [45]. Він носить декларативний характер, але ставить певні задачі, які потрібно вирішити в найближчий час, щоб започаткувати державну регіональну політику в країні.

Так, в цьому документі констатується факт, що в Україні значно збільшилася територіальна диференціація рівня економічного розвитку та можливостей соціального забезпечення громадян, що призводить до суттєвих негативних наслідків [45].

Головною метою регіональної політики в Концепції [45] проголошено створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дійовості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Для поліпшення державного регулювання у сфері реалізації державної регіональної політики у Концепції [45] передбачається:

- удосконалити державне стратегічне регіональне планування;
- розбудувати інфраструктуру регіонального розвитку, зокрема регіональні агентства розвитку;
- стимулювати розвиток регіонів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення

громадян за критеріями, визначеними законодавством значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території);

- планування та фінансування видатків бюджетів усіх рівнів на заходи з соціального захисту та утримання об'єктів соціальної сфери здійснювати на програмно-цільовій основі;
- визначити центральний орган виконавчої влади з питань регіональної політики і підтримки місцевого самоврядування;
- запровадити на конкурсних засадах розміщення у регіонах державних інвестиційних коштів.

З метою реалізації Концепції [45] у цьому ж таки 2001 р. вийшло розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики, яке передбачало низку заходів [46]:

- розроблення «Державної стратегії регіонального розвитку на 2003-2011 рр.» (термін виконання – 2003 р.);
- розроблення «Методики формування регіональних стратегій розвитку» (IV кв. 2001 р.);
- розроблення та сприяння прийняття проекту Закону України «Про генеральну схему планування території України» (IV кв. 2001 р. – III кв. 2002 р.);
- розроблення та сприяння прийняття проекту Закону України «Про засади стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій (IV кв. 2001 р. – 2002 р.);
- розроблення відповідних нормативно-правових актів з: порядку визначення граничних рівнів критеріїв, за якими території визначаються депресивними; порядку визначення депресивного стану територій; порядку формування, розгляду, затвердження фінансування, контролю за виконанням програми подолання депресивного стану територій; порядку запровадження договірних засад у відносини між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо здійснення спільних

заходів із розвитку регіонів (протягом 3-х місяців після прийняття Закону України «Про засади стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій);

- розроблення проекту Указу Президента України «Про створення агентств регіонального розвитку» (IV кв. 2001 р.).

Треба зазначити, що більшість з намічених у Розпорядженні Кабінету Міністрів України заходів щодо реалізації Концепції державної політики в установлені терміни не були виконані.

Для забезпечення реалізації державної політики в Україні в 2004 р. був прийнятий Закон України «Про державні цільові програми» [47], який визначає засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм.

У 2004 р. Президентом України було офіційно затверджено першу в країні «Стратегію економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 роки)» Шляхом європейської інтеграції [48]. У цьому документі були визначені стратегічні пріоритети у економічній, соціальній і політичних сферах соціального життя країни.

У Стратегії цілий розділ присвячений державній регіональній політиці. Метою державної регіональної політики визначено створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій.

Стратегічними орієнтирами державної регіональної політики визначено наступні [48]:

1. Зміцнення потенціалу регіонів та підвищення їхньої конкурентоспроможності;
2. Розбудова виробничої, транспортної і ринкової інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва, реалізація інноваційної політики в регіонах;
3. Реалізація інноваційної політики в регіонах;
4. Забезпечення всебічного розвитку людського потенціалу регіонів;
5. Удосконалення механізмів управління регіональним розвитком.

У Стратегії визначено, що ключовим завданням державної регіональної політики України є зменшення регіональних економічних та соціальних диспропорцій.

До основних заходів державного стимулювання розвитку депресивних територій віднесено наступні [48]:

- вироблення офіційних критеріїв надання територіям статусу депресивної та інструментарію державної політики щодо цих територій;
- цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури депресивних регіонів;
- надання державної підтримки, зокрема фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню інфраструктури розвитку підприємства;
- спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем;
- сприяння зайнятості населення, забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації трудових ресурсів;
- встановлення обґрунтованого співвідношення між частками інвестиційних ресурсів, які спрямовуються на стимулювання динамічного зростання регіонів і на зменшення регіональних відмінностей;
- визначення гранично допустимого рівня міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації, запровадження відповідного моніторингу на державному і регіональному рівнях;
- запровадження механізму інвестиційного стимулювання розвитку депресивних територій;
- запровадження принципу додатковості, коли державні ресурси щодо вирішення регіональних проблем розвитку розглядаються як додаткові до ресурсів, що акумулюються регіоном самостійно;

– встановлення правової відповідальності як Уряду, так і місцевих органів влади за виконання взятих ними зобов'язань щодо регіонального розвитку.

На третьому етапі (2005 – 2013 рр.) еволюції державної регіональної політики в Україні було зроблено суттєвий крок вперед у порівнянні з попередніми двома етапами.

Так у 2005 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [49]. Цей Закон став першим нормативним актом в країні, у якому було визначено принципіальні основи державної регіональної політики.

У Законі під стимулюванням розвитку регіонів розуміється комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

Однією з задач стимулювання розвитку регіонів у Законі [49] визначено подолання депресивного стану окремих територій.

Депресивні території поділяються на такі групи: регіон; промисловий район, сільський район; місто обласного, республіканського в АР Крим, значення.

Згідно Закону [49] територія може бути визначена депресивною в порядку, встановленому ст. 10, у разі якщо соціально-економічні показники її розвитку відповідають одночасно всім умовам, визначеним відповідним пунктом частини другої цієї статті для такої групи територій.

Граничні рівні відхилення соціально-економічних показників розвитку територій, передбачених пунктами 2-4 частини другої цієї статті, від середніх показників розвитку територій відповідних груп визначаються Кабінетом Міністрів України.

Законом [49] визначено наступні показники визначення стану депресивності різного виду територій в Україні (табл. 1. 10).

Показники, які визначають стан депресивності різного виду територій в Україні

Види депресивних територій	Критерії стану депресивності
Регіон	За останні 5 років середній показник обсягу ВРП (до 2004 р. – обсягу ВДВ) на одну особу є найнижчим
Промисловий район	За останні 3 роки рівень зареєстрованого безробіття та частка зайнятих у промисловості є значно вищими, а обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу та рівень середньомісячної заробітної плати є значно нижчим за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи
Сільський район	За останні 3 роки щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчим, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи
Місто обласного, республіканського в АР Крим значення	За останні 3 роки рівень зареєстрованого, зокрема довгострокового, безробіття є значно вищим, а рівень середньомісячної заробітної плати є значно нижчим за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи

Кабінет Міністрів України за результатами моніторингу визнає території, яким надається статус депресивних.

Ст. 11 Закону [49] передбачає розроблення і затвердження Кабінетом Міністрів України програми подолання стану державної території.

Фінансування стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій здійснюється за рахунок коштів, передбачених на цю мету в законах України про Державний бюджет України та рішеннях про місцеві бюджети та інших джерел. Сума коштів, що передбачається на фінансування всіх програм подолання депресивності територій протягом одного року з державного бюджету, не може бути меншою, ніж 0,2% доходної частини державного бюджету за відповідний період.

У 2006 р. Кабінет Міністрів України видав Розпорядження «Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України» [50]. Згідно

Концепції система прогнозних і програмних документів включає наступне (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Система прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України [50]

Період (років)	Об'єкт		
	країна	регіони	галузі (види економічної діяльності)
1	2	3	4
Послання Президента України до народу; Щорічні по позачергові Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище			
Довго- строковий (понад 5 років)	Стратегія економічного та соціального розвитку України	Державна стратегія регіонального розвитку; Регіональні стратегії розвитку АР Крим, областей, м. Києва і Севастополя	Стратегії розвитку галузей економіки (сфер діяльності) (у разі необхідності)
Середньо- строковий (до 5 років)	Програма діяльності КМУ Прогноз економічного та соціального розвитку України Основні напрями бюджетної політики і прогноз показників зведеного та державного бюджетів в Україні Державні цільові програми	Прогноз економічного та соціального розвитку АР Крим, областей, мм. Києва і Севастополя (за рішенням місцевих органів влади)	
	Стратегічні плани роботи центральних органів виконавчої влади		
Коротко- строковий (один рік)		Бюджети адміністративно-територіальних одиниць та програм їх соціально-економічного розвитку	

1	2	3	4
	Основні напрями економічної політики України Прогноз економічного та соціального розвитку України Основні задачі грошово-кредитної політики на наступні і подальші роки Основні напрями бюджетної політики Державний бюджет України План дій КМУ щодо виконання програми діяльності КМУ Річний план роботи центральних органів виконавчої влади		

Для реалізації функції державного управління «оцінки та моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів» Кабінетом Міністрів України було прийнято низку постанов [51, 52]. Так, у 2005 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження моніторингу результатів діяльності Кабінету Міністрів України та Ради міністрів АР Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій» [51] передбачається наступна система показників соціально-економічного розвитку регіонів (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

**Показники соціально-економічного розвитку регіонів
за компонентами**

Компонента	Кількість показників за строком		
	щороку	щоквартально	щомісячно
1	2	3	4
Темп зростання (зменшення) ВРП	1	–	–
Реальний сектор	4	2	2
Інвестиційна та зовнішньоекономічна діяльність	2	7	3
Фінансовий сектор	–	1	5
Соціальний сектор	–	4	7
Споживчий ринок	–	–	4

1	2	3	4
Злочинність	–	–	1
Розвиток малого бізнесу	11	–	–
Разом	18	14	22

У 2007 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку АР Крим, областей, м. Києва та Севастополя» [52] була запропонована наступна система показників соціально-економічного розвитку регіонів (табл. 1.13).

Таблиця 1.13

**Показники соціально-економічного розвитку регіонів
за компонентами**

Компонента	Кількість показників за строком		
	щороку	щоквартально	щомісячно
Індекс фізичного обсягу ВРП	1	–	–
Сфера реального сектору	1	2	2
Сфера інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності	5	7	3
Сфера державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств	–	1	7
Сфера соціального сектору	–	3	7
Сфера споживчого ринку	–	–	4
Сфера розвитку малого бізнесу	5	–	3
Сфера екології	–	–	8
Разом	12	13	34

Функція державного управління «планування» в період, що аналізується, була реалізована шляхом затвердження у 2006 р. Кабінетом Міністрів України «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» [53].

Метою Державної стратегії – 2015 є створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів; забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення.

У Державній стратегії – 2015 встановлені наступні стратегічні завдання і пріоритетні напрями з їх реалізації (табл. 1.14).

Стратегічні завдання і пріоритетні напрями з їх реалізації [53]

Стратегічні завдання	Пріоритетні напрями
Регіон	За останні 5 років середній показник обсягу ВРП (до 2004 р. – обсягу ВДВ) на одну особу є найнижчим
Підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу	Реструктуризація економічної бази окремих регіонів і створення умов для диверсифікації на новій технологічній основі Розбудова та модернізація інфраструктури
Забезпечення розвитку людських ресурсів	Забезпечення високих стандартів навчання, доступного для працівників протягом усього періоду їх виробничої діяльності Активізація співпраці у сфері освіти і науки Забезпечення повної зайнятості працездатного населення
Розвиток міжрегіонального співробітництва	Розширення міжрегіональної економічної взаємодії Розвиток транспортного, у тому числі європейського співробітництва
Створення інституціональних умов для регіонального розвитку	Розширення фінансово-економічних можливостей територіальних громад Реформування адміністративно-територіального устрою Узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розвитку регіонів Створення, з урахуванням досвіду країн ЄС, сучасної ефективної системи державного управління регіональним розвитком

У Державній регіональній стратегії – 2015 були встановлені пріоритетні напрямки розвитку для всіх регіонів України (табл. 1.15).

У табл. 1.15 наведено наступні пріоритетні напрямки для регіонів країни: 1 – курортно-рекреаційна сфера; 2 – транспорт і інфраструктура; 3 – енергозбереження та екологічні технології; 4 – АПК; 5 – водозабезпечення та захист території від підтоплення; 6 – енергетичні ресурси; 7 – високі технології; 8 – прикордонне співробітництво; 9 – житлово-комунальне господарство; 10 – гірничо-видобувна галузь; 11 – хімічна, нафтохімічна та інші базові галузі; 12 – Охорона навколишнього середовища; 13 – галузь зв'язку і телекомунікації; 14 – науково-виробничі кластери; 15 – високі технології в освіті та медицині.

Пріоритетні напрями розвитку регіонів України згідно Державної регіональної стратегії – 2015 [53]

Регіон	Пріоритетні напрямки розвитку															Разом
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
АР Крим	1	1	1	1	1	1										6
Вінницький	1	1	1	1			1	1								6
Волинський	1	1	1	1		1		1	1	1	1					9
Дніпропетровський		1			1	1	1					1				5
Донецький			1		1	1	1		1		1	1				7
Житомирський				1			1				1	1				4
Закарпатський	1	1			1			1								4
Запорізький	1	1		1	1						1					5
Івано-Франківський	1	1			1						1		1			5
Київський	1	1	1	1			1		1			1		1		8
Кіровоградський		1	1	1		1	1			1	1					7
Луганський		1	1		1	1	1		1			1				7
Львівський	1	1		1		1		1						1		6
Миколаївський	1	1		1	1		1				1					6
Одеська	1	1	1	1				1	1							6
Полтавський		1		1			1				1					4
Рівненський			1	1							1	1	1			5
Сумський		1	1	1			1	1								5
Тернопільський	1	1		1			1						1		1	6
Харківський		1	1				1	1	1			1	1		1	8
Херсонський	1	1	1	1	1		1		1							7
Хмельницький	1	1		1			1						1		1	6
Черкаський		1		1			1				1		1			5
Чернівецький	1	1	1	1	1			1	1							7
Чернігівський	1			1			1	1				1	1			6
м. Київ	1	1	1				1		1				1	1	1	8
м. Севастополь	1	1	1	1			1		1							6
Усього	17	23	15	20	10	7	18	9	10	2	10	8	8	3	4	

Як видно з табл. 1.15. кількість визначених пріоритетних напрямків в регіонах країни варіював від 4 до 9. Найменша в Житомирській, Закарпатській і Полтавській областях, а найбільше – в Волинській області.

Найчастіше регіонам пропонувалися наступні пріоритетні напрямки розвитку: транспорт і інфраструктура (для 23 регіонів); АПК (20); високі технології (7); курортно-рекреаційна сфера (17); енергозбереження та захист територій від підтоплення (18).

У період, що аналізується, було прийнято одну постанову Кабінету Міністрів України та три накази Міністерства економіки України стосовно використання такого інструментарію реалізації як цільової програми.

У затверженому в 2007 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та використання державних цільових програм» [54] визначено механізм розроблення, погодження, подання для затвердження та виконання державних цільових програм.

У 2007 р. вийшов наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Порядку обліку державних цільових програм» [55], в якому визначено єдиний механізм обліку цільових програм, а в Наказі «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефективності виконання державних цільових програм» [56] визначено основні принципи та методологічні основи щодо формування системи кількісних і якісних показників (індикаторів) оцінки ефективності державних цільових програм з урахуванням специфіки окремих програм.

У Наказі Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання» [57], який вийшов у 2006 р., визначено механізм розроблення і погодження регіональних цільових програм, моніторинг та звітність про їх виконання.

Інструментарієм механізму реалізації регіонального розвитку є угоди щодо регіонального розвитку. У періоді, що аналізується, було прийнято дві постанови Кабінету Міністрів України, які присвячені цьому інструментарію.

У 2007 р. була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди» [58]. Цією Постановою було визначено порядок ініціювання, підготовки та підписання угоди щодо регіонального розвитку, а також проведення моніторингу її виконання. Постановою 2012 р. цей Порядок було удосконалено [59].

Законом України «Про державно-приватне партнерство» [60], який було прийнято в 2010 р., визначено організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі.

Під державно-приватним партнерством у Законі розуміється співробітництво між державою Україною, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування та юридичними особами, або фізичними особами – підприємцями, що здійснюється на основі договору [60].

Державно-приватне партнерство застосовується в таких сферах: 1) пошук, розвідки родовищ корисних копалин та їх видобування; 2) виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; 3) будівництво та/або експлуатація автострад, залізниць та інше; 4) машинобудування; 5) збір, очищення та розподілення води; 6) охорона здоров'я; 7) туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт; 8) забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем; 9) поводження з відходами, крім збирання та перевезення; 10) виробництво розподілення та постачання електричної енергії; управління нерухомістю; 11) надання соціальних послуг; 12) виробництво та впровадження енергозберігаючих технологій, будівництво та капітальний ремонт житлових будинків; 13) встановлення модульних будинків та будівництво тимчасового

житла; 14) надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я; 15) управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини [60].

Узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері державного стимулювання розвитку регіонів, виконання регіональних стратегій розвитку у Законі [60] передбачається здійснювати на основі угод щодо регіонального розвитку, які укладаються між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою АР Крим, областями, Київською, Севастопольською міськими радами і виконуються відповідно до цього Закону та інших актів законодавства.

Угода щодо регіонального розвитку передбачає [58]:

- спільні заходи центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з реалізації в регіоні державної стратегії регіонального розвитку;
- спільні заходи центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з реалізації регіональної стратегії розвитку;
- порядок, обсяг, форми та строки фінансування спільних заходів, визначених сторонами, відповідно до Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- порядок інформування про реалізацію сторонами Угоди щодо регіонального розвитку;
- відповідальність сторін Угоди за невиконання або неналежне виконання передбачених нею заходів;
- порядок внесення змін до Угоди;
- порядок набуття чинності та строк дії Угоди.

У 2006 р. Кабінет Міністрів України своєю Постановою затвердив «Порядок здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними» [61].

Згідно Порядку [61] регіон визнавався депресивним, якщо протягом останніх п'яти років середні показники валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу наявного населення у фактичних цінах найнижчі у сукупності всіх регіонів.

Класифікація всієї сукупності районів в Порядку [61] на промислові та сільські проводиться відповідно до критерію частки зайнятих у промисловості та сільському господарстві.

Район визнається промисловим у разі перевищення частки зайнятих у промисловості над часткою зайнятих у сільському господарстві.

Район визнається сільським у разі перевищення частки зайнятих у сільському господарстві над часткою зайнятих у промисловості.

До переліку включаються [61]:

- промислові райони, для яких різниця між часткою зайнятих у промисловості району і найнижчим значенням такого показника в усій сукупності районів становить не більш як 25 відсотків варіаційного розмаху показника;
- сільські райони, для яких різниця між часткою зайнятих у сільському господарстві району і найнижчим значенням такого показника в усій сукупності районів становить не більш як 25 відсотків варіаційного розмаху показника.

З числа районів, що включаються до переліку, промисловими визначаються райони, які одночасно відповідають таким умовам [61]:

- відношення обсягу реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу наявного населення до обсягу реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу наявного населення перевищує 1;
- обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу наявного населення становить не менш як 50 відсотків середнього показника в сукупності районів.

Інші включені до переліку райони ,які не відповідають умовам, вважаються сільськими.

У Порядку промисловий район визнається депресивним, якщо протягом останніх трьох років одночасно у сукупності всіх промислових районів [61]:

- рівень безробіття в районі найвищий;
- частка зайнятих у промисловості району найвища;
- обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу наявного населення в районі найнижчий;
- рівень середньомісячної заробітної плати в районі найнижчий.

Сільський район вважається депресивним ,якщо протягом останніх трьох років одночасно у сукупності всіх сільських районів [61]:

- щільність сільського населення в районі найнижча;
- коефіцієнт приросту населення в районі найнижчий;
- частка зайнятих у сільському господарстві району найвища;
- обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу наявного населення в районі найнижчий;
- рівень середньомісячної заробітної плати в районі найнижчий.

Місто республіканського в автономній Республіці Крим або обласного значення визнається депресивним, якщо протягом останніх трьох років одночасно у сукупності всіх міст обласного (республіканського) значення [61]:

- рівень безробіття в місті найвищий;
- рівень довгострокового безробіття в місті найвищий;
- рівень середньомісячної заробітної плати і місті найнижчий.

У 2010 р. Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визначення територій

депресивними» [62]. Цим нормативним актом продовжено подальше вдосконалення системи визначення територій в країні депресивними.

Так, у Порядку [62] території визначаються депресивними за результатами моніторингу, який здійснюється із застосуванням граничних рівнів середньомісячної заробітної плати, щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції на одну особу. Граничний рівень наведених вище показників визначається як добуток середнього показника розвитку території відповідної групи на коефіцієнт 0,75.

Для таких показників, як рівень зареєстрованого безробіття, частка осіб зайнятих у промисловості, частка осіб, зайнятих у сільському господарстві, рівень зареєстрованого, зокрема довготривалого безробіття. Граничний рівень визначається як добуток середнього показника розвитку територій відповідної групи на коефіцієнт 1,25.

Промисловий район може бути визначено депресивним у разі, коли відносно середніх показників розвитку територій цієї групи протягом останніх трьох років одночасно [62]:

- рівень зареєстрованого безробіття та частка осіб зайнятих у промисловості дорівнюють або вищі встановлених граничних рівнів таких показників;
- обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу та рівень середньомісячної заробітної плати одного найманого працівника дорівнюють або нижчі встановлених граничних рівнів таких показників.

Сільський район може бути визнано депресивним у разі, коли відносно середніх показників розвитку територій цієї групи протягом останніх трьох років одночасно [62]:

- щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати одного найманого працівника та обсяг реалізованої сільськогосподарської

продукції на одну особу дорівнюють або нижчі встановлених граничних рівнів таких показників;

- частка осіб, зайнятих у сільському господарстві дорівнює або вища встановленого граничного рівня показника.

Місто обласного, республіканського в АР Крим значення може бути визнано депресивним у разі, коли відносно середніх показників розвитку територій цієї групи протягом останніх трьох років одночасно: рівень зареєстрованого, зокрема довготривалого, безробіття дорівнює або вищий, а рівень середньомісячної заробітної плати одного найманого працівника дорівнює або нижчий встановленого граничного рівня відповідного показника.

Таким чином перелік і граничні рівні соціально-економічних показників різних видів територій для визначення стану їх депресивності має наступний вигляд (табл. 1.16).

Таблиця 1.16

Перелік соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів, міст обласного значення для визначення територій депресивними

Показники	Регіон	Промисловий район	Сільський район	Місто обласного значення	Граничний рівень показників
1	2	3	4	5	6
Обсяг ВРП на одну особу	+	–	–	–	є найнижчим у сукупності всіх регіонів
Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу	–		–	–	$\leq 0,75$
Середньомісячна заробітна плата найманого працівника	–	+	+	+	$\leq 0,75$
Щільність сільського населення, осіб на 1 кв. км.	–	–	+	–	$\leq 0,75$
Частка осіб зайнятих у промисловості	–	+	+	–	$\geq 1,25$
Частка осіб зайнятих у сільському господарстві	–	+	+	–	$\geq 1,25$
Рівень зареєстрованого безробіття	–	+	–	+	$\geq 1,25$
Рівень зареєстрованого довготривалого безробіття	–	–	–	+	$\geq 1,25$

1	2	3	4	5	6
Коефіцієнт природного приросту населення (скорочення)	–	–	+	–	$\leq 0,75$
Обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції на одну особу	–	–	+	–	$\leq 0,75$
Перелік районів на території яких перебувають у стадії закриття вугледобувні та вуглепереробні підприємства	–	+	–	–	–

У 2009 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів [63]. Запропонована у цій Постанові методика спрямована на проведення оцінки і порівняльного аналізу економічного стану та якості життя населення регіонів, міст з метою прийняття управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівні, спрямованих на розв'язання проблеми міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів, районів, міст та запобігання поглибленню диференціації.

Об'єктом оцінки міжрегіональної диференціації в Методиці [63] є соціально-економічний розвиток АР Крим, областей, м. Києва та Севастополя.

Об'єктом оцінки внутрішньорегіональної диференціації є соціально-економічний розвиток міст республіканського АР Крим і обласного значення, регіонів, районів у м. Києві та Севастополі.

Для проведення оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів, районів, міст використовують такі методи, що визначають (табл. 1.17):

**Методи оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної
диференціації периферій [63]**

Метод	Формула
Розбіжності між більш благополучними і найбільш проблемними регіонами, районами, містами	$C_1 = \frac{X_{max1}}{X_{min1}},$ <p>де C_1 – величина диференціації i-го показника; X_{max1} – максимальне значення i-го показника серед визначених регіонів, районів, міст; X_{min1} – мінімальне значення i-го показника серед визначених регіонів, районів, міст;</p>
Діапазон відхилення значення показників регіонів, районів, міст відносно їх середнього значення	<p>I етап:</p> $\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{j=0}^n x_j,$ <p>де x_j – значення показника регіону, району, міста; $\bar{x}$ – середнє значення показників регіонів, районів, міст; n – кількість регіонів, районів, міст;</p> <p>II етап:</p> $C_B = K_K \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})^2,$ <p>де C_B – значення стандартного відхилення показників регіонів, районів, міст; $(x_j - \bar{x})$ – абсолютне відхилення значення показників регіонів, районів, міст від їх середнього значення;</p> <p>III етап:</p> $K_B = \frac{C_B}{\bar{x}}$

Для проведення оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації у Постанові пропонуються наступні показники (табл. 1.18).

Таблиця 1.18

Показники для проведення міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації регіонів, районів, міст [63]

Показники міжрегіональної диференціації	Показники внутрішньорегіональної диференціації
Обсяг ВРП на одну особу	–
Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу	+
Обсяг валової продукції сільського господарства на одну особу	–
Обсяг інвестицій в основний капітал на одну особу	+
Обсяг виконаних будівельних робіт на одну особу	+
Обсяг прямих і іноземних інвестицій на одну особу	–
Сума податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів на одну особу	+
Обсяг доходів місцевих бюджетів без трансфертів (загальний і спеціальний фонд) на одну особу	+
Обсяг експорту товарів на одну особу	–
Розмір середньомісячної заробітної плати працівників	+
Розмір заборгованості з виплати заробітної плати на одного працівника	+
Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років	+
Рівень забезпечення населення житлом на одну особу	+
Рівень злочинності в розрахунку на 10 тис. населення	+
Середній розмір пенсій	+
Співвідношення чисельності пенсіонерів до середньо облікової чисельності працюючих	+

Четвертий етап (починаючи з 2014 р. і по цей час) характеризується офіційним визначенням засад державної регіональної політики, визначенням порядку використання коштів державного фонду регіонального розвитку.

У 2014 р. Кабінетом Міністрів України була затверджена Державна стратегія регіонального розвитку до 2020 року [64].

Стратегічною метою реалізації державної регіональної політики у цьому документі визначено створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України з метою забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання [64].

З метою реалізації головної мети у Державній стратегії – 2020 передбачено наступні стратегічні та операційні цілі (табл. 1.19).

Таблиця 1.19

Стратегічні та операційні цілі Державної стратегії – 2020 [64]

Стратегічні цілі	Операційні цілі
Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку регіонів; – створення умов для поширення умов позитивних процесів розвитку міст та інших територій, розвиток сільської місцевості; – підвищення ефективності використання внутрішніх факторів розвитку регіонів
Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток.	<ul style="list-style-type: none"> – виконання завдань і здійснення заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблемних питань Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; – забезпечення комфортного та безпечного життєвого середовища для людини незалежно від місця її проживання; – розвиток міжрегіонального співробітництва
Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку	<ul style="list-style-type: none"> – децентралізація влади, реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою; – удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні; – підвищення якості державного управління регіональним розвитком;

Продовження табл. 1.19

	<ul style="list-style-type: none"> – посилення міжгалузевої координації в процесі планування та реалізації державної регіональної політики; – інституціональне забезпечення регіонального розвитку
--	--

У Державній стратегії – 2020 визначено механізм її реалізації, який включає в себе: органи, що забезпечують реалізацію стратегії; систему організації процесу стратегічного планування регіональним розвитком; координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

У Державній стратегії – 2020 передбачено наступні інструменти її реалізації:

- план заходів щодо реалізації Стратегії;
- регіональні стратегії розвитку;
- план заходів щодо реалізації регіональних стратегій розвитку;
- угоди щодо регіонального розвитку;
- державні програми подолання депресивності окремих територій;
- державні програми розвитку транскордонного співробітництва;
- державні цільові програми в окремих сферах соціально-економічного розвитку;
- державні цільові програми розвитку окремих територій.

Фінансове забезпечення реалізації Державної стратегії – 2020 здійснюється за рахунок [64]:

- державного фонду регіонального розвитку;
- коштів галузевих (міжгалузевих) державних програм та бюджетних програм центральних органів виконавчої влади;
- субвенцій, інших трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам;
- коштів місцевих бюджетів;

- коштів технічної допомоги ЄС, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій;
- коштів інвесторів, власних коштів підприємств.

Реалізація Державної стратегії – 2020 передбачається в 2 етапи.

На першому етапі (2014-2016 рр.) створюються нормативно-правові умови вирішення питань соціально-економічного розвитку регіонів, формування цілісної системи стратегічного, середньострокового і короткострокового прогнозування та планування; концентрація фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках і підтримка реалізації інвестиційних проектів.

На другому етапі (2017-2020 рр.) передбачається проведення інституційної реорганізації органів місцевого самоврядування; завершення формування нормативно-правового підґрунтя, реалізація державних інфраструктурних проектів.

Для реалізації Державної стратегії – 2020 Кабінетом Міністрів України в 2015 р. була затверджена Постанова «Деякі питання реалізації у 2015 – 2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [65], в якій передбачається розробка низки проектів Законів, програм, проектів, підготовку методичного забезпечення формування системи планування регіонального розвитку, проведення моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів.

Державна стратегія – 2020 [64] і План заходів по її реалізації у 2015-2017 роках [65] розроблялися відповідно до затвердженої Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених стратегій і плану заходів [66].

У 2015 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято дві Постанови «Питання використання у 2015 році коштів державного фонду регіонального розвитку» [67] і «Деякі питання державного фонду регіонального розвитку»

[68], а також Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Питання підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку» [69], які упорядкували процес фінансування розвитку регіонів з державного бюджету.

Згідно з Наказом оцінка проектів, які подаються для фінансування з ДФРР, здійснюється за наступними критеріями (табл. 1.20).

Таблиця 1.20

Критерії оцінки проектів, які фінансуються ДФРР

Критерії оцінки проектів		Кількість балів
1.	<u>Частка населення громади, на яку впливає реалізація проекту.</u> низька якість підготовки проекту, неможливо здійснити об'єктивну оцінку	0
	а) проект має вплив на одну громаду б) впливає на 0-5% мешканців	5
	а) проект має вплив одночасно на кілька громад /районів б) впливає на 5-20% мешканців	10
	а) проект впливає на кілька районів області б) впливає на 20-50% мешканців	15
	а) проект має вплив на всю область б) впливає на 50-100% мешканців	20
2.	<u>Ступінь впливу проекту на вирішення проблеми</u> низька якість підготовки проекту, неможливо здійснити об'єктивну оцінку	0
	опосередкований вплив на вирішення проблеми	5
	незначний прямий вплив на вирішення проблеми	10
	частково вирішує проблему	15
	повністю вирішує проблему	20
3	<u>Інноваційність проекту</u> низька якість підготовки проекту, неможливо здійснити об'єктивну оцінку	0
	проект застосовує традиційні підходи (технології)	5
	підходи і технології до вирішення проблеми, які використовуються у проектах України, але відсутні в регіоні	10
	проект застосовує підходи (технології) до вирішення проблеми, які не мають аналогів в Україні	15
	проект відкриває (суттєво посилює) нові можливості для регіонального розвитку, створює «точки зростання» громади (регіону) у найближчій перспективі	20

4	Участь у співфінансуванні проектів для проектів: а) потенційно не спроможних вирішити проблему б) потенційно спроможних вирішити проблему	
	низька якість підготовки проекту, неможливо здійснити об'єктивну оцінку	0
	а) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 10% б) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 30%	5
	а) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 20% б) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 60%	10
	а) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 30% б) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 70%	15
	а) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 40% б) співфінансування з місцевих бюджетів та інших джерел понад 80%	20
5	Соціально-економічна спрямованість проекту низька якість підготовки, неможливо здійснити об'єктивну оцінку	0
	соціальний (або економічний) проект	5
	соціальний (або економічний) проект зі створенням додаткових економічних благ	10
	економічний проект із соціальною (або економічною) складовою	15
	економічний проект	20
Усього максимум 100 балів		

Таким чином проведений вище аналіз еволюції державної регіональної політики в Україні свідчить, що к 2016 року основне нормативно-законодавче забезпечення в країні було сформовано.

Але воно продовжує носити не зовсім системний характер. Крім того, практична реалізація вже прийнятих документів свідчить про недоопрацьованість або невиконання.

Так, нормативно-правові акти функції «прогнозування» державного управління регіональним розвитком не виконується. В країні майже відсутня система прогнозування на всіх рівнях ієрархії.

Функція «оцінка і аналіз соціально-економічного розвитку регіонів здійснюється за показниками, які у більшості своїй характеризують результат процесу, а ні фактори які його забезпечують.

Так, в табл. 1.21 наведено результат рейтингу оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України за напрямками: 1 – економічна та соціальна згуртованість; 2 – економічна ефективність; 3 – інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньо-економічна діяльність; 4 – фінансова

самодостатність; 5 – розвиток малого та середнього підприємництва; 6 – розвиток ринку праці; 7 – розвиток інфраструктури; 8 – відновлювальна енергетика та енергоефективність; 9 – доступність та якість послуг у сфері освіти; 10 – доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я; 11 – соціальний захист та безпека; 12 – регіональне природокористування та якість довкілля.

Таблиця 1.21

**Рейтингова оцінка соціально-економічного розвитку регіонів
України, за даними [358]**

Регіон	Загальна площа регіону	Місце регіону за напрямом											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
м. Київ	1	1	1	1	1	1	1	6	15	2	1	8	2
Харківський	2	10	12	11	3	5	7	14	2	1	9	6	3
Чернівецький	3	9	13	17	4	2	15	3	18	16	3	5	19
Івано-Франківський	4	7	6	10	24	6	16	17	6	14	5	3	18
Дніпропетровський	5	5	3	4	8	22	4	1	10	6	15	13	21
Київський	6	6	10	6	2	17	6	4	5	18	14	14	23
Вінницький	7	16	4	19	7	11	2	5	1	9	10	20	17
Закарпатський	8	2	16	2	6	7	9	10	7	25	4	23	8
Львівський	9	4	9	13	12	13	10	7	11	22	7	10	16
Черкаська	10	15	7	23	13	14	11	16	14	3	13	9	5
Рівненська	11	14	20	21	11	15	18	23	3	24	2	1	20
Волинська	12	18	8	8	10	19	12	13	9	20	8	2	26
Хмельницька	13	20	14	14	23	10	19	9	13	8	11	7	12
Полтавська	14	11	2	3	20	20	23	11	21	12	12	11	7
Тернопільська	15	12	21	18	9	23	22	2	23	23	6	4	4
Житомирська	16	19	17	20	21	3	20	12	4	15	17	18	6
Запорізька	17	8	5	12	18	21	5	15	20	10	18	15	14
Одеська	18	3	22	15	22	9	3	8	17	21	21	16	22
Сумська	19	23	18	9	15	16	13	21	8	5	16	22	10
Херсонська	20	13	19	5	5	8	21	22	22	13	22	17	11
Кіровоградська	21	22	15	22	19	4	17	18	12	7	19	21	24
Миколаївська	22	17	11	7	17	18	8	20	19	11	20	25	15
Чернігівська	23	21	23	16	16	12	14	19	16	4	23	24	13
Луганська	24	25	24	25	14	25	25	25	24	19	–	12	1
Донецька	25	24	25	24	25	24	25	24	25	17	–	19	9

Такий інструментарій механізму реалізації стратегії регіонального розвитку як державні цільові програми не виконує своєї функції.

На рис. 1.42 наведено стан державних цільових програм у 2015 році.

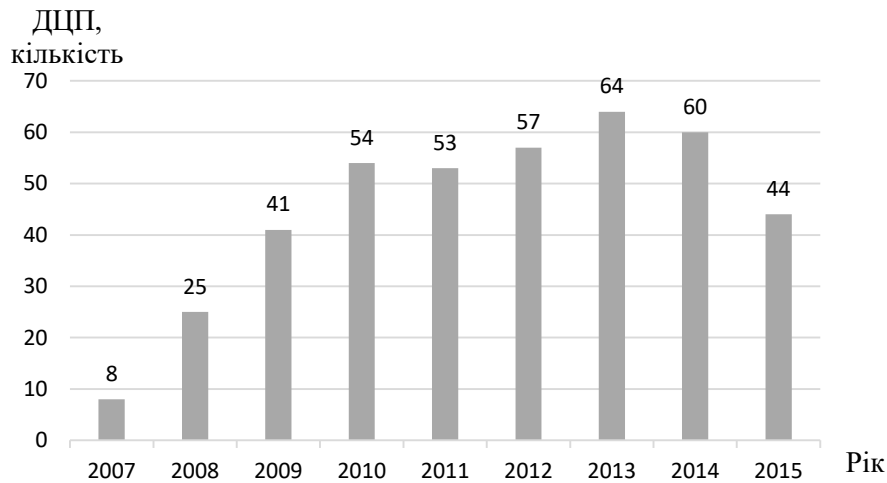

Рис. 1.42 Динаміка кількості діючих ДЦП в Україні в 2007-2015 рр.

Як видно з рис. 1.42 на початок 2015 р. в Україні діяло 44 державних цільових програм. Із них планувалося профінансувати 38 на загальну суму 197,4 млрд. грн., фактично було профінансовано 29 державних цільових програм на загальну суму 51,9 млрд. грн. або 26,2%.

За джерелами фінансування здійснювалося наступним чином (табл. 1.22).

Таблиця 1.22

Фінансування державних цільових програм в 2015 р.

Джерело фінансування	План	Факт	%
Державний бюджет	44,3	29,8	67,3
Місцеві бюджети	8,1	1,6	19,8
Інші джерела	145	20,5	14,1
Разом	197,4	51,9	26,3

За спрямованістю ДЦП в Україні в 2015 р. розподілилися наступним чином (табл. 1.23).

Таблиця 1.23

Розподіл ДЦП в Україні за спрямованістю в 2015 р.

Спрямованість	Кількість		Обсяг фінансування, млрд. грн.		%	Частка від загального фінансування, %
	план	факт	план	факт		
1	2	3	4	5	6	7
Соціальні	13	10	4,8	5,3	110,4	10,2
Економічні	11	7	181,6	42,2	23,2	81,3

1	2	3	4	5	6	7
Екологічні	6	5	7,9	3,5	44,3	6,7
Оборонні	3	2	1,4	0,03	2,1	1,8
Науково-технічні	3	3	0,7	0,7	100	
Правоохоронні	1	1	0,9	0,1	11,1	
Інші	1	1	0,1	0,1	100	
Усього	38	29	197,4	51,9	26,3	100

Серед системних недоліків виконання державних цільових програм можна назвати наступні:

- не стали дієвим та ефективним інструментом реалізації державної політики, що забезпечує розв’язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць. Вони виконують роль формального папірця з декларацією про наміри щось зробити;
- в рамках планування та використання коштів державного бюджету не враховується в повному обсязі механізм пріоритетності вирішення проблеми. Фінансові ресурси спрямовуються розпорошено;
- прогнозні обсяги фінансових ресурсів програм, у тому числі коштів державного бюджету, не узгоджуються з реальними можливостями їх фінансування;
- всупереч вимогам діючого законодавства жодна програма не містить методики оцінки ефективності її виконання, що повинна бути розроблена державним замовником з урахуванням специфіки програми та місцевих результатів;
- з боку державних замовників має місце формальний підхід до використання вимог чинного законодавства у сфері розроблення та виконання державних цільових програм;
- відсутність можливості здійснення контролю з боку громадськості;
- незадовільне звітування державних замовників: недотримання строків подання, інформація подається не в повному обсязі та не за всіма виконавцями.

Так, у 2015 р. фінансування розвитку регіонів з ДФРР в 2015 р. фактично не вплинуло на їх соціально-економічний розвиток, так як було спрямовано на вирішення сьогоденних задач (рис. 1.43).

Рис. 1.43 Структура розподілу проектів, які фінансувалися з ДФРР в 2015 р. за напрямками

За регіонами України розподіл коштів з ДФРР на проект в 2015-2016 рр. здійснювалося наступним чином (табл. 1.24).

Таблиця 1.24

Фінансування проектів з ДФРР за регіонами України в 2015-2016 рр.

Регіон	2015 р.			2016 р.	
	перед-бачено коштів, млн. грн.	касові видатки, млн. грн.	використання коштів, %	перед-бачено коштів, млн. грн.	у % до перед-баченого у 2015 р.
1	2	3	4	5	6
Вінницький	148,7	127,0	85,4	140,8	94,7
Волинський	95,7	86,6	90,5	91,5	95,6
Дніпропетровський	177,4	169,4	95,5	182,8	103,0
Донецький	234,0	141,3	60,4	239,5	102,4
Житомирський	116,0	109,3	94,2	109,6	94,5
Закарпатський	115,5	80,3	69,5	110,5	95,7
Запорізький	95,6	55,4	57,9	98,5	103,0
Івано-Франківський	127,0	125,3	98,7	121,4	95,6
Київський	93,0	85,0	91,4	97,1	104,4

1	2	3	4	5	6
Кіровоградський	90,7	84,8	93,5	54,7	60,3
Львівський	136,8	127,4	93,1	222,5	162,6
Миколаївський	62,9	54,7	87,0	65,0	103,3
Одеський	129,1	112,1	86,8	134,1	103,9
Полтавський	78,6	71,0	90,3	80,8	102,8
Рівненський	106,5	88,5	83,1	101,9	95,7
Сумський	104,1	65,4	62,8	97,8	93,9
Тернопільський	98,6	95,0	96,3	93,8	95,1
Харківський	147,4	133,0	90,2	152,6	103,5
Херсонський	98,5	57,0	57,9	93,4	94,8
Хмельницький	120,1	114,5	95,3	113,7	94,7
Черкаський	67,9	67,3	99,1	69,8	102,8
Чернівецький	83,5	67,9	81,3	79,9	95,7
Чернігівський	98,0	84,0	85,7	91,9	93,8
м. Київ	154,6	154,3	99,8	162,7	105,2
Усього	2900	2377	82,0	3000	103,4

Як свідчать наведені дані, фінансування проектів з регіонального розвитку у 2016 р. скоротилося у 13 регіонах країни. найбільш суттєве скорочення спотсєргіалося у Кіровоградському, Чернігівському та Сумському регіонах.

1.4. Політика вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів в ЄС

У ЄС, на відміну від України, регіональна політика здійснюється на чотирьох рівнях: наднаціональному, національному, регіональному та місцевому.

Найбільший інтерес набуває розгляд впровадження регіональної політики в ЄС на наднаціональному рівні. По-перше, все більше регіональна політика в ЄС реалізується безпосередньо з наднаціонального на регіональний рівень минаючи національний. По-друге, цей зсув особливо спостерігається в нових країнах-членах ЄС. По-третє, Україна підписала

угоду про асоціацію з ЄС, тому практика наднаціонального формування і впровадження регіональної політики особливо є актуальними для нашої країни. Тому у подальшому дослідження еволюції регіональної політики в ЄС буде здійснюватися на наднаціональному рівні.

Аналіз законодавства і практики регіональної політики в ЄС на наднаціональному рівні [70-75] дозволяє запропонувати наступну структурно-логічну схему дослідження цієї проблеми (рис. 1.44).

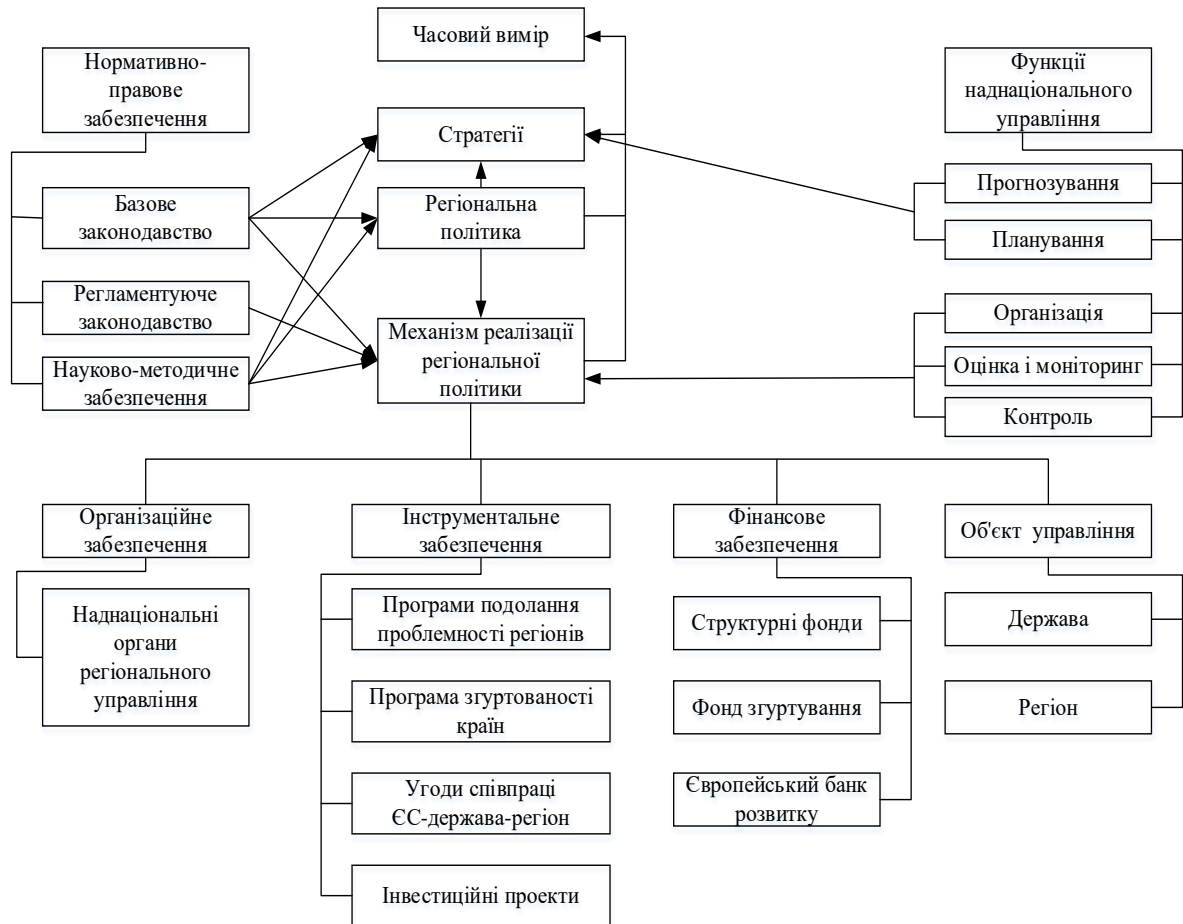

Рис. 1.44 Структурно-логічна модель дослідження регіональної політики в ЄС на наднаціональному рівні

Як видно з рис. 1.44 регіональна політика в ЄС на наднаціональному рівні дещо відрізняється від регіональної політики в Україні про що буде доведено нижче.

Перед тим як проаналізувати еволюцію регіональної політики в ЄС розглянемо які її типи впроваджуються в ЄС. На рис. 1.45 подано класифікацію типів регіональної політики.

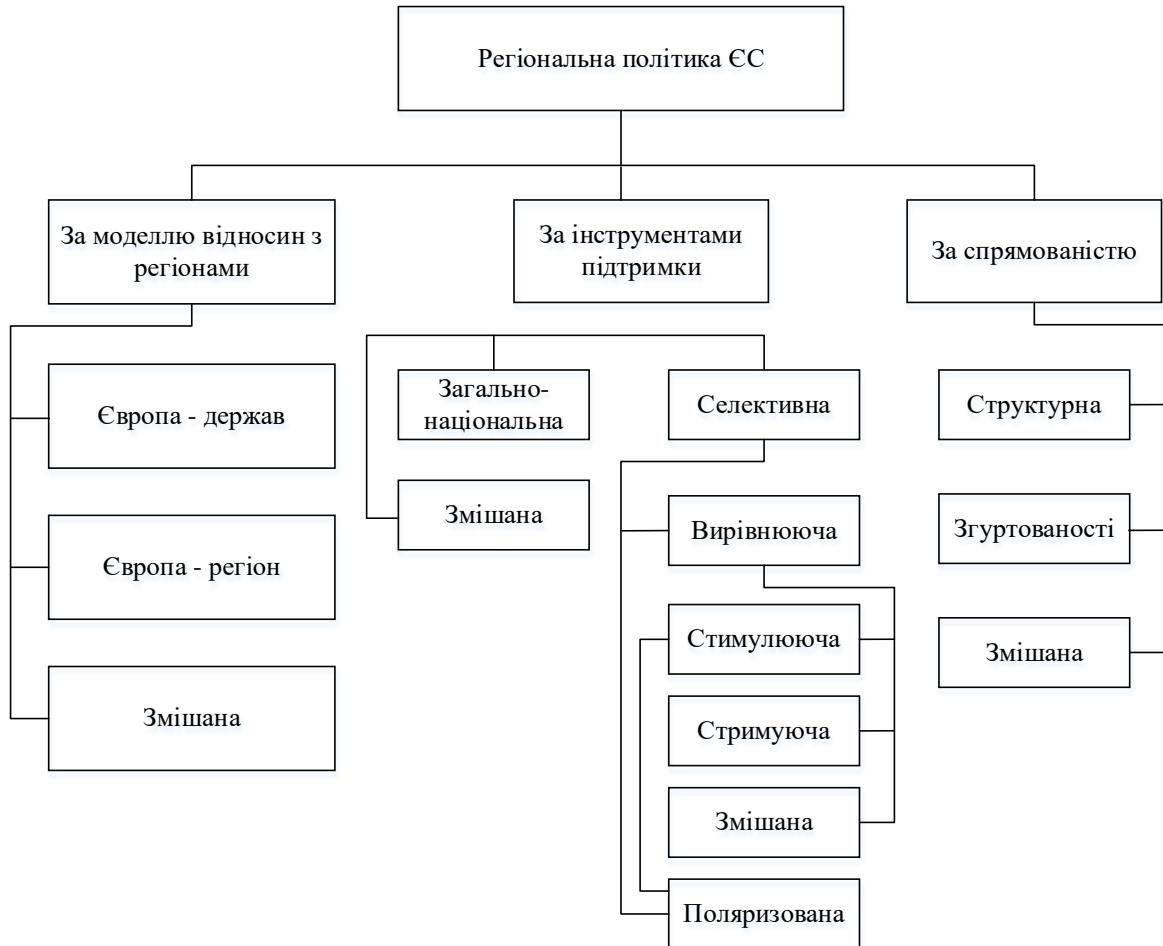

Рис. 1.45 Класифікація типів регіональної політики в ЄС, складено за [76-86]

Як видно з рис. 1.45 регіональна політика в ЄС на наднаціональному рівні в першу чергу класифікується за моделлю відносин з регіонами. На початку функціонування ЄС регіональна політика здійснювалася згідно концепції «Європа-держав», а з другої половини 80-х рр. XX ст. – концепції «Європа-регіонів» [71-74].

Згідно першої концепції посилюється вплив наднаціональних органів ЄС через національні органи управління на розвиток регіонів країн-членів.

Концепція «Європа-регіонів» навпроти передбачає поступове відмирання ролі і значення національного рівня в провадженні регіональної політики в країнах-членах ЄС. У той же час зростає активна участь регіонів в управлінських функціях наднаціонального рівня ЄС. З переходом ЄС на модель регіональної політики «Європа-регіонів» посилюється горизонтальна інтеграція на базі інтенсифікації міжрегіональної співпраці. З переходом на цю регіональну модель в ЄС була введена система багаторічних фінансових планів [71-73].

За спрямованістю наднаціональна регіональна політика ЄС поділяється на структурну і згуртованості [76, 79-80, 83, 86].

Структурна політика передбачає реструктуризацію економіки регіонів від старопромислового або сільськогосподарського характеру до постіндустріальної економіки послуг і економіки, яка заснована на знаннях.

Політика згуртованості передбачає більш широку мету – сприяння гармонійного розвитку ЄС за допомогою створення умов для економічного та соціального згуртування регіонів і держав-членів. Ця політика, в першу чергу, спрямована на згуртованість нових членів ЄС, тому що вони, як правило, мають значно нижчий рівень соціально-економічного розвитку.

Для досягнення поставлених цілей у ЄС передбачається два основні типи інструментів, які відносяться відповідно до загальнодержавної та селективної політики [77, 80, 86].

Загальнонаціональна регіональна політика спрямована на створення загальних передумов, які сприяють розвитку регіонів.

У першу чергу загальнонаціональна політика спрямована на знання правових, адміністративних та організаційних «бар'єрів», які перешкоджають залученню інвестицій в регіони країн-членів ЄС.

Селективна регіональна політика ЄС передбачає цілеспрямований вплив на певні регіони країн-членів, в залежності від соціально-економічного та екологічного стану, який в них складається.

Селективна регіональна політика ЄС в свою чергу поділяється на вирівнюючу, поляризовану та змішану.

Вирівнююча селективна регіональна політика спрямована на вирівнювання рівнів економічного розвитку регіонів країн-членів ЄС.

Поляризована селективна регіональна політика передбачає пріоритетну підтримку одного або декількох регіонів ,які мають найбільш високий економічний потенціал і інвестиційну привабливість.

Вирівнююча селективна регіональна політика поділяється на стимулюючу, стримуючу та змішану.

Стимулююча регіональна політика використовується як при здійсненні вирівнюючої, так і поляризованої регіональної політики. У першому випадку об'єктом виборчого впливу держави є проблемні регіони, а в другому – регіони – «локомотиви-зростання».

Стримуюча регіональна політика в ЄС використовується тільки у випадку, якщо об'єктами впливу є перенаселені міські агломерації.

У табл. 1.25 наведена порівняльна характеристика видів селективної регіональної політики, яка використовується в ЄС.

Треба зазначити, що в ЄС виділяються наступні типи проблемних регіонів: периферійні, сільськогосподарські, державні, особливого типу, прикордонні, з дуже низькою щільністю населення, «регіони великого міста». У табл. 1.26 наведена характеристика перерахованих вище типів проблемних регіонів.

Аналіз практики впровадження політики регіонального розвитку в ЄС на наднаціональному рівні за період з 1951 р. по теперішній час свідчить що її умовно можна поділити на два етапи.

На першому етапі (1951-1987 рр.) в ЄС впроваджувалася модель «Європа-держав», яка передбачала концентрацію регіональної політики на рівні держав-членів. Загальні кошти з бюджету ЄС виділялися безпосередньо державам-членам, а не регіонам, а ті розподіляли їх безпосередньо серед своїх регіонів.

Порівняльна характеристика видів селективної регіональної політики країн-членів ЄС [79]

Ознаки	Поляризована селективна регіональна політика	Вирівнююча селективна регіональна політика	
		стимулююча	стримуюча
Загальні принципи	Базується на принципах нодальної системи і на передумові про наявність у регіонах «поліосів», генеруючих їх поступальний рух з метою максимізації національного доходу	Базується на принципі соціальної справедливості, тобто такому просторовому розподілі економічної діяльності, при якому мешканці усіх регіонів мають приблизно однакові можливості для досягнення бажаного добробуту	
Об'єкти селективної політики	Регіони, які мають найбільший потенціал економічного зростання	Слаборозвинені (відсталі) регіони; депресивні регіони, райони нового освоєння; північні території, периферійні райони (прикордонні, гірські, острівні)	Перевантажені міські агломерації; Найбільш благополучні регіони з високою щільністю населення і виробництва
Декларовані цілі і завдання	Рациональний розподіл виробництва у просторі і використання виробничого потенціалу кожного району з метою загальнонаціонального добробуту – стимулювання ефективної просторової організації	Вирівнювання рівня економічного і соціального розвитку частин країни; Скорочення числа проблемних регіонів; Рішення проблем розвитку проблемних регіонів	Стимування (обмеження) зростання економічного потенціалу міських агломерацій з метою нівелювання міжрегіональних відмінностей
Основні методи і механізми селективної політики	Розробка великомасштабних програм організації території на базі поліосів зростання, центрів і осей розвитку; стимулювання розвитку внутрішніх ареалів найбільших агломерацій	Розробка великих регіональних програм відсталих регіонів; Економічні важелі регулювання проблемних територій; Стимулювання максимального використання внутрішнього потенціалу проблемних регіонів (створення підприємницьких зон, промислових і наукових парків)	Контроль над розміщенням виробничих потужностей у великих містах («сертифікати промислового розвитку») і використання інших адміністративних методів регіональної політики; Заборона на будівництво нових промислових підприємств
Країни, які застосовують конкретний вид селективної політики	Греція (1960-1980-і рр.)	ЄС, Нідерланди (друга половина 1960-х рр.)	Нідерланди (1990-і рр.) Франція (1950-1970-і рр.) Великобританія (1950-1970-і рр.)

Типи проблемних регіонів в ЄС [73]

Тип проблемного регіону	Критерії визначення (відбору)	Загальна риса регіонів	Типові приклади регіонів
Периферійні регіони	Характеризуються переважно сільськогосподарською спрямованістю	Слаборозвиненість у широкому сенсі	Південна Італія, Ірландія, більшість регіонів Іспанії, Португалія і Греція. Burgenland (Австрія) і північна частина Фінляндії також можуть бути віднесені до цієї групи
Сільсько-господарські регіони	Відрізняються від регіонів першої групи тим, що вони – не периферійні	Регіони даного типу не так віддалені від крупних міських центрів, як регіони першої групи	Schleswig-Holstein у Німеччині і Північ Нідерландів
Депресивні регіони	Характеризуються переважно вугільною і текстильною спрямованістю	Глибокий спад економічної активності	Південь Уельсу, Північ Англії і Wallonia у Бельгії
Особливий тип регіону	Характеризується ускладненими умовами	Ці регіони відрізнялись абсолютно іншою економічною системою	Нові землі Німеччини (колишня Східна Німеччина)
Прикордонні регіони	Характеризуються недостатньою координацією інфраструктури (автомобільна і залізнична дороги, канали і т. д.)	Не досягається координація інфраструктури з обох боків кордону	Таких регіонів безліч в ЄС
Регіони з дуже низькою щільністю населення	Характеризуються щільністю населення менш 8 чоловік на 1 кв. км.	Надзвичайно низька щільність населення	Північні регіони Швеції і Фінляндії
«Регіони великого міста»	Характеризуються зверх урбанізацією мегаполісів	Різке загострення соціальних, економічних і екологічних проблем	Мегаполіси Великобританії, Німеччини, Франції та інших країн світу

Але до кінця етапу поступово збільшувався вплив наднаціональних органів ЄС на регіони країн-членів. Для цього почали створюватися відповідні фінансові інструменти та інституціональні органи.

В залежності від зростання ролі наднаціональної політики ЄС у вирішенні проблем розвитку регіонів країн-членів перший етап можна поділити на два підетапи.

Перший (1951-1956 рр.) характеризується незначною роллю наднаціональних органів ЄС у формуванні та впровадженні регіональної політики в країнах-членах. У цей період відбулися наступні головні події.

У 1951 р. було підписано паризький договір терміном на 50 років про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ECSC) у складі 6 країн: Бельгії, Голландії, Італії, Люксембургу, Франції та ФРН [87].

Метою договору було сприяння економічному розвитку країн-членів шляхом утворення загального ринку для продукції вугільної і металургійної промисловості.

Договір базувався на скасуванні наступних заборон на спільному ринку вугілля і сталі:

- на встановлення експортного та імпортного мита на вугілля та сталь і їх кількість обмеження у межах створеного об'єднання;
- на застосування практики протекціоналізму, який обмежує конкуренцію на ринках вугілля та сталі;
- на податкові пільги чи будь-яку іншу допомогу з боку держав підписантів договору вітчизняним виробникам вугілля і сталі;
- на застосування обмежень щодо поділу національних ринків вугілля та сталі.

ECSC завершила своє існування в 2002 р., коли відповідний договір втратив чинність.

Другий підетап (1957-1987 рр.) характеризується створенням Європейського Економічного співтовариства (ЄЕС). Почалися процеси регіональної економічної інтеграції. Були сформовані перші три фонди фінансування розвитку регіонів країн-членів на надрегіональному рівні. Запроваджені структури або їх представники, які безпосередньо займалися наднаціональним регіональним розвитком в ЄС. На цьому ж підетапі почали

діяти рамкові програми, які стали початком інтеграції країн-членів ЄЕС в області досліджень і розробок. У цей період відбулися наступні головні події.

У 1957 р. 6 країн-учасників ECSC підписали у Римі договір про створення ЄЕС, яке було спрямовано на сталий економічний розвиток і створення умов для подальшої тісної співпраці між країнами-членами співтовариства [88].

У 1964 р. в рамках ЄЕС був започаткований спільний ринок сільськогосподарської продукції, а в 1968-1986 рр. Митний союз. Взаємозв'язок інституціональних форматів регіональної інтеграції з об'єктами регулювання представлено в табл. 1.27.

Таблиця 1.27

Взаємозв'язок інституціональних форматів регіональної інтеграції з об'єктами регулювання [89]

Інституціональний формат регіональної інтеграції	Об'єкти регулювання				
	Внутрішні тарифи (аж до їх відміни)	Тарифи на зовнішньому кордоні митної території	Об'єми виробництва в межах митної території	Курс національних валют з переходом на єдину регіональну валюту	Формування наднаціональних політичних структур управління
Зона вільної торгівля	+	-	-	-	-
Митний союз	+	+	-	-	-
Економічний союз	+	+	+	+	-
Політичний союз	+	+	+	+	+

З 1984 р. почався процес європейської інтеграції в області досліджень і розробок шляхом затвердження 1-ої рамкової програми (РП) строком на 4 роки і обсягом фінансування 3,75 млрд. євро (додаток А., табл. А.8).

Другий етап еволюції наднаціональної регіональної політики (1988 р. – по теперішній час характеризується формуванням всіх необхідних фінансових інструментів, які необхідні для проведення ефективної регіональної політики. На цьому етапі ЄЕС почали впроваджувати найвищі форми економічної інтеграції. Було розроблено ряд стратегічних документів. Впроваджено довгострокове бюджетне фінансування [94].

Цей етап умовно можна поділити на два підетапи.

Перший (1988-1992 рр.) характеризується впровадженням в ЄС загального ринку, затвердженням першого довгострокового бюджету фінансування регіонального розвитку. Подальше фінансування досліджень і розробок через РП. У цей підетап відбулися наступні головні події.

У 1987 р. на період до 1991 р. була затверджена 2-га РП з бюджетом фінансування на дослідження і розробки в обсязі 5,396 млрд. євро, а в 1990 р. до 1994 р. 3-я РП з обсягом фінансування – 6,6 млрд. євро (додаток А, табл. А.8).

У 1988-1992 рр. в ЄЕС було впроваджено таку форму економічної інтеграції як загальний ринок.

У 1992 р. в ЄЕС було створено фонд згуртування (CF) для співфінансування і реалізації конкретних проектів по розвитку транспортної інфраструктури (трансевропейських мереж) і оточуючого середовища (включаючи розвиток альтернативної енергетики) в країнах з рівнем ВВП на душу населення нижче 90% до середнього по ЄЕС (додаток А, табл. А.9). До розширення ЄС в 2004 р. цьому критерію відповідало 4 країни (Греція, Іспанія, Ірландія і Португалія) [95].

Починаючи з 1988 р. регіональна політика ЄЕС стала ґрунтуватися на наступних принципах [76]:

- партнерства – як при плануванні, так і реалізації регіональної політики повинні приймати участь всі зацікавлені соціальні партнери;
- доповнюваності – фонди ЄЕС повинні доповнювати фінансові кошти країн – членів, а не замінити їх;
- субсидіарності – всі дії повинні прийматися на як можна тільки низькому рівні, який в змозі їх захистити в межах регіону або країни-члена ЄЕС;
- концентрації – обмеженості допомоги з фондів ЄЕС тільки невеликій кількості точно визначених цілей і проектів, які мають

велике значення для соціально-економічного згуртування ЄЕС;

- програмування – органи ЄС контролюють і здійснюють моніторинг використання коштів і забезпечують, щоб цей процес відповідав загальним політикам і конкретним директивам ЄЕС. Ціль регіональної політики – вирішення глобальних проблем даного регіону, а не реалізація окремих короткострокових програм;
- координація – регулювання діяльності структурних фондів з метою зосередження коштів на пріоритетних напрямках згуртування ЄЕС і обмеженої кількості регіонів з найбільш серйозними проблемами, які вибрані на основі відповідних критеріїв.

З 1988 р. в ЄЕС була започаткована система довгострокового бюджетного фінансування. Першим бюджетом передбачалося фінансування регіональної політики ЄЕС у розмірі 62,97 млрд. євро, у тому числі по країнам – членам (рис. 1.46, додаток А, табл. А.10).

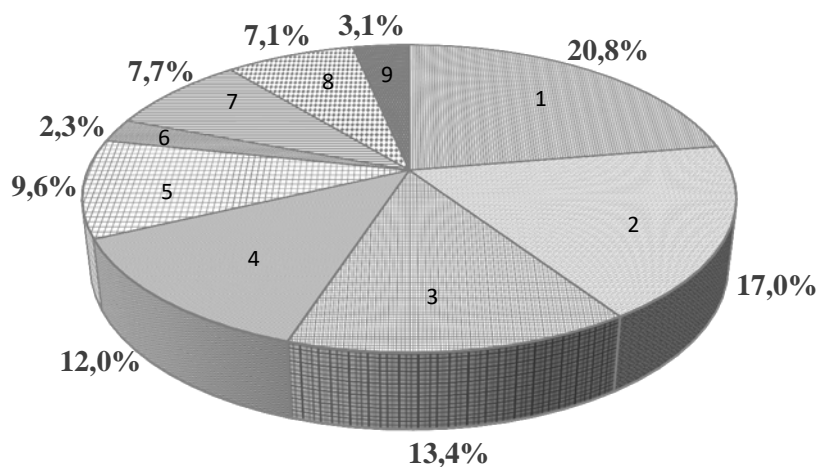

Рис. 1.46. Структура розподілу коштів фондів ЄЕС за країнами-бенефіціарами згідно бюджету на 1988 – 1993 рр.: 1 – Іспанія; 2 – Італія; 3 – Португалія; 4 – Греція; 5 – Німеччина; 6 – Франція; 7 – Великобританія; 8 – Ірландія; 9 – інші країни-члени ЄЕС [75]

Як видно з рис. 1.46 найбільше коштів з фондів ЄЕС надійшло в Іспанію – 20,8%, Італію – 17,%, Португалію – 13,4% і Грецію – 12,0%.

Розподіл коштів структурних фондів ЄЕС у 1988-1993 рр. здійснювався за наступними цілями (рис. 1.47, додаток А., табл. А.11).

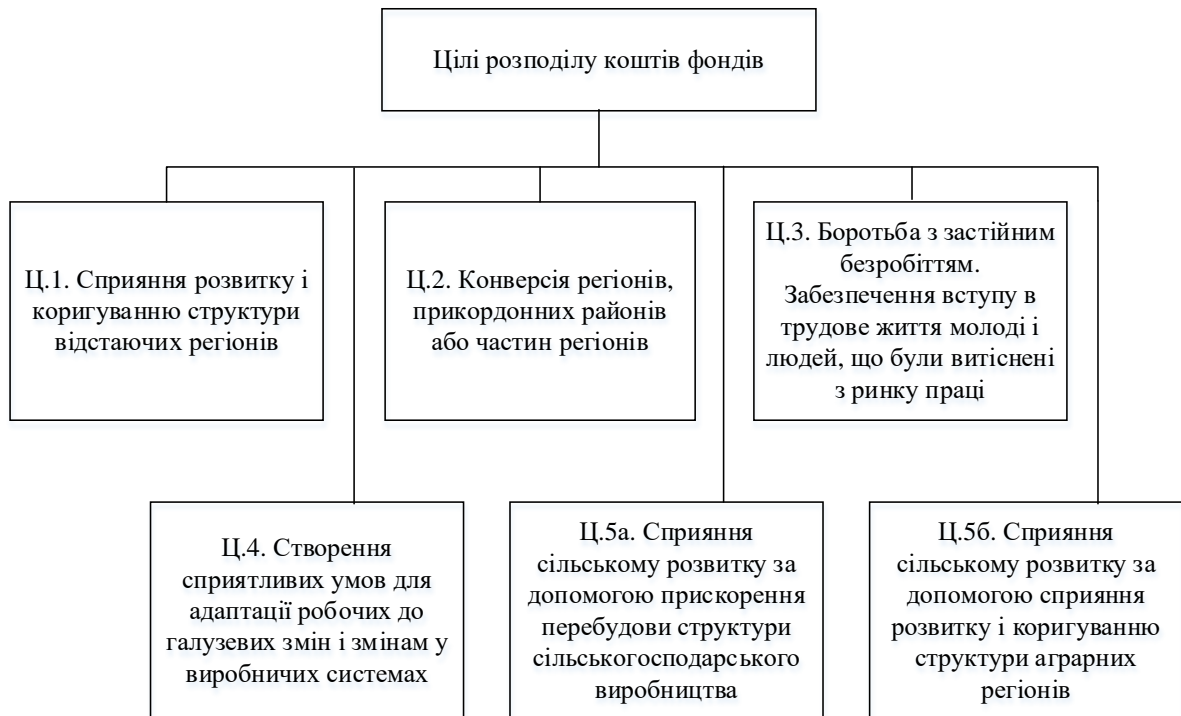

Рис. 1.47. Цілі розподілу коштів фондів ЄС у 1988-1993 рр. [73]

Другий етап (1993 р. - по теперішній час) характеризується тим, що в ЄЕС була створена рівнодіюча система управління регіональним розвитком країн-членів. Для цього підетапу характерні наступні основні події.

У 1992 р. 12 країн-членів ЄЕС в Маастрихті (Нідерланди) підписали угоду про створення ЄС, яка вступила в силу 1 січня 1993 р. З цього моменту ЄС функціонує на основі двох договорів.

Починаючи з цього етапу регіональний розвиток країн-членів здійснюється згідно затверджених стратегічних планів.

Лісабонська стратегія створення динамічної й конкурентоспроможної економіки, що базується на знаннях, була прийнята Європейською Радою в березні 2000 р. на десятирічний період [97].

Її стратегічна мета – створення найбільш конкурентоспроможної й динамічної у світі економіки, що базується на знаннях, здатної до стійкого

економічного зростання при нарощуванні кількості та поліпшенні якості робочих місць і збереженні більшої соціальної згуртованості.

У 2005 р. Лісабонську стратегію було оновлено шляхом ухвалення партнерства заради зростання та зайнятості та доповнення його Програмою дій Союзу і відповідними національними програмами в цій сфері [98].

Основні напрями оновленого варіанта Лісабонської стратегії передбачали перетворення ЄС на місце, сприятливе для інвестицій і зайнятості. Це мало здійснюватися, зокрема, через забезпечення відкритих і конкурентних ринків усередині союзу і за його межами, розширення і поліпшення європейської інфраструктури, доповнення єдиного ринку компонентами, що охоплюють ринки фінансових послуг і сектор послуг у цілому, енергетику, транспорт, державні закупівлі, сферу регульованих професій. Оновлена версія стратегії наголошувала на збільшенні як державних, так і приватних інвестицій в НДДКР, забезпеченні інновацій, впровадженні нововведень, ІКТ, сталому розвитку, створенні потужної європейської промислової бази.

У рамках оновленої Лісабонської стратегії не передбачалася велика реформа політики державної підтримки, яка мала відкрити більший простір для підтримки інновацій, досліджень і розробок, ризикового капіталу, особливо стосовно малих і середніх підприємств (МСП).

Нова європейська стратегія економічного розвитку на найближчі 10 років «Європа – 2020» була прийнята в 2010 р. [99].

Стратегія «Європа – 2020» встановлює три основні фактори укріплення економіки [99]:

1. Розумне зростання економіки, засноване на знаннях і інноваціях.
2. Стале зростання і створення економіки, яка заснована на доцільному використанні ресурсів, економік і та конкуренції.
3. Всеохоплююче зростання: сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціального і територіальної згоди.

Згідно стратегії ставляться наступні основні цілі, яких Європа збирається досягнути до 2020 р. [99].

1. 75% населення у віці від 20 років до 64 років повинні бути працевлаштованими.
2. 3% ВВП ЄС повинно бути інвестовано у дослідження та розробки.
3. Досягнення цілей енергетичної політики і політики з приводу зміни клімату (включаючи 3% зниження забрудненості оточуючого середовища).
4. Частка учнів, які покинули школи, не повинна перевищувати 10%. Не менш 40% молоді повинно мати вищу освіту.
5. Скорочення на 20 млн. числа людей, які знаходяться в небезпеці опинитися за межею бідності.

Для досягнення поставлених цілей у якості пріоритетних у стратегії «Європа -2020» висунуті наступні напрями діяльності [99]:

1. «Інноваційний Союз». Об'єднання зусиль для створення і впровадження інновацій, що дозволить використати інноваційні ідеї у виробництві товарів і послуг. Це буде сприяти створенню нових робочих місць і зростанню економіки.
2. «Рух молоді». Підвищення якості освіти і залучення молодих людей на ринок праці.
3. «Розвиток цифрових технологій в Європі». Прискорення повсюдного використання високошвидкісного інтернету і надання можливостей участі фізичних та юридичних осіб в загальному цифровому комерційному просторі.
4. «Доцільне використання ресурсів в Європі». Розумне використання джерел енергії, перехід на економіку з низьким споживанням вуглеводної сировини. Збільшення використання джерел відновлюваної енергії. Модернізація транспортного сектору. Зниження залежності зростання економіки від якості споживаних ресурсів.

5. «Індустріальна політика, яка направлена на глобалізацію». Поліпшення умов для підприємництва, в першу чергу для малого та середнього бізнесу. Розвиток потужної і стійкої промислової бази для повсюдної глобалізації.

6. «План по розвитку нових здібностей і збільшенню кількості робочих місць». Модернізація ринків праці. Підвищення мобільності трудових ресурсів. Надання можливостей для отримання нових знань і навичок, щоб збільшити можливості для працевлаштування.

7. «Європейська політика проти бідності». Зниження рівні бідності в ЄС за рахунок розширення взаємодії по всій території ЄС. За рахунок економічного розвитку і підвищення зайнятості знизити рівень бідності по всій території ЄС.

При формуванні програм підтримки структурні фонди ЄС зіткнулися з проблемою диспропорцій площ і заселеності регіонів країн-членів. Для проведення відбору регіонів і ефективного проведення в них регіональної політики починаючи з 70-х рр. XX ст. Євростатом розробляється багаторівнева система класифікації європейських регіонів (NUTS), яка фактично була зафіксована в 2003 р.

Згідно цієї системи передбачалося 3 рівня адміністративно-територіального розподілу країн-членів ЄС. Критерієм віднесення регіонів до різного рівня NUTS є чисельність населення: регіони NUTS-1-го рівня – 3-7 млн. жителів; 2-го рівня – 0,8-3 млн. чоловік; 3-го рівня – 0,15-0,8 млн. чоловік [70]. На цей час ЄС включає в себе 27 (28) країн, адміністративно поділених системою NUTS на 96 регіонів 1-го рівня, 271 – 2-го рівня і 1303 регіони – 3-го рівня (табл. 1.28).

У цей період продовжується реалізація рамкових програм в області досліджень і розробок. На цей час реалізовано 7-м РП, а на часі реалізується 8-ма РП «Горизонт – 2020». Кожна з РП складається з підпрограм і тематичних програм.

**Таблиця адміністративно-територіального розподілу
країн-членів ЄС [70]**

Країна	NUTS-1	NUTS-2	NUTS-3	Країна	NUTS-1	NUTS-2	NUTS-3
Австрія	3	9	35	Люксембург	1	1	1
Бельгія	3	11	44	Мальта	1	1	2
Болгарія	2	6	28	Нідерланди	4	12	40
Великобританія	12	37	133	Польща	6	16	66
Угорщина	3	7	20	Португалія	3	7	30
Німеччина	16	39	429	Румунія	4	8	42
Греція	4	13	51	Словаччина	1	4	8
Данія	1	5	11	Словенія	1	2	12
Ірландія	1	2	8	Фінляндія	2	5	20
Іспанія	7	19	59	Франція	9	26	100
Італія	5	21	107	Чехія	1	8	14
Кіпр	1	1	1	Швеція	3	8	21
Латвія	1	1	6	Естонія	1	1	5
Литва	1	1	10	Всього 27 країн ЄС	97	271	1303
				Хорватія			

Наприклад, РП 5 складається з 7 підпрограм: 4 тематичних і 3 горизонтальних (табл. 1.29).

Найбільша сума бюджетних коштів ЄС була спрямована на тематичні програми: створення зручного для користувачів інформаційного суспільства – 24% від загального бюджету; сприяння неухильному економічному зростанню і підвищенню конкурентоспроможності європейської економіки – 18%.

Таблиця 1.29

**Розподіл загального бюджету ЄС за тематичними планами та
горизонтальними програмами в 1998-2002 рр.**

Тематичні програми	% загального бюджету
1	2
Рівень життя і менеджмент ресурсів живої природи	16
Створення зручного для користувачів інформаційного суспільства	24
Сприяння неухильному економічному зростанню і підвищенню конкурентоспроможності європейської економіки	18
Енергетика, оточуюче середовище і стійкий розвиток за програмами Євроатома	7

1	2
Горизонтальні програми	
Підтвердження інтернаціонального значення європейських досліджень	3
Сприяння інноваціям і стимулювання участі малих і середніх підприємств	2
Вдосконалення кадрового потенціалу і розвиток базових соціоекономічних знань	9

РП 7 (2007-2013 рр.) була спрямована на [93]:

- зміцнення наукової і технологічної бази промисловості ЄС і забезпечення високого рівня її конкурентоспроможності;
- підтримку і вдосконалення дослідницької та інноваційної діяльності наукових центрів, університетів, організацій реального сектору економіки, малих і середніх підприємств;
- розширення міжнаціонального і міжнародного наукового співробітництва в Європі;
- підвищення дослідницького і інноваційного потенціалу усіх держав ЄС.

Ціль РП 7 – прискорення економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності економіки Європи шляхом інвестування в знання, інновації і людський капітал. Від попередніх програм її відрізняє ряд нових елементів [93]:

- великий акцент на пріоритетні тематичні напрямки наукових досліджень, а не на «інструменти»;
- суттєве спрощення процедур реалізації;
- більш повний облік вимог промисловості при проведенні досліджень завдяки спеціально розробленій схемі «технологічні платформи і спільні технологічні ініціативи»;
- створення Європейської дослідницької ради, яка здійснює фінансування ведучих фундаментальних досліджень;
- міжнародна співпраця за всіма напрямками програми;

- розвиток «регіонів знань» – комплексів регіональних наукових центрів, потенціал яких не обмежується національними рамками;
- стимулювання приватних інвестицій у перспективні науково-дослідницькі напрямки;
- можливість розподілу фінансових ризиків.

З 1 січня 2014 р. в ЄС реалізується РП 8 – «Горизонт 2020» [100].

Пріоритет у цій програмі віддано високоефективним технологіям – еко-, нано-, біо- і інформаційним технологіям, які орієнтуються на рішення ключових соціально-економічних проблем (розвиток «зеленої енергетики, транспорту, зміна та старіння населення). Ядро програми «Горизонт 2020» складає три основні пріоритетні напрямки [100]:

- генерування провідних знань для зміцнення позицій ЄС серед ведучих наукових держав світу (ES);
- досягнення індустріального лідерства, підтримка інновацій і бізнесу, включаючи малі і середні підприємства (II);
- рішення соціальних проблем (SC) у відповідь на виклики сучасності, які визначені у стратегії «Європа 2020».

Ще одним, четвертим компонентом є програма не ядерних досліджень Об'єднаного науково-дослідного центру.

Бюджет програми «Горизонт 2020» на період 2014-2020 рр. передбачається в обсязі 80 млрд. євро (в цінах 2011 р.) (додаток А, табл. А.8).

Блок «Передова наука» з бюджетом 24,4 млрд. євро включає гранти Європейської дослідницької ради (13 млрд. євро), програми імені Марії Складовської-Кюрі (6,1 млрд. євро), майбутні і виникаючі технології (2,6 млрд. євро), дослідницькі інфраструктури (2,6 млрд. євро).

Блок «Індустріальне лідерство» (бюджет 18 млрд. євро) сприяє інвестуванню в дослідження і інновації в ключових, що зароджуються і промислових технологіях з урахуванням їх міждисциплінарності (бюджет 13,5 млрд. євро), таких як:

- ІКТ;

- мікро- і наноелектроніка, фотоніка;
- нанотехнології і нові матеріали;
- біотехнології;
- ефективні процеси виробництва;
- космос.

Інші розділи блоку «Індустріальне лідерство» орієнтовані на залучення приватного капіталу для фінансування наукових досліджень і інновацій (бюджет – 2,8 млрд. євро) і підтримку інновацій малих і середніх підприємств (616 млн. євро).

Блок «Соціальні виклики», обсяг фінансування якого дорівнює 31,7 млрд. євро, адресований для рішення проблем і підвищення результативності досліджень і інновацій в наступних областях:

- охорона здоров'я, демографічні зміни і добробут (бюджет – 8 млрд. євро);
- безпека продуктів харчування, сільське господарство, екосистеми і біоекономіка (4 млрд. євро);
- безпечна, чиста і ефективна енергетика, зміна клімату (5,7 млрд. євро);
- ресурсозберігаючий, комп'ютеризований, екологічно сприятливий і інтегрований транспорт (6,8 млрд. євро);
- вплив клімату і раціональне використання ресурсів (3 млрд. євро);
- європейське суспільство (1,3 млрд. євро);
- безпека (1,7 млрд. євро);
- наука і суспільство (0,5 млрд. євро).

Програма Європейського суспільства щодо атомної енергетики «Євроатом» є частиною програми «Горизонт 2020». Ціль програми – рішення основних і найбільш складних задач у сфері ядерних досліджень, участь в подальшому розвитку Європейського наукового простору в області атомної енергії. Бюджет програми «Євроатом» складає 1,6 млрд. євро.

За період з 1993 р. по теперішній час в ЄС було затверджено 4 бюджети

фінансування регіонального розвитку країн-членів.

Бюджет 1994-1999 рр. у розмірі 138,19 млрд. екію був спрямований на реалізацію цілей, які були передбачені у 1988-1993 рр. (рис. 1.47) з доповненням цілі 6. Розвиток і перебудова структури доповнення з виключно низькою щільністю населення.

Розподіл коштів структурних фондів ЄЕС за цілями і країнами здійснювалось наступним чином (табл. 1.30).

Таблиця 1.30

**Розподіл ресурсів структурних фондів ЄЕС за цілями і країнами
у 1994 – 1999 рр., млн. екію [101]**

Країна	Ціль 1	Ціль 2	Ціль 3 і 4	Ціль 5 (а)	Ціль 5 (б)	Ціль 6	Ініціативи співтова- риства	Усього
Бельгія	730	342	465	195	77	–	287	2 096
Данія	–	119	301	267	54	–	1032	843
Німеччина	13 640	1 566	1 942	1 143	1 227	–	2 206	21 724
Греція	13 980	–	–	–	–	–	1 151	15 131
Іспанія	26 300	2 416	1 843	446	664	–	2 774	34 443
Франція	2 190	3 774	3 203	1 933	2 238	–	1 601	14 938
Ірландія	5 620	–	–	–	–	–	483	6 103
Італія	14 360	1 963	1 715	814	901	–	1 893	21 646
Люксембург	–	15	23	40	6	–	20	104
Нідерланди	150	650	1 079	165	150	–	421	2 615
Португалія	13 980	–	–	–	–	–	1 058	15 038
Великобританія	2 360	4 581	3 377	450	817	–	1 570	13 155
Австрія	162	99	387	380	403	–	143	1 574
Фінляндія	–	179	336	347	190	450	150	1 652
Швеція	–	157	509	204	135	247	125	1 377
Усього	93 972	15 360	15 180	6 916	6 862	697	14 051	153 038

Як видно з табл. 1.30 найбільше коштів з фондів ЄС було спрямовано на Ц1. Сприяння розвитку і коригування структури відстаючих регіонів – 61,4%, а серед країн: Іспанії – 22,5%, Німеччині – 14,2% та Італії – 14,1%.

Бюджет ЄС 2000-2016 рр. у розмірі 211,96 млрд. євро передбачав наступні цілі фінансування:

Ц1 – сприяння розвитку і коригування структури відстаючих регіонів.

Ц2 – підтримка економічних і соціальних перетворень (конверсій) регіонів, які зіткнулися з проблемами структурного характеру.

ЦЗ – Сприяння адаптації і модернізації політики і систем освіти, професійній підготовці зайнятості.

Між наведеними вище цілями кошти розподілилися наступним чином (рис. 1.48.)

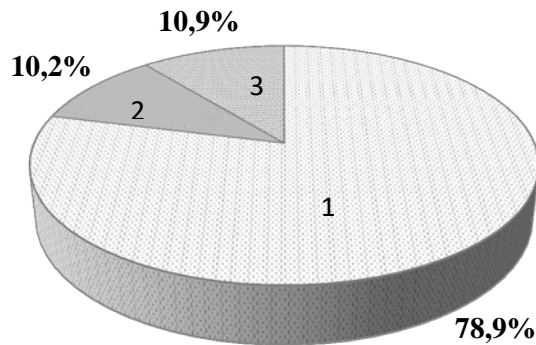

Рис. 1.48 Розподіл коштів фондів ЄС за цілями в 2000-2006 рр.: 1 – ціль 1; 2 – ціль – 2; 3 – ціль 3

Найбільша сума коштів фондів ЄС була спрямована на ціль 1 – сприяння розвитку і коригування розвитку структури відстаючих регіонів – 78,9%.

Між країнами-членами ЄС кошти структурних фондів у 2000-2006 рр. розподілилися наступним чином (рис. 1.49, додаток А, табл. А.10).

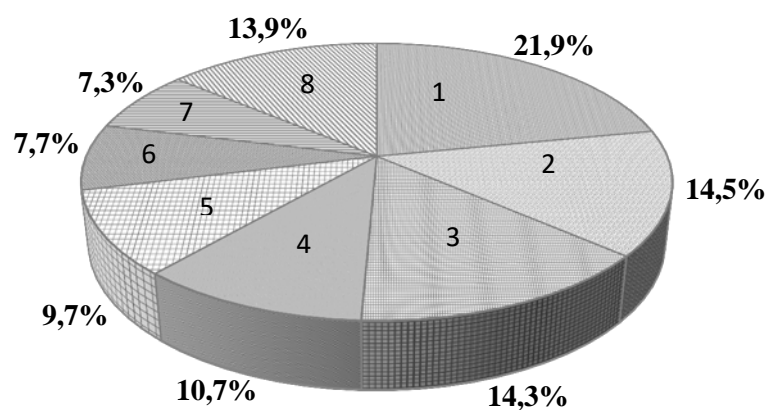

Рис. 1.49. Розподіл коштів фондів ЄС між країнами-членами в 2000-2006 рр.: 1 – Іспанія, 2 – Італія; 3 – Німеччина; 4 – Греція; 5 – Португалія; 6 – Великобританія; 7 – Франція; 8 – інші

Як видно з рис. 1.49 найбільше коштів з фондів ЄС отримали наступні країни-члени: Іспанія – 21,9%, Італія – 14,5%, Німеччина – 14,3% і Греція – 10,7%.

Бюджет ЄС 2007-2013 рр. у розмірі 338,78 млрд. євро був спрямований на реалізацію наступних цілей:

Ц1 – конвергенція і конкурентоспроможність;

Ц2 – регіональна конкурентоспроможність і зайнятість;

Ц3 – Європейська територіальна співпраця.

Між країнами-членами кошти розподілилися наступним чином (табл. 1.31, додаток А, табл. А.10).

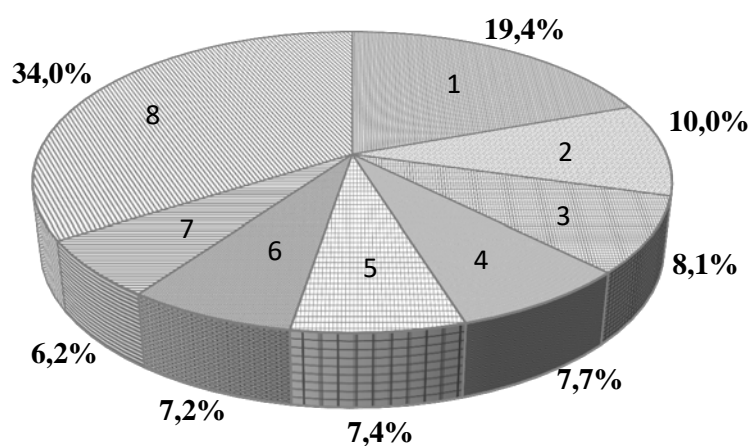

Рис. 1.50 Розподіл коштів фондів ЄС між країнами-членами в 2007-2013 рр.: 1 – Польща; 2 – Іспанія; 3 – Італія; 4 – Чехія; 5 – Німеччина; 6 – Угорщина; 7 – Португалія; 8 – інші

Найбільшу суму коштів з фондів ЄС отримали наступні країни-члени: Польща – 19,4; Іспанія – 10,0% і Італія – 8,1%.

Бюджет 2014-2020 рр. у розмірі 338,78 млрд. євро передбачив реалізацію наступних цілей:

Ц1 – інвестування в економічне зростання та зайнятість;

Ц2 – Європейська територіальна співпраця.

Між країнами-членами ЄС кошти фондів у 2014-2020 рр. розподілилися наступним чином (рис. 1.51, Додаток А табл. А.10).

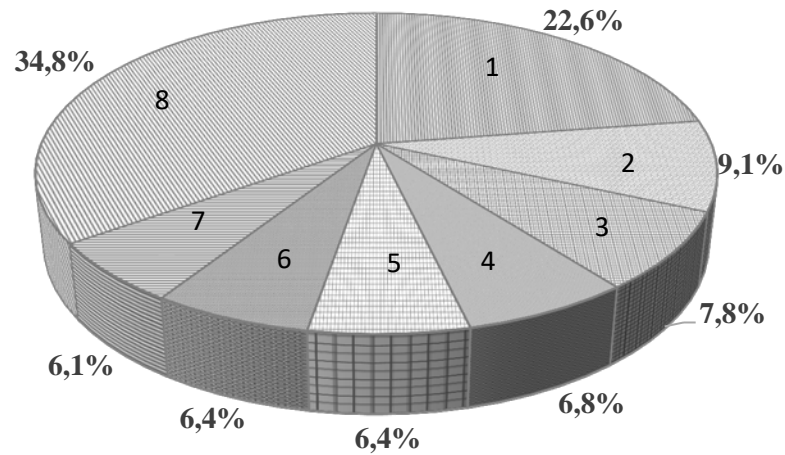

Рис. 1.51. Розподіл коштів фондів ЄС між країнами-членами в 2014-2020 рр.: 1 – Польща; 2 – Італія; 3 – Іспанія; 4 – Румунія; 5 – Чехія; 6 – Угорщина; 7 – Португалія; 8 – інші

Як видно з рис. 1.51 найбільше коштів з фондів ЄС отримали країни-члени: Польща – 22,6%, Італія – 9,1%, Іспанія – 7,8% і Румунія – 6,8%.

Таблиця 1.31

Розподіл коштів регіональної політики ЄС за країнами у 2007-2013 рр.

Країна	«Конвергенція»			Регіональна конкурентоспроможність і зайнятість (включаючи регіони, які залишили ареал «цілі №1), млн. євро	Європейська територіальна співпраця, млн. євро	Усього	
	конвергенція за ВВП, млн. євро	перехідний режим, млн. євро	фонд згуртування, млн. євро			млн. євро	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Польща	44377	–	22176	–	731	67284	19,4
Іспанія	21054	1583	3543	8477	559	35217	10,1
Італія	21211	430	–	6325	846	28812	8,3
Чехія	17064	–	8819	419	389	26692	7,7
Німеччина	11864	4215	–	9409	851	26340	7,6
Угорщина	14248	–	8642	2031	386	25307	7,3
Португалія	17133	280	3060	938	99	21511	6,2
Греція	9420	6458	36976	635	210	20420	5,9
Румунія	12661	–	6552	–	455	19668	5,7
Франція	3191	–	–	10257	872	14319	4,1

Продовження табл. 1.31

1	2	3	4	5	6	7	8
Словаччина	7013	–	3 899	449	227	11588	3,3
Велико-британія	2738	174	–	6979	722	10613	3,1
Литва	4470	–	2305	–	109	6885	2,0
Болгарія	4391	–	2283	–	179	6853	2,0
Латвія	2991	–	1540	–	90	4620	1,3
Словенія	2689	–	1412	–	104	4205	1,2
Естонія	2252	–	1152	–	52	3456	1,0
Бельгія	–	638	–	1425	194	2258	0,6
Нідерланди	–	–	–	1660	247	1907	0,5
Швеція	–	–	–	1626	265	1891	0,5
Фінляндія	–	–	–	1596	120	1716	0,5
Австрія	–	177	–	1027	257	1461	0,4
Ірландія	–	–	–	750	151	901	0,3
Мальта	556	–	284	–	15	855	0,2
Кіпр	–	–	213	399	28	640	0,2
Данія	–	–	–	510	103	613	0,2
Люксембург	–	–	–	50	15	65	0,0
Міжре-гіональна кооперація	–	–	–	–	445	445	0,1
Техдопо-мога	–	–	–	–	–	868	0,2
Усього	199322	13955	69578	54965	8723	347410	100,0

Проведений аналіз свідчить, що політика регіонального розвитку ЄС спрямована на підтримку регіонів країн, що відстають від середніх рівнів по об'єднанню. Таким чином, головними пріоритетами є вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країн, що входять у ЄС, а також стимулювання точок економічного зростання у регіонах, що мають відповідний потенціал.

Висновки до розділу 1

В ході написання розділу 1 досліджено основні закономірності формування тенденцій диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України та країн ЄС.

1. Досліджено процеси соціально-економічного розвитку регіонів України та запропоновано аналітичну схему ідентифікації стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни, яка включає такі напрями як формування системи часткових та інтегральних показників економічного та соціального розвитку, оцінка динамічності та асиметричності регіонального розвитку, ідентифікація стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів на основі методу шкалювання.

2. Обґрунтовано систему часткових показників та на її основі розраховані інтегральний та узагальнюючий показники економічного та соціального розвитку регіонів України. Лідерами за інтегральним показником соціального розвитку у 2013 р. виступали м. Київ, Київський, Одеський, Харківський, Дніпропетровський та Запорізький регіони. Лідерами за узагальнюючим показником економічного розвитку у 2013 р. виступали м. Київ, Дніпропетровський, Київський, Полтавський, Донецький та Харківський регіони.

Доведено, що показникам, які характеризують економічний та соціальний розвиток регіонів України, притаманна асиметрія, яка свідчить про формування та закріплення тенденцій нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України.

3. Розроблено методичні положення щодо позиціонування регіонів України в площині їх соціально-економічного розвитку. Ідентифіковано такі стани регіонів країни: соціально і економічно безпроблемні; соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності; середньої соціальної та високої економічної проблемності та ін.

Доведено, що деяким регіонам України, а саме Івано-Франківському, Луганському, Львівському, Чернівецькому вдалося у досліджуваному періоді покращити свої позиції у матриці оцінки соціально-економічного розвитку.

4. Запропоновано методичні положення щодо ідентифікації динамічності ВРП регіонів України з урахуванням таких станів динаміки економіки як випереджаюча, наздоганяюча, відстаюча, деградуюча.

Доведено, що динамічне зростання ВРП у досліджуваному періоді дозволило таким регіонам України, як Дніпропетровський, Харківський та м. Київ зберегти високі позиції за рівнем соціально-економічного розвитку.

5. Уточнена класифікація соціально-економічного стану регіонів країни та визначена послідовність зростання проблемності їх соціально-економічного розвитку, що має наступний вигляд: депресивні – слаборозвинені – кризові. На цій основі обґрунтована шкала визначення стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Визначено, що в Україні на даний час 16% регіонів є безпроблемними, 8% - депресивними, 24% - слаборозвинутими, 52% - кризовими.

6. Обґрунтовано систему понять, що описує диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці країни, яка складається з уточнених понять «безпроблемні регіони», «проблемні регіони», «проблемні депресивні регіони», «проблемні слаборозвинені регіони», «проблемні кризові регіони».

7. Досліджено закономірності формування диференціації соціально-економічного розвитку в регіонах Німеччини, Іспанії, Великобританії, Франції, Польщі, Італії. За допомогою інструментарію теорії «центр-периферія» доведено, що більш високі рівні економічного розвитку мають країни ЄС, просторова економіка яких характеризується наявністю економічно розвинутого центру з відповідним ядром. до таких країн належать Німеччина, Великобританія, Франція, Італія.

8. Узагальнено досвід здійснення державної підтримки проблемних регіонів України й розроблена структурно-логічна модель дослідження

законодавства України з регіонального розвитку, яка базується на таких компонентах: часовий вимір; об'єкт управління; функції державного управління; нормативно-правове, організаційне, інструментальне, фінансове забезпечення.

Елементи наукової новизни опубліковані в роботах [1].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І КОНЦЕПЦІЯ ПРОСТОРОВОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

2.1. Аналіз закордонних теорій просторового розвитку регіонів

Щоб проаналізувати і розкрити особливості розміщення продуктивних сил на різних історичних етапах, необхідна методологія, яка б спрямовувала мислення в певному напрямку. При поясненні проблем розміщення продуктивних сил та формування регіональної економіки останнім часом важливого методологічного значення набуває просторово-часова парадигма. Характерною рисою даного методологічного підходу є врахування чинників часу і простору, які по суті набувають якості економічних категорій.

До недавнього часу при дослідженні продуктивних сил країни використовувалася територіально-часова парадигма, яка відображала певний етап розміщення продуктивних сил - екстенсивний, коли активно освоювалися нові території і нові економічні та соціальні об'єкти розподілялися в їх межах. При цьому час охоплював проміжок не більше 5-10 років.

Акцент робився на статистичному обліку і аналізі розміщення продуктивних сил в розрізі галузей і сфер національного господарства, а також виявленні особливостей розвитку внутрішньорайонних і міжрайонних економічних зв'язків. За радянських часів розміщення продуктивних сил було фактично територіальною проекцією політики екстенсивної індустріалізації. Головною формою опису динаміки розміщення був зсув, під яким розумілися ординарні (незначні) або кардинальні (значні) зміни в розміщенні продуктивних сил і їх компонентів за досліджуваний період. Причому багато дослідників розглядали динаміку розміщення виробництв (зрушень) як певну

послідовність статичних станів.

Територіально-часова парадигма і сьогодні може використовуватися при аналізі процесів розміщення продуктивних сил в межах економіки регіону на коротких проміжках часу і ґрунтуватися на статистичних методах.

Разом с тим, розглядаючи еволюцію наукових поглядів щодо просторового розвитку територій з огляду на особливості розміщення виробництва, можна виділити та ідентифікувати кілька парадигм, які замінювали одна одну, але всі вони так чи інакше пов'язані з розміщенням продуктивних сил.

Кожна з цих парадигм окремо і всі разом служать прикладом єдиного історичного процесу, що відбувається в надрах продуктивних сил. Причому нова парадигма, що склалася на сприйнятті нових більш високого рівня концепцій і прийшла на зміну старій, не заперечує і суттєво її не змінює (рис.2.1).

Наукові погляди щодо просторового розвитку територій

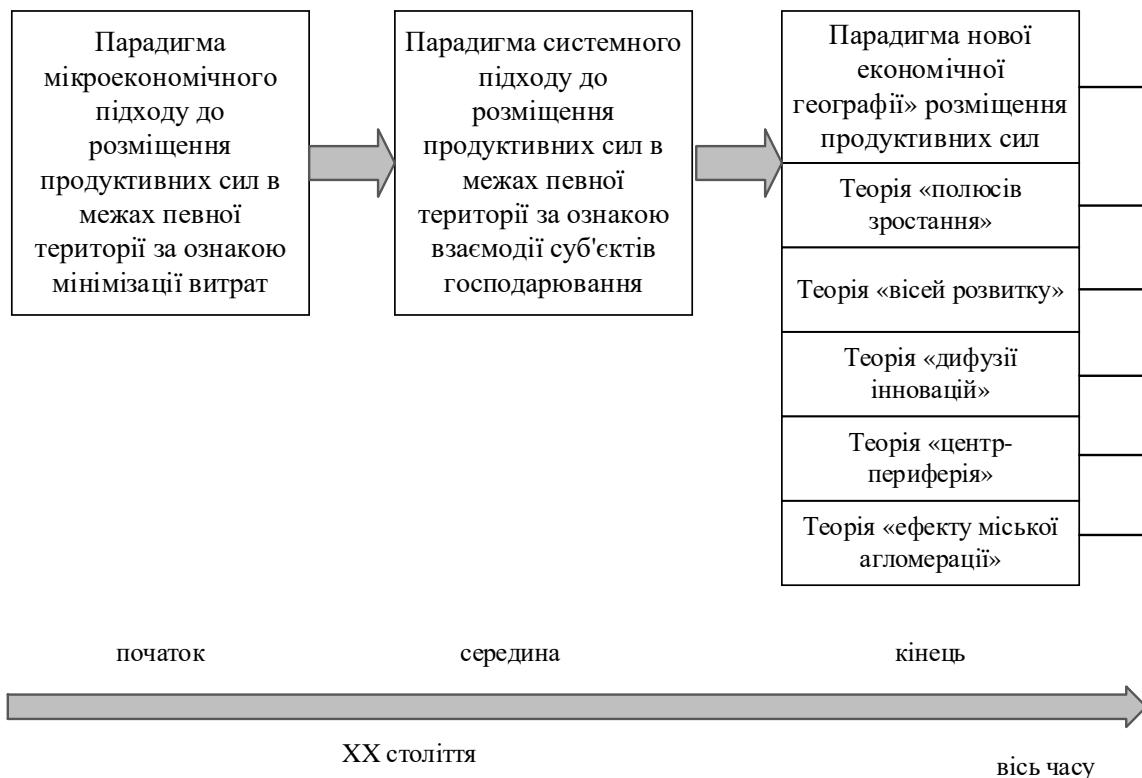

Рис. 2.1. Еволюція теорії просторового розвитку територій (регіонів)

Перша більш-менш загальноприйнята парадигма розміщення продуктивних сил, що сприяла розумінню процесів розміщення виробництва, сформувалася в основному на базі теоретичних концепцій і моделей Й. фон Тюнена [102], В. Лаунхардта [103], А. Вебера [104]. Вона трактувала розміщення продуктивних сил, зокрема окремих підприємств, з мікроекономічних, «точкових» позицій. Розміщення продуктивних сил ґрунтується на принципі економічності (економії), що вимагає організувати виробництво таким чином, щоб звести до мінімуму витрати виробництва і максимально збільшити вигоди. Серйозною доцентровою силою, що підсилює просторову концентрацію продуктивних сил, активізує прагнення зосереджувати, прив'язувати на порівняно невеликих територіях все більші виробництва, виступає як раз вимога мінімізації постійних витрат (витрат) виробництва на одиницю продукції.

Просторове розміщення продуктивних сил, відповідно до теорії А. Вебера, визначається наступними трьома факторами, або, як він їх називає, "орієнтаціями", рис. 2.2.

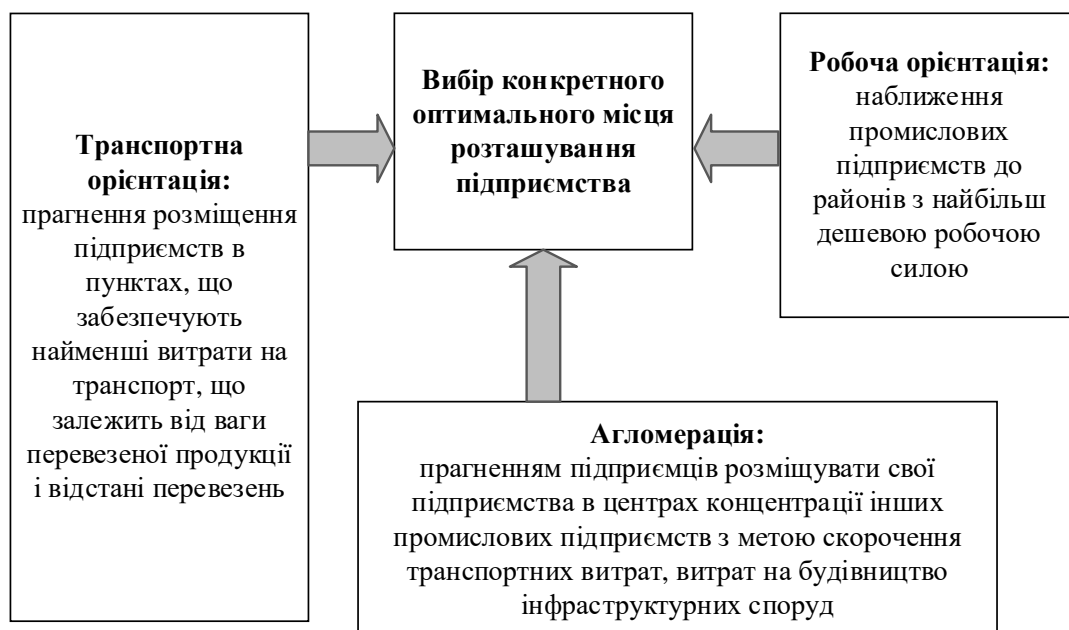

Рис. 2.2 Просторове розміщення продуктивних сил, відповідно до теорії А. Вебера [104]

При розгляді впливу всіх цих "орієнтацій" А. Вебер широко застосовує математичні розрахунки, які представляють великі можливості для вирішення техніко-економічних питань розміщення того чи іншого підприємства.

При аналізі транспортної орієнтації розміщення підприємств А. Вебер використовує три основні умови (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Обґрунтування транспортної орієнтації виробництва за А. Вебером [104]

Умови вибору місця розташування виробництва	Характеристика
Наявність матеріалів та ресурсів	Такі, що є всюди: будівельні матеріали, вода, деревина
	Локалізовані, видобуток яких з природних або господарських умов може здійснюватися в суворо визначених місцях
Особливості використання ресурсів	"Чисті матеріали" - у ході переробки цілком, без залишку входять в продукт: бавовняне волокно, залізо
	"Матеріали, що втрачають вагу та грубі матеріали" - у ході обробки утворюються відходи, які не використовуються в основному виробництві: вугілля, залізна руда
"Матеріальний індекс"	Відношення ваги локалізованих матеріалів до ваги продукту, що виробляється

А. Вебер ввів в свою теорію і третій важливий елемент - ґрунтовний аналіз дії закону агломерації на розміщення промисловості (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Складові обґрунтування впливу агломерації на вибір розташування виробництва за А. Вебером [104]

Складова	Характеристика
1	2
Визначення змісту	Агломерація - скупчення або концентрація промислового виробництва в певному місці
Умови виникнення	Як внаслідок простого укрупнення окремих виробничих одиниць - нижча ступінь агломерації
	Просторове зближення виробництв без злиття їх в одну одиницю - вищий ступінь агломерації

Продовження табл. 2.2

1	2
Наслідки	Реалізація переваг великого виробництва, здешевлення продукції та досягнення додаткового економічного ефекту від використання загальної інфраструктури
Залежність	Від технічної та економічної структури виробництва
Прояв	Організоване обслуговування працею, кредитами, ринковими зв'язками з постачання матеріалів і збуту виробів, складами, під'їзними шляхами, допоміжними виробництвами та іншими складовими господарського процесу, що знижують витрати виробництва
Фактори впливу	Високе значення функції заощаджень, низька штандортна вага - як можна менші сумарні витрати на виробництво, незначні транспортні тарифи, висока продуктивна щільність

У тих випадках, коли економія витрат від агломерації покриває додаткові витрати на транспорт і робочу силу, яка зростає внаслідок переміщення промисловості в пункти агломерації, відбувається відхилення центрів виробництва від оптимальних пунктів з транспортної та робочої орієнтації. Графічно це завдання вирішується А. Вебером за допомогою ізодапан (ізоліній рівних витрат), що проводяться навколо раніше знайдених оптимальних пунктів транспортної орієнтації.

Теоретичні побудови, акумульовані в першій парадигмі, внесли впорядкованість в цілий ряд економічних явищ і процесів. Теорії і концепції цієї парадигми в тій чи іншій мірі були використані, зокрема, в Радянському Союзі в практиці планування розміщення продуктивних сил, а саме, при розробці плану «ГОЕЛРО» [105].

Подальший розвиток продуктивних сил, що супроводжується розквітом індустріальної епохи і переходом до другого та третього технологічних укладів, показав обмеженість виключно мікроекономічного підходу до проблем розміщення. Посилення взаємозалежності економічних агентів, розвиток різноманітних форм поділу праці, становлення

регіональних і локальних ринків, ринкових зон, концентрація населення і зростання великих ринкових центрів, підсилення просторової взаємодії виробництва і розселення та багато іншого унеможливило пояснення рішень по розміщенню окремих економічних об'єктів (підприємств) з позицій старої парадигми. Відповіддю на ці питання стало створення до середини ХХ ст. системи нових теорій розміщення.

У теоретичних побудовах В. Кристаллера [106.], А. Льюша [107], Е. Гувера [108.], У. Ізарда [109.], Х. Боса [110] питання виконання завдання розміщення вирішувалися вже не на основі потреб певного підприємства, а з позицій системного аналізу взаємодії безлічі підприємств (економічних агентів) в економічному просторі обмеженої території - регіону (району). З цим методологічним принципом якраз і пов'язується друга парадигма розміщення продуктивних сил.

У середині ХХ ст. велике значення надавалося пошукам просторових закономірностей розвитку продуктивних сил і невиробничої сфери. В цьому відношенні необхідно виділити теорію «центрального місця» («вчення про центральні місця»), розробка якої пов'язана з іменами німецьких вчених В. Кристаллера і А. Льюша. У роботі В. Кристаллера "Центральні місця в Південній Німеччині" [111] виявлено просторові закономірності розміщення міст, необхідні для поліпшення територіальної організації суспільства і вдосконалення адміністративно-територіального поділу Німеччини. Основні складові теорії просторового розміщення за В. Кристаллером наведено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Складові теорії «центрального місця» за В. Кристаллером, [111]

Складова	Характеристика
1	2
Предмет вивчення	«Центральне місце» - велике місто, центр для всіх інших населених пунктів даного району, що забезпечує їх головними товарами і послугами
	«Найдрібніші осередки розселення», які існують абсолютно рівномірно і утворюють правильні трикутні мережі

Продовження табл. 2.3

1	2
Характер просторового розташування предмету вивчення	При заданому рівномірному розподілі населення, рівномірно розподіленими є зони збуту, вони мають форму правильних шестикутників, що характеризуються найменшим значенням середньої відстані для поїздок покупців до центру, де здійснюються покупки..
	Навкруги будь-якого центру завжди знаходиться залежна від нього однакова кількість поселень (k), що займають нижчу ієрархічну щабель
	Навколо кожного міста розташовано шість селищ (сьоме - власне місто), а навколо кожного селища - шість сіл. В результаті навколо вищого ступеня ієрархії - міста будуть знаходитися 6 селищ і 36 сіл.
Нове поняття теорії «центральных місць»	"Радіус реалізації послуг і товарів", який є різним для ринкових зон різних рівнів ієрархії
Висновок	Існує нижня межа, поза якою надходження споживачів занадто мале, щоб виправдати діяльність виробника.
Закономірності, що виявлені	Група тотожних центральных міст має шестикутні доповнення районами, або території, які обслуговуються центральними містами, а центральні міста утворюють правильну трикутну решітку. Це забезпечує оптимальне переміщення споживачів товарів і послуг, оптимізацію ринкової, транспортної інфраструктури та адміністративного устрою
	Ідеальне розміщення населених пунктів може існувати тільки на абстрактній території - однорідній рівнині з однаковою щільністю і купівельною спроможністю населення, рівномірним розміщенням ресурсів, однаковим транспортним сполученням.
	Покупка і надання центральных товарів і послуг здійснюється тільки в найближчому центральному місці.
	Жодне з центральных місць не отримує додаткового прибутку.

Розвитком теорії «центральных місць» стали роботи А. Льюша [112, 113], в яких представлена більш складна модель розміщення населених пунктів, яка максимально наближена до реальності, основні доробки автора представлені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Складові теорії «центральных місць» за А. Льюшем, [112, 113]

Складова	Характеристика
1	2
Закономірності, що виявлені	В міру зростання відстані від «центрального місця» та транспортних витрат ціни на товари і послуги в периферійних частинах ринкових зон підвищуються.

1	2
	В міру зростання відстані від «центрального місця» та транспортних витрат попит в периферійних частинах ринкових зон падає.
Нове поняття теорії «центрального місця»	«Конус попиту» - радіус зони збуту товарів і послуг центральних місць, нижня межа якого визначається граничним значенням ринку, висота - відстанню, на якій доцільно збувати товар.
Характер просторового розташування предмету вивчення	При повному розподілі території на ринкові зони і прямій лінії попиту, сумарний обсяг конусів попиту максимальний, якщо їх основи складають шестикутну форму.
Висновки	«Економічні ландшафти» - це райони, які утворені в результаті умовного оберту ринкових зон різних розмірів.
	В результаті оберту виділяються 6 секторів «багатих» і 6 секторів «бідних» населеними пунктами.
	Сумарна відстань між населеними пунктами мінімізується, а асортимент товарів і послуг, які можна придбати на місці, розширюється.
	В межах секторів з великим числом населених пунктів, їх розміри зростають в міру віддалення від головного міста, і малі населені пункти розташовані приблизно на півдорозі між двома більшими.

В епоху визнання другої парадигми розміщення продуктивних сил формується мозаїчна система національного господарства більшості країн, в якій осередки (локуси) обмежуються рамками господарських комплексів економічних районів.

Сучасна (третья) парадигма розміщення продуктивних сил ґрунтується на постулатах і концепціях, що розкривають сутнісні характеристики постіндустріальної епохи, п'ятого і шостого технологічних укладів, економіки знань, що пояснюють особливості розміщення в просторі підприємств, основним виробничим ресурсом яких стали вже не гігантські площі і величезні запаси природних сировинних ресурсів, а кваліфіковану працю, інноваційні технології, в тому числі цифрові, зокрема адитивні. Становлення нової парадигми розміщення виробництва було ознаменовано появою в другій половині ХХ ст. в західній економічній теорії нового циклу робіт, що відносяться в основному до сфери досліджень «нової економічної

географії», яка набрала в період методологічної перебудови і кардинальних змін.

Перші дослідження «нової економічної географії» пов'язані з іменами Ф. Перру (теорія «полюсів зростання») [114], П. Потье [115], Т. Хагерстранда (теорія «дифузії інновацій») [116], Дж. Фрідмана (теорія «центр - периферія») [117], Х. Річардсона (теорія ефекту міської агломерації) [118]. Розробки цих вчених в якійсь мірі дозволили пояснити причини економічного зростання у зв'язку з просторовим розміщенням виробництва, обґрунтували, чому одні території розвиваються набагато швидше, ніж інші.

Слід, в першу чергу, відзначити розробки французької економічної школи просторового розвитку у сфері досліджень «нової економічної географії» засновником якої є Ф. Перру (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Узагальнення теоретичних засад «нової економічної географії»
представниками французької економічної школи**

Науковець	Теорія просторового розвитку економіки	Основні наукові результати
1	2	3
Ф. Перру, [119]	Концепція «полюсу зростання», теорія «домінуючої економіки»	Нерівність є основоположним принципом господарського життя
		В соціально-економічній системі сучасного капіталістичного суспільства немає ніяких внутрішніх спонукань, які штовхали б цю систему до встановлення рівності.
		Нерівність впливає з відмінностей у розмірах виробництва і капіталу, з різного ступеня інформованості партнерів, з приналежності до різних областей господарства
		Нерівність господарюючих одиниць має своїм наслідком деформацію економічного простору.
		Один з найцікавіших видів деформації – поляризація простору навколо ведучої галузі («полюси зростання»). Підприємства, що входять в зону поляризованого простору, встановлюють нерівноправні відносини по відношенню до його полюсів, відчуваючи при цьому на собі їх захоплюючий або гальмівний вплив
		Примус - це специфічне «економічне благо», що дає його власнику економічні переваги

1	2	3
	Розвиток ідеї дирижизму	<p>Дирижизм – адаптований до європейського ґрунту кейнсіанський погляд на регулювання економіки, який є основою індикативного планування</p> <p>Його важливою складовою є політика розбудови інфраструктури, розвинута система регіональних стимулів та щодо розвитку територіальних громад, зокрема, субсидій на регіональний розвиток, податкові пільги, застосування прискореної амортизації</p> <p>Проголошення важливості ролі держави у справі формування і розвитку «полюсів зростання», зокрема з метою пожвавлення регіонального розвитку [119]</p> <p>Окрім поняття «полюс зростання» (la croissance), дано визначення понять «простори» та «осі розвитку»</p>
Ф. Айдало [120]	Концепція «полюсів конкурентоздатності»	Розгляд проблематики полюсів зростання в контексті зовнішніх економічних ефектів
	Теорія інноваційних середовищ	Інноваційне підприємство не передує локальним середовищам, воно породжується ними.
		Інноваційна поведінка у винятковому ступені залежить від змінних, що визначаються на локальному або регіональному рівні
		Минуле територій, їх організація, їх можливість генерувати спільні проекти, згода, що їх структурує, лежать в основі інновацій
		Доступ до технологічних знань, наявність ноу-хау, структура ринку праці і багато інших складових локальних середовищ зумовлюють зони більшої або меншої інновативності
Ж.-К. Перрен [121]	Теорія інноваційних середовищ	<p>Оперував поняттям «полюс», розглядаючи питання урбанізації та регіонального розвитку на основі інновацій</p> <p>В умовах постіндустріального суспільства саме інновація, забезпечує розширену віддачу від капіталу і є гарантією збереження лідируючих позицій у світовій економіці. Тобто в умовах світової конкуренції економік тільки успішність інноваційного процесу забезпечує і означає розвиток</p>
А. Липец [122]	Розвиток концепції «полюсу зростання»	Проводив відповідне емпіричне дослідження французьких регіонів, виявляючи ступінь поляризації
К. Де Брессон [123]	-«-	Вивчав питання технологічних полюсів зростання

1	2	3
М. Аглієтта [124]	-«-	«Полюси конкурентоспроможності, промислова стратегія і макроекономічна політика»
Р. Буайє [125]		
Ж.- Р. Будвіль [126]	-«-	<p>Як «полюси зростання» розглядав не тільки сукупності підприємств флагманських галузей, але і конкретні території (населенні пункти та регіони), які характеризуються прогресивною галузевою структурою і в економіці регіону або держави виконують функцію джерела інновацій</p> <p>Розвиток виробництва в економіці відбувається нерівномірно, оскільки завжди є динамічні передові галузі, які виступають <i>локомотивом розвитку</i> всієї економіки, які і репрезентують собою «полюси зростання». Через систему взаємозв'язків типу «затрати – випуск» ефект росту виробництва розповсюджується на весь регіон або державу. Завдяки процесу концентрації виробництва, передові галузі групуються як на певній території як в центрі зростання</p> <p>Ієрархія центрів зростання: малі і «класичні» міста, що спеціалізуються на галузях третинного сектора => «промислові міста середнього розміру», які характеризуються диверсифікованою структурою господарства і розвиваються за рахунок зовнішніх впливань => «великі міські агломерації», які в структури</p>
		<p>господарства мають пропульсивні (передові) галузі, здатні забезпечити автономність розвитку => «полюси інтеграції», які охоплюють декілька міських систем і визначають напрямок еволюції просторових структур</p> <p>«Полюс зростання» - це географічна агломерація економічної активності або як сукупність міст, що мають у своєму розпорядженні комплекс виробництв, які швидко розвиваються</p>
П. Потье [115]	Концепція «осей розвитку»	<p>Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що територія, яка розташована між полюсами росту і забезпечує їх транспортний зв'язок, отримує у цьому випадку додаткові імпульси зростання завдяки збільшенню вантажопотоків, поширенню інновації, розвитку інфраструктури.</p> <p>Сукупність полюсів зростання та осей зростання, що їх з'єднують, утворюють просторовий каркас економічного зростання регіону або держави.</p>

1	2	3
М. Гроссетті [127]	Теорія локальної економічної системи	Локальна економічна система є виробничою системою, до складу якої входять одна або декілька структур, що мають щільні зв'язки між собою, іншими фірмами та місцевими інституціями, при цьому діяльність цієї системи концентрована і спеціалізована навколо певного продукту, ринку або сфери діяльності
		Локалізація конкретизується як територія, що відповідає області, всередині якої населення може знайти роботу без переїзду
		Існує шість специфічних різновидів SPL (економічних локалізованих систем), таких як: округа, технополіси, субконтрактні системи, специфічні види діяльності, орієнтовані на світовий ринок, сервісні системи метрополітену і агропромислові системи
Дослідницьк і групи «French school of economies of proximity» [128]	Теорія близькості	Введення просторової змінної в економіку та інші соціальні науки. У відповідній теорії близькість розглядається не тільки як географічний, топографічний феномен, а і як міра інтенсивності відносин, контактів між суб'єктами

Звертаючись до наукової спадщини Ф. Перру, неможливо не відзначити надзвичайну актуальність його ідей. На новому витку економічних процесів світова спільнота знову як надзвичайно важливу розглядає проблематику нерівності, зокрема у міждержавному контексті. Так, в експертному звіті «Global Risks 2014, Ninth Edition», який було підготовленому у 2014 р. до Всесвітнього Економічного Форуму у Давосі, чітко визначено, що одним із найнебезпечніших ризиків є «зростаюча нерівність доходів» [129]. Експерти зазначають що в умовах глобалізації невинне зростання розриву у доходах між багатими і бідними верствами населення є вкрай небезпечним. Чисельність середнього класу у світі скорочується, а це веде зниження загального рівня споживання у світі.

Другий потік досліджень в області розміщення продуктивних сил представляє новітні теорії концентрації та моделі, які розробляють в рамках практично вже такої, що склалася «нової економічної географії», що

виділяється широтою просторового охоплення взаємодіючих суспільно-економічних систем, наукові результати представлено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

**Розвиток теорії просторового розміщення продуктивних сил
представниками «нової економічної географії»**

Науковець	Складові теорії просторового розвитку економіки	Основні наукові результати
1	2	3
А. Браманти [130]	Інноваційний розвиток територіальної конкурентоспроможності	<p>Розвиток інноваційного середовища детермінується п'ятьма процесами, що сильно перекриваються, репрезентуючи собою кілька напрямів, за якими можна буде (і потрібно) сформулювати відповідь відносно динаміки реляційного розвитку та територіальної конкурентоспроможності:</p> <ul style="list-style-type: none"> – динаміка системи промислового виробництва (що включає в себе конкретні умови обміну між фірмами: відносини входу-виходу, ступінь спеціалізації, галузеву структуру, наявність або відсутність домінуючої фірми); – процес навчання системи (структурування процесу навчання в системі, визначає, у свою чергу, зростання прогресивних або регресивних коаліцій, залежно від владних відносин між учасниками, одні з яких здатні до метаболізації змін, а інші є акторами, виключеними з цих процесів); – розвиток «спеціальних» структур управління; – розвиток так званого «підтримуючого простору» (і локальних політик), що виникає при консолідації спільних інтересів і процесу загальної ідентифікації стратегії місцевого розвитку; – процес специфічного поєднання внутрішніх контактів з зовнішніми мережевими зв'язками.
Р. Ратті і Ф. ДеАмброджио [131]	Теорія трьох просторів	<p>Теорія розрізняє наявність трьох просторів функціонування товаровиробника, ними є: виробничий простір, ринковий простір і підтримуючий простір. Останній опосередковує три типи неринкових відносин, а саме: відносини, що пов'язані з організацією факторів виробництва; стратегічні відносини фірми з її партнерами, постачальниками, клієнтами, стратегічні відносини з іншими акторами середовища (суспільними інститутами, приватними асоціаціями).</p>
Л. Суарес-Вілла [132]	Концепція дифузії нововведень	<p>Суть теорії полягає в тому, що в рамках макроекономічного та регіонального розвитку, пов'язаного зі зміною провідних галузей виробництва в ході "довгих хвиль" Кондратьєва, найважливішу роль відіграє виникнення джерел інновацій та швидкість їх</p>

1	2	3
	Теорія інноваційних середовищ	<p>дифузії в економічному просторі. В обох аспектах дифузії - галузевому і територіальному велика значимість самого інституту підприємництва, пряме і непряме вплив підприємництва на інновацію, швидкість дифузії і зміну хвиль.</p> <p>Концепція дифузії нововведень в сучасній географії одночасно включає два підходи: синхронний, який заснований на описі просторового розподілу об'єктів дифузії і визначення зв'язків між ними і діахронний, спрямований на вивчення просторової варіабельності феноменів для дослідження мінливості соціально-економічних явищ і процесів в просторово-часовій перспективі. Основою методики є модель хвильової дифузії нововведень, розрахована на базі імітаційної моделі типу Монте-Карло, заснованої на припущеннях теорії випадкових процесів.</p> <p>Виявлено механізми формування інституціонального середовища, здатного стимулювати фірми до інновацій, випуску конкурентоспроможної продукції через відносини з іншими агентами, що перебувають у відповідному середовищі. До таких акторів, окрім самих підприємств, належать місцеві органи влади, приватні суб'єкти або їх групи, інші локальні інститути.</p>
Дж. Харріс, [133], А. Хіршман, [134], Г. Мюрдаль, [135], А. Попер, [136], та ін. Кругман, [137], М. Фуджита, [138], Е. Венаблес, [139]	Теорії ендогенного зростання	<p>Мета - теоретичне обґрунтування взаємовпливу агломерацій і зростання. Економічне зростання і агломераційний ефект роблять підсилюючий вплив один на одного, що призводить до прискореного розвитку міських агломерацій і метрополітенських ареалів, а так само до економічного зростання країни, в цілому. Основну роль в такій взаємодії грає концентрація інноваційної активності, прискорений розвиток в секторі досліджень і розробок, а також міграція висококваліфікованої робочої сили. При цьому дифузія інновацій та технологій, що розуміються в широкому сенсі (включаючи інститути, моделі управління, організацію виробництва), також має ефект просторового перетікання: нові технології, поширюючись від лідируючих регіонів до оточуючих їх сусідів, можуть сприяти більш інтенсивному росту останніх і концентрації економічного зростання в деякій сукупності регіонів. Процес агломерації економічної активності, на кшталт центр-периферія, сприяючи більш інтенсивному економічному зростанню всієї країни, одночасно може призводити до наростання регіонального нерівності. У довгостроковому періоді за умови мобільності факторів фізичного і людського капіталу така ситуація може бути вигідна для всіх регіонів даної економічної системи..</p>

1	2	3
Доповідь Міжнародного банку реконструкції та розвитку [140]	Теорія ендогенного зростання	Успішний розвиток країн і регіонів нерозривно пов'язаний з триєдністю наступних умов, що забезпечують сприятливе середовище для розміщення підприємств і економічного зростання: - зростання економічної щільності і мобільності населення, які проявляються у зростанні міст (локальний географічний рівень); - скорочення відстаней виходячи з того, як працівники і бізнес мігрують ближче до вузлів високої економічної щільності (національний географічний рівень); - зниження ступеня роз'єднаності виходячи з того, як країни підвищують проникливість своїх економічних кордонів і виходять на світові ринки (міжнародний географічний рівень)

Ознакою наведених у табл. 2.6 робіт є те, що традиційні теорії розміщення продуктивних сил сполучаються з новими теоріями і концепціями міського розвитку та регіонального зростання, корелюють з концепцією ефектів зростаючої віддачі при концентрації економічної діяльності в просторі, стикаються з новими теоріями міжрегіональної та міжнародної торгівлі.

2.2. Українські школи соціально-економічного розвитку регіонів

Звертаючись до досвіду розвитку теорії просторового розміщення продуктивних сил, як основи регіональної економіки у колишньому Радянському Союзі, слід звернути увагу на специфіку командно-адміністративної системи, яка функціонувала на протязі майже восьмидесяти років. Основною метою розміщення підприємств у цей період став комплексний розвиток всієї території країни і рівномірне освоєння її природних ресурсів, що повністю відповідало потребам потужних ресурсномістких підприємств індустріальної епохи.

За радянських часів жорстка централізація і планова економіка надовго закріпили мозаїчний каркас розміщення продуктивних сил не лише в РФ, але й в Україні. На думку ряду фахівців, цей каркас й досі є основою розміщення продуктивних сил. Наприклад, в роботі [141] з проблем територіальної організації економіки РФ стверджується, що Росія має гранично застарілу систему розселення і розміщення продуктивних сил, значна частина її території була пристосована під проект радянської індустріалізації і досі обслуговує країну, якої вже немає.

У другій половині ХХ ст. ареною взаємодії продуктивних сил виступає вже економічний простір країни, що характеризується спільністю ресурсів, ринків, технологій, високою інтегрованістю і взаємообумовленим розвитком регіональних економік, їх інформаційних та інституційних систем. Основні наукові доробки радянських та російських вчених-економістів представлено у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Напрями розвитку теорії просторового розміщення продуктивних сил

Представники науки	Напрямок розвитку теорії просторового розміщення продуктивних сил
1	2
Радянський період	
М. Колосовський [373], Ю. Саушкін [374], М. Бандман [375], Є. Алаєв [376], М. Малов [142] О. Пробст [143], О. Деменев [144], Ю. Шаталін [145].	Створена і практично реалізована система економічного районування країни, яка виступала найважливішою частиною теоретико-методологічних досліджень, що проводилися з метою раціонального розміщення продуктивних сил Комплексний розвиток всієї території країни і рівномірне освоєння її природних ресурсів, що повністю відповідало потребам потужних ресурсноємких підприємств індустріальної епохи Теорія про територіально-виробничі комплекси (ТВК) різного типу і рангу (ТВК) — економічно й соціально доцільні поєднання виробничих підприємств та їхніх систем на певній території: один з типів виробничо-територіальних комплексів.

Продовження табл. 2.7

1	2
	<p>ТВК — це сучасна форма територіальної організації виробництва. Вона дає можливість раціональніше використовувати природні, трудові, матеріальні та ін. ресурси території, підвищувати економічну ефективність виробництва, поліпшувати умови життя населення, створювати раціональні системи розселення. Така форма організації є об'єктивною основою для створення виробничих об'єднань.</p> <p>Дослідження проблем розміщення виробництва, формування систем промислового виробництва Науково-теоретичне обґрунтування та закріплення на практиці мозаїчного каркасу розміщення продуктивних сил по всій території країни</p>
М. Шаригін, О. Хрущов [146],	Теорія енерговиробничих циклів - сукупності виробництв, об'єднаних зв'язками по сировині і енергії
П. Бакланов [147]	Теорія багаторівневих просторових (територіальних) систем і структур виробництва
Пострадянський період	
Г. Лаппо [148], Б. Хорев [149]	Теорія міських систем і міських агломерацій, як форм розселення, територіальне скупчення населених пунктів (переважно міст), які об'єктивно об'єднані в єдине ціле (складну багатоконпонентну динамічну систему) інтенсивними функціональними, у тому числі економічними, трудовими та соціальними, культурно-побутовими, рекреаційними та іншими зв'язками, а також екологічними інтересами
П. Мінакір, О. Дем'яненко [150]	<p>Економічні агенти стають головними суб'єктами, що визначають не тільки розподіл просторових чинників виробництва, а й характер, масштаб, динаміку розвитку соціально-економічних комплексів регіонів</p> <p>Інноваційний розвиток РФ та її регіонів, всіх секторів економіки є неможливим не тільки без впровадження найпередовіших технологічних рішень, а й без форсованого створення нових форм територіальної організації продуктивних сил, заснованих на інноваційній парадигмі розвитку (зокрема, технопарків, кластерів, бізнес-територій, територій випереджаючого зростання, технополісів, особливих економічних зон)</p>

Ці наукові уявлення дозволили обґрунтувати зрушення в розміщенні

продуктивних сил. Як показують сучасні дослідження російських вчених, радянська модель розміщення продуктивних сил в економічному просторі Росії істотно змінилася і набула ознаки моделей розміщення країн з ринковою економікою.

Щодо розвитку теорії розміщення продуктивних сил та регіональної економіки в Україні до 1990 р. слід наголосити, що вона проходила етапи історичного розвитку аналогічні Російській Федерації, оскільки обидві країни входили до складу Радянського Союзу. Відмінність полягає у пострадянському періоді теорії регіонального розвитку.

Щодо теоретичних напрацювань українських вчених слід зазначити, що й досі серед них немає точки зору щодо змісту терміну «регіон». Вперше офіційне тлумачення щодо терміну дається у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [151], згідно якого регіоном визнається територія Автономної Республіки Крим, області, міста Київ та Севастополь. Також у проекті Закону України «Про основи державної регіональної політики» [152] у понятті «регіон» зроблено акцент на субнаціональності і наявності системи органів державної влади та самоврядування, як важливих ознак регіону.

Отже, «регіон – це визначене законодавством територіальне утворення субнаціонального рівня, на основі якого сформовано відповідну систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь)». Таким чином, регіон за українським законодавством включає у себе частину елементів (міста, селища, села) системи адміністративно-територіального устрою держави, визначеної Конституцією України [153].

У науковій економічній літературі визнаються два підходи до тлумачення терміну «регіон» (табл. 2.8).

У першому випадку (економіко-географічний підхід) під регіоном розуміється частина країни, що відрізняється природними умовами і господарською спеціалізацією.

**Науково-теоретичні підходи до визначення змісту
поняття «регіон» в Україні**

Назва наукового підходу	Зміст
Економіко-географічний підхід	Під регіоном розуміється частина країни, що відрізняється природними умовами і господарською спеціалізацією
Політико-економічний підхід	Регіон розглядається як законодавчо окреслена частина народногосподарського комплексу, у вигляді адміністративно-територіальної одиниці розподілу країни

У першому випадку (економіко-географічний підхід) під регіоном розуміється частина країни, що відрізняється природними умовами і господарською спеціалізацією.

У другому підході (політико-економічний), регіон розглядається як законодавчо окреслена частина народногосподарського комплексу, у вигляді адміністративно-територіальної одиниці розподілу країни.

Більш детальний розгляд поглядів фахівців щодо визначення поняття «регіон» дасть змогу виокремити основні течії наукової думки в Україні (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Визначення змісту поняття «регіон» науковцями в Україні

Автор	Визначення
1	2
М. Долішній [154]	Регіон - це місце здійснення повних циклів відтворювання населення і трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, частини національного багатства, грошового оборту, відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції.
А. Голіков [155]	Регіон розглядається як соціально-економічна система, що має відповідні адміністративно – територіальні межі, складається з міст, поселень, сіл, селищ
	Регіон – це область, територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, що її складають, і цілісністю, що є закономірним результатом її розвитку
	Регіон – це частина державної території, яка має певні природно-кліматичні, економічні, етнокультурні, історичні та інші особливості

Продовження табл. 2.9

1	2
І. Арженовський [156]	Регіон – це частина території країни, що виділилася в процесі суспільного (територіального) поділу праці, яка характеризується спеціалізацією на виробництві тих або інших товарів і послуг; спільністю й специфічним стосовно інших територій характером відтворювального процесу; комплексністю й цілісністю господарства; наявністю органів керування, що забезпечують розв'язок вартих перед регіоном завдань
С. Мочерний [157].	Регіон – це територія країни із специфічними природно-кліматичними та економічними умовами та характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі законів національної економіки і регіональних, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини. Основний критерій виокремлення регіону – спільність народногосподарських і регіональних завдань, техніко-економічні особливості розвитку промисловості та сільського господарства, наявність суб'єкта господарювання, об'єднаних регіональними економічними, політичними, соціальними, культурно-етнічними інтересами, у разі яких утворюється регіональний тип відтворення соціальної системи
М. Чумаченко [158]	Регіон – це частина території держави, виділена за сукупністю ознак в адміністративну одиницю, що свідомо спрямовується й координується для досягнення цілей суспільного розвитку й запобігання дії руйнівних або негативних зовнішніх сил
В. Бабаєв [159]	Регіоном є великий суб'єкт власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності

У сучасних умовах при детальних дослідженнях розміщення продуктивних сил в Україні, очевидною стає необхідність використання нового методологічного підходу - просторово-часової парадигми. Якщо в територіально-часовій парадигмі динаміка розвитку і розміщення продуктивних сил - це суть поступального розвитку, то в просторово-часовій парадигмі - циклічний, безперервний розвиток.

У класичних роботах з розміщення виробництва, а також в дослідженнях прихильників неокласичної традиції і «нової економічної географії» при дослідженні проблем розміщення виробництва були сформовані і обґрунтовані кілька видів економії, або просторових локальних ефектів. Серед них:

внутрішня (це економія, що отримується від здешевлення одиниці

продукту і використовується всередині самої фірми);

зовнішня (це така економія, коли розширення виробництва продукції в одній фірмі приносить вигоди, частина яких дістається іншим підприємствам);

економія, обумовлена зміною масштабів виробництва, звана економією від масштабів;

агломераційна економія, яка класифікується на локалізації та урбанізації або позитивній екстерналії.

Агломерація в Україні не є адміністративною одиницею, а ні об'єктом державного управління. Поняття «агломерація» в Конституції України не згадуються. Відповідно до пункту 13 частини першої ст. 92 Конституції України територіальний устрій України визначається виключно законом. Територіальний устрій держави є територіально-просторовою основою для утворення діяльності органів публічної влади, і Конституція України не передбачає можливості утворення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на рівні «міських агломерацій» [153].

Теоретичні аспекти обґрунтування та визначення змісту поняття «агломерація» в працях українських вчених представлені у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Визначення змісту поняття «агломерація» в працях українських вчених

Автор	Визначення
В. Бабаєв [160]	Агломерація - це система територіально сполучених і економічно взаємопов'язаних населених пунктів, об'єднаних культурно-побутовими, виробничими зв'язками, загальною соціальною і технічною інфраструктурою. Це якісно нова форма розселення, особливий продукт сучасної урбанізації
І. Парасюк [161]	Агломерація не є новою адміністративно-територіальною одиницею, а являє собою організаційне утворення, яке складається з кількох територіальних громад, що мають на меті спільну реалізацію функцій місцевого самоврядування
Б. Данилишин [162]	Агломерація - це об'єктивний процес розвитку регіонів, що забезпечує формування економічних точок росту, рівномірний розвиток територій і комплексний, ефективний розвиток інфраструктури для реалізації найважливішої мети соціально-економічного розвитку, а саме: створення комфортних умов проживання і роботи для населення і бізнесу

У сучасних умовах розвитку економіки регіонів України факторами, що стимулюють процеси просторової концентрації продуктивних сил є транспортний, ресурсний, енергетичний, сировинний, споживчий та інноваційний чинники, вони забезпечують прояв різних типів економік. Неоднакові дії цих факторів в різних частинах економічного простору обумовлюють просторову диференціацію виробництва.

Одним із незмінних елементів адміністративно-територіального устрою є економічна категорія – «район». У науковій літературі та нормативних документах термін «район» вживається не тільки в якості адміністративної одиниці, але й як ототожнення поняттю «регіон». Таким чином у правовому полі держави у зазначеній сфері залишається термінологічно-понятійна невизначеність, що негативно впливає як на стан наукових досліджень, так і на загальносуспільний розвиток.

Вбачається за доцільне визначення змісту такого поняття, як район, оскільки воно має безпосередній зв'язок з поняттям агломерації та є складовою процесів просторової концентрації продуктивних сил.

Визначення змісту поняття «район» в працях українських вчених представлено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Визначення змісту поняття «район» в працях українських вчених

Автор	Визначення змісту поняття
1	2
Е. Алаєв [163]	Район – це територія, яка за сукупністю елементів, що її насичують, відрізняється від інших територій і наділена єдністю - об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території, що має наступні ознаки: спеціалізацію як основну народногосподарську функцію, комплексність як взаємозв'язок найважливіших елементів економічної та територіальної структур району, керованість як організаційний осередок територіального управління народним господарством
П. Алампієв, В. Лишиленко [164]	Економічний район – це географічно цілісна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки і суспільний територіальний поділ праці

1	2
В. Мамонова [165]	Це частина країни, яка відрізняється від інших таким поєднанням трудових, сировинних та паливно-енергетичних ресурсів і транспорту, яке дозволяє їй спеціалізуватися на головних галузях господарства і брати широку участь у поділі праці всередині країни

Просторова концентрація продуктивних сил, що виражається в зосередженні засобів виробництва, робочої сили і випуску готової продукції (товарів і послуг) в межах визначених районів, може розглядатися як закономірність розміщення продуктивних сил. Ступінь просторової зосередженості розміщення окремих виробництв або, навпаки, ступінь їх просторової розосередження значною мірою визначаються мірою їх концентрації.

Характер процесів просторової концентрації продуктивних сил в значній мірі обумовлений також ступенем зв'язності з природною природно-географічною основою території. Зокрема, продуктивні сили, пов'язані з сільськогосподарськими видами діяльності, як би прикріплені до землі і виявляють певну інертність у процесах просторової концентрації. Для них характерними є дисперсні форми просторової організації виробництва.

Досвід підтверджує, що в основних програмах, стратегіях та інших нормативних документах регіонального рівня не акцентується увага на зв'язку прогресивних і негативних тенденцій з циклічним характером розвитку економіки, в тому числі і світової, не робиться спроба виявити чинники, які прискорюють або гальмують проходження кожного еволюційного витка, не розглядається відповідність продуктивних сил регіону технологічному укладу, не береться до уваги зростання впливу міжрегіональної конкуренції, що дає підстави для подальшого наукового пошуку.

2.3. Концепція просторового соціально-економічного розвитку регіонів в Україні

Процес наукового знання, у тому числі з проблеми, яка вирішується в даному дослідженні може здійснюватися за різними моделями: кумулятивною П. Дюгема [166], фальсифікаційною К. Попера [167], наукових революцій Т. Куна [168] та конкуруючих програм М. Лакатоса [169].

Групууючись на вивченні робіт вчених [166-172] у цьому дослідженні в якості основи процесу набуття нового наукового знання буде використовуватися модель «наукових революцій» Т. Куна [168], згідно якої в науці у кожний певний історичний період домінує поняття «парадигма». Т. Кун під парадигмою розуміє визнані всіма вченими наукові досягнення, які протягом певного періоду часу дають науковій спільноті модель постановки проблем і їх вирішення [168]. На думку автора зміна парадигм означає наукову революцію.

Найбільш обґрунтовану класифікацію наукових революцій запропонував В. Стьопін (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Класифікація наукових революцій за В. Стьопіним [173]

Наукова революція	Період	Характеристика науки	Характеристика об'єктів дослідження
I.	3 XVII ст.	Класична механіка	Прості системи
II.	Кінець XVIII ст перша половина XIX ст.	Класична дисциплінарно-організована	Складні системи
III.	Кінець XIX – середина XX ст.	Неокласична наука, кібернетика, загальна теорія систем	Складні системи, що саморегулюються
IV.	Остання третина XX ст.	Постнеокласична наука, синергетика	Складні системи, що саморозвиваються

Аналіз наукових праць таких вчених, як А. Мандельштама, Х. Уїтні, А. Пуанкаре, А. Арнольда, С. Курдюмова, С. Малінецького, В. Занга,

О. Геймана, В. Хаустової [172-178] дає підставу в даному дослідженні прийняти за основу синергетичну парадигму.

Групууючись на роботах [179-183] пропонується наступна структурно-логічна схема наукового дослідження (рис. 2.3).

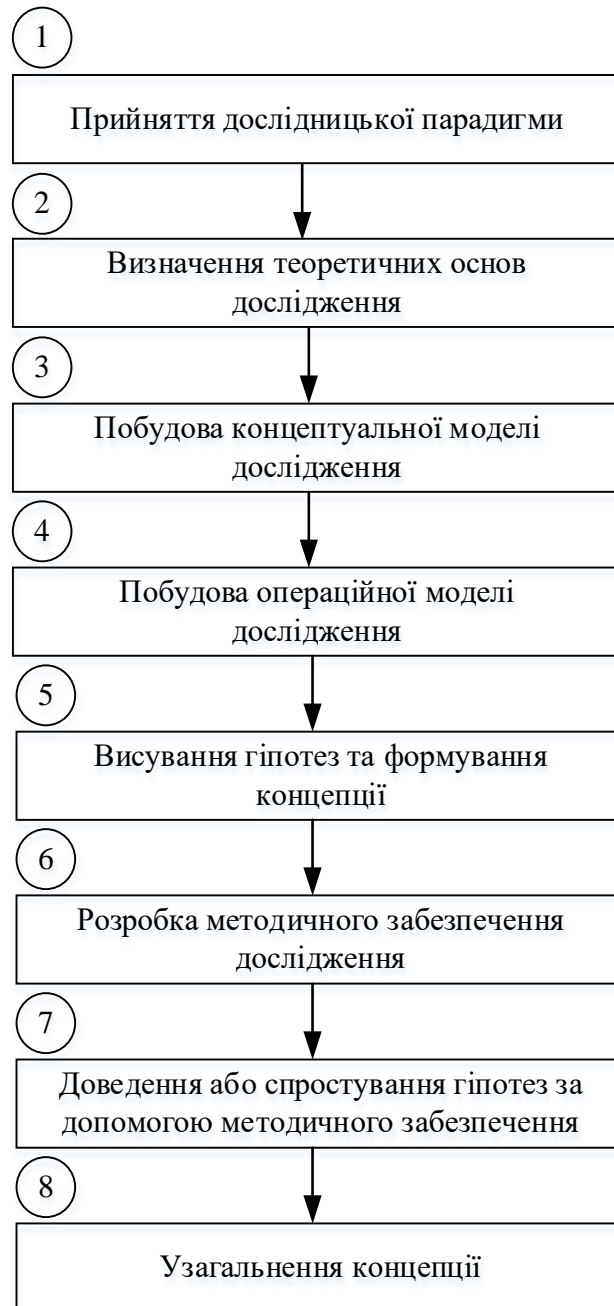

Рис. 2.3 Структурно-логічна схема наукового дослідження

Як видно з рис. 2.3 після прийняття дослідницької парадигми, у нашому випадку – синергетичної, на другому етапі визначаються теоретичні основи дослідження.

В рамках як прийнятої парадигми так і інших присутні різні теорії. Необхідно визначити, на які теорії потрібно спиратися в даному дослідженні.

Теоретичні основи дослідження повинні відповідати наступним критеріям [179]:

- відповідності теорії природі явища, що досліджується, і типу проблеми;
- описово-пояснювальне охоплення теорії;
- пояснювальна сила теорії;
- пояснювальна глибина теорії;
- конкретність теорії;
- емпірична розробленість теорії;
- спряженість теорії.

При виборі теоретичних основ дослідження необхідно здійснювати наступну послідовність дій:

1 етап. Розглянути спеціальні теорії, які спроможні за допомогою своїх понять описати і пояснити дане явище, що досліджується.

2 етап. Серед галузевих теорій, які охоплюють своїм описом і поясненням широкий круг явищ в рамках окремих сфер економіки.

3 етап. Продовжити пошук серед загальних теорій, які охоплюють своїм описом і поясненням саму широку сукупність явищ економічної дійсності.

4 етап. Продовжити пошук серед емпіричних понять, фактів, гіпотез, класифікації, які відносяться до явищ, що досліджуються, які передують теорії, але також є формами наукового знання і присутності в науковій літературі.

Виходячи з наведених вище критеріїв, а також послідовності дій, аналізу праць провідних вчених [184-205] пропонуються наступні теоретичні основи вирішення задач, які стоять у даному дослідженні (табл. 2.13).

**Задачі наукового дослідження, які мають теоретичні основи
їх вирішення**

Задачі дослідження	Теоретичні основи
<ul style="list-style-type: none"> – оцінити рівень соціально-економічного розвитку регіонів України; – визначити ступінь однорідності соціально-економічного простору країни; – визначити асиметричність соціально-економічного розвитку регіонів; 	<p>теорія оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіонів; теорія неоднорідності соціально-економічного розвитку регіонів;</p>
<ul style="list-style-type: none"> – ідентифікувати проблемність соціально-економічного розвитку регіонів; – оцінити динамічність економічного розвитку регіонів; – визначити рівномірність економічного розвитку регіонів; – визначити стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів; 	<p>теорія проблемності регіонів;</p> <p>теорія нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів; теорія стадійності економічного розвитку регіонів</p>
<ul style="list-style-type: none"> – обґрунтування і класифікація факторів економічного зростання регіонів; – здійснити вибір часткових показників оцінки факторів економічного зростання регіонів; – здійснити комплексну оцінку груп факторів економічного зростання регіонів; – визначити інтегральну оцінку всієї сукупності групи факторів економічного зростання регіонів; – визначення впливу факторів економічного зростання регіонів на їх соціально-економічний розвиток; 	<p>теорія факторів економічного зростання;</p> <p>теорія дифузії інновацій;</p> <p>теорія агломераційного ефекту;</p>
<ul style="list-style-type: none"> – ідентифікувати ієрархічні рівні соціально-економічного простору країни; – визначити конвергентно-дивергентні процеси у розвитку ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни; – виявити точки економічного зростання в соціально-економічному просторі країни 	<p>теорія центр-периферія</p> <p>теорія конвергентно-дивергентного розвитку</p> <p>теорія точок економічного зростання</p>

На третьому етапі наукового дослідження будується концептуальна модель.

Вихідні поняття концептуальної моделі беруться із формулювання теми дослідження. Побудова концептуальної моделі передбачає виявлення суттєвих і змістовних властивостей його об'єкту та предмету.

При побудові концептуальної моделі необхідно дотримуватися наступних принципів: допустимої складності; допустимої тривалості; допустимих фінансових витрат; новизни дослідження, найменшої взаємозумовленості.

Побудова концептуальної моделі наукового дослідження здійснюється згідно логічної схеми, яка наведена у роботі [179].

Концептуальна модель дослідження являє собою структуру змістовних властивостей явищ, що досліджуються і їх взаємозв'язок.

На основі наведеного вище, а також цілого ряду наукових робіт [171, 184-186, 189-197] пропонується наступна концептуальна модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни (рис. 2.4).

На четвертому етапі наукового дослідження будується модель, яка є понятійною моделлю, що характеризує сукупність властивостей предмета та об'єкта дослідження, які піддаються спостереженню.

При побудові операційної моделі необхідно дотримуватися принцип співвідношення операційних властивостей об'єкта та предмета дослідження в залежності від його виду. Такий підхід до відбору властивостей передбачає їх виділення в залежності від наявності та сили зв'язку між їх станом.

Процедура побудови операційної моделі є аналогічною процедурі побудови концептуальної моделі.

Проведення дослідження дозволяє запропонувати наступну операційну модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни (рис. 2.5).

Операційна модель дослідження є підґрунтям висунення гіпотез і їх узагальненню, що передбачає четвертий етап.

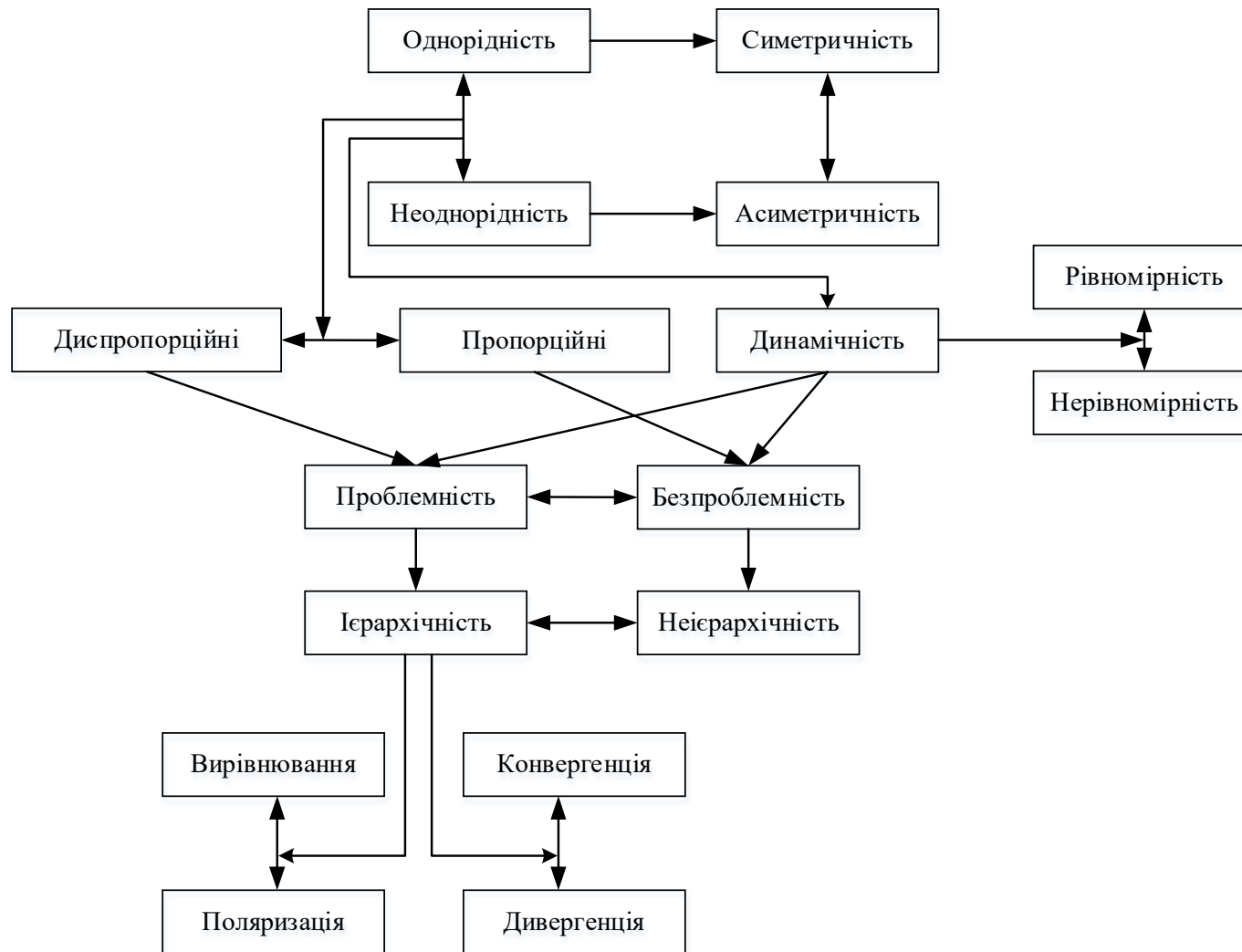

Рис. 2.4. Концептуальна модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни

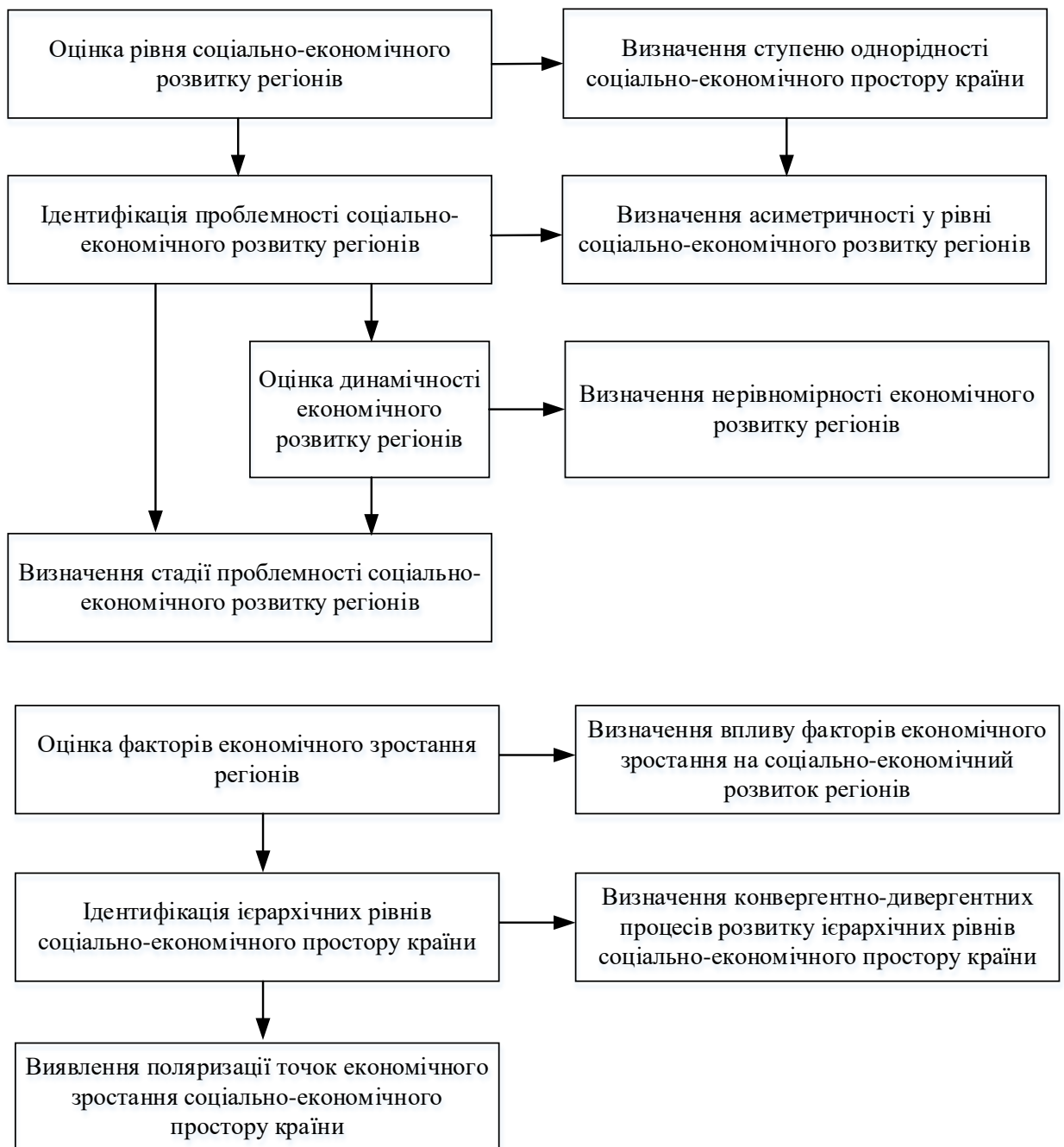

Рис. 2.5 Операційна модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни

Гіпотеза – це такого роду припущення про форму відносин між явищами, що піддаються спостереженню, котрі являють собою науково обґрунтовані висновки про зв'язок змінних, що характеризують стан даного явища [179]. Із підтверджених гіпотез складається тіло теорії.

Гіпотеза повинна відповідати наступним вимогам [179]:

1. Виводитися із теоретичних положень, які мають докази і ці докази перевірені й прийняті науковим товариством.

2. Опиратися на доведені теоретичні положення і бути пов'язаною з теорією правилами дедуктивної логіки.

3. Повинна охоплювати усі економічні явища, що ототожнюються з ними.

4. Повинна відповідати раніше встановленим фактам і науковим положенням.

5. Повинна охоплювати можливо більш широке коло явищ, ніж ті, для пояснення яких вона спеціально висунута.

6. Не бути безпосередньо обумовленою емпіричним даним.

7. Істинність і логічність повинні перевірятися на основі емпіричних даних.

8. Бути припущенням, яке формулюється на рівні змінних.

Групуючись на наведених вище вимогах, дослідженні відповідних теоретичних основ і емпіричних даних, використовуючи метод наукових аналогій, у роботі висовуються наступні гіпотези:

Гіпотеза 1. Про неоднорідність соціально-економічного простору країни.

Гіпотеза 2. Про асиметричність розподілу регіонів країни за рівнем їх соціально-економічного розвитку.

Гіпотеза 3. Про нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Гіпотеза 4. Про зростання кількості проблемних регіонів в країні за рівнем їх соціально-економічного розвитку.

Гіпотеза 5. Про пріоритетність впливу факторів на соціально-економічний розвиток регіонів країни.

Гіпотеза 6. Про ієрархічність побудови соціально-економічного простору країни.

Гіпотеза 7. Про конвергентно-дивергентні процеси розвитку ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни.

Гіпотеза 8. Про поляризацію точок економічного зростання соціально-економічного простору країни.

Для доведення або спростування наведених вище гіпотез необхідно розробити наступне методичне забезпечення:

1. Методичні рекомендації по ідентифікації стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів.

2. Методичний підхід з оцінки факторів економічного зростання і їх впливу на соціально-економічний розвиток регіонів.

3. Методичний підхід до визначення ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни і виявлення в них точок економічного зростання.

Для доказу або спростування гіпотез у роботі буде використовуватися наступний інструментарій: матричний підхід, шкалювання, інтегрування, кореляційний і кластерний аналіз, моделі просторового розвитку.

У табл. 2.14 наведено узагальнення основних складових даного наукового дослідження, до яких належать гіпотези, теоретичні основи, методичні основи та науковий інструментарій.

Таким чином, перші чотири гіпотези концепції просторового соціально-економічного розвитку регіонів України пов'язані з теорією неоднорідності соціально-економічного розвитку регіонів; теорією нерівномірності соціально-економічного розвитку; теорією проблемності регіонів та теорією стадійності економічного розвитку.

Гіпотеза 5 була сформульована та доведена із використання надбань теорій факторів економічного зростання, дифузії інновацій, агломераційного ефекту.

Гіпотези 6-8 базувалися на теоріях центр-прериферія, конвергентно-дивергентного розвитку, точок економічного зростання.

Узагальнення основних складових наукового дослідження

Гіпотези	Теоретичні основи	Методичні основи	Інструментарій доказу або спростування гіпотез
<p>Г. 1 Про неоднорідність соціально-економічного простору країни</p> <p>Г. 2 Про асиметричність розподілу регіонів країни за рівнем їх соціально-економічного розвитку</p> <p>Г. 3 Про нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів країни</p> <p>Г. 4 Про зростання кількості проблемних регіонів в країні за рівнем їх соціально-економічного розвитку</p>	<p>Теорія неоднорідності соціально-економічного розвитку регіонів</p> <p>Теорія нерівномірності соціально-економічного розвитку</p> <p>Теорія проблемності регіонів</p> <p>Теорія стадійності економічного розвитку</p>	<p>Методичні рекомендації по ідентифікації стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів</p>	<p>Матричний підхід</p> <p>Шкалювання</p>
<p>Г. 5 Про пріоритетність впливу факторів на соціально-економічний розвиток регіонів країни</p>	<p>Теорія факторів економічного зростання</p> <p>Теорія дифузії інновацій</p> <p>Теорія агломераційного ефекту</p>	<p>Методичний підхід з оцінки факторів економічного зростання і їх впливу на соціально-економічний розвиток регіонів</p>	<p>Інтегральний показник</p> <p>Кореляційний аналіз</p>
<p>Г. 6 Про ієрархічність побудови соціально-економічного простору країни</p> <p>Г. 7 Про конвергентно-дивергентні процеси розвитку ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни</p> <p>Г. 8 Про поляризацію точок економічного зростання соціально-економічного простору країни</p>	<p>Теорія центр-периферія</p> <p>Теорія конвергентно-дивергентного розвитку</p> <p>Теорія точок економічного зростання</p>	<p>Методичний підхід до визначення ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни і виявлення в них точок економічного зростання</p>	<p>Кластерний аналіз</p> <p>Моделі просторового розвитку</p> <p>Матричний підхід</p>

Висновки до розділу 2

В ході підготовки розділу 2 одержані результати теоретичного та прикладного характеру, що мають різний рівень наукової новизни й спрямовані на обґрунтування концепції просторового соціально-економічного розвитку регіонів України.

1. Узагальнено еволюцію наукових поглядів на особливості просторового розвитку регіонів у ХХ ст., які представлені парадигмою макроекономічного підходу до розміщення продуктивних сил в межах певної території за ознакою мінімізації витрат, парадигмою системного підходу до розміщення продуктивних сил в межах певної території за ознакою взаємодії суб'єктів господарювання та парадигмою «нової економічної географії» розміщення продуктивних сил.

2. Визначено складові теорії просторового розміщення продуктивних сил, що розвивалася в рамках парадигми «нової економічної географії», до яких належать інноваційний розвиток територіальної конкурентоспроможності; теорія трьох просторів; концепція дифузії нововведень; теорія інноваційних середовищ; теорії ендогенного зростання, які у комплексі спрямовані на формування методологічного підґрунтя для досліджень розвитку та взаємодії суспільно-економічних систем у просторі.

3. Аналіз українських шкіл соціально-економічного розвитку регіонів, які формувалися у радянський та пострадянський періоди дозволив встановити, що існує два науково-теоретичних підходи до визначення змісту поняття «регіон»: економіко-географічний та політико-економічний. Поєднання цих підходів з позицій просторово-часової парадигми дозволило визначити елементи теоретичної системи, що описує просторово-економічний розвиток територій країни, а саме: регіон, агломерація, район.

4. Обґрунтовано концепцію соціально-економічного розвитку регіонів України, яка базується на ряді доведених гіпотез: про неоднорідність

соціально-економічного простору країни; про асиметричність розподілу регіонів країни за рівнем їх соціально-економічного розвитку; про нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів країни; про зростання кількості проблемних регіонів в країні за рівнем їх соціально-економічного розвитку; про пріоритетність впливу факторів на соціально-економічний розвиток регіонів країни; про ієрархічність побудови соціально-економічного простору країни; про конвергентно-дивергентні процеси розвитку ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни; про поляризацію точок економічного зростання соціально-економічного простору країни.

5. Запропоновано концептуальна модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни, складовими якої є поляризація, дивергенція, конвергенція, вирівнювання, рівномірність, пропорційність, однорідність та ін.

6. Запропонована операційна модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни, яка передбачає реалізацію досліджень за напрямками: оцінка рівня соціально-економічного розвитку регіонів; визначення ступеня однорідності соціально-економічного простору країни та асиметричності у рівні соціально-економічного розвитку регіонів; ідентифікація та визначення стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів; оцінка факторів економічного зростання регіонів; ідентифікація ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни; виявлення поляризації точок економічного зростання соціально-економічного простору країни.

Елементи наукової новизни опубліковані в роботах [1].

РОЗДІЛ 3.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ФАКТОРІВ ЕКОНОМІЧНОГО
ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ3.1. Теоретичні підходи до визначення факторів економічного
зростання регіонів

На думку багатьох вчених [209, 211, 213-216], сьогодні найкращою теорією регіонального зростання, що має обґрунтовану теоретичну базу розуміння регіональних процесів, розроблений інструментарій та підтверджена на практиці емпіричними дослідженнями є теорія нової економічної географії, заснована на працях і дослідженнях П. Кругмана.

Даний напрямок досліджень регіонального зростання базується на більш ранніх припущеннях і дослідженнях Дж. Фрідмана та Г. Мюрдаля «Центр-периферія»: відносини, що існують між центральними (ядро) та периферійними регіонами вважаються двигунами розвитку на регіональному рівні. Розвиток ядра викликаний за рахунок експорту «сировини» із периферії, а периферія розвивається за рахунок розповсюдження (перетоку) капіталу та інновацій із ядра.

Нова економічна географія запропонована П. Кругманом базується на взаємодії великої кількості факторів виробництва, фірм та регіонів. Регіон розглядається як сукупність фірм, що приймають рішення про локалізацію виробництва на основі ринкових критеріїв. Принципи просторового аналізу базуються на таких припущеннях: підвищення економії від масштабу (чим більше фірма, тим менше витрати), монополістичної конкуренції (кожна фірма виробляє унікальний товар), характер споживчих переваг (різноманітність товарів підвищує корисність). Це дозволяє пояснити регіональну динаміку одночасною дією центробіжних (агломераційних) та

відцентрових (дисперсійних) сил, а їх баланс визначається величиною транспортних витрат, структурою економіки та розміром економії від масштабу [213].

В рамках своєї теорії нової економічної географії П. Кругман виділив дві основних групи факторів, що створюють конкурентні переваги чи бар'єри просторового розвитку [215, 217, 218]:

– фактори «першої природи»: забезпеченість природними ресурсами (мінеральними, земельними і т. д.), що затребувані ринком, та вигідне географічне положення, що знижує транспортні витрати та полегшує трансляцію інновацій;

– фактори «другої природи»: агломераційний ефект та висока щільність населення, що дають економію на масштабі; розвинена інфраструктура, що скорочує економічну відстань; людський капітал; інститути, що впливають на підприємницький клімат, мобільність населення, поширення інновацій та ін.

Праці прихильників нової економічної географії дозволили дати теоретичне пояснення формуванню стійких комбінацій «центру» та «периферії», підвищенню територіальної нерівності при зниженні транспортних витрат, скороченню відмінностей при лібералізації зовнішніх зв'язків та багатьом іншим явищам. Проте емпіричні дослідження виявили безліч додаткових особливостей локалізації, таких як залежність від пройденого історичного шляху, взаємовплив сусідніх регіонів, поява безлічі рівноважних станів, важливість врахування зовнішньоекономічних зв'язків, можливість стрибків при накопиченні певних передумов і т. д.

Перше систематичне узагальнення емпіричного досвіду, при дослідженні регіональної політики, запропонували економісти Світового банку в Звіті про світовий розвиток за 2009 р. На їхню думку, до загальних тенденцій просторової динаміки відносяться підвищення щільності економічної активності, скорочення економічної відстані (торгових і транспортних витрат), а також зниження роз'єднаності фірм та регіонів [218].

В ході аналізу специфіки регіональних досліджень економічного зростання через призму мобільності труда та капіталу між країнами та регіонами, автори роботи [226] зазначають, що вона неоднакова, хоча й процеси глобалізації поступово стирають існуючі обмеження.

Різні ресурси мають різну ступінь мобільності – корисні копалини або агрокліматичні ресурси абсолютно немобільні. Населення в залежності від традицій, прихильності до звичного для життя місця також може мати різну схильність до міграції при одному й тому ж рівні доходів в регіонах. Наслідком високої мобільності може бути дивергентний розвиток регіонів, оскільки починає працювати механізм не порівняльних, а абсолютних переваг – регіони, з високою продуктивністю праці, не тільки спеціалізуються на виробництві товарів з найбільшою нормою прибутку, вони привертають до себе капітал та трудові ресурси з регіонів з меншими можливостями. При цьому підвищення продуктивності в регіонах, що віддають ресурси, може не в повній мірі компенсувати падіння доходів через скорочення виробництва. Подібним чином у регіонах, приймають нову робочу силу, не відбувається падіння продуктивності, так як створення нових робочих місць відбувається в цих регіонах одночасно з розширенням виробництва, збільшенням випуску. Цей процес веде до поляризації розвитку в просторі в темпах й рівнях, тобто (1) швидко зростаючі регіони сусідять зі швидко зростаючими, а повільно зростаючі оточені повільно зростаючими регіонами і 2) багаті регіони сусідять з багатими, а бідні – межують з бідними.

Автори роботи [210] досліджуючи фактори ендогенного регіонального зростання, з урахуванням контексту сучасних проблем, для досягнення сталого розвитку регіонів при розробці та реалізації відповідних стратегій виділяють декілька ключових проблем:

1. Традиційні моделі регіонального економічного зростання та розвитку, а також класичні підходи до регіонального аналізу залишаються важливим інструментарієм вимірювання економічних регіональних змін. Але

з появою «нової теорії зростання» акцент зараз робиться на ендогенних процесах регіонального зростання, поряд зі збільшенням небезпеки з приводу стійкості стратегії планування розвитку, що призвело до появи нових комплексних підходів до регіональної політики в сфері розвитку та планування.

2. Багато традиційних підходів до стратегії розвитку регіональної економіки недостатньо приділяють уваги динаміці розвитку регіонів пов'язаній як з їх глобальною конкуренцією, так із вирішенням питань їх стійкості.

3. Після впливу теорії М. Портера, для регіонів стало необхідним повне розуміння факторів, що становлять їх конкурентоспроможність та те як вони могли б підтримувати та посилювати свої конкурентні позиції.

4. У дослідників регіонального зростання немає однозначного розуміння того, які стратегії є більш прийнятними для сталого регіонального розвитку: стратегії саморозвитку, стратегічних альянсів та між- та внутрішньо- регіональні мережеві структури, в том числі цифрові а також розвитку промислових кластерів.

5. Занепокоєність стійкістю стає дедалі біль очевидним в регіональному розвитку та знаходить своє відображення у регіональних планах, що прагнуть інтегрувати екологічні, економічні та соціальні підходи для створення міських та регіональних умов, що підвищують якість життя, досягнення цілей якості навколишнього середовища та досягнення економічного зростання й диверсифікації зайнятості.

6. В сучасну епоху глобалізації та стрімкого століття змін й невизначеності, процеси виявлення та стратегії управління екзогенними й ендогенними регіональним ризиками мають вирішальне значення.

Все це означає, що регіони та регіональні агенції з економічного розвитку повинні безперечно приділяти увагу не тільки зовнішнім факторам, але й ендогенним факторам при розробці політики регіонального розвитку.

Отже, виникає необхідність в більш детальному комплексному

дослідженні ключових факторів економічного зростання країн та регіонів, що застосовуються в теоретичних методах та моделях, емпіричних дослідженнях та практиці управління.

В останніх дослідженнях щодо регіональних відмінностей всередині ЄС [209], деякі з їх ознак були визначені, як позитивно корелюючи з високими економічними показниками, а саме:

- наявність в регіоні групи середніх міст в поєднанні з великими;
- кадрові ресурси, які мають середню або вищу освіту, з прийнятною заробітною платою;
- хороша доступність, відповідність та різноманітність послуг (консультації, фінанси, і т. д.);
- інституціональна інфраструктура та конкретна підтримка місцевих органів влади реалізована в стратегіях розвитку та партнерства;
- імідж регіону, існування позитивного соціального клімату;
- наявність суміші промислових малих або середніх підприємств, які сприяють поширенню знань.

Як зазначає Л. Васильєва [223], сьогодні в зарубіжній теорії та практиці прийнятий набір факторів, в якому розрізняють дві великі групи: «жорсткі» і «м'які». Під «жорсткими» розуміють фактори, які можна кількісно виміряти: а) орієнтовані на виробничі ресурси (земля, робоча сила, капітал); б) орієнтовані на виробництво та збут продукції (близькість партнерів по кооперації, інфраструктура, структура населення та споживання); в) встановлені державою (податки, система господарювання, субсидії і програми підтримки).

До «м'яких» факторів найчастіше відносяться: стабільність політичної ситуації та суспільного клімату; кваліфікація зайнятих за найманням; регіональна структура економіки та окремих підприємств; якість системи освіти та професійної підготовки кадрів; забезпечення регіону вузами, технологічними центрами, дослідницькими організаціями та ін.

В дослідженні ключових рушійних факторів економічного зростання

через призму місцевого самоврядування, фахівці Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) визначають такі: нормативно-правова база, що створює активну конкуренцію та ефективні ринки, надійне та стабільне макроекономічне становище, адекватну фізичну інфраструктуру, динамічний процес інновацій, доступний загальний фонд кваліфікованої робочої сили, зростання духу підприємництва та високий рівень соціальної єдності.

Стан нормативно-правової бази та макроекономічного середовища залежить майже повністю від дій держави, а інші рушійні фактори суттєво залежать від співпраці органів різного рівня, відповідальність за які несе часто більш ніж одне відомство. Ці відомства зобов'язані взаємодіяти з регіональними та місцевими органами влади. Дії різних партнерів можуть знаходитися в синергії або в конфлікті [220].

Більш пізніше фахівців ОЕСР провели емпіричне дослідження стосовно виявлення та аналізу основних загальних факторів, що сприяють економічному зростанню регіонів, що знаходилися на різних рівнях економічного розвитку [221]. В дослідженні аналізувалися данні та показники двадцяти трьох регіонів десяти країн ЄС за допомогою порівняльного (причинно-наслідкового) та регресійного аналізу оцінки факторів, що відповідають за економічне зростання регіонів різного рівня розвитку. За результатами цього дослідження було визначено наступні спільні фактори, що сприяють економічному зростанню регіонів різних рівнів розвитку:

Інфраструктура: має позитивний вплив на регіональний розвиток, разом з впливом інших ключових факторів, наприклад, людський капітал та інновації.

Людський капітал: відсутність працівників з початковою освітою та наявність працівників з вищою освітою здійснюють позитивний вплив на регіональний розвиток.

Ринок праці: активація робочої сили носить позитивний вплив на

регіональний розвиток.

Інновації: носять позитивний вплив на регіональний розвиток у довгостроковій перспективі (десять та більше років).

Агломерація та взаємодія: агломерація носить позитивний, хоча й слабкий, вплив на регіональний розвиток.

Проведене дослідження показало, що зростання відбувається одночасно по декількох напрямках, таких як людський капітал, інфраструктура та інновації, а не тільки по одному з цих факторів. Це підкреслює важливість багатосторонньої взаємозв'язаної політики покращення, а не вирішення проблем в окремих секторах. Також було встановлено, що людський капітал є дуже важливим фактором підвищення регіонального розвитку в усіх типах регіонів. Визначено, що динаміка зростання варіюється в залежності від рівня розвитку регіонів.

Службою національної статистики Великобританії в ході аналізу статистичних даних відмінностей в регіональній економічній ефективності для визначення шляхів зростання регіонів та вироблення політики, яка повинна лежати в основі ефективності було визначено п'ять взаємодіючих факторів:

1. Інвестиції у фізичний капітал – машини, обладнання та споруди. Чим більшим капіталом розпоряджаються працівники, тим краще вони можуть виконувати свою роботу, виробляючи більше та кращу продукцію.

2. Інновації успішне використання нових ідей. Нові ідеї можуть приймати форму нових технологій, нових продуктів або нових корпоративних структур та методів роботи. Такі інновації можуть підвищити продуктивність, наприклад, краще обладнання працює швидше й більш ефективно, або краща організація підвищує мотивацію до праці.

3. Кваліфікація визначається як кількість та якість різних типів працівників в економіці. Кваліфікація доповнює фізичний капітал, та є необхідною умовою створення переваг через інвестування в нові технології та організаційні структури.

4. Підприємництво визначається як заволодіння новими діловими можливостями старт-апами та існуючими фірмами. Нові підприємства конкурують з існуючими фірмами новими ідеями та технологіями, підвищуючи конкуренцію. Підприємці можуть об'єднувати фактори виробництва та нові технології, змушуючи існуючі фірми адаптуватися або покидати ринок.

5. Конкуренція підвищує продуктивність шляхом створення стимулів до інновацій та гарантій, що забезпечує розподілення ресурсів найбільш ефективним фірмам. Це також спонукає існуючі фірми більш ефективно організовувати роботу через наслідування організаційних структур та технологій [225].

Розглядаючи ключові фактори регіонального розвитку Чехії автор роботи [219] виділяє такі:

- природні ресурси та навколишнє середовище, як довгострокові детермінанти регіонального розвитку;
- матеріальні фактори у вигляді їх виробничого потенціалу та інфраструктури;
- нематеріальні фактори, а саме здатність створювати та розповсюджувати інновації, доступність та ефективність використання інформаційних та комунікаційних технологій, екологічна стійкість, інституціональне середовище;
- людські ресурси з відповідним рівнем кваліфікації та професійної освіти.

Серед наведених вище ключових факторів регіонального розвитку автор особливо виділяє людські ресурси, як основний фактор регіонального розвитку постіндустріального суспільства та структуру поселення, що тісно пов'язана з питаннями доступності житла, які здійснюють суттєвий вплив на мобільність робочої сили.

Досліджуючи фактори, що підтримують економічний розвиток корінних громад та індивідуального місцевого підприємництва, автори

роботи [222] виділяють п'ять основних: середовище авторизації, яке включає в себе урядову політику та регулювання, а також органи управління та інститути; людський капітал; доступ до капіталу та ринків; інфраструктура; географія та агломерація (рис. 3.1).

Автори дослідження [224] в ході аналізу факторів, що впливають на ефективне функціонування регіонального виробничого комплексу виділили такі чинники:

– фактори загальнодержавного і міжнародного впливу на регіональну економіку (економічна політика держави; податкова політика держави; стратегії економічного розвитку іноземних держав; стратегії розвитку інших регіонів; – стратегії розвитку природних монополій; тіньова економіка та ін.);

Рис. 3.1. Три сфери економічного розвитку та фактори, які йому сприяють

– внутрішньорегіональні чинники економічного розвитку (регіональна фінансово-економічна політика; рівень розвитку внутрішнього ринку; рівень концентрації капіталу та ін.);

– фактори видового розвитку регіонального виробничого комплексу (склад та структура регіонального виробничого комплексу; склад та

структура ефективності виробництва; економічний потенціал підприємств різних видів економічної діяльності; ступінь між- і внутрішньовидової інтеграції та ін.);

– фактори територіального розвитку регіонального виробничого комплексу (ресурсний потенціал міст і районів регіону; склад та структура територіальних виробничих комплексів; фінансово-економічна стабільність територіальних виробничих комплексів; податкова дисципліна в районах та містах регіону; територіальна спеціалізація і диференціація виробництва; рівень життя населення в містах і районах та ін.);

– фактори науково-інноваційного розвитку регіональної економіки (наявність наукових шкіл; наявність інноваційної інфраструктури для просування закінчених розробок; рівень фінансового забезпечення науки та інновацій; інституційний розвиток наукової та освітньої сфери; ефективність інноваційної діяльності в регіоні та ін.).

Автор роботи [227] досліджуючи проблему визначення ядра еволюції господарських систем різного порядку та виділення основних ендогенних факторів суспільного виробництва розробив новий підхід на основі антропоцентричної моделі суперсистеми «природа – людина – суспільство». Ця модель носить ієрархічну структуру: вищий рівень складається з двох макрофакторів – трансформаційний (D) та трансакційний (I).

Перша група факторів (D) трансформує предмети природи, включає людину, техніку та природні ресурси, які залучені у виробничі процеси з метою задоволення потреб людини в товарах та послугах. Ця група факторів диференціює всі продукти через знання та навички, техніку, природні та суспільні умови.

Друга група факторів (I), що складається із інституціонального, організаційного та інформаційного факторів, забезпечує трансакції створених продуктів, зв'язуючи їх виробників та споживачів спільними відносинами в процесі розподілу та обміну, соціально інтегруючи їх через інституції, організації та інформацію.

Таким чином, відповідно до факторної теорії О. Іншакова, соціально-економічне зростання регіону залежить від ефективної взаємодії та злагодженості шести основних ендогенних факторів суспільного виробництва.

Характеризуючи стан розвитку регіону, як еко-соціо-економічної (ЕСЕ) системи автор роботи [228] зазначає, що розвиток цих систем залежить від двох видів факторів – внутрішніх (таких, що визначаються внутрішніми особливостями системи, її здатністю накопичувати та закріплювати інформацію, можливістю адаптуватися до змін зовнішнього середовища) та зовнішніх (таких, що визначаються зовнішніми по відношенню до цієї системи факторами).

До числа найбільш важливих зовнішніх факторів ЕСЕ-системи регіону відносяться:

- забезпеченість території природними ресурсами;
- якість компонент природного середовища даної території;
- умови середовища (клімат, рельєф);
- економіко-географічне положення території;
- форма соціально-економічного устрою;
- система розміщення виробничих сил, яка історично склалася і т.д.

До числа найбільш важливих внутрішніх факторів ЕСЕ-системи регіону відносяться:

- здатність накопичувати, закріплювати та використовувати інформацію;
- ступінь розвитку всіляких рівнів суспільства;
- рівень технологічного розвитку;
- соціальні умови існування суспільства (включаючи моральне виховання, відносини між поколіннями);
- інноваційний, ресурсний, виробничий, кадровий потенціал ЕСЕ-системи;
- наявність в системі регламентованих характеристик її окремих

елементів та різного типу стандартів, що сприяють підтримці гомеостазу в ЕСЕ-системі;

– узгодженість причинно-наслідкових зв'язків та підтримка метаболізму в ЕСЕ-системі.

Рейтингове агентство «РІА Рейтинг» в своєму щорічному виданні «Рейтинг соціально-економічного положення суб'єктів РФ» проводить аналіз значного масиву показників, що характеризують різні аспекти соціально-економічної ситуації суб'єктів РФ, в результаті чого сформована система ключових показників, умовно розподілених на 4 групи [229]:

1. Показники масштабу економіки. Дана група об'єднує показники, що характеризують абсолютні об'єми виробництва товарів та услуг, об'єм бюджету, наявність трудових ресурсів.

2. Показники ефективності економіки. Дана група об'єднує показники, що характеризують продуктивність праці, інвестиційну активність, фінансове положення підприємств регіону, що дозволяють дати порівняльну оцінку ефективності використання наявних в регіоні ресурсів.

3. Показники бюджетної сфери. В даній групі об'єднані показники, що характеризують стійкість бюджетної системи, в тому числі рівень боргового навантаження, забезпеченість власними фінансовими ресурсами, об'єм доходної бази.

4. Показники соціальної сфери. Дана група об'єднує показники, що характеризують доходи населення, рівень безробіття, тривалість життя населення та рівень дитячої смертності.

Автори монографії [230] досліджуючи існуючі методики оцінки інвестиційної привабливості регіонів виділяють дев'ять груп факторів, кожна з яких включає певний перелік регіональних характеристик, що оцінюють:

1. Економіко-географічне положення, що оцінюється близькістю регіону до кордонів держави, ступенем розвитку виробничої інфраструктури, наявністю транспортних коридорів, прикордонних терміналів, нафто-, газопроводів, близькістю до столиці та промислових центрів країни. Зручне

економіко-географічне положення надає інвестору істотні переваги в сфері ринкових комунікацій і можливість превентивних дій в інвестиційній сфері;

2. Природно-ресурсний потенціал, який є важливим фактором розміщення населення та господарської діяльності й передбачає наявність мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних та рекреаційних ресурсів;

3. Трудовий потенціал, однією з основних складових якого є демографічна ситуація в регіоні, що характеризується освітньо-кваліфікаційним рівнем трудових ресурсів, статево-віковою структурою, рівнем захворюваності населення, загальною чисельністю зайнятих, середньомісячної оплати праці, кількістю безробітних.

4. Економічний потенціал, який визначається на основі ВВП в розрахунку на душу населення, структура експорту та імпорту. Важливим елементом у формуванні виробничого потенціалу є особливо галузевої спеціалізації підприємств регіону;

5. Ємність споживчого ринку, яка характеризується показниками сукупних витрат домогосподарств, роздрібного товарообігу й обсягу реалізованих послуг, оплачених населенням;

6. Інфраструктурний потенціал, що забезпечує можливість постачання електроенергією, газом, водою промислові підприємства та населення. Інфраструктурний потенціал регіону залежить від економіко-географічного положення регіону (близькості до зовнішніх кордонів, регіонам-постачальникам та регіонах-споживачам), інфраструктурної освоєності та забезпеченості регіону;

7. Науково-технічний потенціал, оцінка якого визначається за кількістю фахівців, що виконують науково-технічні роботи, обсягом наукових та науково-технічних робіт (на душу населення), обсягом витрат на НДДКР, й виступає одним з найбільш важливих елементів відтворювального процесу в регіоні;

8. Інвестиційні преференції, які характеризуються наявністю вільних

економічних зон, територій пріоритетного розвитку в регіоні, що виступають дієвими механізмами ефективного використання інвестиційних преференцій;

9. Інвестиційні ризики, що ґрунтуються на аналізі законодавчих, політичних, соціальних, економічних та екологічних ризиків.

Кожна група факторів характеризується можливістю «внутрішньої» диференціації в залежності від особливостей галузевої структури регіональної системи, а також від специфіки функціонування галузей господарства, які представлені в регіоні.

В ході дослідження факторів національної та регіональної конкурентоспроможності, що лежать в основі емпіричних методик основних світових агенцій для Європейської комісії генерального директорату регіональної політики, було визначено наступні їх спільні риси (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Фактори конкурентоспроможності [231]

Національні фактори конкурентоспроможності		
Інфраструктура та загальнодоступність	Людські ресурси	Виробниче середовище
1	2	3
Базова інфраструктура: – автошляхи; – залізничний транспорт; – повітряний транспорт. Технологічна інфраструктура: – інформаційні та комунікаційні технології; – телекомунікації; – Інтернет.	Характеристика робочої сили: – продуктивність та пристосованість. Управлінські навички: – інтернаціоналізація; – рівень професіоналізму; – рівень ефективності. Висококваліфікована робоча сила: – вчені та інженери; – визначні аналітики. Частка економічно активного населення з пост шкільною освітою: – з вищою освітою; – з професійно-технічною освітою. Інфраструктура освіти	Культура підприємництва: – низькі бар'єри для входу на ринок; – культура прийняття ризику. Інтернаціоналізація: – експорт / глобальні продажі; – інвестиції; – бізнес культура. Технології: – застосування; – управління. Інновації: – патенти; – рівень НТР; – науково-дослідні інститути та університети; – зв'язки між компаніями та науково-дослідною діяльністю. Доступність капіталу. Природа конкуренції. Галузевий баланс

1	2	3
Регіональні фактори конкурентоспроможності		
Базова інфраструктура: – автошляхи; – залізничний транспорт; – повітряний транспорт; – приватний транспорт.	Демографічні тенденції: – міграція кваліфікованих робітників; – диверсифікованість. Висококваліфікована робоча сила: – наукоємні навички	Культура підприємництва: – низькі бар'єри для входу на ринок; – культура прийняття ризику. Галузева концентрація: – баланс / залежності; – концентрація зайнятості; – високий рівень створення доданої вартості.
Технологічна інфраструктура: – інформаційні та комунікаційні технології; – телекомунікації; – Інтернет.		Інтернаціоналізація: – експорт / глобальні продажі; – інвестиції; – бізнес культура; – природа прямих іноземних інвестицій. Інновації: – патенти; – рівень НТР; – науково-дослідні інститути та університети; – зв'язки між компаніями та науково-дослідною діяльністю.
Інфраструктура знань: – освітні заклади. Ступінь якості місцевості: – забезпеченість житлом; – навколишнє середовище; – культурні пам'ятки; – безпека		Управлінський та інституціональний потенціал. Доступність капіталу. Соціалізація. Природа конкуренції

Проведений аналіз теорій, результатів наукових методик та емпіричних досліджень вітчизняних та зарубіжних фахівців щодо визначення факторів регіонального зростання в різних аспектах цього явища дає змогу зробити висновок, що на сьогодні ще не існує закінченого визначеної їх структури та кількості. Різноманітність факторів економічного зростання регіонів обумовлена, як складністю їх визначення, так і специфікою теоретичних та емпіричних досліджень.

У табл. 3.2 наведено узагальнені фактори регіонального економічного зростання, що найбільш часто зустрічаються в науковій літературі.

Узагальнені фактори економічного зростання регіонів у науковій літературі

Фактори	Джерело																
	[209]	[215]	[217]	[218]	[219]	[220]	[221]	[222]	[223]	[224]	[225]	[227]	[228]	[229]	[230]	[231]	Разом
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Людського потенціалу: – демографія; – статева структура; – мобільність населення; – кваліфікація робочої сила; – продуктивність праці	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	15
Науково-технічні та інноваційні: – поширення знань; – наявність технологічних центрів, дослідницьких організацій; – наявність вузів; – підготовки кадрів; – рівень фінансування НТР; – ефективність інноваційної діяльності; – зв'язки між компаніями та науково-дослідною діяльністю	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+	+	13
Інституціональні: – нормативно-правова база; – податки; – субсидії; – стратегії підтримки та розвитку;	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+			+	13
Інфраструктури: – транспортна; – енергетична; – надання послуг; – інформаційно-телекомунікаційні технології	+	+	+	+	+	+	+		+			+	+		+	+	12
Природні ресурсів: – мінеральні; – земельні; – водні; – лісові, – фауністичні; – рекреаційні		+	+	+	+					+	+		+	+	+	+	10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Економіко-географічного положення: – агломерація; – відстань до столиці та промислових центрів; – щільність населення; – кластеризація економіки	+	+	+	+			+	+	+	+			+		+		10
Виробничого комплексу: – промисловість; – структура економіки; – структура експорту / імпорту товарів та послуг	+				+				+	+		+	+	+	+	+	9
Фінансово-економічні та інвестиційні: – доступність до капіталу; – доступність до ринків; – концентрація капіталу – інвестиції у фізичний капітал; – прямі іноземні інвестиції								+	+	+	+	+		+	+	+	8
Соціально-політичні	+					+			+				+	+		+	6
Підприємництва: – наявність середніх та малих промислових підприємств;	+					+					+					+	4
Навколишнього середовища: – екологія; – умови середовища;					+								+			+	3
Разом	8	5	6	6	7	6	4	5	9	6	5	6	9	5	7	9	

Таким чином, як видно з табл. 3.2, вчені та аналітики найбільш часто відносять до факторів економічного зростання регіонів такі, що характеризують людський потенціал, науково-технічну та інноваційну діяльність, управління та інституціональний потенціал. До факторів, що менше часто фахівці та науковці зв'язують з економічним зростанням регіонів відносяться фактори, що характеризують навколишнє середовище, підприємницьку діяльність та соціально-політичні фактори, що пов'язано з труднощами їх кількісного визначення, але це, ні в якому разі, не зменшує їх значимість.

3.2. Методичний підхід до ідентифікації факторів економічного зростання регіонів країни

Виходячи з досліджених вище теорій та методичних підходів щодо визначення факторів економічного зростання регіонів в роботі пропонується дослідити наступну систему показників (рис.3.2).

У дослідженні аналізуються показники офіційної статистики України, що характеризують різні аспекти економічного зростання регіонів України. Метою дослідження є визначення ступеня економічного зростання регіонів України на основі аналізу трьох груп факторів: природничих (7-м часткових показників), базових набутих (7-м часткових показників) та змінних факторів саморозвитку і самофінансування (12-ть часткових показників).

Як видно з рис.3.2, природничі фактори (ПФ) характеризуються масштабністю та конфігурацією території та його природно-ресурсним потенціалом. Показники масштабності та конфігурації відображають географічні аспекти територій, природно-ресурсний потенціал враховує рівень забезпеченості територій мінеральними, земельними, природно-рекреаційними та лісовими ресурсами.

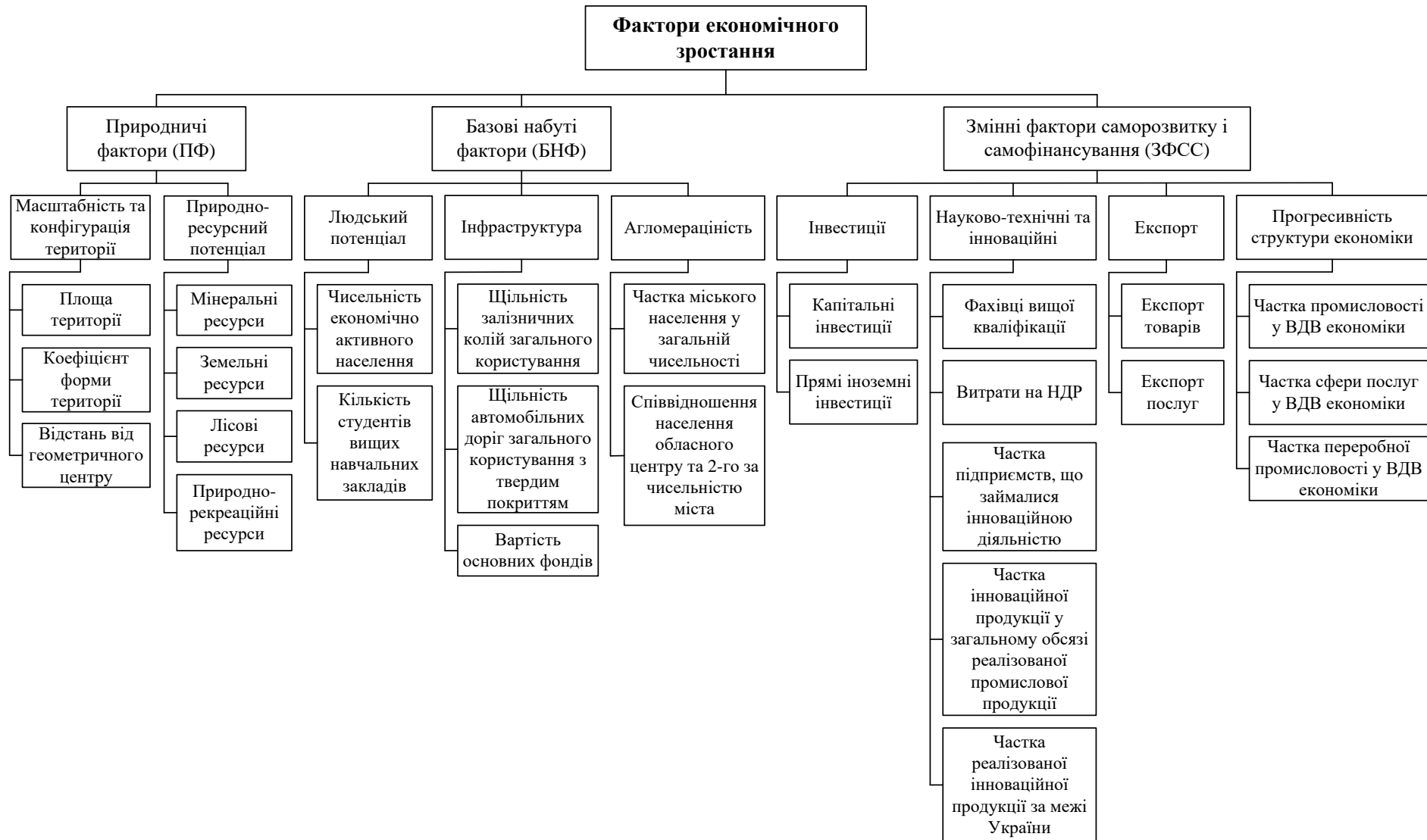

Рис. 3.2 Структурна схема оцінки факторів економічного зростання регіонів

Базові набуті фактори (БНФ) відображають якість наявного та перспективного трудового потенціалу, розвиненість транспортної мережі та забезпеченість території матеріально-технічною базою, рівень урбанізації території.

Змінні фактори саморозвитку та самофінансування (ЗФСС) висвітлюють такі аспекти економічного зростання регіонів як: інвестиційний, науково-технічний, інноваційний та експортний потенціали регіонів та їх спеціалізацію й комплексний розвиток.

Розрахунок інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України здійснено за допомогою адитивної методики згортки його часткових показників, елементів та компонент.

Інтегральний показник факторів економічного зростання i -го регіону ($I_{\Phi E3i}$) визначається за допомогою формули:

$$I_{\Phi E3i} = \sum_{i=1}^3 \gamma_i K_{ij}, \quad (3.1)$$

де γ_i коефіцієнт значущості i -ої групи факторів економічного зростання в регіонах країни;

z – кількість груп факторів економічного зростання регіонів країни;

K_{ij} – комплексний показник i -ої групи факторів економічного зростання j -го регіону країни, розраховується за допомогою формули:

$$K_{ij} = \sum_{k=1}^m \beta_{ik} Y_{ijk}, \quad (3.2)$$

де β_{ik} – коефіцієнт значущості k -ої підгрупи i -ої групи факторів економічного зростання в регіонах країни;

m – кількість підгруп i -ої групи факторів економічного зростання в регіонах країни;

Y_{ijk} – узагальнюючий показник k -ої підгрупи i -ої групи факторів економічного зростання в j -ому регіоні країни, розраховується за допомогою формули:

$$Y_{ijk} = \sum_{l=1}^n W_{ikl} Z_{ijl}, \quad (3.3)$$

де W_{ikl} – коефіцієнт значущості l -го часткового показника k -ої підгрупи i -ої групи факторів економічного зростання в регіонах країни;

n – кількість часткових показників k -ої підгруп i -ої групи факторів економічного зростання в регіонах країни;

Z_{ijl} – l -ий частковий показник k -ої підгрупи i -ої групи факторів економічного зростання в j -ому регіоні країни.

Групи факторів (γ_i), підгрупи факторів β_{ik} , часткових показників W_{ikl} визначаються за формулою:

$$\gamma_i(\beta_{ik}, W_{ikl}) = \frac{V_k(V_y, V_z)}{\sum V_k(V_y, V_z)}, \quad (3.4)$$

де $v_k(V_y, V_l)$ – коефіцієнт варіації стандартизованого комплексного показника K_{ij} (узагальненого показника Y_{ijk} , часткового показника Z_{ijl} ;

n – кількість часткових показників, за допомогою яких оцінюється j -ий елемент i -ої компоненти інтегрального показника;

Стандартизована оцінка окремого показника j -го елемента i -ої компоненти інтегрального показника визначається за формулами:

а) для показників-стимуляторів:

$$z_{ijl} = \frac{x_{ijl} - x_{\min l}}{x_{\max l} - x_{\min l}}, \quad (3.5)$$

де x_{ijl} – фактичне значення l -го часткового показника j -го елемента i -ої компоненти;

$x_{\min l}$ і $x_{\max l}$ – відповідно мінімальне та максимальне значення l -го часткового показника j -го елемента i -ої компоненти;

б) для показників-дестимуляторів:

$$z_{ijl} = \frac{x_{\max l} - x_{ijl}}{x_{\max l} - x_{\min l}}. \quad (3.6)$$

Розрахунок інтегрального показника факторів економічного зростання

(I_{EF}) серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. за наведеною вище методикою представлено на рис. 3.3. та додатку Б, табл. Б.1.

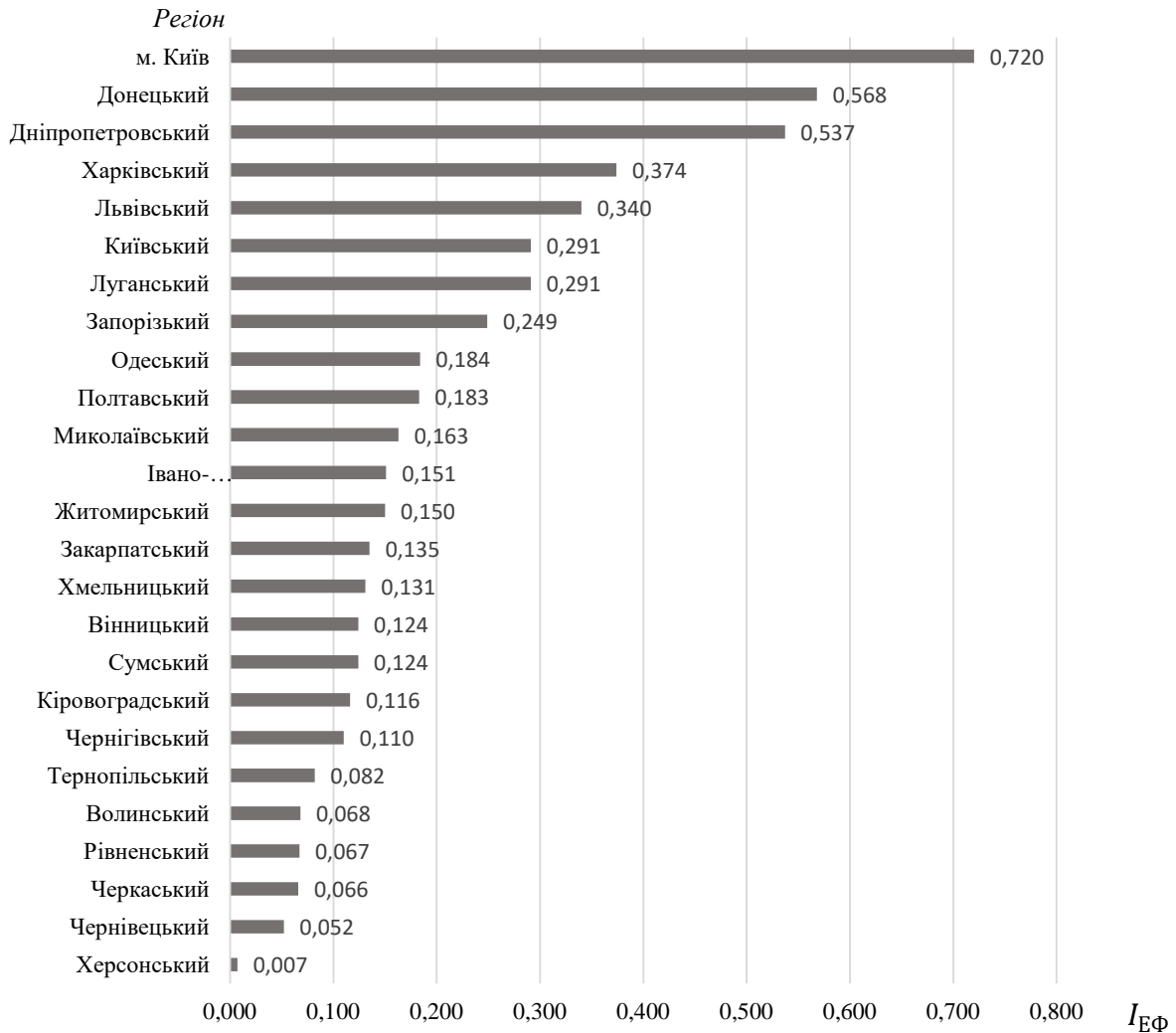

Рис. 3.3. Значення інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України у 2013 році

Як видно з рис. 3.3 та додатку Б, табл. Б.1 серед регіонів України лідером за значенням ІЕФ починаючи з 2005 р. є м. Київ (середнє значення ІЕФ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 3 рази). Дещо менші значення ІЕФ мали Донецький та Дніпропетровський регіони (середнє значення ІЕФ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). Вищий від середнього рівень ІЕФ за період, що аналізувався, по Україні мали також Харківський, Львівський, Луганський, Київський, Запорізький та

Одеський регіони. Інші 16-ть регіонів на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень ІЕФ нижчий за середній по Україні.

Характерною рисою для всіх регіонів крім м. Київ, Миколаївського та Закарпатського регіонів було зниження значення $I_{ЕФ}$ на протязі періоду, що аналізувався, що пояснюється непропорційним збільшенням факторів економічного зростання м. Київ.

На наступному етапі необхідно дослідити компоненти інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України. Проведемо дослідження групи «Природничі фактори», їх специфіка полягає у незмінності, за період, що аналізувався. Розрахунок компоненти «Природничі фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання наведено на рис. 3.4.

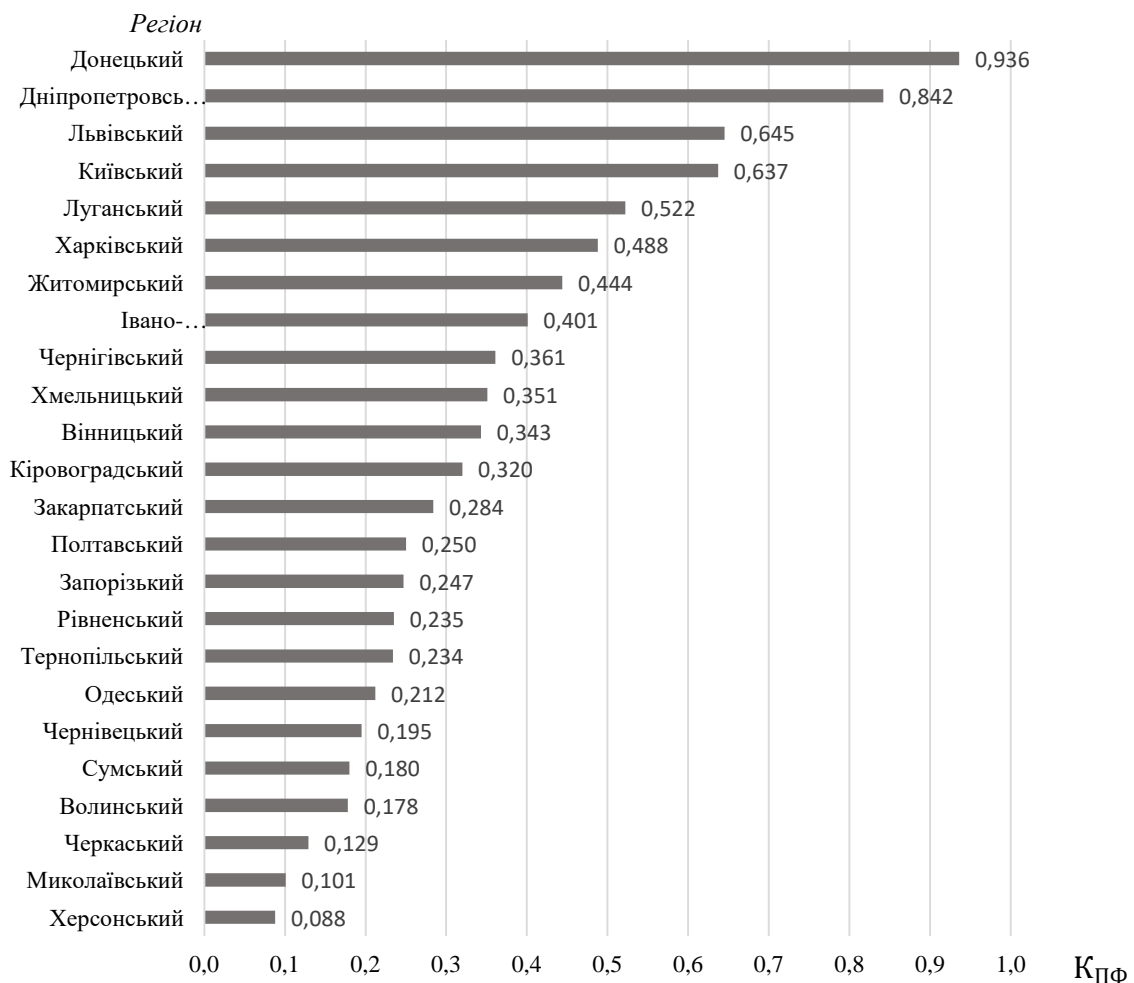

Рис. 3.4 Значення комплексного показника «Природничі фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України

З рис.3.4 видно, що за компонентою «Природні фактори» 9-ть регіонів мають значення, що перевищує середнє (0,359) по Україні. У додатку Б, табл. Б.2 наведено розрахунок елементів компоненти «Природні фактори»: «Масштабність та конфігурація території» та «Природно-ресурсний потенціал». З додатку Б, табл. Б.2 видно, що більший вклад у формування компоненти «Природні фактори» має елемент «Природно-ресурсний потенціал», а в його складі частковий показник «Мінеральні ресурси», та елемент «Масштабність та конфігурація території» найбільший вплив має частковий показник «Відстань обласних центрів від геометричних центрів».

Розрахунок компоненти «Базові набуті фактори» ($K_{БНФ}$) інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.5. та додаток Б, табл. Б.3.

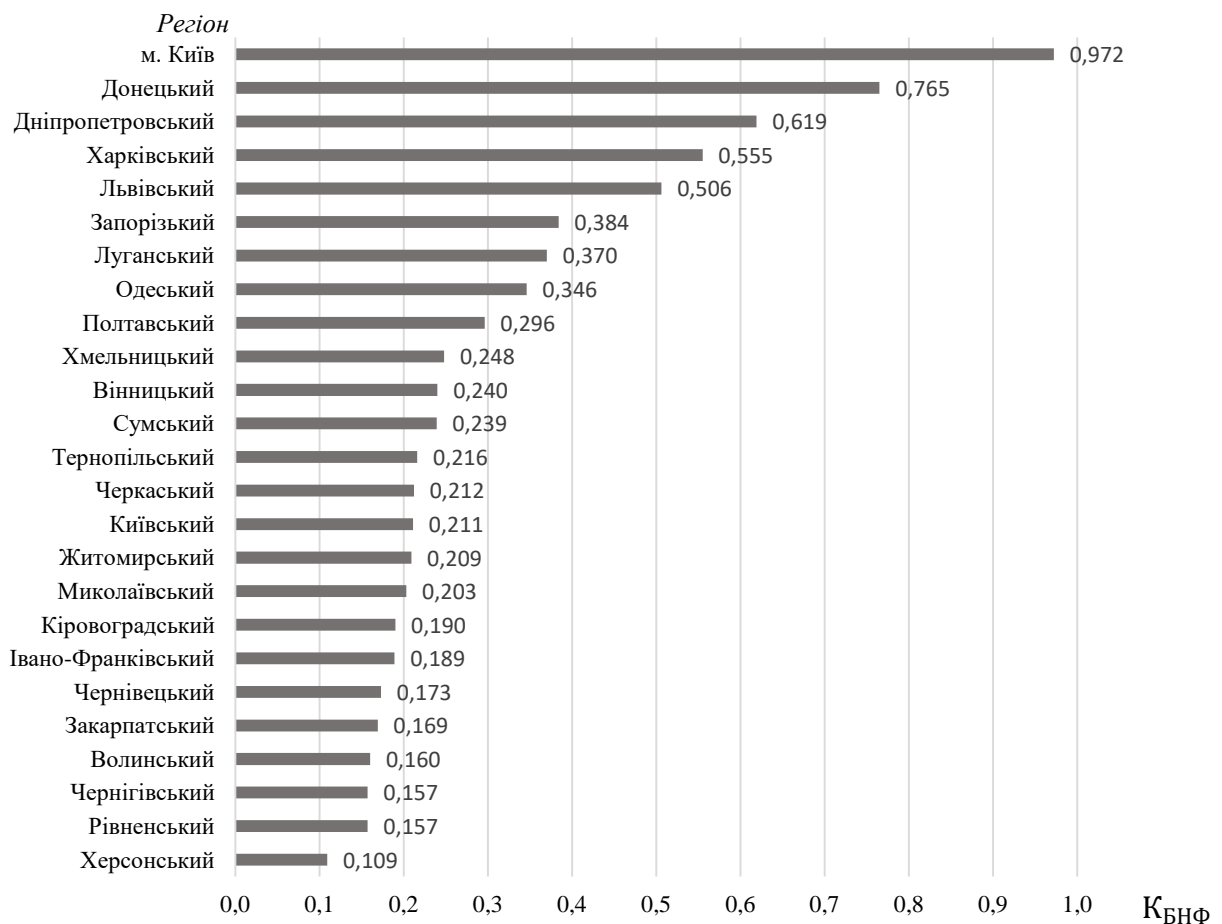

Рис. 3.5 Значення компоненти «Базові набуті фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України у 2013 р.

З рис. 3.5 та додатку Б, табл. Б.3 випливає, що серед регіонів України лідерами за значенням $K_{\text{БНФ}}$ інтегрального показника факторів економічного зростання є м. Київ, Донецький та Дніпропетровський регіони (середнє значення $K_{\text{БНФ}}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). Другу групу регіонів країни за значенням $K_{\text{БНФ}}$ складають Харківський, Львівський, Луганський, Запорізький та Одеський регіони які мали середнє значення $K_{\text{БНФ}}$ за період, що аналізувався, вище за середній рівень по Україні. Інші 17-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень $K_{\text{БНФ}}$ нижчий від середнього по Україні.

Розрахунок елемента «Людський капітал» ($E_{\text{ЛК}}$) компоненти «Базові набуті фактори» серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.6. та додатку Б, табл. Б.4.

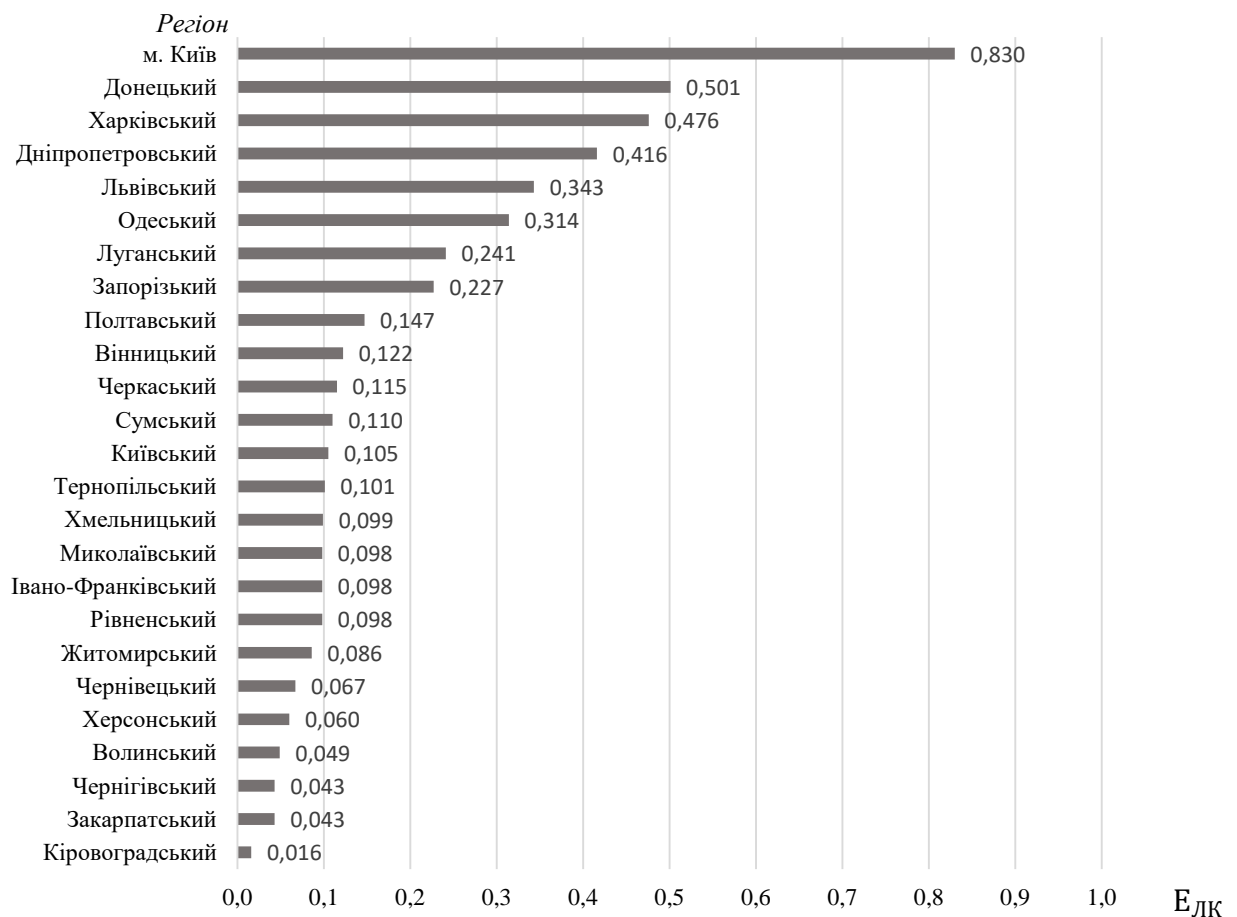

Рис.3.6 Значення елемента «Людський капітал» компоненти «Базові набуті фактори» регіонів України у 2013 р.

Як видно з рис.3.6 та додатку Б, табл. Б.4 серед регіонів України лідером за значенням $E_{ЛК}$ компоненти «Базові набуті фактори» є м. Київ (середнє значення $E_{ЛК}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 4 рази). Другу групу областей за значенням $E_{ЛК}$ склали Донецький, Харківський та Дніпропетровський регіони (середнє значення $E_{ЛК}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). До регіонів, що мали значення $E_{ЛК}$ вище за середній по Україні за період, що аналізувався відносяться Львівський, Одеський, Луганський та Запорізький регіони. Інші 17-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень $E_{ЛК}$ нижчий від середнього по Україні.

Серед часткових показників елементу «Людський капітал» на протязі періоду, що аналізувався найбільший внесок в нього здійснював показник «Кількість студентів вищих навчальних закладів»

Розрахунок елементу «Інфраструктура» ($E_{ІНФ}$) компоненти «Базові набуті фактори» серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.7. та додатку Б, табл. Б.5.

Як видно з рис.3.7 та додатку Б, табл. Б.5 серед регіонів України лідером за значенням $E_{ІНФ}$ компоненти «Базові набуті фактори» є Донецький регіон (середнє значення $E_{ІНФ}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). До регіонів, що мали значення $E_{ІНФ}$ вище за середнє по Україні за період, що аналізувався відносяться Дніпропетровський, Харківський, Львівський, м. Київ, Чернівецький, Запорізький, Вінницький та Полтавський регіони. Інші 16-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень $E_{ІНФ}$ нижчий від середнього по Україні.

Серед часткових показників елементу «Інфраструктура» на протязі періоду, що аналізувався найбільший внесок в нього здійснював показник «Вартість основних фондів».

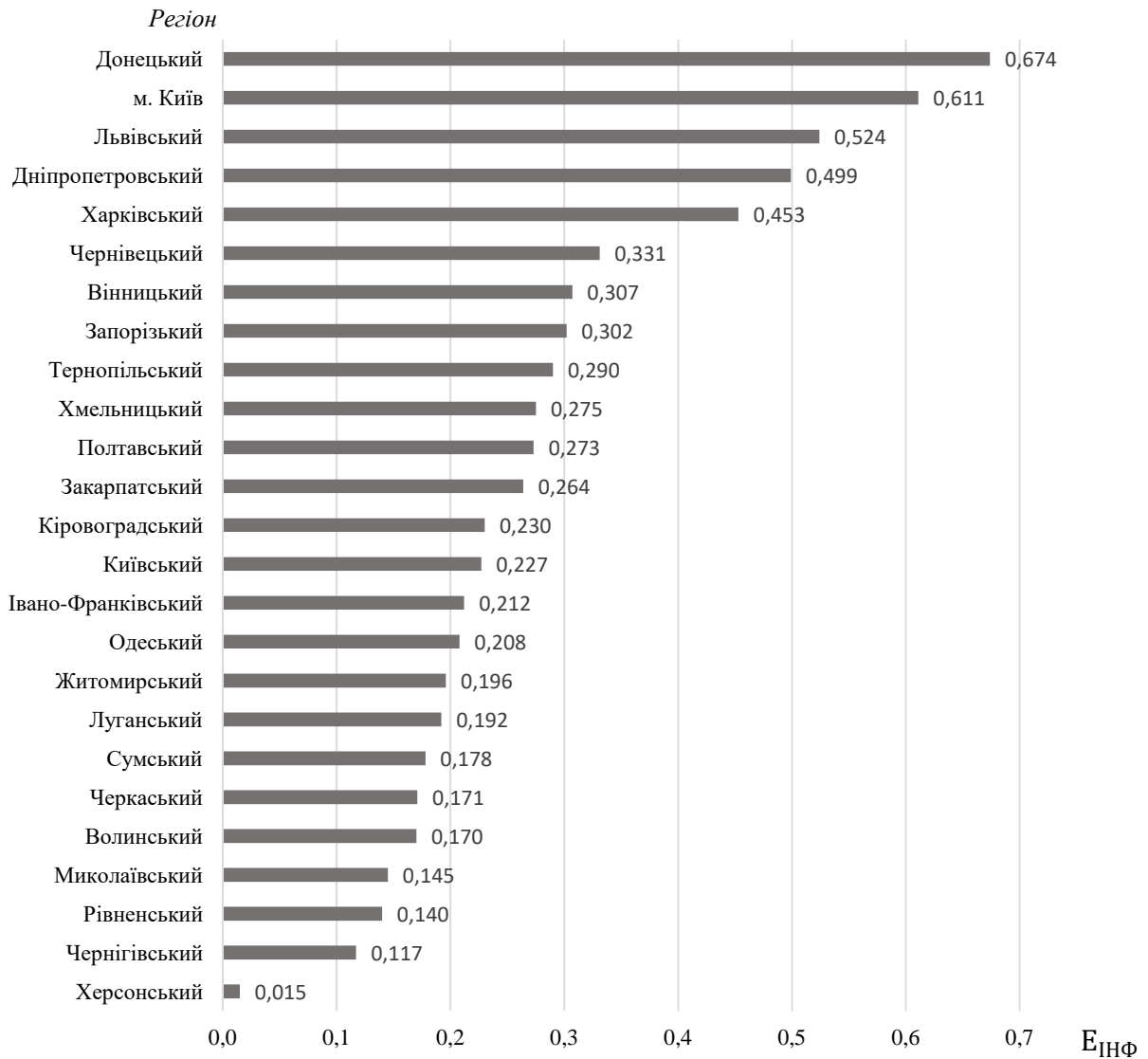

Рис. 3.7 Значення елемента «Інфраструктура» компоненти «Базові набуті фактори» регіонів України у 2013 р.

Розрахунок елемента «Агломераційність» ($E_{\text{АГ}}$) компоненти «Базові набуті фактори» серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.8. та додатку Б, табл. Б.6.

Як видно з рис. 3.8 та додатку Б, табл. Б.6 серед регіонів України лідером за значенням $E_{\text{АГ}}$ компоненти «Базові набуті фактори» є м. Київ, за рахунок специфіки часткових показників даного елемента.

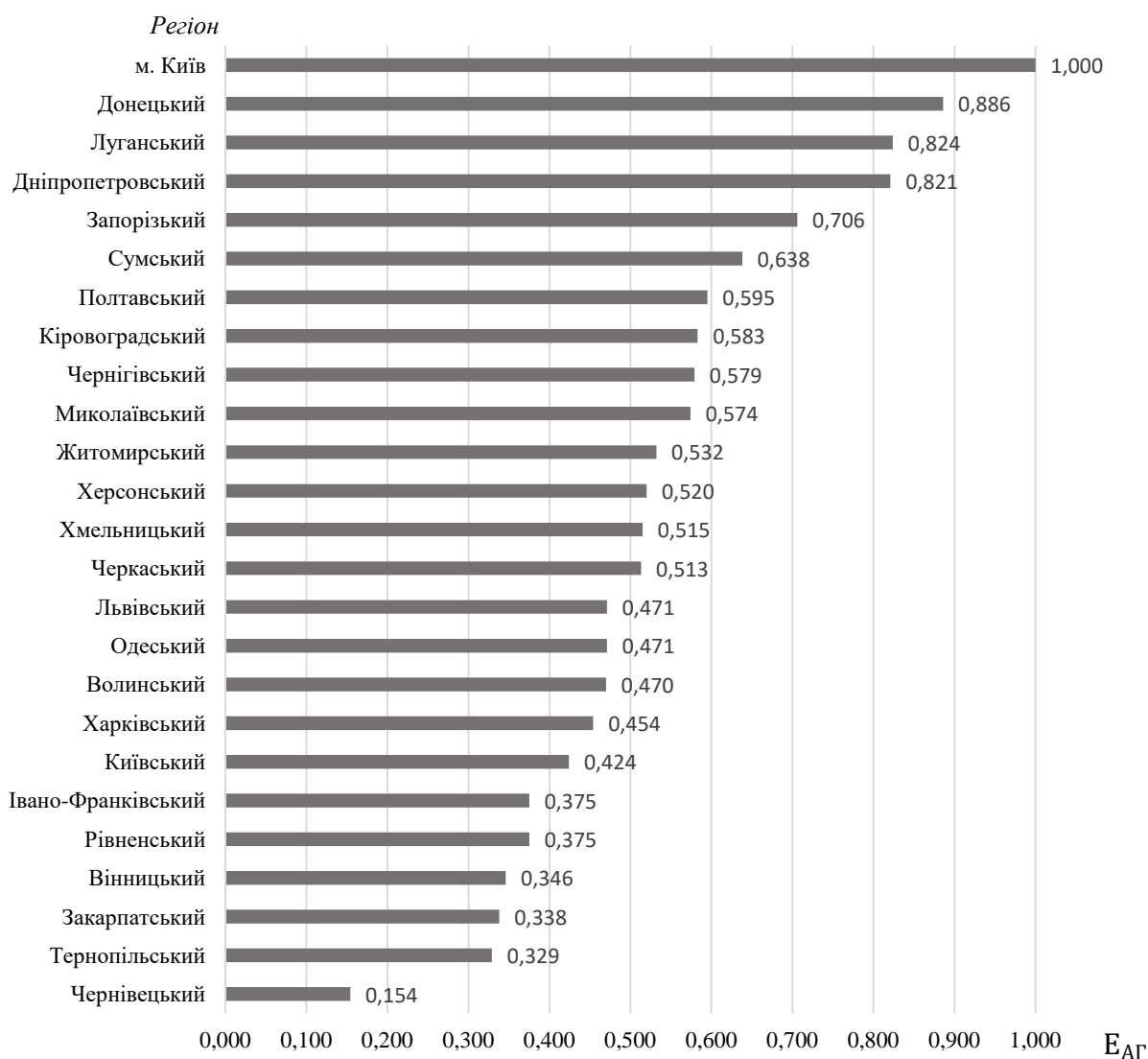

Рис. 3.8 Значення елемента «Агломераційність» компоненти «Базові набуті фактори» регіонів України у 2013 р.

До регіонів, що мали значення E_{AG} вище за середній по Україні (без урахування м. Київ) за період, що аналізувався відносяться Донецький, Дніпропетровський, Луганський, Запорізький, Сумський, Полтавський, Кіровоградський, Миколаївський, Чернігівський, Житомирський та Херсонський регіони. Інші 13-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень E_{AG} нижчий від середнього по Україні (без урахування м. Київ).

Серед часткових показників елемента «Агломераційність» на протязі періоду, що аналізувався найбільший внесок в нього здійснював показник

«Частка міського населення у загальній чисельності».

В ході проведених розрахунків було виявлено, що на формування комплексного показника «Базові набуті фактори» на протязі періоду, що аналізувався, найбільший вплив мав елемент «Людський капітал», менший – «Інфраструктура» й найнижчий вплив чинив «Агломераційність».

Розрахунок компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» ($K_{зфсс}$) інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.9. та додатку Б, табл. Б.7.

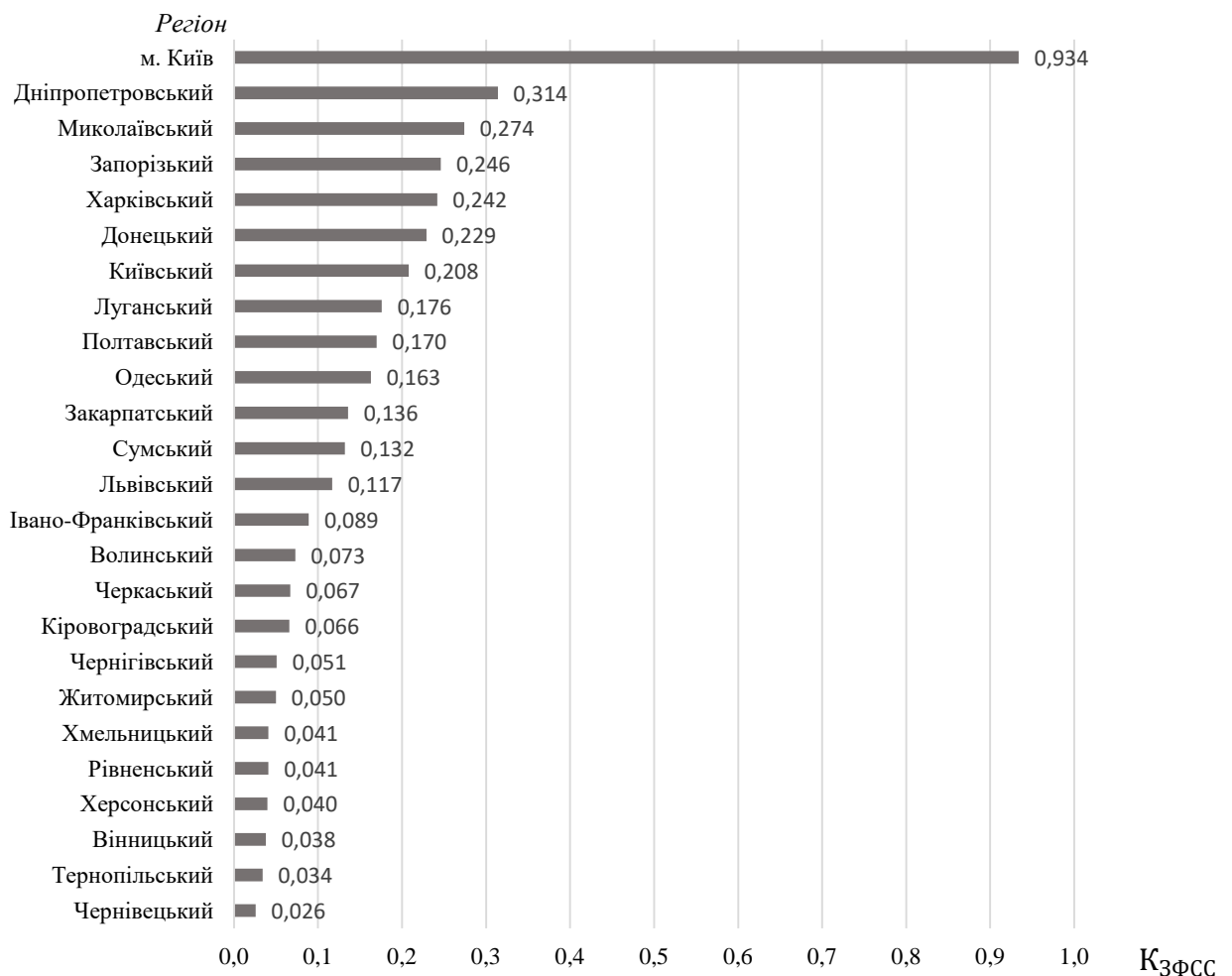

Рис. 3.9 Значення компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України у 2013 р.

З рис. 3.9 та додатку Б, табл. Б.7 видно, що серед регіонів України

лідером за значенням $K_{ЗФСС}$ інтегрального показника факторів економічного зростання є м. Київ (середнє значення $K_{БНФ}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 5 разів). Другу групу регіонів країни за значенням $K_{ЗФСС}$ складають Дніпропетровський, Запорізький, Донецький, Одеський, Харківський, Полтавський, Миколаївський, Луганський та Київський регіони які мали середнє значення $K_{ЗФСС}$ за період, що аналізувався, вище за середній рівень по Україні. Інші 15-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень $K_{ЗФСС}$ нижчий від середнього по Україні.

Розрахунок елемента «Інвестиції» ($E_{ІНВ}$) компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.10 та у додатку Б, табл. Б.8.

Як видно з рис. 3.10 та додатку Б, табл. Б.8 безперечним лідером серед регіонів України за значенням $E_{ІНВ}$ компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» є м. Київ (середнє значення $E_{ІНВ}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 8 разів). Другу групу областей за значенням $E_{ІНВ}$ складали Дніпропетровський та Київський регіони (середнє значення $E_{ІНВ}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). До регіонів, що мали значення $E_{ІНВ}$ вище за середній по Україні за період, що аналізувався відносяться Одеський, Полтавський, Запорізький, Харківський та Донецький регіони. Інші 17-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень $E_{ІНВ}$ нижчий від середнього по Україні.

Серед часткових показників елемента «Інвестиції» на протязі періоду, що аналізувався найбільший внесок в нього здійснював показник «Прямі іноземні інвестиції».

Розрахунок елемента «Науково-технічний та інноваційний» ($E_{НТІ}$) компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.11. та у додатку Б, табл. Б.9.

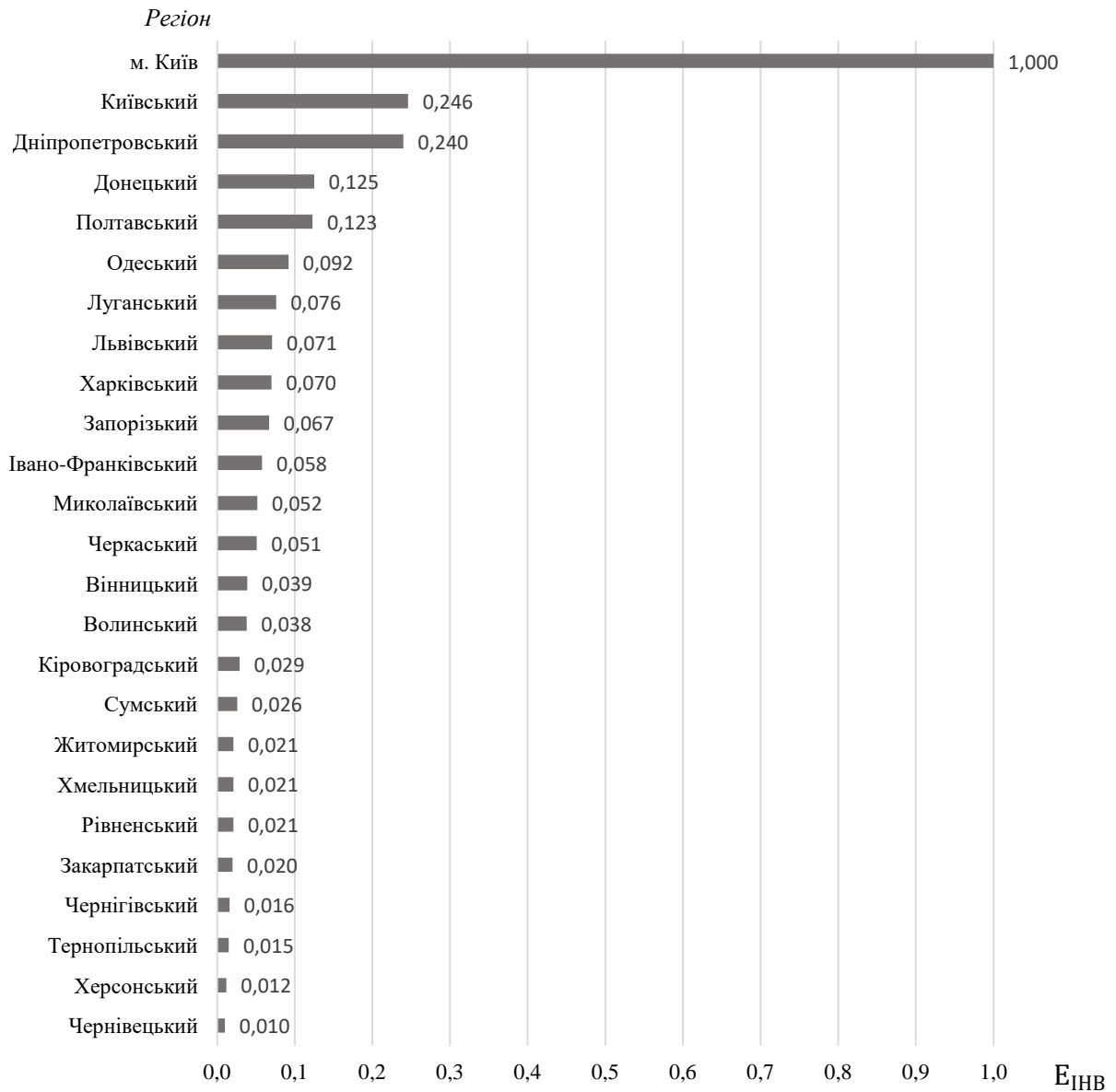

Рис. 3.10. Значення елемента «Інвестиції» компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» регіонів України у 2013 р.

Як видно з рис. 3.11 та додатку Б, табл. Б.9 серед регіонів України за значенням ЕНТІ компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» лідером є м. Київ (середнє значення ЕНТІ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 3 рази).

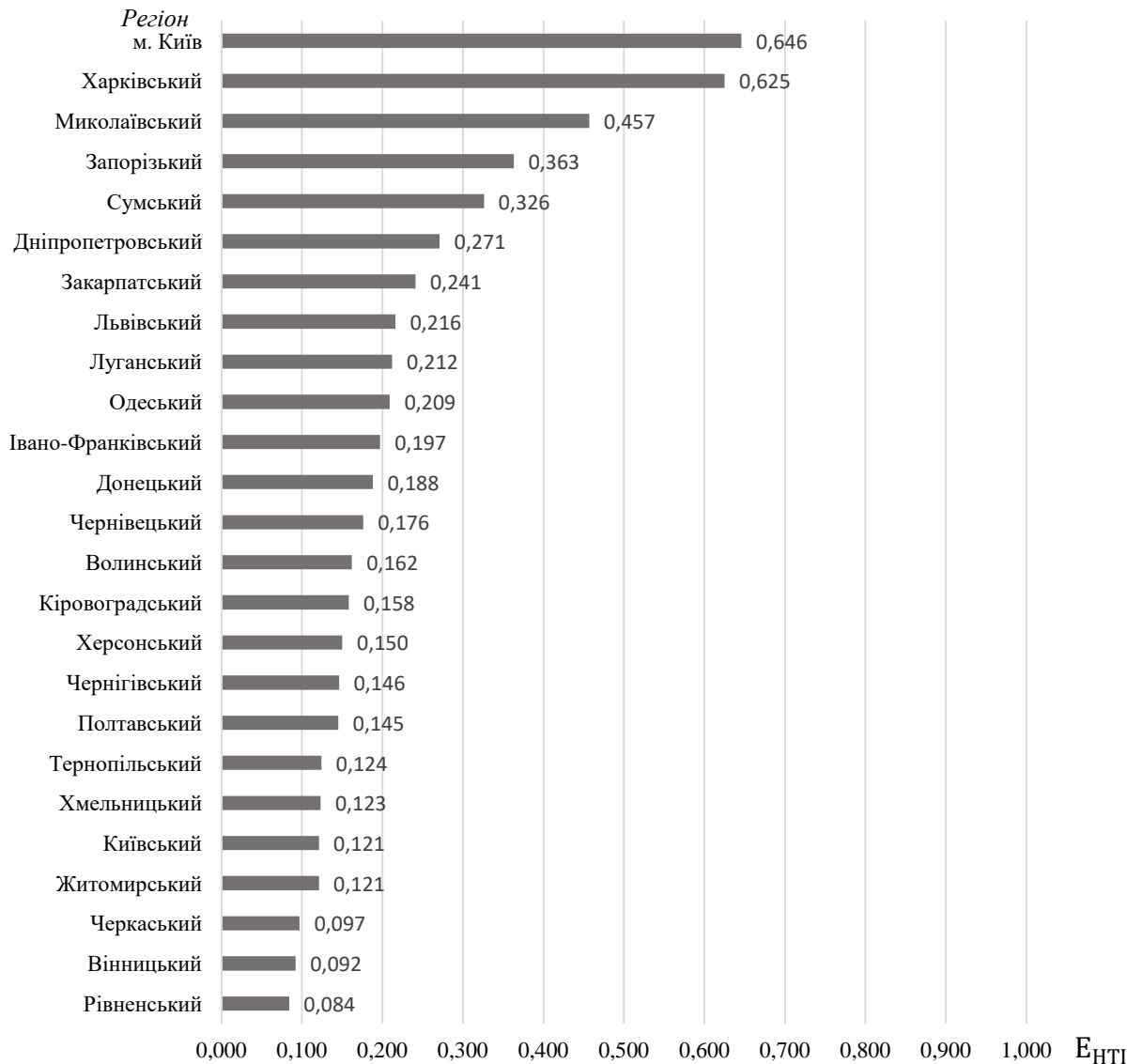

Рис. 3.11. Значення елемента «Науково-технічний та інноваційний» компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» регіонів України у 2013 р.

Дещо нижче значення ЕНТІ мав Харківський регіон (середнє значення ЕНТІ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). До регіонів, що мали значення ЕНТІ вище за середній по Україні за період, що аналізувався відносяться Сумський, Миколаївський, Запорізький, Одеський та Дніпропетровський регіони. Інші 18-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень ЕНТІ нижчий від середнього по Україні.

Серед часткових показників елемента «Науково-технічний та інноваційний» на протязі періоду, що аналізувався найбільший внесок в нього здійснював показник «Фахівці вищої кваліфікації».

Розрахунок елемента «Експорт» ($E_{ЕК}$) компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.12 та у додатку Б, табл. Б.10.

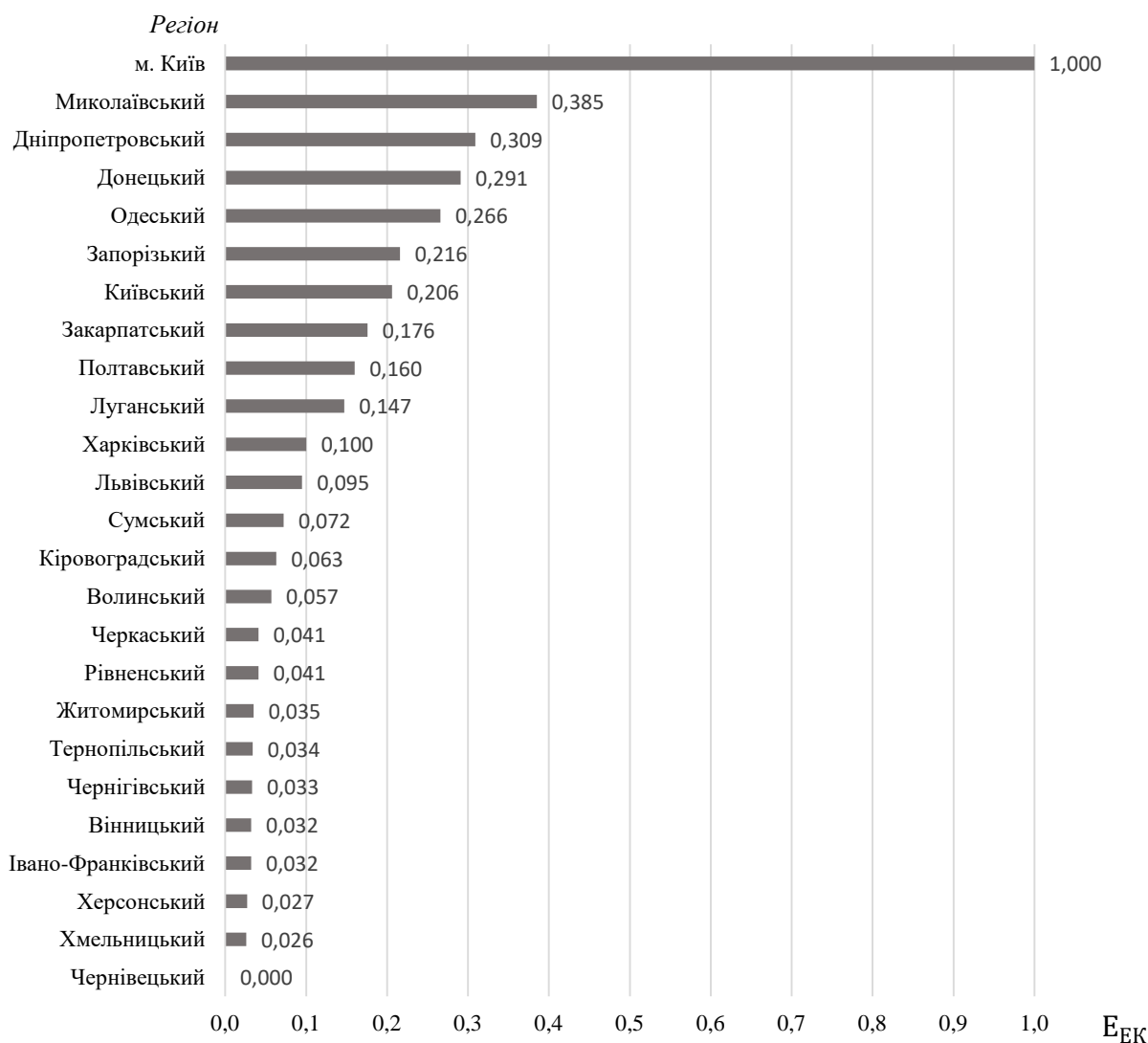

Рис. 3.12. Значення елемента «Експорт» компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» регіонів України у 2013 р.

Як видно з рис. 3.12 та додатку Б, табл. Б.10 серед регіонів України за значенням $E_{ЕК}$ компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» лідером є м. Київ (середнє значення $E_{ЕК}$ за період, що

аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 5 разів). Другу групу областей за значенням E_{EK} складали Одеський, Донецький та Дніпропетровський регіони (середнє значення E_{EK} за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). До регіонів, що мали значення $E_{ІНВ}$ вище за середній по Україні за період, що аналізувався відносяться Запорізький, Миколаївський, Полтавський та Луганський регіони. Інші 17-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень E_{EK} нижчий від середнього по Україні.

Серед часткових показників елементу «Експорт» на протязі періоду, що аналізувався найбільший внесок в нього здійснював показник «Експорт послуг».

Розрахунок елементу «Прогресивність структури економіки» ($E_{ПСЕ}$) компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» серед регіонів України у 2001 – 2013 рр. наведено на рис. 3.13 та у додатку Б, табл. Б.11.

Як видно з рис. 3.13 та додатку Б, табл. Б.11 серед регіонів України за значенням $E_{ПСЕ}$ компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» лідерами є Запорізький, Донецький, Луганський та Дніпропетровський регіони (середнє значення $E_{ПСЕ}$ за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 1,5 разів). До регіонів, що мали значення $E_{ПСЕ}$ вище за середній по Україні за період, що аналізувався відносяться Полтавський, Харківський, Сумський, Миколаївський та Черкаський регіони. Інші 16-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень $E_{ПСЕ}$ нижчий від середнього по Україні.

Серед часткових показників елементу «Прогресивність структури економіки» на протязі періоду, що аналізувався, неможна однозначно визначити показник з найбільшим внеском: у 2001, 2004 – 2009 рр. це був показник «Частка сфери послуг у ВДВ економіки»; у 2010 – 2013 рр. – «Частка промисловості у ВДВ економіки»; у 2002 – 2003 рр. майже рівні

значення попередніх двох показників.

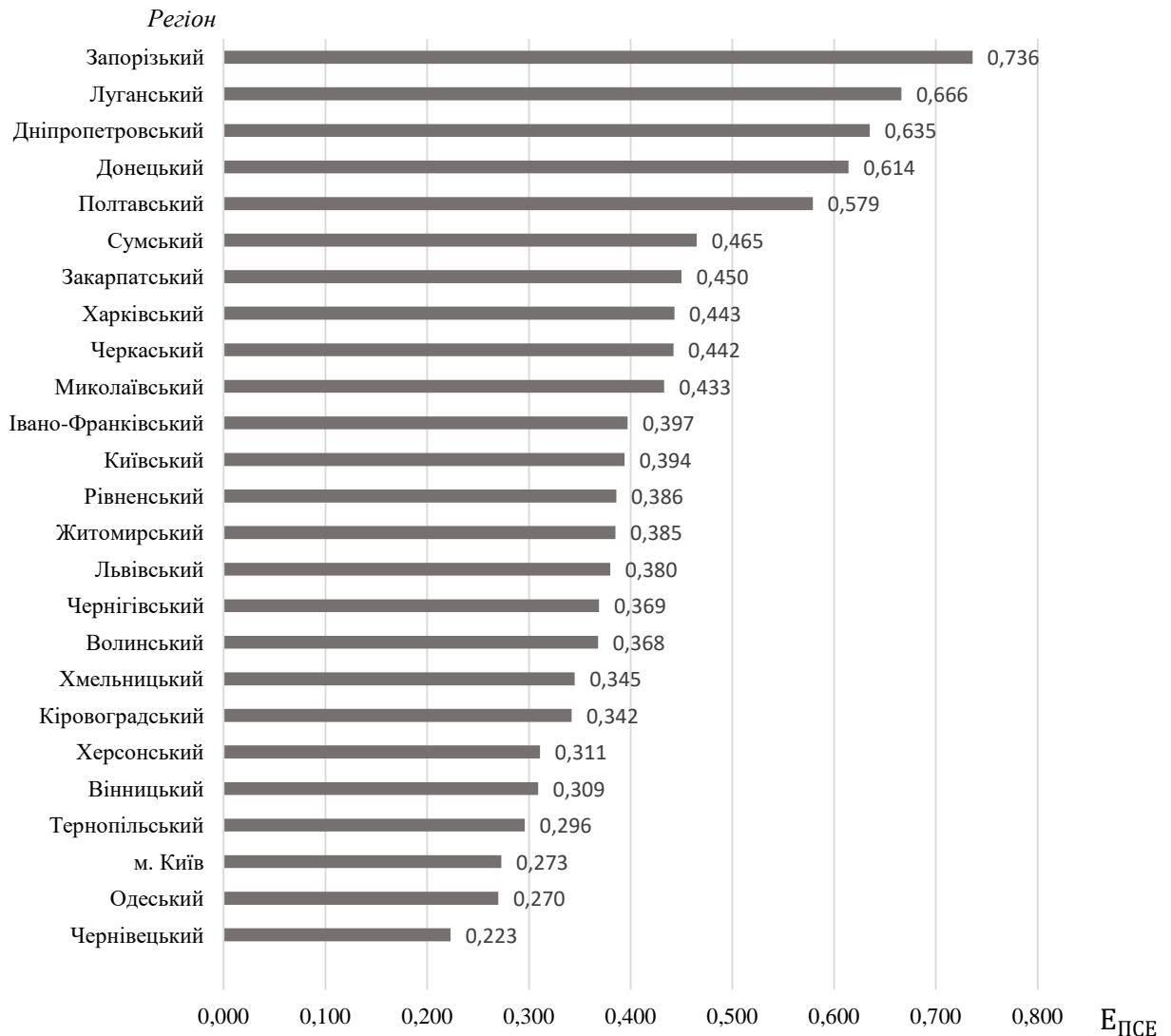

Рис. 3.13. Значення елемента «Прогресивність структури економіки» компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» регіонів України у 2013 р.

На формування комплексного показника «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» на протязі періоду, що аналізувався, найбільший вплив мав елемент «Інвестиції», дещо менший – «Експорт», низький – «Науково-технічний та інноваційний», а найнижчий – «Прогресивність структури економіки».

Для більш детального аналізу вкладу в інтегральний показник факторів

економічного зростання регіонів часткових показників, у складі елементів та компонент, проаналізовано динаміку коефіцієнтів варіації (вагових коефіцієнтів) за період, що аналізувався.

На рис. 3.14 представлено ієрархію вагомості компонент, елементів і часткових показників факторів економічного зростання регіонів.

Як видно з рис. 3.14, на першому рівні (компонент) за величиною вкладу у рівень інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України його компоненти розподілилися у такому порядку спадання значущості «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування», «Базові набуті фактори» та «Природничі фактори».

На другому рівні (елементів, з урахуванням ієрархії) за величиною вкладу в компоненти інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України елементи мають таку послідовність: 1) «Інвестиції», 2) «Експорт», 3) «Науково-технічні та інноваційні», 4) «Прогресивність структури економіки», 5) «Людський потенціал», 6) «Інфраструктура», 7) «Агломераційність», 8) «Природно-ресурсний потенціал», 9) «Природничі фактори».

На третьому рівні (часткових показників, з урахуванням ієрархії) за величиною вкладу в елементи найбільш вагомими є «Прямі іноземні інвестиції», «Капітальні інвестиції», «Експорт послуг» та «Експорт товарів», найменш впливові: «Площа території», «Коефіцієнт форми» та «Відстань від геометричного центру».

Таким чином, проведений структурний аналіз складових інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів та дослідження їхнього вкладу, у визначеній ієрархії, в його рівень дає змогу визначити особливості загальної тенденції формування економічного зростання регіонів України.

Запропонований підхід до структуризації факторів економічного зростання дозволяє підвищити наукову обґрунтованість дослідження соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці країни.

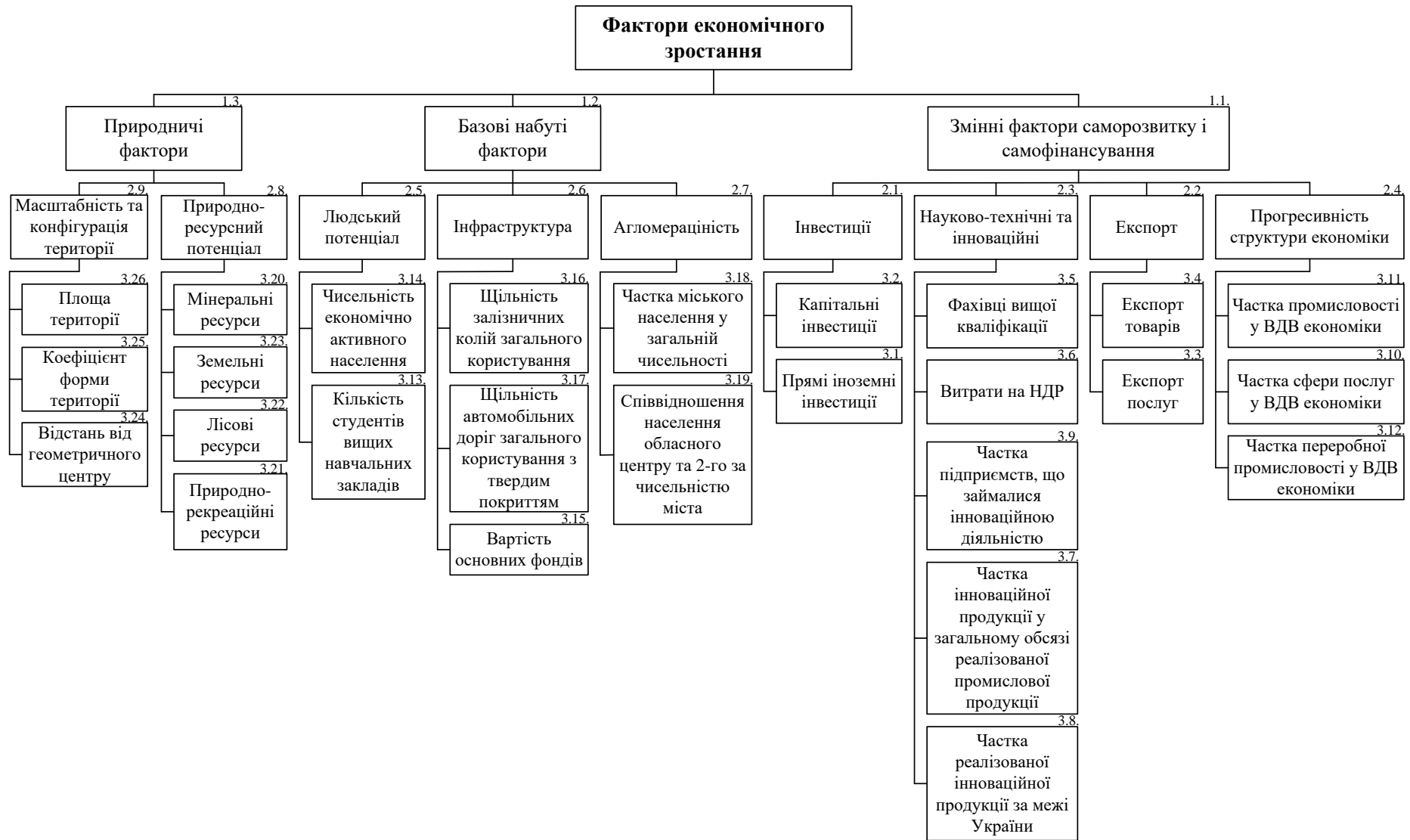

Рис. 3.14. Ієрархія вагомості компонент, елементів і часткових показників факторів економічного зростання регіонів

3.3. Вплив факторів економічного зростання регіонів на їх соціально-економічний розвиток

Визначений рівень факторів економічного зростання регіонів країни та особливості його формування, досліджені у попередньому підрозділі, є підґрунтям для подальшого дослідження їхнього впливу на соціально-економічний розвиток.

Соціальний розвиток регіонів України будемо оцінювати за допомогою таких показників: «Наявний дохід у розрахунку на одну особу», «Рівень безробіття населення (МОП) у віці 15-70 років» та «Коефіцієнт міграційного приросту».

Економічний розвиток регіонів характеризує «Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу».

Розрахунок інтегрального показника соціального розвитку регіонів України у 2001 – 2013 рр. за допомогою методики, наведеної у попередньому підрозділі, представлено на рис. 3.15 та у додатку Б, табл. Б.12.

Як видно з рис.3.15 та додатку Б, табл. Б.12 серед регіонів України за значенням інтегрального показника соціального розвитку (I_{CP}) регіонів України лідером є м. Київ (середнє значення I_{CP} за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 3 рази). До регіонів, що мали значення I_{CP} вище за середній по Україні за період, що аналізувався відносяться Одеський, Київський, Дніпропетровський, Харківський, Донецький, Запорізький та Полтавський регіони. Інші 17-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень I_{CP} нижчий від середнього по Україні.

Характерною рисою майже для всіх регіонів України крім Чернівецького, Луганського, Львівського, Одеського, Київський та м. Київ, було зниження рівня соціального розвитку за період, що аналізувався.

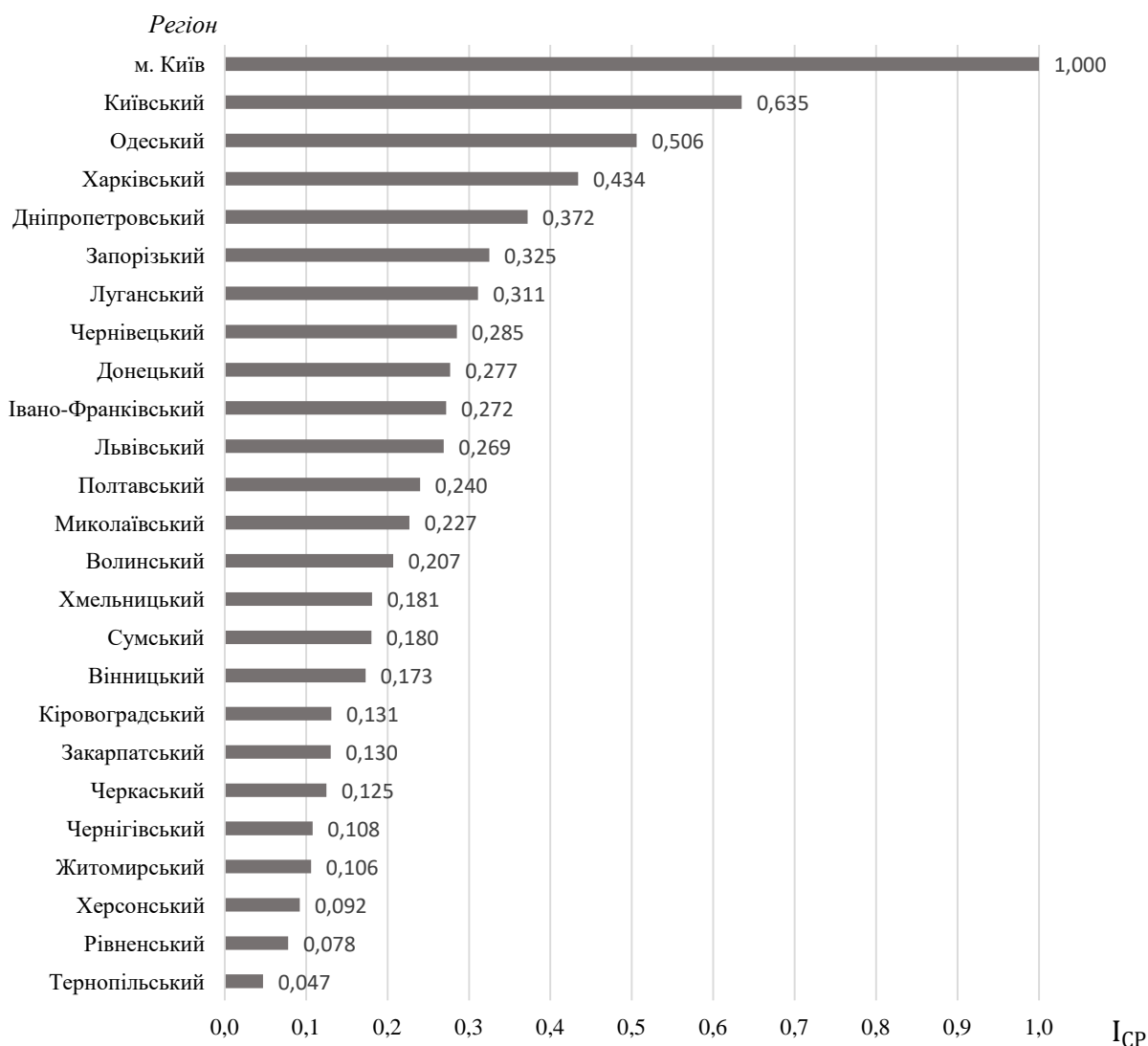

Рис. 3.15. Значення інтегрального показника соціального розвитку регіонів України у 2013 р.

Для подальшого коректного аналізу в необхідно провести нормування показника економічного розвитку регіонів України у 2001 – 2013 рр. за наведеною методикою.

Нормований показник економічного розвитку регіонів України у 2001 – 2013 рр. приведено на рис. 3.16 та додатку Б, табл. Б.13.

Як видно з рис.3.16 та додатку Б, табл. Б.13 серед регіонів України за значенням інтегрального економічного розвитку (I_{EP}) регіонів України лідером є м. Київ (середнє значення I_{EP} за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 6 разів). Також відносно високий рівень

I_{EP} був у Дніпропетровського регіону (середнє значення I_{EP} за період, що аналізувався, перевищувало середній рівень по Україні більш ніж у 2 рази). До регіонів, що мали значення I_{EP} вище за середній по Україні за період, що аналізувався відносяться Донецький, Полтавський, Запорізький, Київський, Харківський та Одеський регіони. Інші 17-ть регіонів країни на протязі періоду, що аналізувався, в середньому мали рівень I_{EP} нижчий від середнього по Україні.

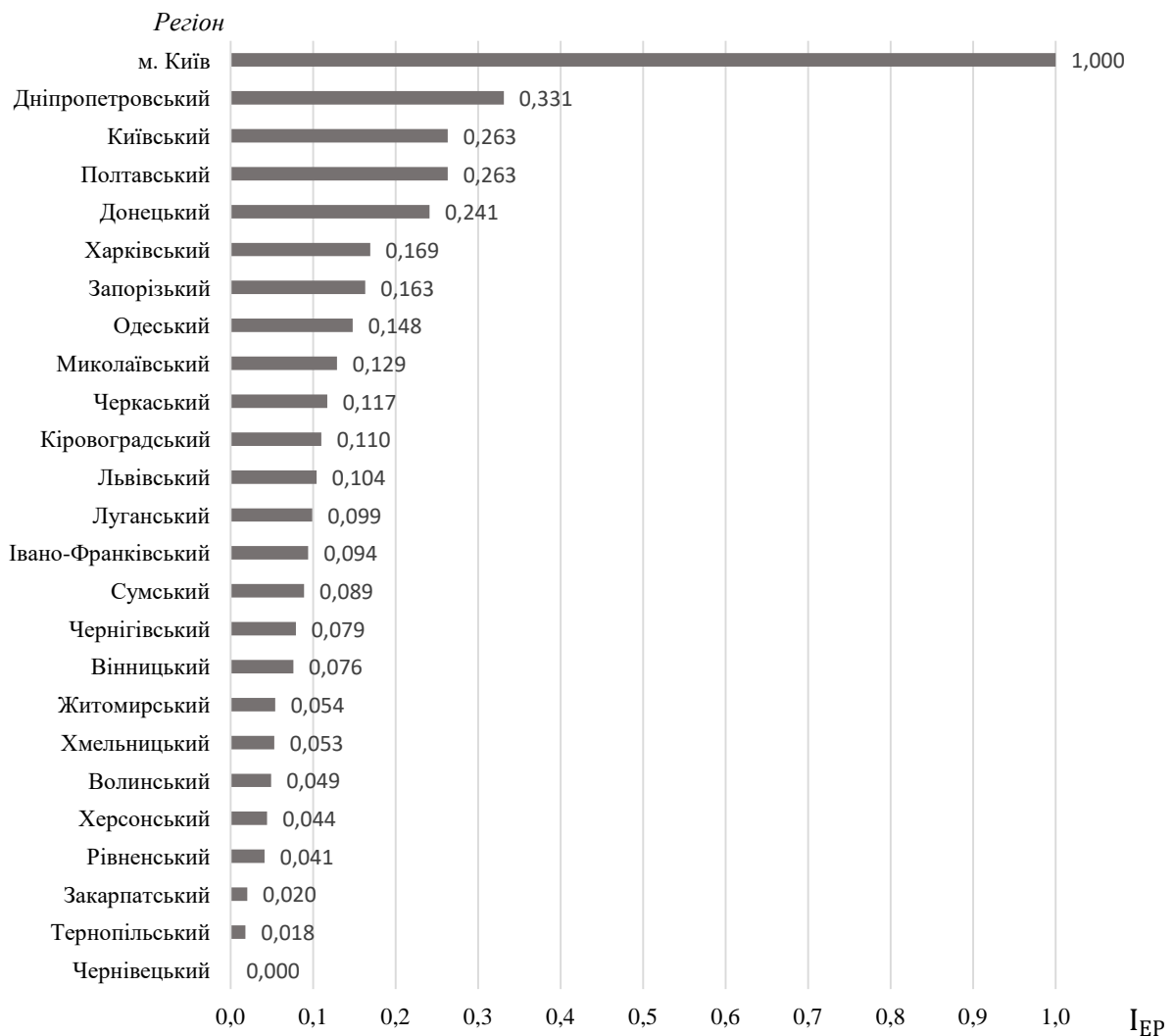

Рис. 3.16. Показник економічного розвитку регіонів України у 2013 р.

Для визначення взаємозв'язку між факторами економічного зростання та соціально-економічним розвитком регіонів проведено кореляційний аналіз. У табл. 3.3 наведено кореляційну матрицю (середню за період, що

аналізувався) факторів економічного зростання та соціально-економічного розвитку регіонів України.

З табл.3.3 видно, що між інтегральним показником факторів економічного зростання та соціально-економічним розвитком регіонів України існують дуже висока взаємозалежність: коефіцієнт кореляції між I_{EF} та I_{EP} становить 0,7904, між I_{EF} та I_{CP} – 0,7759. Також дуже висока залежність соціального від економічного розвитку – коефіцієнт кореляції склав 0,8898.

Таблиця 3.3

Кореляційна матриця взаємозв'язку

	I_{EF}	K_{PF}	K_{BNF}	K_{ZFCSS}	I_{EP}	I_{CP}
I_{EF}	1	0,5310	0,9671	0,8099	0,7904	0,7759
K_{PF}	0,5310	1	0,4067	-0,0385	-0,0239	0,0690
K_{BNF}	0,9671	0,4067	1	0,8118	0,7994	0,7641
K_{ZFCSS}	0,8099	-0,0385	0,8118	1	0,9582	0,8859
I_{EP}	0,7904	-0,0239	0,7994	0,9582	1	0,8898
I_{CP}	0,7759	0,0690	0,7641	0,8859	0,8898	1

Серед компонент інтегрального показника факторів економічного зростання найсильніші взаємозв'язки має компонента «Змінні фактори саморозвитку і самофінансування» – 0,9582 з I_{EP} та 0,8859 з I_{CP} . Дещо слабші взаємозв'язки у компоненти «Базові набуті фактори» – 0,7994 з I_{EP} та 0,7641 з I_{CP} . Взаємозв'язок компоненти «Природничі фактори» з інтегральними показниками соціально-економічного розвитку майже відсутній.

Для більш детального аналізу взаємозв'язку між факторами економічного зростання та економічного розвитку регіонів за період, що аналізувався, проведемо структурне дослідження.

У табл. 3.4 наведено величину кореляції (середню за період, що аналізувався) між елементами та частковими показниками факторів економічного зростання та економічним розвитком регіонів України.

Як видно з табл. 3.4, серед елементів компонент факторів економічного зростання найбільший взаємозв'язок з економічним розвитком регіонів мають наступні: «Інвестиції» (0,9498), «Експорт» (0,9008) та «Людський

капітал» (0,8418).

Таблиця 3.4

Величина кореляції між елементами та частковими показниками факторів економічного зростання та економічним розвитком регіонів

Елемент / Частковий показник	Коеф. кореляції	Ранг
<i>К_{МК} (Масштабність та конфігурація території)</i>	-0,3336	24 (7)
Територія	-0,3026	25
Коефіцієнт форми	-0,3914	21
Відстань від геометричного центру	-0,3879	22
<i>К_{ПРП} (Природно-ресурсний потенціал)</i>	0,0078	35 (9)
Мінеральні ресурси	0,2001	28
Земельні ресурси	-0,2131	27
Лісові ресурси	-0,4126	20
природно-рекреаційні ресурси	-0,0820	30
<i>К_{ЛК} (Людський капітал)</i>	0,8418	6 (3)
Чисельність економічно активного населення	0,5794	15
Кількість студентів вищих навчальних закладів	0,8536	5
<i>К_{ІНФ} (Інфраструктура)</i>	0,5028	17 (6)
Щільність ж/д колій загального користування	-0,4407	19
Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям	-0,6849	13
Вартість основних засобів	0,8288	8
<i>К_{АГ} (Агломераційність)</i>	0,7183	12 (4)
Частка міського населення у загальній чисельності	0,7315	11
Співвідношення населення обласного центру та 2-го за чисельністю міста	-0,1836	29
<i>К_{ІНВ} (Інвестиції)</i>	0,9498	1 (1)
Капітальні інвестиції	0,9399	2
Прямі іноземні інвестиції	0,9205	3
<i>К_{НТІ} (Науково-технічні та інноваційні)</i>	0,6829	14 (5)
Фахівці вищої кваліфікації	0,8319	7
Витрати на НДР	0,5752	16
Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю	0,3377	23
Частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції	0,0457	32
Частка реалізованої інноваційної продукції за межі України	-0,0492	31
<i>К_{ЕК} (Експорт)</i>	0,9008	4 (2)
Експорт товарів	0,7489	10
Експорт послуг	0,8020	9
<i>К_{ПСЕ} (Прогресивність структури економіки)</i>	0,2761	26 (8)
Частка промисловості у ВДВ економіки	0,0181	34
Частка сфери послуг у ВДВ економіки	0,4939	18
Частка переробної промисловості у ВДВ економіки	-0,0219	33

Найменш зв'язані з економічним розвитком регіонів країни такі елементи факторів економічного зростання: «Природно-ресурсний потенціал» (0,0078), «Прогресивність структури економіки» (0,2761) та «Масштабність та конфігурація території» (-0,3336).

Серед часткових показників елементів компонент факторів економічного зростання регіонів найбільш сильний позитивний взаємозв'язок з економічним розвитком мають наступні: «Капітальні інвестиції» (0,9399), «Прямі іноземні інвестиції» (0,9205) та «Кількість студентів вищих навчальних закладів» (0,8536), а негативний взаємозв'язок: «Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям» (-0,6849), «Щільність залізничних колій загального користування» (-0,4407) та «Лісові ресурси» (-0,4126).

Найнижчий взаємозв'язок з економічним розвитком регіонів мають наступні часткові показники елементів компонент факторів економічного зростання регіонів: «Частка промисловості у ВДВ економіки» (0,0181), «Частка переробної промисловості у ВДВ економіки» (-0,0219) та «Частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції» (0,0457). Для визначення сили впливу часткових показників факторів економічного зростання на економічний розвиток регіонів України побудовано багатофакторну регресійну модель за період, що аналізувався (табл. 3.5), з використанням пакету прикладних програм STATISTICA [206, 208].

Таблиця 3.5

Характеристики багатофакторної регресійної моделі залежності економічного розвитку від факторів економічного зростання

Показник	Стандартизовані коефіцієнти (β_j)	Коефіцієнти (b_j)	t статистика
1	2	3	4
Константа		-17016,62	-8,10
Капітальні інвестиції	0,3881	1,57	15,67

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4
Фахівці вищої кваліфікації	0,3629	140,28	6,03
Частка промисловості у ВДВ економіки	0,3285	286,72	7,65
Частка сфери послуг у ВДВ економіки	0,3011	315,76	9,56
Експорт товарів	0,2847	4,65	11,23
Вартість основних засобів	0,2256	0,01	8,46
Чисельність економічно активного населення	-0,2166	-6,54	-9,77
Земельні ресурси	0,1673	1352,41	9,96
Кількість студентів вищих навчальних закладів	-0,1631	-6,67	-3,56
Частка переробної промисловості у ВДВ економіки	-0,1599	-167,85	-4,79
Витрати на НДР	-0,1505	-3175,81	-7,67
Частка міського населення у загальній чисельності	0,0757	63,31	2,59
Лісові ресурси	0,0612	258,21	3,50
Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю	0,0298	56,22	2,35

Коефіцієнт детермінації, побудованої багатофакторної регресійної моделі ($R^2=0,9627$), що характеризує частку варіації залежної змінної (I_{EP}), яка пояснена за допомогою даного рівняння, має досить високе значення. За значенням F-критерію оціненого рівняння лінійної регресійної багатофакторної залежності визначено його статистичну значущість: розраховане значення F-критерію ($F_{роз}=570,81$) значно перевищує його критичне значення ($F_{крит}=14,310$). Всі коефіцієнти рівняння багатофакторної лінійної регресійної за значенням t-критерію мають високу статистичну значущість [207].

Бета (β) коефіцієнт показує, на яку частку величини середньоквадратичного відхилення зміниться залежна змінна (I_{EP}), якщо відповідна незалежна змінна зміниться на величину свого середньоквадратичного відхилення при фіксованому значенні інших незалежних змінних. Вказані коефіцієнти дозволяють впорядкувати фактори за ступенем їхнього впливу на залежну змінну [208].

Таким чином, виходячи з аналізу абсолютних величин β -коефіцієнтів багатофакторної лінійної регресії (табл. 3.5) можна стверджувати, що економічний розвиток (I_{EP}) регіонів України в найбільшій мірі залежить від наступних факторів економічного зростання: «Капітальні інвестиції»,

«Фахівці вищої кваліфікації», «Частка промисловості у ВДВ економіки», «Частка сфери послуг у ВДВ економіки», «Експорт товарів» та «Вартість основних засобів».

Негативний вплив на економічний розвиток (I_{EP}) регіонів України здійснюють наступні фактори економічного зростання: «Чисельність економічно активного населення», «Кількість студентів вищих навчальних закладів», «Частка переробної промисловості у ВДВ економіки» та «Витрати на НДР», що пояснюється загальним скороченням чисельності населення регіонів країни, структурними змінами в економіці регіонів та зниженням частки фінансування НДР.

Для визначення сили впливу часткових показників факторів економічного зростання на соціальний розвиток регіонів України також було побудовано багатофакторну регресійну модель за період, що аналізувався (табл. 3.6). В якості залежної змінної було взято «Наявний доход у розрахунку на одну особу», що найбільш об'єктивно характеризує соціальний розвиток регіонів серед інших показників.

Таблиця 3.6

Характеристики багатофакторної регресійної моделі залежності соціального розвитку від факторів економічного зростання

Показник	Стандартизовані коефіцієнти (β_j)	Коефіцієнти (b_j)	t статистика
1	2	3	4
Константа		-28055,76	-11,37
Частка сфери послуг у ВДВ економіки	0,7328	492,34	13,97
Фахівці вищої кваліфікації	0,4633	114,74	4,75
Чисельність економічно активного населення	-0,4419	-8,56	-10,83
Кількість студентів вищих навчальних закладів	-0,4281	-11,22	-5,60
Частка промисловості у ВДВ економіки	0,4111	229,93	7,55
Вартість основних засобів	0,3861	0,02	7,79
Капітальні інвестиції	0,3088	0,80	6,59
Частка міського населення у загальній чисельності	0,2697	144,62	4,61
Витрати на НДР	-0,2291	-3097,17	-7,23
Експорт товарів	0,2287	2,39	5,57
Прямі іноземні інвестиції	-0,2169	-1,55	-3,96
Земельні ресурси	0,1974	1022,32	6,80

1	2	3	4
Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям	0,1330	15,32	4,05
Лісові ресурси	0,0887	239,84	3,15
Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю	0,0665	80,38	3,25

Коефіцієнт детермінації, побудованої багатофакторної регресійної моделі ($R^2=0,90252$), що характеризує частку варіації залежної змінної, яка пояснена за допомогою даного рівняння, має досить високе значення. За значенням F-критерію оціненого рівняння лінійної регресійної багатофакторної залежності визначено його статистичну значущість: розраховане значення F-критерію ($F_{роз}=190,64$) значно перевищує його критичне значення ($F_{крит}=15,309$). Всі коефіцієнти рівняння багатофакторної лінійної регресійної за значенням *t*-критерію мають високу статистичну значущість.

Виходячи з аналізу абсолютних величин β -коефіцієнтів багатофакторної лінійної регресії (табл. 3.6) можна стверджувати, що соціальний розвиток населення регіонів України в найбільшій мірі залежить від наступних факторів економічного зростання: «Частка сфери послуг у ВДВ економіки», «Фахівці вищої кваліфікації», «Частка промисловості у ВДВ економіки», «Вартість основних засобів», «Капітальні інвестиції» та «Частка міського населення у загальній чисельності».

Негативний вплив на соціальний розвиток регіонів України здійснюють наступні фактори економічного зростання: «Чисельність економічно активного населення», «Кількість студентів вищих навчальних закладів», «Витрати на НДР» та «Прямі іноземні інвестиції», що пояснюється загальним скороченням чисельності населення регіонів країни, зниженням фінансування НДР та зниженням частки іноземних інвестицій у більшості регіонів країни.

Отже, на соціально-економічний розвиток регіонів суттєвий вплив здійснюють такі фактори економічного зростання в структурному розрізі:

земельні та лісові ресурси (фактори природно-ресурсного потенціалу природничих факторів); чисельність економічно активного населення та кількість студентів вищих навчальних закладів (фактори людського капіталу базових набутих факторів), вартість основних засобів (фактор інфраструктури базових набутих факторів); фахівці вищої кваліфікації, витрати на НДР та частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю (фактори інновацій поточних факторів самофінансування та саморозвитку); капітальні інвестиції (фактори інвестицій поточних факторів самофінансування та саморозвитку); експорт товарів (фактори експорту поточних факторів самофінансування та саморозвитку); частка сфери послуг у ВДВ економіки та частка промисловості у ВДВ економіки (фактори прогресивності структури економіки факторів самофінансування та саморозвитку).

Висновки до розділу 3

1. Доведено, що основними сферами економічного розвитку є приватні та громадські підприємства, розвиток громади та регіональний економічний розвиток, а до факторів, які йому сприяють, належать: можливість доступу до капіталів та ринків; географія та агломерація; людський капітал; інфраструктура; урядова політика та регулювання; органи управління та інститути а також середовище авторизації.

2. Запропоновано структурно-логічну схему оцінки факторів економічного зростання регіонів, яка передбачає урахування наступних груп факторів: природничі (масштабність та конфігурація території, природно-ресурсний потенціал); базові набуті (людський потенціал, інфраструктура, агломераційність); змінні фактори саморозвитку і самофінансування (інвестиції, науково-технічні та інноваційні, експорт, прогресивність структури економіки).

3. Обґрунтовано систему часткових показників з оцінки факторів економічного зростання регіонів, яка характеризує визначені природничі, базові набуті та змінні фактори саморозвитку і самофінансування й покладена в основу розрахунку інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України.

4. Визначено, що серед усіх регіонів України у м. Києві було зафіксовано найвище значення інтегрального показника факторів економічного зростання (0,720). Друге та третє місця займали Донецький та Дніпропетровський регіони зі значеннями інтегрального показника 0,568 та 0,537. Четверте місце займала Харківська область (0,374). Аутсайдерами за інтегральним показником факторів економічного зростання в досліджуваному періоді були Волинський, Рівненський, Черкаський, Чернівецький та Херсонський регіони.

5. Запропоновано методичний підхід до оцінки впливу факторів

економічного зростання регіонів на їх соціально-економічний розвиток, особливістю якого є реалізація таких взаємопов'язаних етапів, як оцінка соціального та економічного розвитку регіонів України; визначення зв'язку між інтегральним показником факторів економічного зростання та показниками соціально-економічного розвитку; оцінка сили впливу часткових показників факторів економічного зростання на економічний та соціальний розвиток регіонів України; ідентифікація факторів, що здійснюють позитивний та негативний вплив на економічний та соціальний розвиток регіонів України.

5. Доведено, що в досліджуваному періоді негативний вплив на соціальний розвиток усіх регіонів України здійснювало скорочення таких факторів, як чисельність економічно активного населення; кількість студентів вищих навчальних закладів; витрати на НДР та прямі іноземні інвестиції.

Негативний вплив на економічний розвиток усіх регіонів України здійснювало скорочення такого фактору (окрім зазначених вище), як частка переробної промисловості у валовій доданій вартості економіки, що пояснюється структурними змінами в економіці країни.

Елементи наукової новизни опубліковані в роботах [ ].

РОЗДІЛ 4

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЙНИХ
ВІДНОСИН МІЖ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ

4.1. Теоретичні підходи до визначення центр-периферійних відносин між регіонами країни

Складний та багатогранний процес управління розвитком регіонів країни реалізується у таких ключових сферах:

- соціальний розвиток, що втілюється у підвищенні рівня та якості життя населення, розвитку засад громадянського суспільства;

- економічний розвиток, відображений в удосконаленні структури економіки у відповідності до глобалізаційних та інтеграційних вимог, активізації інвестиційно-інноваційної діяльності, налагодженні ефективних міжрегіональних економічних зв'язків;

- просторовий розвиток, який проявляється в удосконаленні просторової організації соціально-економічної системи регіону.

Тому наукове забезпечення управління регіональним розвитком передбачає використання теоретико-практичного інструментарію теорій просторового розвитку, у першу чергу теорії «центр-периферія».

Теорія «центр-периферія», в найбільш загальному тлумаченні, представляє ідею структуризації території регіону за рівнями їх економічного розвитку та здатністю генерувати та відтворювати соціально-економічний потенціал.

Перші спроби дослідження закономірностей просторового розвитку регіонів та ідентифікації різних типів територій були здійснені ще у перший половині ХХ ст. Тоді стало зрозумілим, що в рамках однієї країни в цілому, а також її окремих регіонів, існують території, які відрізняються між собою за

рівнями соціально-економічного розвитку. Їх функціонування, що відображається не тільки в зміні досягнутих рівнів розвитку, але й у конвергентно-дивергентних процесах соціально-економічної диференціації, значною мірою впливає на стан та тенденції розвитку регіональної економічної системи в цілому (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Структуризація соціально-економічного простору регіону в рамках теорії «центр-периферія»

В роботах Х. Маккіндера [233] закладено основи для моделювання соціально-економічного розвитку країн та їх регіонів на основі виділення центральних та периферійних територій. Ним було запропоноване поняття «heartland» - центральна земля, яке можна вважати першою спробою визначення особливостей центру як території, де концентруються глобальні економічні та політичні процеси. Крім того, в рамках даної теорії були виділені такі типи територій: «осьовий регіон», «країни зовнішнього півмісяця», «зони внутрішнього океану», які можна вважати прототипами

напівпериферії та периферії в геополітичному вимірі.

Фундаментальним підґрунтям для формування теорії «центр-периферія» у класичному вигляді стала теорія світ-системного аналізу І. Валлерстайна. Дана теорія є продовженням фундаментальних пошуків закономірностей розвитку країн та їх регіонів у часі та просторі.

Концепція світ-системного аналізу базується на таких принципах.

1. Історизм – для пошуку причин та наслідків змін суспільно-територіальних моделей та структур.

2. Критицизм – для поглибленого розвитку та удосконалення класичних та неокласичних теорій та концепцій.

3. Комплексний та системний підхід – для аналізу динаміки та спрямованості розвитку країн світу та обґрунтування світ-системної парадигми, що передбачає дослідження світу як цілісної просторової системи, яка містить території різних типів.

В тлумачному словнику [378] наведено декілька підходів до проведення світ-системного аналізу, оформлені у вигляді наукових концепцій (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Концепції дослідження закономірностей формування різних типів територій в рамках світ-системного аналізу, узагальнено і доповнено за

[378]

Автор концепції	Головні ідеї	Неосвітлені аспекти
1	2	3
Ф. Бродель [239]	Розроблено базові засади світ-системного аналізу; обґрунтовано структуру світової економічної системи у вигляді центру, який змінює своє місцеположення у часі; другорядних суспільств та периферії.	Відсутній ґрунтовний аналіз чинників, які визначають належність територій до певного типу у світ-системі; не розглянуто закономірності подальшого розвитку центрів та периферійних територій.

1	2	3
І. Валлерстайн [240, 241]	Визначено еволюційні етапи зародження та становлення сучасної світ-системи; визначено три типи світ-систем: мінісистеми, світ-економіки; світ-імперії; визначено характерні риси кожного типу з урахуванням структури та тенденцій розвитку їх економік. Запропоновано поняття напівпериферії та визначено її особливості.	Дослідження охоплюють тільки макро-рівень, не визначені закономірності формування різних типів територій в межах окремої країни та регіону.
А. Г. Франк [379]	Критика поняття світ-система як неспроможного відобразити розмаїття існуючих у певний проміжок часу національних світ-економік. Досліджено еволюцію становлення сучасної економічної системи, зокрема міграцію центру з Європи до США, а потім – до Китаю.	Недостатньо уваги приділено регіональним аспектам структуризації соціально-економічного простору.

Таким чином, кожна з розглянутих концепцій, сформованих в рамках загальної теорії світ-системного аналізу, не приділяє достатньо уваги проблемам регіонального розвитку та визначення територіальної структури регіонів з точки зору виділення центрів та периферійних територій, вивчення закономірностей їх утворення та функціонування.

Класичного оформлення теорія «центр-периферія» набула в роботі Дж. Фрідмана [117, 244], де було обґрунтовано перехід від розгляду глобальних геополітичних процесів структуризації країн в рамках світ-системи до регіонального рівня.

В теорії «центр-периферія» Дж. Фрідмана зроблено акцент на характер та причини виникнення диспропорцій соціально-економічного розвитку окремих територій регіону. Було визначено поняття «центру» (ядра) та периферії, а також досліджено зв'язки між ними (рис. 4.2).

Отже, запропонована Дж. Фрідманом структура моделі «центр

периферія» містить три рівні, кожний з яких відповідає наступним характеристикам:

- центр (ядро) – територія, де сконцентровано потужний економічний потенціал, що забезпечує здатність розробляти та впроваджувати нововведення, надавати імпульс до розвитку внутрішньої периферії;

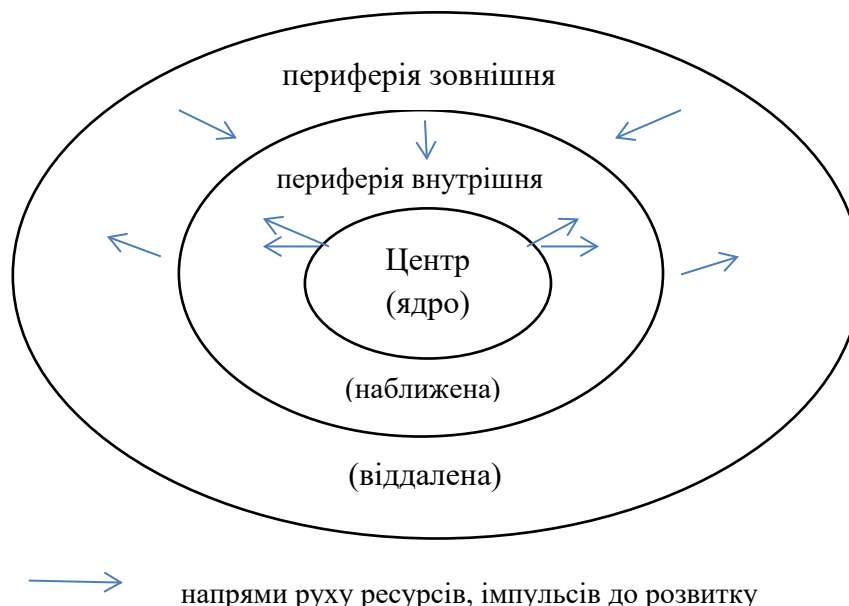

Рис. 4.2. Структура моделі «центр-периферія» за Дж. Фрідманом, розроблено на основі [117, 244]

- внутрішня периферія – територія, здатна приймати від центру імпульси до розвитку та створювати на їх основі власні конкурентні переваги;

- віддалена периферія – здатна отримувати від центру лише незначну частину імпульсів, як правило через тривалий проміжок часу у вигляді частини інновацій, що вже втратили свою новизну для центру та внутрішньої периферії.

Особливої уваги в теорії «центр-периферія» Дж. Фрідмана заслуговує аналіз зв'язків, які виникають в процесі функціонуванні територій різних типів. Так в центрі зосереджено інноваційний потенціал, який реалізується у вироблених інноваціях, що за допомогою комунікаційних зв'язків

розповсюджуються з центру до внутрішньої периферії. Інноваційні потоки супроводжуються інформаційними, товарними та грошовими. З внутрішньої та зовнішньої периферії поступають до центру в першу чергу трудові ресурси. Тому центри зазвичай характеризуються високим рівнем урбанізації.

Близька до теорії «центр-периферія» теорія центральних місць В. Крісталлера, згідно з якою просторова модель регіону має ієрархічну структуру у вигляді правильного багатокутника, при цьому навколо центрального місця групується кілька поселень. В. Крісталлером запропонована така класифікація різновидів просторової структури регіону, в залежності від типу центрального місця (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Види просторової організації регіону за В. Крісталлером,
узагальнено за [380]**

Тип центрального місця	Характеристика	Модель просторової організації регіону
1	2	3
Орієнтоване на збут	Центральне місце спеціалізується на виробництві товарів, які споживаються не тільки в ньому, але й у підлеглих місцях. Для оптимізації розповсюдження товарів, відстань між місцями має бути мінімальною.	Симетрична гніздова ієрархія.
Орієнтоване на транспорт	Центральне місце орієнтоване на створення ефективної транспортної мережі, тоді найбільше число важливих місць має бути розташоване на одній трасі, що забезпечить мінімізацію транспортних витрат.	Ієрархія на прямій.

1	2	3
Орієнтоване на адміністрування	Центральне місце виконує адміністративні функції, для забезпечення посиленого контролю воно має бути зв'язане з усіма підлеглими місцями.	Зв'язок центрального місця з підлеглими у вигляді сот.

Отже, головна ідея теорії центральних місць полягає в пошуку оптимальної просторової моделі регіону, що дозволить знизити витрати на функціонування його економіки. В даній теорії використовуються поняття, близькі до термінологічного апарату теорії «центр-периферія»: центральні місця, що відповідають поняттю «центр» та підлеглі місця (поселення), що відповідають периферії. Практична цінність теорії полягає в спробах обґрунтувати раціональну структуру економіки для територій різних типів шляхом визначення переліку товарів та послуг для виробництва у центральному та підлеглих місцях.

До недоліків теорії В. Крісталлера можна віднести її слабкий зв'язок із практикою, певну ідеальність, оскільки вона вимагає правильного геометричного структурування регіонального простору. Крім того, теорія орієнтована на мінімізацію витрат й раціональність, але не беруться до уваги соціальні, історичні, політичні фактори впливу на формування просторової організації регіону.

Тісно пов'язана з теорією «центр-периферія» теорія дифузії інновацій. Її базові постулати були закладені в роботах Г. Хегерстранда. Під дифузією розумівся процес розповсюдження нововведень, в першу чергу економічних, від центру до периферійних територій. В роботі О. Грицяя, Г. Іоффе та А. Трейвіша [32] досліджено механізм утворення центрів як осередків інноваційної діяльності. Для того, щоб стати центром, територія повинна мати здатність концентрувати високотехнологічні виробництва, дослідницьку інфраструктуру, освічені кадри, розвинену банківська систему,

яка забезпечить до фінансування інноваційної діяльності, тощо.

Інноваційна діяльність відбувається в центрі постійно і стає підґрунтям для прискорення його соціально-економічного розвитку. По мірі розвитку центру відбуваються зрушення в структурі його економіки, внаслідок чого низько інноваційні, застарілі виробництва виносяться до периферійних районів. Одночасно периферія споживає інновації, створені у центрі, зазвичай и вигляді кінцевих продуктів. Процес дифузії інновацій супроводжується поглибленням соціально-економічної диференціації між центром та периферією.

Спираючись на праці Т. Хегерстранда, Р. Туровський виділяє такі типи дифузії інновацій [381]:

1. Пряма (механічна) дифузія. Реалізується у вигляді прямого перенесення інновації з центру до внутрішньої та відділеної периферії. При цьому інновація може зазнавати незначних, несуттєвих змін. Периферійні території виступають простими споживачами інновації.

2. Опосередкована (стимулююча) дифузія. Відбувається шляхом трансформації інновації у периферійних територіях, що стимулює їх власний інноваційний потенціал.

Крім того, можна виділити різні рівні охоплення території інновацією [381]:

- суцільне охоплення, за якого інновація поширюється від центру й потрапляє до всіх периферійних територій;

- каскадне охоплення, дифузія інновацій відбувається від центра до центрів другого порядку, а периферійні територія залишаються неохопленими;

- негативне охоплення, коли інновація не сприймається периферійними територіями, оскільки дуже суперечить їх ментальності.

Теорія дифузії інновацій визначає перелік факторів, що сприяють становленню території як центру регіональної системи:

- здатність до інноваційного розвитку;

- доступ до фінансових, кадрових, технологічних та ін. видів ресурсів;
- диверсифікована структура суспільства, яка визначається потребами інноваційних виробництв.

Слід відзначити, що нерівномірність соціально-економічного розвитку центру та периферії в моделі дифузії інновацій призводить до значного погіршення якості життя населення у периферійних районах, що стимулює міграцію населення до центру. Такі процеси можуть супроводжуватися навіть депопуляцією та відмиранням невеликих сільських поселень, віддалених від центру.

Таким чином, теорія дифузії інновацій спрямована на вирішення важливої проблеми виявлення закономірностей процесу формування та розповсюдження інновацій та пов'язаної з ним структуризації регіонального простору.

Проведений аналіз теорій та концепцій, що досліджують різні аспекти просторового розвитку регіонів, дозволяє визначити місце теорії центр-периферія в системі наукового пізнання (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Місце теорії «центр-периферія» в системі наукового пізнання просторового розвитку регіонів

Отже, теорія «центр-периферія» в її класичному вигляді, представленому в роботі Дж. Фрідмана [244], акумулює здобутки геополітичної школи та світ-системного аналізу, які уперше представили структурування просторового розвитку країн світу на основі виділення територій з різними рівнями соціально-економічного розвитку. Регіональні аспекти формування центрів та периферійних районів відображені в теоріях центральних місць В. Крісталлера та дифузії інновацій Т. Хегерстранда, О. Гриця та ін.

Розвиток теорії «центр-периферія» стимулював появу суміжних теорій, з яких представляє інтерес теорія залежного розвитку, яка вивчає процес утворення та функціонування територій зі значною економічною та політичною відсталістю [382]. Дана теорія оформилася у 50-х рр. ХХ ст. як критика неоліберальних економічних поглядів. Згідно з нею, слаборозвинені території мають специфічні властивості, що не дають їм займати центральні місця у світовій економічній системі. Факторами, що гальмують розвиток територій є [382]:

- відтік робочої сили та природних ресурсів до територій з вищим рівнем розвитком – центрів економічної системи;
- навмисне стримування дифузії інновацій з боку розвинених територій, що закріплює відсталість периферії;
- стримування інноваційного потенціалу та здатності до саморозвитку слабких територій за рахунок монополізації ринків, економічних санкцій та ін.

Таким чином, теорія залежності концентрує увагу на негативних аспектах функціонування слаборозвинених (умовно - периферійних) територій, зокрема С. Амін визначає такі риси [383]:

- порушення раціональної структури економіки, деградація сільського господарства, недостатній розвиток малого підприємництва;
- підвищення залежності територій від імпорту, орієнтація економіки на експорт товарів з низькою доданою вартістю;

- проведення індустріалізації на периферії за рахунок низької оплати праці, погіршення рівня та якості життя населення;
- формування тіньового сектору економіки та прихованого безробіття;
- дефіцит платіжного балансу, реекспорт прибутку в іноземні активи;
- нестабільність соціальної та політичної системи.

Отже, теорія залежності, розроблена для макроекономічної сфери, оперує базовими категоріями теорії «центр-периферія», а її напрацювання можуть бути адаптовані до потреб управління просторовим розвитком регіонів країни.

В рамках теорії «центр-периферія» виділено декілька моделей формування регіонального простору. Так в роботі [384] виділено такі різновиди моделей «центр-периферія» з точки зору характеристик центрів та наявності центрів другого порядку - біцентрів (рис. 4.4).

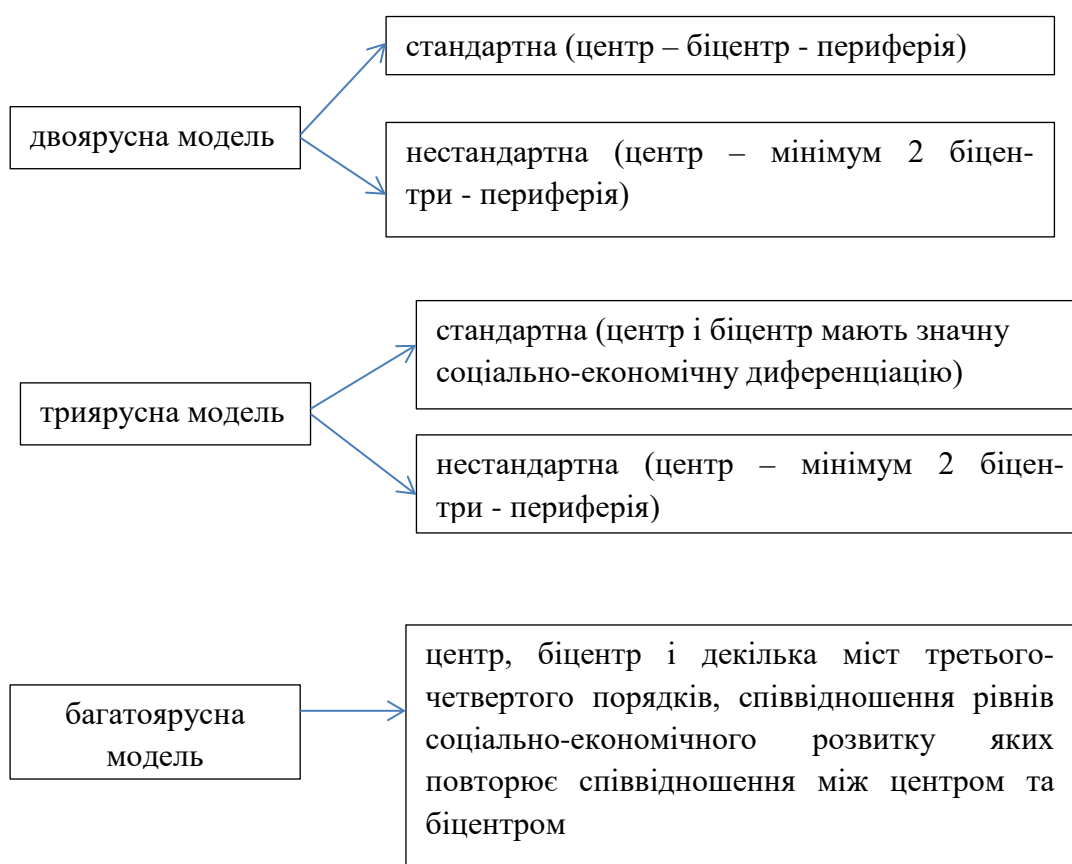

Рис. 4.4. Різновиди моделі «центр-периферія», узагальнено за [384]

Як видно з рис. 4.4, у різних варіантах моделі «центр-периферія» може бути виділено від одного до трьох-чотирьох центрів (біцентрів), які значно випереджають периферію та мають інноваційну спрямованість економіки. В свою чергу, периферійні території можуть бути або однорідні, або диференційовані за рівнями соціально-економічного розвитку.

По мірі розвитку теорії «центр-периферія», збагачувалося її концептуальне підґрунтя. Так, в роботі А. Макаричева [385], було проведено аналіз застосування принципу визначення протиставлення, опозиції між бінарними структурами Ж. Дерріда [386]. В рамках даного підходу було визначено такі особливі характеристики центру:

- цивілізованість;
- стабільність;
- упорядкованість;
- складність;
- самодостатність;
- динамізм.

Характеристики периферії протилежні:

- незбалансованість;
- архаїчність, дефіцит ресурсів для саморозвитку;
- відсутність складності;
- інертність.

Впровадження філософського підходу опозиції між бінарними структурами дозволило чітко розмежувати типи територій в рамках системи «центр-периферія», надавши їм жорстких протилежних характеристик. Це сприяло кристалізації понять «центр», «периферія», «напівпериферія», але в жорстких дефініціях властивостей територій містився ряд недоліків.

1. Жорстке визначення периферії як відсталого території, що, за тлумаченням В. Каганського «... до саморозвитку не здатна, це несамостійна та несамодостатня зона» [387, с. 43] суперечить принципам державної регіональної політики, спрямованим на забезпечення самодостатнього

розвитку будь-яких територій країни.

2. Не береться до уваги існування напівпериферійних територій, які мають деякі ознаки як центру, так і периферії й у певній мірі можуть виступати осередками економічного зростання.

А. Макаричев виділяє такі варіанти реалізації принципу бінарної опозиції в моделі «центр-периферія» [385, с. 23]:

- центральність периферійних суб'єктів – у деяких випадках території, що географічно розташовані віддалено від центру, починають впроваджувати моделі інтенсивного інноваційного розвитку та значною мірою наближуються до центру за показниками соціально-економічного розвитку; перенесення центру відбувається внаслідок посилення периферії;

- прикордонна центральність – перенесення центру до територій, що межують з регіонами інших країн і зазнають від них значного стимулюючого впливу;

- маргіналізація центру – поступове уповільнення темпів соціально-економічного розвитку центру, втрата ним значної частини своїх функцій, згодом центр може бути перенесено до інших територій. Перенесення центру відбувається внаслідок його ослаблення, периферія при цьому також може бути слабкою.

Розвиток теорії «центр-периферія» та збагачення її надбаннями інших наук сприяло поглибленню розуміння сутності базових понять теорії. Так впровадження філософського принципу тотожності форми та змісту дозволяє визначити такі характеристики центру: інноваційність, універсальна репрезентативність, здатність до структуризації простору на основі власних особливостей. Характеристиками периферії можна вважати: обмеженість, консервативність, орієнтація на власні ресурси та моделі розвитку, прикордонність, що робить периферію сприйнятливою для соціокультурного впливу інших держав, здатність до альтернативної центральності.

Виходячи з наведених характеристик, в даній роботі можна погодитися з представленими І. Пилипенко характеристиками понять «центр»,

«напівпериферії», «периферія» (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Основні динамічні і структурні характеристики центрів,
напівпериферії та периферії [388]**

Характеристика	Центр	Напівпериферія	Периферія
1	2	3	4
Динаміка розвитку	Невисокі але стійкі темпи розвитку	Динамічний але нестійкий розвиток	Нестійкий розвиток при його низькому початковому рівні
Економічна структура	Висока й зростаюча частка невиробничої сфери. Концентрація функцій прийняття рішень і науково-дослідних розробок (генерація науково-технічного прогресу). Структурна перебудова й «вимивання» старих галузей	Висока частка зайнятих у промисловості. Концентрація виконавчих функцій, пов'язаних з науково-технічним прогресом при сильній залежності від центру. Розвиток сучасних галузей з готовою технологією (формування «безголової» економіки)	Підвищена частка зайнятих у традиційних галузях первинного сектору й сфери послуг. Участь у територіальному поділу праці через галузі, що не визначають науково-технічний прогрес. Слабка внутрішня інтеграція і обмеженість участі в різних формах поділу праці
Соціальна структура	Бюрократизація структури робочих місць (зростання невиробничих підрозділів у всіх сферах). Поляризація соціальної структури населення. Орієнтація населення на підвищення свого статусу	Перевага робітників з традиційними навичками індустріальної праці. Відносно гомогенний соціальний склад населення. Орієнтація на підвищення заробітків при посиленні соціальної нерівності	Перевага працівників з традиційними навичками аграрної праці. Гомогенний або різко контрастний склад населення. Орієнтація на збереження традиційних життєвих цінностей, їх конфлікт з новими вимогами
Територіальна структура	Урбанізований район, що має тенденції до розширення. Висока територіальна концентрація населення і господарства. Моно	Активна урбанізація поліцентричного або агломераційного характеру. Висока або середня територіальна концентрація	Прискорена поляризація території, варіанти: - збереження традиційних соціально-економічних укладів;

1	2	3	4
	центризм і концентричність (поліцентрична структура як виключення).		- деградація поза полюсами росту; - опосередковане освоєння нових районів
Загальна орієнтація	Посилене значення креативних та інноваційних функцій. Орієнтація на розвиток з максимальним ресурсозбереженнями	Періодичне посилення інноваційних або консервативних функцій при сталості адаптивних механізмів. Орієнтація на зростання по можливості з розвитком і збереженням ресурсів	Збереження консервативності, часткове впровадження адаптивних функцій. Орієнтація на зростання і максимальне використання ресурсів

Наведені в табл. 4.3 характеристики дозволяють визначити динаміку, масштаб, спрямованість та структуру моделі «центр-периферія», тому можна погодитися з наведеними в роботі [388] тлумаченнями сутності понять «центр» та «периферія».

Центр – це частина регіону, яка має функціональні зв'язки зі своєю базою розвитку (перш за все периферією) і, на відміну від інших частин регіону, виділяється суспільною атрактивністю, високою концентрацією суспільних процесів і явищ, які постійно ускладнюються [388].

Периферія - частина регіону, в межах якої швидкість суспільно-географічних процесів мінімальна або їх вектор не співпадає з вектором розвитку ядер суспільного життя, до яких відносяться перш за все великі та середні міста [388].

Проведений аналіз робіт [377-388] дозволяє визначити сутність понять «напівпериферія» та «біцентри» таким чином.

Напівпериферії - це частина регіону, яка має тісні суспільно-економічні зв'язки із центром та, зазвичай, володіє потужним виробничим потенціалом, її інноваційний розвиток підпорядкований центру. За умов ефективної державної політики регіонального розвитку в напівпериферійних територіях

можуть утворюватися центри другого порядку.

Біцентри – центри n -го (зазвичай другого або третього) порядку, які менші за центр, але виконують частину його функцій і виступають локомотивами соціально-економічного розвитку для напівпериферійних та периферійних районів.

Понятійна система теорії «центр-периферія» видається більш складною, ніж представлена у роботі [388]. Так на рис. 4.5 наведено її склад, обґрунтований з використанням таких наукових підходів та методів:

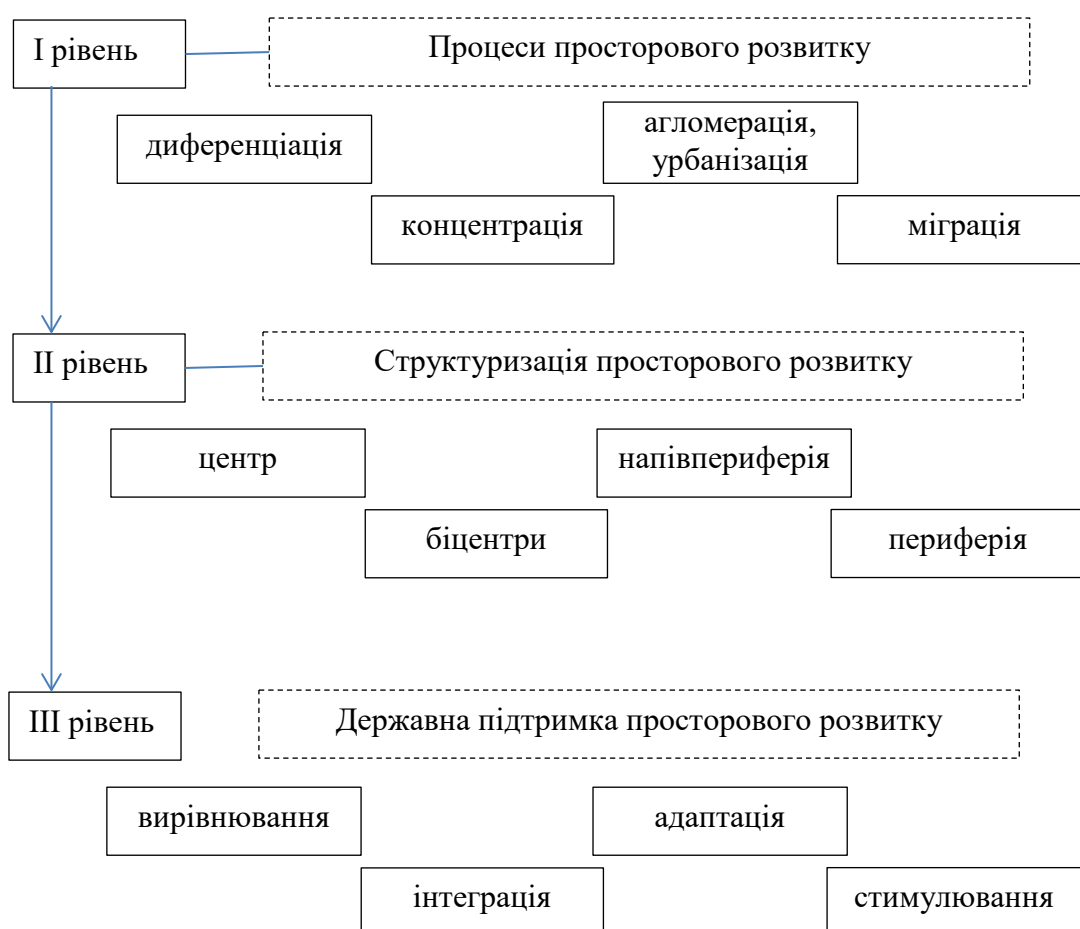

Рис. 4.5. Понятійна система теорії «центр-периферія»

- системного аналізу – для визначення складових елементів системи, які одночасно виступають характеристиками різних аспектів моделі «центр-периферія»;

- структурного аналізу – для визначення трьох базових рівнів системи та встановлення зв'язків між ними;

- стратегічного та структурно-функціонального аналізу – для формування переліку понять (характеристик) моделі «центр-периферія» на кожному рівні системи.

Таким чином, представлена на рис. 5 система понять теорії «центр-периферія» дозволяє надати характеристику не тільки її структури, чим обмежується більшість наукових розробок, але й ввести характеристику процесів просторового розвитку, які формують саму структуру моделі. Так, за рахунок соціально-економічної диференціації розвитку територій, концентрації інноваційних та традиційних виробництв у певних територіях, міграції населення та утворення великих міських агломерацій, формуються центри, біцентри, напівпериферійні та периферійні території кожного регіону країни.

Актуальним є також дослідження процесів державної підтримки просторового розвитку регіону в рамках моделі «центр-периферія», які характеризуються такими поняттями, як вирівнювання соціально-економічного розвитку з метою підвищення рівня життя населення периферійних районів, інтеграція відсталих територій в інноваційну систему регіону; адаптація потенціалу та можливостей віддалених територій до вимог підвищення ефективності функціонування економіки регіону в цілому; стимулювання розвитку усіх елементів моделі «центр-периферія».

Проведений аналіз дозволяє визначити можливості застосування надбань теорії «центр-периферія» до вирішення проблем розвитку регіонів країни (табл. 4.4).

Імплементация інструментарію теорії «центр-периферія» в практику державної підтримки регіонального розвитку може здійснюватися на різних рівнях:

**Аналіз можливостей застосування теоретико-практичного
інструментарію теорії «центр периферія» для вирішення проблем
регіонального розвитку**

Проблеми регіонального розвитку	Можливості їх вирішення за допомогою теорії «центр-периферія»
1	2
Диференціація соціально-економічного розвитку регіонів всередині країни та районів всередині регіону.	Побудова просторово-економічної моделі кожного регіону країни з метою визначення центру, напівпериферійних та периферійних територій
Міграція населення та формування односпрямованих ресурсних потоків між територіями з різними рівнями соціально-економічного розвитку.	Удосконалення моделі просторового розвитку регіону, розробка та впровадження управлінських заходів з державної підтримки розвитку напівпериферійних територій.
Зростання навантаження на центр.	Обґрунтування доцільності створення центрів другого, третього порядків.
Порушення раціональної структури економіки регіону внаслідок надмірної концентрації у центрі.	Розробка та впровадження проектів зі стимулювання розвитку напівпериферійних та периферійних територій

- концептуальному – для формування концепції регіонального розвитку, де мають бути прописані напрями підтримки проблемних територій за рахунок удосконалення структури їх економіки, створення точок економічного зростання, які забезпечать підвищення зайнятості та добробуту населення;

- стратегічному – для розробки стратегії розвитку регіону з урахуванням існуючої моделі його просторового розвитку та напрямів її удосконалення;

- оперативному – для обґрунтування програм розвитку окремих районів регіону, а також проектів, спрямованих на стимулювання економічного зростання напівпериферійних та периферійних територій.

Однією з важливіших характеристик простору економіки є ієрархічність її об'єктів.

Вперше ця проблема була помічена географами та отримала свій розвиток у політичній географії і геополітиці, зокрема у теорії «центр-периферія». Найповніше даною теорією займалися англо-американська та німецька геополітичні школи.

Представниками англо-американської геополітичної школи є Х. Маккіндер (1861 – 1947 рр.), А. Мехен (1840 – 1914 рр.) і Н. Спайкмен (1893-1943 рр.).

Х. Маккіндер у доповіді «Географічна роль історії» (1904 р.) представив модель світу у вигляді трьох півконцентричних кругів: хартленду (осьовий ареал), римленд (внутрішній півмісяць) і верлдісленд (зовнішній півмісяць) [232, 234].

А. Мехен у роботі [234] виділив наступні шість факторів, які визначають морську міць (центральне положення) провідних країн світу: географічне положення; природні ресурси та клімат; протяжність території; чисельність населення; національний характер; державний лад.

Н. Спайкмен запропонував десять критеріїв, які визначають геополітичну могутність країни (центру): площа території; природа кордонів, чисельність населення, корисні копалини; економічний та технічний розвиток; фінансова могутність; етнічна однорідність; рівень соціальної інтеграції; політична стабільність, національний дух [235].

Представниками німецької геополітичної школи є: Ф. Ратцель (1844-1904 рр.), К. Хаусхофер (1869-1946 рр.), К. Шмидт (1888-1985 рр.).

К. Хаусхофер сформулював концепцію «панрегіонів», згідно з якою світ поділяється на три меридіональних понадрегіони: Пан-Америка (ядро), Євро-Африка (ядро Німеччина), Пан-Азія (ядро Японія) і периферію (Латинська Америка, Африка, Австралія) [236, 237].

Ф. Ратцель висунув ідею щодо визначальної ролі географічних факторів для розвитку суспільства. Крім того, автор сформулював сім основних законів просторового зростання країни [238].

Фундаментальним підґрунтям формування теорії «центр-периферія» стала теорія світсистемного аналізу, яка була розроблена Г. Франком, І. Валлерстайном, С. Аміном, Дж. Аррічі.

Попередник даної теорії Ф. Бродель описував взаємозалежність в суспільстві «світ-економіці» [239]. У неї, на думку автора, свій центр і периферія. Ф. Бродель виділяв: вузький центр; другорядні, однак досить розвинені області і величезні зовнішні околиці. Центр з'єднує найбільш передове і найбільш різноманітне. Напівпериферія має в своєму розпорядженні лише частину таких переваг. Периферія має рідкісне населення, архаїчна і експлуатується з боку центру і напівпериферії.

На думку О. Грицай, Г. Йоффе, А. Трейвиш для регіонів, які належать до центру, напівпериферій і периферій характерний цілий ряд динамічних і структурних характеристик (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Основні динамічні і структурні характеристики центру, напівпериферії та периферії [245]

Характеристика	Центр	Напівпериферія	Периферія
1	2	3	4
Динаміка розвитку	Невисокі але стійкі темпи розвитку	Динамічний але нестійкий розвиток	Нестійкий розвиток при його низькому початковому рівні
Економічна структура	Висока й зростаюча частка невиробничої сфери. Концентрація функцій	Висока частка зайнятих у промисловості. Концентрація виконавчих функцій, пов'язаних з науково-технічним прогресом	Підвищена частка зайнятих у традиційних галузях первинного сектору й сфери послуг. Участь у тери
	прийняття рішень і науково-дослідних розробок (генерація науково-технічного прогресу).	при сильній залежності від центру. Розвиток сучасних галузей з готовою технологією (формування «безголової» економіки)	торіальному поділу праці через галузі, що не визначають науково-технічний прогрес. Слабка внутрішня інтеграція і обмеженість участі в різних формах

1	2	3	4
	Структурна перебудова й «вимивання» старих галузей		поділу праці
Соціальна структура	Бюрократизація структури робочих місць (зростання невиробничих підрозділів у всіх сферах). Поляризація соціальної структури населення. Орієнтація населення на підвищення свого статусу	Перевага робітників з традиційними навичками індустріальної праці. Відносно гомогенний соціальний склад населення. Орієнтація на підвищення заробітків при посиленні соціальної нерівності	Перевага працівників з традиційними навичками аграрної праці. Гомогенний або різко контрастний склад населення. Орієнтація на збереження традиційних життєвих цінностей, їх конфлікт з новими вимогами
Загальна орієнтація	Посилене значення креативних та інноваційних функцій. Орієнтація на розвиток з максимальним ресурсозбереженнями	Періодичне посилення інноваційних або консервативних функцій при сталості адаптивних механізмів. Орієнтація на зростання по можливості з розвитком і збереженням ресурсів	Збереження консервативності, часткове впровадження адаптивних функцій. Орієнтація на зростання і максимальне використання ресурсів
Територіальна структура	Урбанізований район, що має тенденції до розширення. Висока територіальна	Активна урбанізація поліцентричного або агломераційного характеру. Висока або середня територіальна концентрація	Прискорена поляризація території, варіанти: - збереження традиційних соціально-еконо
	концентрація населення і господарства. Моноцентризм і концентричність (поліцентрична структура як виключення).		мічних укладів; - деградація поза полюсами росту; - опосередковане освоєння нових районів

Ці ж автори виділяють три основні ієрархічні типи регіонів: центральне, напівпериферійне і периферійне (табл. 4.6). Критеріями служать при цьому загальний рівень економічного розвитку, ступінь участі в територіальному розподілу праці і, що особливо важливо, відношення до інноваційного процесу. Кожний з цих макротипів, в свою чергу, включає декілька основних підтипів в залежності від історико-генетичних і сучасних особливостей їх функціональної структури.

К. Коломієць запропонував схему розподілу функцій в моделі «центр-периферія» (рис. 4.6).

Згідно неї функції в моделі «центр-периферія» розподіляються на: територіального утворення, центру та периферії.

О. Гладкий розподілив функції між центральним ядром, ближньою та дальньою периферією наступним чином (табл. 4.7).

Важливим аспектом в теорії «центр-периферія» виступає процес агломерації територій. Центральними темами у дослідженнях агломерацій виступають ефекти кластеризації (локалізації) і урбанізації. Ефект кластеризації призводить до локалізації підприємств у загальній сфері діяльності, а ефект урбанізації проявляється у концентрації на одній території організацій взагалі, безвідносно чи існує між ними тематична близькість.

Існує велика кількість емпіричних досліджень впливу агломераційних ефектів [250-253]. Так, Д. Шеффер та Л. Свейкаускас проаналізував велику кількість емпіричних робіт прийшли до висновку, що позитивно значні ефекти локалізації підтвердились у 47% випадків; як позитивно, так і від'ємно значимий вплив – у 10%; тільки від'ємно значимий вплив – у 24%; незначний – у 19% випадків (рис. 4.7).

Що стосується ефектів урбанізації, то позитивно значимий вплив останніх був у 45% випадків; як позитивно, так і від'ємно значимий вплив – у 10%; тільки від'ємний – у 7%; незначний – у 38% випадків (рис. 4.8).

Класифікація типів центральних, напівпериферійних і периферійних регіонів країни [245]

Центральні регіони	Напівпериферійні регіони	Периферійні регіони
<p>1. Багатофункціональні регіони столичного типу з провідною роллю четвертинного сектору і особливо специфічних столичних, тобто політико-ідеологічних і культурно-консолідуєчих, функцій. В них склалась диверсифікована структура промисловості з переважанням верхніх поверхів і галузей НГП. Райони столичного типу зазвичай мають чітко ієрархізовану просторову структуру і дуже високу щільність економічної діяльності</p> <p>2. Високоурбанізовані центральні райони з диверсифікованою структурою господарства і домінуванням галузей НПП, приближуючі в цьому відношенні до структури столичних районів, але з більш вираженою перевагою промислових функцій</p>	<p>1. Старопромислові райони зі змішаною, хоча і слабо диверсифікованою структурою економіки, із поєднанням традиційних галузей легкої і частково важкої промисловості</p> <p>2. Старопромислові райони з перевагою галузей важкої індустрії і слабо диверсифікованою економікою. Більшість з них в силу ненасиченості галузями останніх двох циклів розвитку економіки знаходяться в стані стагнації або кризи</p> <p>3. Райони та очаги індустріалізації, які виникли на базі традиційних регіональних (адміністративно-торгових) центрів або напівкустарних гнізд і кустів</p> <p>4. Райони порівняно нової індустріалізації з високими темпами росту виробництва і населення, переважно на базі 3-го і 4-го циклів</p> <p>5. Ареали, спеціалізовані на науково-рекреаційних функціях, у минулому або сільські, або дрібноміські, розташовані в курортних місцях або на периферії крупних центральних районів</p>	<p>1. Розвинуті аграрні з перевагою інтенсивного сільського господарства, який надає вагову частину продовольства у своїх країнах</p> <p>2. Інші аграрні з перевагою малотоварних господарств, екстенсивного землекористування при високій зайнятості у сільському господарстві і у відповідних сферах, а в ряді випадків і у базових галузях промисловості</p> <p>3. Райони тривалого ресурсного освоєння з осередками важкої промисловості, з населенням що склалося</p> <p>4. Райони нового ресурсного освоєння з низькою щільністю населення і окремими ареалами гірничодобувної і лісної промисловості, гідроенергетики</p>

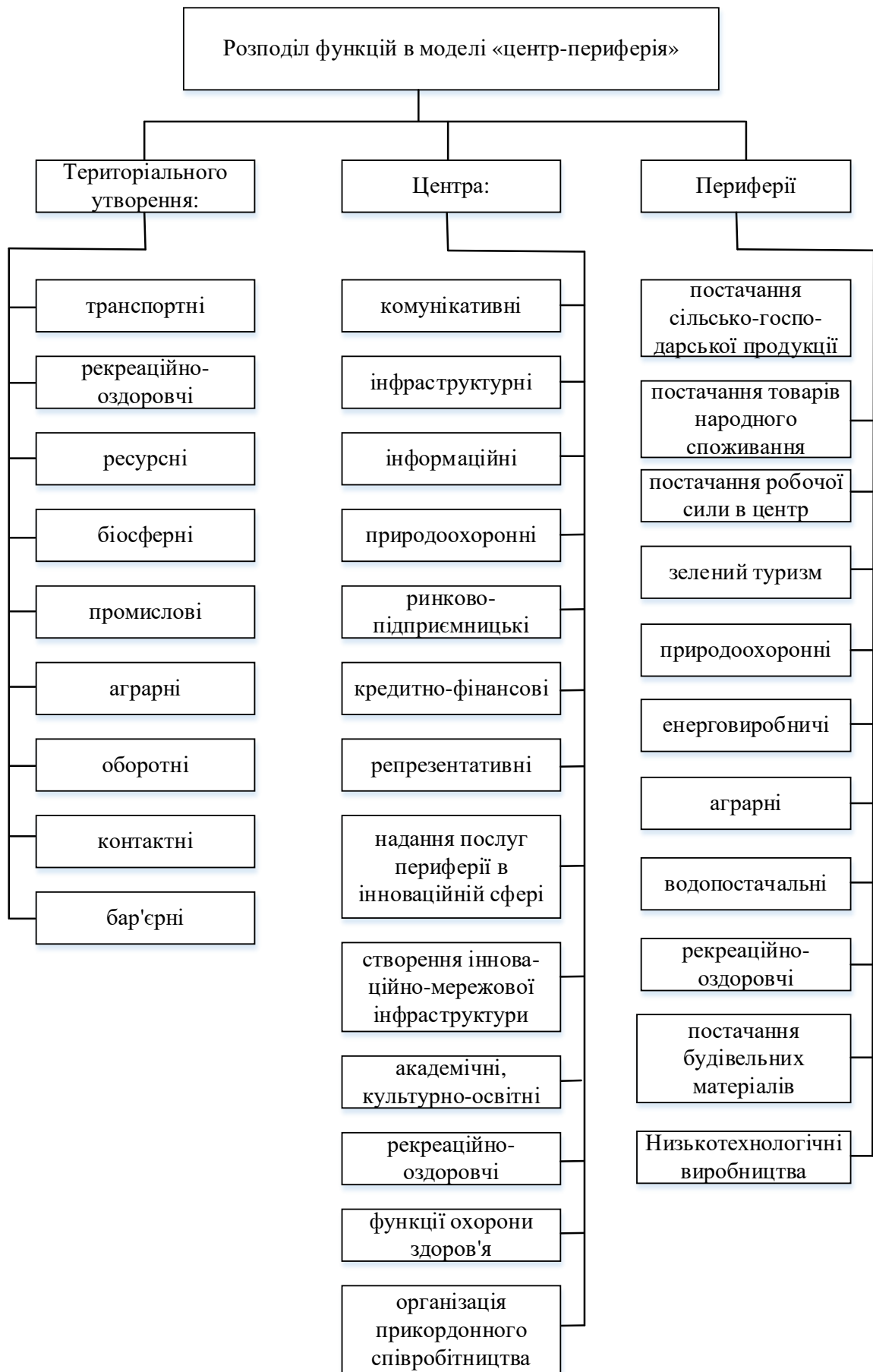

Рис. 4.6. Схема розподілення функцій в моделі «центр-периферія» [246]

Розподіл основних функцій центру і периферії регіону [247]

Центральне ядро	Ближньої периферії	Дальньої периферії
Ринково-підприємницькі	Прикладні науково-інноваційні	Аграрні низькотехнологічні
Кредитно-фінансові і банківські	Спеціалізовані освітні, культурні, розважальні	Природоохоронні, Утилізації і переробки відходів
Академічні науково-інноваційні	Сельбищного розвантаження ядра	
Культурно-освітні, інтелектуальні	Спортивні і рекреаційно-оздоровчі	
Комунально-побутові і сельбищні	Аграрні високотехнологічні модульні виробничі	
Міжнародні, репрезентативні	Енерговиробничі	
Інформаційні, комунікаційні	Інфраструктурні	
Модульні високотехнологічні	Природоохоронні	
Соціально-орієнтовані виробничі	Транспортного розвантаження ядра	
Інфраструктурні		

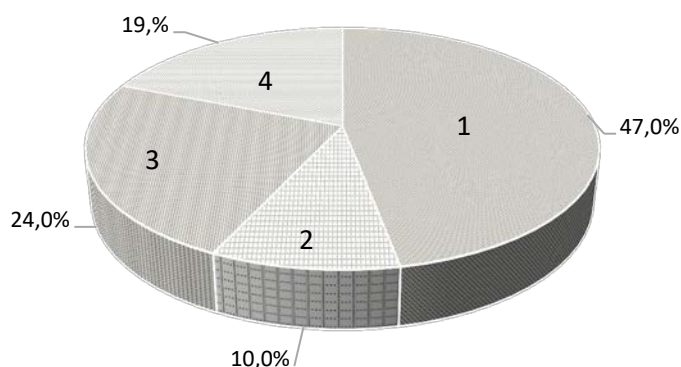

Рис. 4.7. Оцінка впливу ефектів локалізації [250]: 1 – позитивно значиме; 2 – як позитивно, так від’ємно значиме; 3 – від’ємно значиме; 4 – незначне

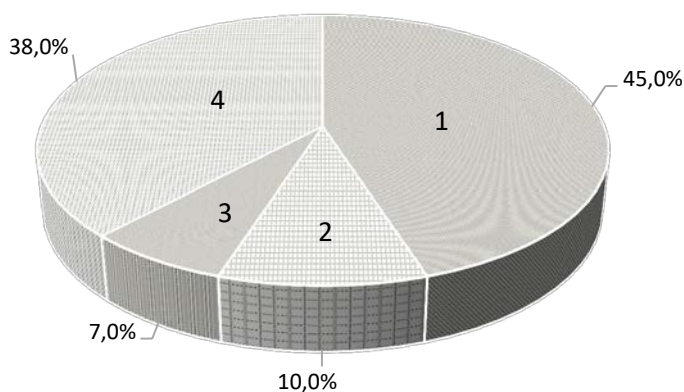

Рис. 4.8. Оцінка впливу ефектів урбанізації [250]: 1 – позитивно значиме; 2 – як позитивно, так від’ємно значиме; 3 – від’ємно значиме; 4 – незначне

Серед переваг, пов’язаних з урбанізацією найбільш актуальними є інноваційні, які пов’язані з перехресною дифузією інновацій.

Модель дифузії інновацій може використовуватися як методологічна основа для моделювання процесів розвитку територій в рамках системи «центр-периферія». Базовими постулатами теорії дифузії інновацій є наступні [245]:

1. Пряма (механічна) дифузія являє собою процес розповсюдження інновацій між територіями, зазвичай, шляхом переносу інновацій від більш до менш розвинених територій.

До цього типу належать наступні форми розповсюдження інноваційного продукту:

– суцільна дифузія – процес безперервного розповсюдження нововведення шляхом охоплення великих за масштабом територій;

– ієрархічна (каскадна) дифузія передбачає поступове розповсюдження нововведень від центру, таким чином, напівпериферійні і периферійні території деякий час залишаються неохопленими;

– дифузія через переміщення базується на міграції нововведення між центрами, при цьому попередній центр втрачає своє значення, оскільки інновація мігрує до нового центру, де продовжує свій розвиток.

2. Опосередкована (стимулююча) дифузія стимулює перетворення у місцевому середовищі шляхом адаптації усіх або частини інститутів під впливом нововведення. В першу чергу це стосується глобальних інновацій, або інновацій в системі управління територіальним розвитком.

Цей тип також має певні форми:

– трансформаційна дифузія, яка передбачає трансформацію інновації в місцевому середовищі шляхом трансформації під впливом місцевих факторів, отримання нових ознак та якостей. За цих умов місцеве середовище виступає в ролі вторинного інноваційного центру;

– синкретична дифузія – дана форма передбачає формування нововведення шляхом поєднання характеристик нововведення та місцевих особливостей;

– негативна дифузія формується у випадку негативної реакції місцевого середовища на нововведення. В цьому випадку нововведення не сприймається ні в якому виді, а замість цього посилюються ознаки місцевого середовища, які їй протистоять.

Таким чином, в рамках теорії дифузії інновацій описано механізм функціонування територіальних систем типу «центр-периферія» пов'язаний, як зазначають О. Гріцай, Г. Іоффе та А. Трейвіш [245], з постійними якісними перетвореннями соціально-економічних відносин в межах ядра, де паралельно із розвитком науково-технічного прогресу, виникають нові функції, концентруються новітні наукоємні види діяльності та виробництва, утворюються нові зв'язки. Все це забезпечує процес безперервної перебудови економічної системи, який супроводжується зростанням кваліфікаційного рівня ресурсів та зміною соціальної структури суспільства.

Постійна інноваційна діяльність створює умови для прискорення соціально-економічного розвитку всередині центру, адже в ньому є

максимальний доступ до інформації та капіталу, в результаті центр стає осередком науково-технічного прогресу. В центрі виникають наукомісткі галузі, відбуваються зрушення в кваліфікаційному та соціальному складі населення. Центр витісняє на периферію галузі, що не відповідають статусу ядра і це закріплює залежність периферії від центру, при цьому центр споживає ресурси, що надходять від периферійних районів. Внаслідок цих процесів соціально-економічна диференціація між центром та периферією поглиблюється. Однак, впродовж тривалих періодів часу розвиток центру співпадає з прогресом на периферії. Для більш коротких часових відрізків характерно наростання міжрайонних контрастів [245].

Пріоритет у вивченні процесів дифузії нововведень належить Т. Хагерстранду, який у 1952-1957 рр. в своїх наукових працях [251] заклав типізацію процесів дифузії нововведень (ПДН), хвилеву їх природу та стадійність, розробив методику імітаційного моделювання.

На думку Т. Хагерстранда сутність дифузії нововведень (ДН) полягає в тому, що згідно закону максимальної просторової експансії, нововведення, яке виникло в будь-якій точці простору, прагне до його максимального заповнення.

Автор за типами класифікує дифузії нововведень на заміщення та суміщення (рис. 4.9).

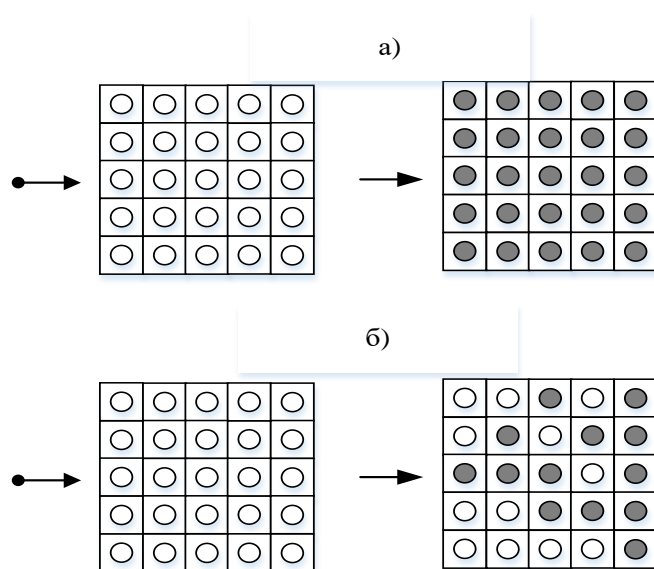

Рис. 4.9. Типи дифузії нововведень: а) заміщення; б) суміщення

Т. Хагерстранд відмічає, що реалізація дифузії заміщення та суміщення здійснюється двома способами – розширенням і переміщенням (рис. 4.10).

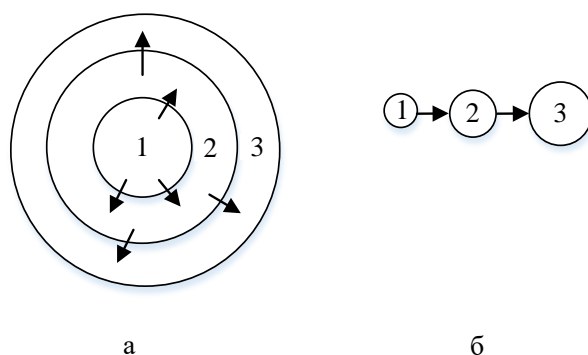

Рис. 4.10. Способи реалізації дифузії нововведень: а) розширення; б) переміщення

Перший спосіб передбачає існування генератора новацій, який спроможний виробити кількість новацій, необхідних для заповнення усього простору експансії. У цьому випадку, новація, виникнув у якій-небудь точці простору, рівномірно розширюється по усім напрямкам, витісняючи або співіснуючи зі старими елементами. При другому способі або відсутній генератор новацій, або зустрічає сильну протидію з боку елементів і тому може лише переміщуватися у просторі, тимчасово витісняючи або співіснуючи зі старими елементами.

У свою чергу розширення здійснюється по існуючим або створюваним каналам комунікацій або при безпосередньому контакті (від новаційного до старого елемента), або каскадним способом (від генератора новацій до другого, третього і наступним рівням), або ієрархічним способом (зверху вниз, знизу вгору або по горизонталі за існуючою ієрархічною структурою) (рис. 4.11).

Процес дифузії інновацій можна розглядати як безперервний, але такий, що має певні проблеми та бар'єри (табл. 4.8).

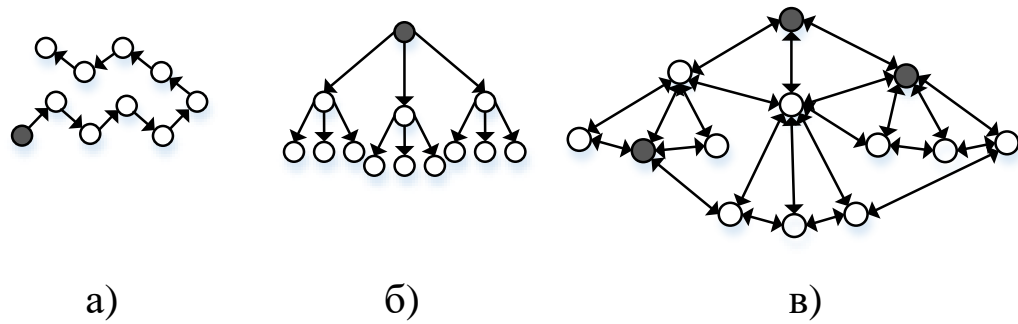

Рис. 4.11. Способи розповсюдження нововведень: а) контактний;
 б) каскадний; в) ієрархічний

Таблиця 4.8

Проблеми та бар'єри на шляху дифузії інновацій [247]

Проблеми дифузії інновацій		Бар'єри дифузії інновацій	
1		2	
Конденсації	регіональна структура насичується інновацією до рівня, коли вона стає загальновідомою; рух у просторі завершується, а регіональна диференці-ація припиняється	Що абсорбують	Повністю поглинають культурне явище та перешкоджають його подальшому розповсюдженню; визнача-ють чітку межу, за якою інновація не розповсюджується
Дифузія застарілих нововведень	Інновація втрачає новизну для центру та потрапляє на периферію	Що переривають	Фізичні перешкоди для дифузії
Периферійна інноваційність	Може бути наслідком негативної дифузії, коли під тиском обставин периферія починає	Проникні	Відфільтровують інноваційний потік, частково
	генерувати свої інновації й бере роль активного консервативного полюсу		пропускаючи його на нову територію

1		2	
Реорганізація центрів та периферій	Уся система «центр-периферія» змінюється	-	-
Статус інновацій	Нововведення можуть мати глобальний статус, в цьому випадку держава виконує функцію ретрансляції позичених інновацій, тобто виступає в якості центру не першого порядку в системі каскадної дифузії	-	-
Швидкість розповсюдження	Визначається рівнем опіру оточуючого середовища	-	-

Отже, теорія «центр-периферія» є потужним інструментом дослідження закономірностей просторового розвитку регіонів країни, застосування якого дозволить підвищити ефективність управлінських рішень у сфері стимулювання інновацій, забезпечити системний підхід до моделювання просторового розвитку регіонів, усунути глибокі соціально-економічні диспропорції всередині окремого регіону.

4.2. Теоретичні та практичні підходи дослідження регіональних просторових моделей розвитку

Теоретичні та практичні структурні моделі розвитку припускають, що відмінності регіонального розвитку є результатом їх лінійного переходу від одного етапу, що відображує процеси соціально-економічних перетворень,

до іншого [258]:

- «Автаркії», що відноситься до самодостатності місцевої економічної системи;
- «Спеціалізації», що став можливим завдяки розвитку транспортної інфраструктури, пов'язаний з наявністю порівняльних переваг, що підтримують розвиток торгівлі;
- «Трансформації», що включає в себе перехід від аграрної до індустріальної економіки, спираючись в основному на сировинні та інші місцеві ресурси;
- «Диверсифікації», в результаті якої відбувається диференціація галузей промисловості, що сприяє виникненню нових галузей промисловості, щоб задовольнити споживчі потреби великих груп населення;
- «Розвитку послуг» пов'язаний з аутсорсингом послуг промислових підприємств та розробкою нових інформаційних послуг.

Наведені вище етапи соціально-економічних перетворень регіонів та фактори, що лежать в їх основі, є одними з основних чинників соціально-економічного розвитку, тому їхньому дослідженню присвячено більшість теоретичних і практичних моделей дослідження просторової структури регіонів.

У роботі [273] присвяченій дослідженню класичних теоретико-аналітичних моделей «Центр-периферія» розроблено та досліджено вдосконалену комбіновану модель даного типу, в основу якої було покладено моделі розроблені в кінці минулого століття П. Кругманом, М. Фуджитою та А. Венейблсом.

Базова структура моделі центр-периферія (CP) передбачає два симетричні регіони (Північний та Південний), в яких визначено два фактори (робітники промисловості H та сільського господарства L) та два сектори (промислове виробництво M та сільське господарство A). Сільськогосподарські робітники географічно не мобільний, в той час як робітники промисловості мігрують до Півночі-Півдня, відповідно до зміни

реальної заробітної плати. Торгівля промисловими товарами є без витратною, тому фірми й споживачі дбають про місцезнаходження.

Технологія така: M -фірми використовують H для випуску продукції зі зростаючою віддачею. Виробництво кожної окремої одиниці M -продукції має постійні витрати (F) та граничні витрати праці (a_m) на одиницю випуску продукції (x), звідки функція витрат $w(F + a_m x)$. A -сектор виробляє однорідний товар в умовах досконалої конкуренції та постійної віддачі, використовуючи тільки L .

Між M та A відбувається торгівля, з M торгівля гальмується за рахунок транспортних витрат (технологія транспортування айсбергу). Зокрема, відвантаження M -товарів без затратне для місцевих споживачів, але щоб продати одну одиницю товару в іншому регіоні, M -фірма повинна поставити $\tau \geq 1$ одиниць. Ідея полягає в тому, що $\tau - 1$ одиниць «тануть» по дорозі. Як завжди, τ складає всі витрати по продажу на віддалених ринках, а не тільки транспортні витрати, а також $\tau - 1$ є тарифом-еквівалентом цих витрат, в той час як торгівля A є без затратною.

Уподобання репрезентативного споживача в кожному регіоні, що складають переваг M -різноманіття визначається за такою формулою:

$$U = C_M^\mu C_A^{1-\mu}; \quad C_M \equiv \left(\int_{i=1}^{n+n^*} c_i^{1-1/\sigma} di \right)^{\frac{1}{1-1/\sigma}}; \quad 0 < \mu < 1 < \sigma \quad (4.1)$$

де C_M та C_A – відповідно, споживання продукції M та A ;

n та n^* – показники Північного та Південного різноманіття M -товарів відповідно;

μ – частка витрат на M -сортів;

σ – постійна еластичності заміни між M -сортами.

Міграція в даній моделі регулюється за допомогою рівняння:

$$\dot{s}_H = (\omega - \omega^*)(1 - s_H)s_H; \quad s_H \equiv \frac{H}{H^w}, \quad \omega \equiv \frac{w}{P}, \quad P \equiv p_A^{1-\mu} \left(\int_{i=1}^{n+n^*} p_i^{1-\sigma} di \right)^{\frac{1}{1-\sigma}} \quad (4.2)$$

де s_H – частка загальної пропозиції робочої сили H Півночі;

H^w – загальна пропозиція робочої сили;

ω та ω^* – реальна заробітна плата на Півночі та Півдні відповідно;

w – номінальна заробітна плата H на Півночі;

P – індекс ідеальної ціни специфіки Північного регіону, що визначається з формули (4.1);

p_A – ціна товару A ;

p_i – ціна товарів M (i індекс асортименту товарів M).

За допомогою приведеної вище базової моделі «Центр-периферія», автори роботи проводять всебічний аналітичний аналіз властивостей моделі: катастроф, гістерезису, числа стаціонарних станів та глобальної стабільності (рис. 4.12).

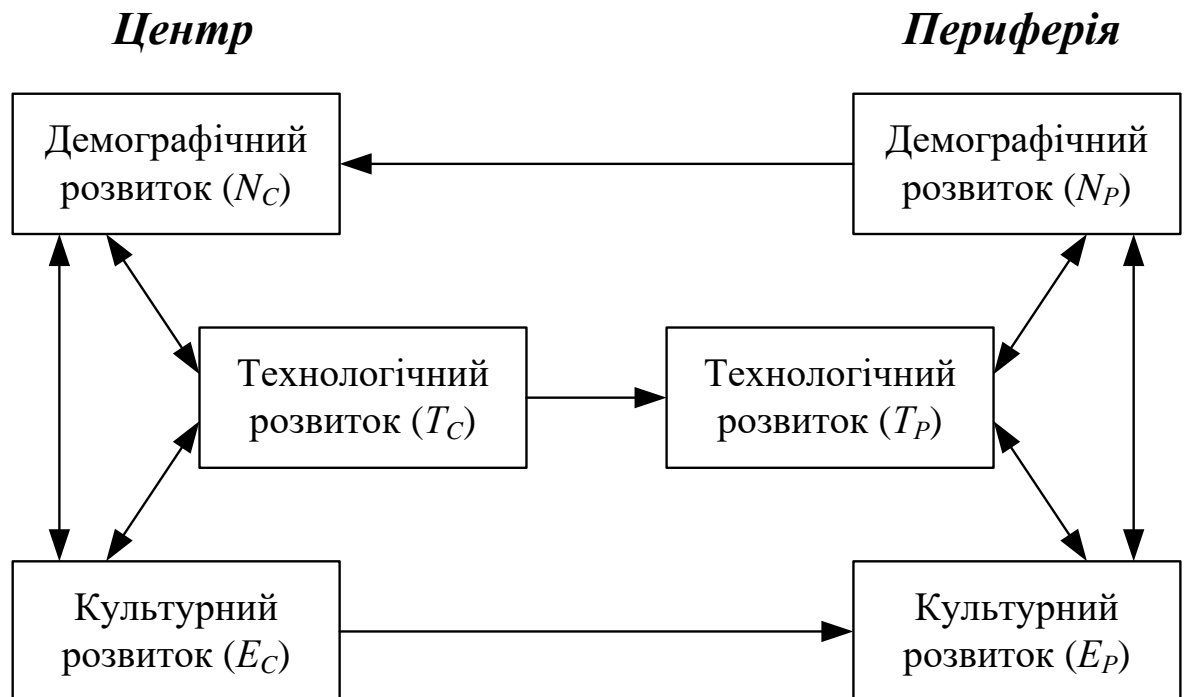

Рис. 4.12. Когнітивна схема базової регіональної моделі «Центр-периферія» [263]

В дослідженнях присвячених загальному підходу до моделювання світової динаміки автори роботи [263] пропонують відмовитися від прагнення створення єдиної комплексної моделі, призначеної для вирішення всього кола питань, пов'язаних з аналізом світової динаміки, й шляхом її декомпозиції на ряд вкладених підзадач, кожен з яких доцільно вирішувати в рамках своєї часткової розрахункової моделі.

В рамках такого підходу в роботі досліджується часткова базова модель регіональної динаміки «Центр-периферія», що визначає взаємодію країн лідерів технологічного розвитку й тимчасово відстаючих країн, об'єднаних в два кластери з умовним найменуванням «Центр» і «Периферія».

Найбільш важливими зв'язками між кластерами «Центр» і «Периферія» є:

в демографічній сфері – міграція дешевої робочої сили з країн Периферії до країн Центру;

в сфері технологій – поступовий перетік нових технологій, що створюються в країнах Центру, в країни Периферії;

в сфері культури й освіти – поступове освоєння досягнень науки й освіти країн Центру країнами Периферії.

В узагальненому вигляді базова модель регіональної динаміки може бути представлена наступною системою рівнянь:

Центр	Периферія	
$\left\{ \begin{array}{l} \frac{dN_C}{dt} = a_C T_C N_C (1 - E_C) + a' N_P C_N, \\ \frac{dT_C}{dt} = b_C T_C E_C, \\ \frac{dE_C}{dt} = c_C T_C E_C (1 - E_C), \\ Y_C = T_C e_C N_C, \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \frac{dN_P}{dt} = a_P T_P N_P (1 - E_P) - a' N_P C_N, \\ \frac{dT_P}{dt} = b_P T_P E_P + b' T_C C_T, \\ \frac{dE_P}{dt} = c_P T_P E_P (1 - E_P) + c' E_C C_E, \\ Y_P = T_P e_P N_P, \end{array} \right.$	(4.3)

де N – чисельність населення,

T – рівень технологій,

E – освіченість населення,

Y – регіональний ВВП,

a, b, c, a', b', c' – структурні коефіцієнти,

$C_i = C_i(T, E, Y)$ – функція зв'язку в i -й сфері,

e – частка зайнятого населення, індекси c і p відповідно відносяться до величин, що характеризують «Центр» та «Периферію».

За результатами моделювання визначено, що на регіональному рівні чітко проявляються циклічні процеси в економічній та політичній сферах як результат конкуренції світових підсистем.

В дослідженні [260], авторами було висунуто припущення про те що, периферія «доганяє» центр, за рахунок дифузії туди розроблених в центрі технологій (що реально здійснюється разом з дифузією капіталу). Тут не можна розглядати дане явище однополярно: дифузія технологій та капіталів на периферію стає можливим, як при економічній вигоді центру (пов'язаної зі зменшенням витрат), так і при появі на периферії достатнього грамотного персоналу.

Для підвищення точності моделі автори дослідження заклали запізнювання між зростанням грамотності та прискоренням темпів економічного зростання на 25-30 років, що пояснює ефект рівня освіченості населення даної вікової групи – досягнення нею максимального рівня своєї професійної кваліфікації.

Таким чином, в модель були введені наступні запізнювання: 30 років між грамотністю та ВВП на душу населення, 10 років між грамотністю та чисельністю населення, а також зовнішнім чином введено врахування хвилі Кондратьєва в динаміці світового ВВП з періодом 46 років.

Формалізацію моделі описують такі математичні рівняння:

$$\begin{cases}
\frac{dN_C(t)}{dt} = a_C N_C(t) S_C(t) (1 - L_C(t-10)) + \tilde{a} N_P(t) C(t) \\
\frac{dS_C(t)}{dt} = b_C S_C(t) L_C(t-30) \left(1 - \frac{G(t)}{G_{\text{lim}}}\right) K(t) \\
\frac{dL_C(t)}{dt} = c_C L_C(t) S_C(t) (1 - L_C(t)) K(t) \\
\frac{dN_P(t)}{dt} = a_P N_P(t) S_P(t) (1 - L_P(t-10)) \\
\frac{dS_P(t)}{dt} = b_P S_P(t) L_P(t-30) \left(1 - \frac{G(t)}{G_{\text{lim}}}\right) K(t) + \tilde{b} S_C(t) C(t) \\
\frac{dL_P(t)}{dt} = c_P L_P(t) S_P(t) (1 - L_C(t)) K(t) + \tilde{c} L_P(t) C(t)
\end{cases} \quad (4.4)$$

де $G(t) = N_C S_C + N_P S_P$ – загальносвітовий ВВП,

$C(t) = \frac{S_C - S_P}{S_C + S_P} \times L_P$ – «стрибок», величина, що описує взаємодію двох

КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ,

G_{lim} – ресурсне обмеження,

$K(t)$ – динаміка Кондратьєва,

N_C – населення центру,

S_C – «надлишковий» ВВП на душу населення в центрі,

L_C – частка грамотного населення в центрі,

N_P – населення периферії,

S_P – «надлишковий» ВВП на душу населення в периферії,

L_P – частка грамотного населення в периферії,

$\tilde{a} N_P(t) C(t)$ – описує міграцію із периферії до ядра,

$\tilde{b} S_C(t) C(t)$ – описує дифузію технологій і капіталу на периферію,

$\tilde{c} L_P(t) C(t)$ – описує дифузію грамотності в периферію.

Перевірка моделі на історичних даних показала, що з достатньою точністю описані основні тенденції, що зв'язують такі показники як численність населення, ВВП та освіченість. Цей результат дозволив авторам

використати дану модель не тільки в ретроспективі, але й для прогнозу.

В своїй роботі [274] автор досліджувала просторові зовнішні переливи (екстерналії) та їх просторову дифузію в двох основних стадіях рефлексії, так званого просторового підходу та функціонального підходу. Емпіричний аналіз даного явища було досліджено на рівні NUTS 2, 27 країн-членів ЕС.

Метою даного аналізу було вимірювання ролі просторових переливів в поясненні територіальних відмінностей зростання, зокрема, оцінити роль різних ступенів регіональної сприйнятливості переливів на зростання регіональної конкурентоспроможності (s_r):

$s_r = f(\text{місцеві матеріальні витрати та ресурси; структурні та галузеві характеристики; інституційні елементи, просторові переливи та територіальна структура}).$

Рівняння включає в себе:

- місцеві матеріальні витрати та ресурси: забезпечення інфраструктурою, частка самозайнятих працівників, зовнішні ресурси (фонди), частка сфери послуг;
- структурні та галузеві характеристики: кількість та якість людського капіталу, наявність енергетичних ресурсів;
- інституційні елементи: економічні інтеграційні процеси;
- просторові переливи: визначені через можливості зростання регіону в залежності від динаміки його сусідніх регіонів;
- територіальна структура: наявність гарної можливості для захоплення ролі агломерації й урбанізації економіки на регіональному рівні.

Переливи регіонального зростання розраховуються за формулою:

$$SP_{rt} = \sum_{j=1}^n w_j \frac{\Delta Y_{jt}}{d_{rj}} \quad (4.5)$$

де ΔY_{jt} – зростання доходів;

j – всі сусідні регіони регіону r ;

d_{rj} – фізична відстань між регіонами r та j ;

n – кількість сусідніх регіонів;

w – вага економіки регіону j в економіці ЄС.

Таким чином, величина просторових переливів залежить від: а) просторого виміру (географічна відстань), б) динамічного виміру (швидкість росту сусідніх регіонів), в) абсолютного виміру (розмір сусідніх регіонів).

Ефект інституційного бар'єру є залежною змінною, вона розраховується як різниця між показником диференційного зростання з сусідніми регіонами й тим же показником, розрахованим шляхом зведення в квадрат відстані для тих регіонів, що знаходяться кордоні між Східними та Західними країнами:

$$IP_r = \sum_{j=1}^n \frac{|\Delta Y_{jt} - \Delta Y_{rt}|}{d_{rj}} - \sum_{j=1}^n \frac{|\Delta Y_{jt} - \Delta Y_{rt}|}{d_{rj}^2}; \quad r \neq j \quad (4.6)$$

Цей показник був побудований для прикордонних областей між старими та новими країнами-членами ЄС до 2007 року та для прикордонних регіонів між країнами-членами, Болгарії та Румунії після 2007 р., він був побудований з метою виміряти вплив падіння бар'єру на регіональні темпи зростання ВВП.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що просторові переливи ефекти мають вплив на зростання регіональної конкурентоспроможності, та носять позитивний характер. Величина просторових переливів не просто залежить від просторової відстані, але й від когнітивної сприйнятливості кожного регіону зовнішніх можливостей зростання.

В роботі [257] авторами проведено перевірку відмінностей на даних по російських регіонах наявності таких ефектів моделі «Центр-периферія»: ефекту доступу до ринку та ефекти рівня вартості життя. Перевірялися три основні припущення: регіони з високим ступенем спеціалізації промислового виробництва мають її не в одному секторі, а в декількох відразу; регіони в яких просліджуються агломераційні процеси, мають більш ємний ринок та нижчу вартість життя, від їхніх сусідів.

Для проведення дослідження авторами було розраховано індекс

концентрації П. Кругмана та коефіцієнти локалізації, данні статистики про вартість набору споживчих товарів та послуг в регіонах та рівня доходів населення.

Серед агломераційних ефектів моделі «Центр-периферія»: більшість дослідників виділяють три базові [258]:

1. Ефект доступу до ринку;
2. Ефект рівня вартості життя;
3. Ефект насиченості ринку.

Перший та другий ефекти мають протилежний вплив на агломераційні процеси відносно третього. Тому в даному дослідженні розглядалися перші два.

Завданням дослідження було – емпіричним шляхом підтвердити або спростувати на статистичних даних за регіонами Росії наступні гіпотези:

1) Регіони з високим ступенем спеціалізації промислового виробництва мають її не в одному секторі промисловості, а відразу в декількох.

Для оцінки гіпотези було розраховано концентрацію промислового виробництва (індекс концентрації Кругмана) та коефіцієнт локалізації.

Індекс концентрації П. Кругмана ($CONC_i$) розраховується в такий спосіб [259]:

$$CONC_i = \sum_j |s_{ij}^c - s_j|, s_{ij}^c = \frac{E_{ij}}{E_i} = \frac{E_{ij}}{\sum_j E_{ij}}, s_j = \frac{E_j}{E} = \frac{\sum_i E_{ij}}{\sum_i \sum_j E_{ij}}, \quad (4.7)$$

де E – чисельність зайнятих в економіці;

s_{ij}^c – частка зайнятих в секторі промисловості i в регіоні j в загальній чисельності зайнятих в секторі промисловості i країни;

s_j – частка загальної чисельності зайнятих в економіці регіону i в числі зайнятих в економіці країн;

i – сектор промисловості;

j – регіон.

Коефіцієнт локалізації за чисельністю зайнятих на підприємствах (

$K_{зГР}^{зГР} / K_{зГС}^{зГР}$) розраховується як співвідношення числа зайнятих на підприємствах галузі на душу населення регіону та аналогічного показника по країні.

2) Регіони, в яких спостерігаються агломераційні процеси, мають більш ємний ринок, ніж їх сусіди (тобто підтверджується дія ефекту агломераційного процесу «доступ до ринку»). Цю тезу пропонувалося спробувати підтвердити за допомогою порівнянної оцінки доходів населення регіонів з високою концентрацією виробництва. Рівень доходів населення характеризує купівельну спроможність жителів, а отже, ємність споживчого ринку регіону.

3) В регіонах, де мають місце агломераційні процеси, вартість життя нижча, ніж в не диверсифікованих регіонах [257].

В результаті було підтверджено два з трьох початкових припущень: тенденцію до диверсифікації у глибоко спеціалізованих у певній галузі регіонів й відносно більш низька вартість життя в таких регіонах.

Автори роботи [272] дослідивши розроблені моделі, які приймають фірму в якості одиниці аналізу, у виникненні просторових структур економічної діяльності, прийшли до висновку, що існуючі моделі мають деякі суттєві обмеження, а саме, що роль просторової близькості до інших фірм не дуже добре представлена в моделях. Ця близькість включає в себе як наявність інших фірм, так і відстань до цих фірм. У зв'язку з чим автори запропонували модель просторового економічного розвитку, яка здатна представляти вплив просторової близькості від виникаючих просторових структур.

В теоретичну основу розробленої моделі авторами було закладено ринковий потенціал, переваги агломерації та ефект скупченості, що впливають на рішення розміщення фірм. Модель розташування було вбудовано в демографічні моделі зростання фірм та спін-офф (створення відокремленої організації шляхом відділення частини активів) процесів.

В даній моделі ринковий потенціал (МП) визначений наступним чином:

$$MP_i = \sum_{j=1} N_j e^{-\alpha_1 d_{ij}}, \quad (4.8)$$

де MP_i – потенціал ринку в регіоні i ;

N_j – населення (кількість відділень) у місті j ;

α_1 – параметр контролю зменшення відстані;

d_{ij} – відстань між регіоном i та містом j .

Переваги агломерації в моделі виражені наступною формулою:

$$AP_i^{type} = \sum_{j=1} N_j^{type} e^{-\alpha_2 d_{ij}}, \quad (4.9)$$

де AP_i^{type} – агломераційний потенціал відділення певного типу в регіоні i ;

N_j – кількість відділень певного типу в місті j ;

α_2 – параметр контролю відстані;

d_{ij} – відстань між регіоном i та містом j .

Зростання скупченості призводить до перевантаженості інфраструктури, та виробничих потужностей, а також до підвищення цін та зростання конкуренції за працівників та інших ресурсів. Таким чином, скупченість певного сектору створює перепони від яких потерпають всі інші фірми. Дане твердження відображено у формулі:

$$CP_i = \sum_{j=1} N_j e^{-\alpha_3 d_{ij}}, \quad (4.10)$$

де CP_i – ефект скупченості регіоні i ;

N_j – кількість відділень (все населення) в місті j ;

α_3 – параметр контролю відстані;

d_{ij} – відстань між регіоном i та містом j .

Чутливість або скупченість можуть відрізнятися для типів фірм, через їхні потреби в просторі, інфраструктурі та необхідній кваліфікації робочої сили. Отже переваги агломерація повинні бути зваженими на недоліки скупченості, що виражено наступною формулою:

$$\begin{aligned}
 U_i &= \beta_1 MP_i + \beta_2 AP_i^{type} + \beta_3 CP_i = \\
 &= \beta_1 \sum_{j=1} N_j e^{-\alpha_1 d_{ij}} + \beta_2 \sum_{j=1} N_j^{type} e^{-\alpha_2 d_{ij}} + \beta_3 \sum_{j=1} N_j e^{-\alpha_3 d_{ij}},
 \end{aligned}
 \tag{4.11}$$

де β – координаційний параметр.

Ймовірність того, що фірма прийме рішення що зміни місця визначається наступним чином:

$$P_i = \frac{\exp(U_i)}{\sum_{j=1} \exp(U_j)} = \frac{\exp(\beta_1 MP_i + \beta_2 AP_i^{type} + \beta_3 CP_i)}{\sum_{j=1} \exp(\beta_1 MP_j + \beta_2 AP_j^{type} + \beta_3 CP_j)},
 \tag{4.12}$$

де P_i – ймовірність переміщення фірми у регіон i .

Дана модель окремо передбачає просторові переваги та специфічних особливості, що враховують фірми, приймаючи рішення про місце свого розміщення. Отже, ринковий потенціал, переваги агломерації та ефекти скупченості є стратегічними факторами прийняття рішення фірмами відносно свого розташування.

У дослідженні [261], запропоновано модифікований клітинний автомат, що моделює дифузію інновацій на неоднорідну територію за допомогою порогової функції, що враховує сприйнятливість території до інновацій:

$$P_{ij}^t(t) = \frac{x_{ij}}{\max_{[k,l] \in G(n)} x_{kl}} \cdot P_t(t),
 \tag{4.13}$$

де x_{ij} – значення показника «Обсяг інноваційних товарів, робіт та послуг», для клітки автомату (i, j) ,

$P_{ij}^t(t)$ – порогові значення клітки (i, j) в момент часу t ,

(k, l) – координати кліток околиці поточної клітки,

$G(n)$ – множина кліток околиці в стані S_1 .

Побудований клітинний автомат, реалізує два різних типи автомату за способом вибору множини сусідніх клітин (класичний та комбінований) та за способом зміни стану клітки, що дозволяє моделювати різні види дифузії інновацій та підтримувати декілька режимів роботи: з урахуванням відсутності або непроникності кордонів, однорідності або неоднорідності

території.

У своїй роботі [267] автор статті, присвяченій просторовій диференціації економічного розвитку Румунії, використовує просторові економетричні методи (просторової автокореляції) з метою визначення диференціації регіонів країни. Аналіз проводився на регіональному рівні (NUTS 3) та охоплював період 2000 – 2011 рр.

Інструментарієм дослідження було визначення просторової автокореляції, що передбачає пряму залежність між відстанню та інтенсивністю просторової взаємодії в якості основного метода вимірювання. Просторова автокореляція багатомірне поняття, що передбачає інтеробумовленість між значеннями деякої змінної, визначеної в сусідніх просторових одиницях. У випадку відсутності автокореляції, значення досліджуваної змінної незалежні в сусідніх просторових одиницях, не існує просторової взаємодії між ними, в той час зворотне вказує на значну автокореляцію. При аналізі просторової автокореляції найбільш часто застосовується І індекс Морана (Moran, 1948):

$$I = \left(\frac{N}{\sum D_{ij}} \right) * \sum \sum (x_i - x) * (x_j - x) * \frac{D_{ij}}{\sum (x_i - x)^2} \quad , \quad (4.14)$$

де N – кількість просторових одиниць (регіонів),

D_{ij} – матриця суміжності, що описує сусідські відносини регіонів,

x_i – величина досліджуваної змінної регіонів,

x – середнє значення досліджуваної змінної.

Значення діапазону індексу від -1 (ідеальна дисперсія) до +1 (ідеальна кореляція). Від'ємні значення індексу вказують на від'ємну автокореляцію, а позитивні – на позитивну автокореляцію. Нуль означає випадковий розподіл та відсутність просторової автокореляції.

Індекс був розрахований за методом k -найближчих сусідів з 5 сусідами та 999 перестановками, що відіграють роль перевірки нормальності та значущості моделі.

Основні отримані результати визначили виражену просторову поляризацію та просторову автокореляцію економічного розвитку (ВВП на душу населення) в Румунії в деяких ключових регіонах (столиця Бухарест), в то час як розширена периферія виявила суттєву відсталість.

Автори статті [268] розробили й застосували методику аналізу дуалістичних базових коефіцієнтів «Центр-Периферія», що дозволило усунути необхідність використання торгівельних даних. Застосування цієї методики щодо 12 країни ЄС показало агломерацію в основних областях високих технологій, крупно-масштабного виробництва та виробничих послуг. Спеціалізацію периферійних країн та субнаціональних районів на сільському господарстві, добувній промисловості, низькотехнологічному та стандартизованому виробництві.

У регіональній економіці базові дослідження розділяють економічну діяльність на базові галузі, що спрямовані на виробництво товарів та послуг на експорт та не базові – ті, що виробляють для місцевого споживання. Важливість базової галузі впливає із її надання засобів сплати імпорту та неосновної продукції. В регіональній економіці концепція базових галузей та концепції в сфері міжнародної експортної торгівлі функціонально близькі, хоча й не зовсім паралельні один одному. Обидві області використовують поняття чистого експорту паралельним чином.

Інструмент, що найбільш часто використовується для ідентифікації та визначення основного та неосновного виробництва, є фактор розміщення (LQ). Фактор розміщення є простою мірою просторової концентрації на основі або зайнятості, або доходу:

$$LQ_{ir} = \frac{e_{ir}/e_{or}}{E_{io}/E_{oo}}, \quad (4.15)$$

де e_{ir} – зайнятість в галузі i (периферія),

e_{or} – загальна зайнятість (периферія),

E_{io} – зайнятість в галузі i (центр + периферія),

E_{oo} – загальна зайнятість (центр + периферія).

Обґрунтування, що лежить в основі визначення фактору місця розташування базового й небазового виробництва, ґрунтується на двох вимірах: відхиленні та розмірі. Відхилення дробів розташування базового виробництва буде великим в місцях спеціалізації, для небазового матиме невеликі відхилення, що вказує на загальний рівень активності в цій галузі. Таким чином, відхилення відображає ступінь зайнятості або доходу для конкретної галузі в місць та відповідно передбачає ступінь спеціалізації, експортування та імпортування. Інша міра, величини LQ конкретної галузі та місця вказує на активність території, експорту чи імпорту, в залежності від того LQ більше, менше чи дорівнює 1.0.

Згідно дослідженням [268], щоб вийти за межі традиційного LQ методу експортної ідентифікації в напрямку корекції агломерації спочатку необхідно змінити знаменник або базу коефіцієнту розміщення. Такі зміни в знаменнику необхідно зробити, тому що традиційне обчислення дробів розміщення включає центр та периферію, що приховує характер експортної торгівлі в периферійних місцях.

Якщо відкинути центр у знаменнику та перерахувати фактор розміщення промисловості в периферійних місцях, отримаємо LQ коефіцієнт розмір та відхилення якого більш повно вказують на торгові моделі.

Показано, що перехід від загального знаменника до периферійного змінює LQ коефіцієнт локалізації промисловості наступним чином:

$$LQ'_{ir} = LQ_{ir} - \Delta LQ_{ir}, \quad (4.16)$$

де LQ'_{ir} – скоригований коефіцієнт розміщення,

e_{iu} – зайнятість в галузі i (центр),

e_{ou} – загальна зайнятість (центр).

$$\Delta LQ_{ir} = \frac{e_{ir}/e_{or}}{E_{io}/E_{oo}} - \frac{e_{ir}/e_{or}}{(E_{io} - e_{iu})/(E_{oo} - e_{ou})}, \quad (4.17)$$

після незначних алгебраїчних перетворень:

$$\Delta LQ_{ir} = \frac{LQ_{ir} ((E_{io}e_{ou} - E_{oo}e_{iu})/E_{oo})}{E_{io} - e_{iu}}, \quad (4.18)$$

Оскільки $e_{iu} < E_{io}$, знаменник буде невід'ємним й рідко наблизатиметься до нуля. Зробивши заміну $E_{oo}/(E_{io}e_{or})$ у чисельнику та знаменнику рівняння, отримаємо:

$$\Delta LQ_{ir} = \frac{LQ_{ir}(1-LQ_{iu})}{(E_{oo}/e_{ou})-LQ_{iu}}. \quad (4.19)$$

Знак ΔLQ_{ir} буде залежати тільки від LQ_{iu} – вона може бути більшою, меншою або дорівнювати 1. (LQ_{iu} коефіцієнт промисловості i в ядрі). Наприклад, якщо ядро агломерації ($LQ_{iu} > 1$) знижується, то зростатиме фактор локалізації периферії; якщо основна діяльність, що протікає від периферії до центру ($LQ_{iu} < 1$) знижується, то буде зменшуватися й фактор локалізації периферії та ін.

У табл. 4.9 наведено набір правил для визначення напрямку потоку економічної діяльності через ієрархію та їхнє економічне обґрунтування.

Таблиця 4.9

Перелік та класифікації правил [268]

ΔLQ	$\Delta LQ'$	Напрямок та тип торговельної активності
Базовий (висхідний потік торгівлі)		
>0	>1	Експортер: сприяє підвищенню торгового потоку
>0	<1	Імпортер приймач: поглинає висхідний потік
Агломераційний (низхідний потік торгівлі)		
<0	>1	Внутрішнє обслуговування: Обслуговує власну територію
<0	<1	Імпортер від більш високих рівнів: Внутрішня територія частково обслуговується вищими за порядком територіями
Місцевий (економічно самостійний)		
≈ 0	≈ 1	

Застосування даної методики аналізу до краї ЄС виявило агломерацію в основних галузях високотехнологічного виробництва, виготовлення великогабаритних деталей та виробничих послуг. В периферійних країнах та субнаціональних регіонах виявлено спеціалізацію в сільському господарстві, добувних галузях, низькотехнологічного та стандартизованого виробництва.

Досліджуючи джерела економічного зростання в регіонах Центральної і Східної Європи автори [269], використали багатовимірний підхід, який враховує розукрупнення економічної структури, міжнародні та національні контексти регіональних процесів розвитку, а також основні типи регіонів, та визначає значимість впливу структурних змін для темпів економічного зростання в контексті змін, що відбуваються на ринку праці та підвищення продуктивності праці.

В даній роботі автори визначили «Центр-периферія» на основі аналізу ВВП на душу населення та порівняльного аналізу регіональних економік на рівні NUTS-3 за період 2000 – 2008 рр., що були розбиті на шість секторів: «Сільське господарство», «Промисловість», «Будівництво», проті, бізнес та громадські «Послуги».

«Центр» включає в себе основні регіони, які характеризуються високим рівнем розвитку (ВВП на душу населення вище 110% від середнього показника по країні). Дані регіони в основному покривають райони великих міських центрів.

«Проміжні» це так звані старі промислові регіони, в основному, промислові або змішані, в яких поєднанні промисловість та послуги або послуги та сільське господарство.

«Периферія» група регіонів з низьким рівнем розвитку (ВВП на душу населення 80% від середнього по країні), які були периферичними не тільки економічно, але часто й географічно, перебуваючи на кордоні та далеко від великих національних центрів зростання.

Результати підтвердили обґрунтованість такого підходу, який показав взаємозв'язок між динамікою розвитку окремих регіонів та структурних змін, які важко або неможливо визначити за допомогою аналізу агрегованих значень. Зокрема, аналізи, проведені в рамках дослідження допомогли виявити основні складові метрополізаційних процесів, що відбуваються в регіонах великих міських центрів, прогрес реіндустріальних процесів, що відбуваються в перехідних регіонах та механізми, що лежать в основі

розвитку периферійних регіонів.

У своєму дослідженні автори роботи [270] визначають критерії та показники типології розвитку регіонального економічного простору в умовах формування мережевої економіки з використанням структурного підходу до аналізу господарських взаємодій у регіоні, що дозволяє ідентифікувати структуру економічного простору – мережева або централізована.

Типологію пропонується здійснювати за системою трьох критеріїв, що дозволяють визначати включеність регіонального економічного простору в національний та глобальний економічний простір (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Система показників типології регіонального економічного простору [270]

Критерій типології	Економіко-географічне положення регіону	Ступінь входження регіону в глобальний економічний простір	Характер взаємодії господарюючих суб'єктів у регіоні
Індекси просторового порівняння	Індекс центр-периферійності регіону (І _{ЦП})	Індекс глобалізованості регіону (І _{ГР})	Індекс мережевості регіону (І _{МР})
Показники для аналізу	1. Кількість населення в регіоні, всього, тис. осіб. 2. Щільність населення, осіб на 1 км ² . 3. Кількість міст, всього. 4. Валовий регіональний продукт, млн. грн. 5. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, тис. грн. 6. Загальний обсяг вантажопотоків, млн. т. 7. Загальний обсяг пасажиропотоків, млн. осіб	1. Загальний обсяг експорту товарів, млн. дол. 2. Загальний обсяг імпорту товарів, млн. дол. 3. Загальний обсяг експорту послуг, млн. дол. 4. Загальний обсяг імпорту послуг, млн. дол. 5. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, млн. дол. 6. Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, дол. 7. Міграційне сальдо регіону	1. Кількість підприємств та організацій в регіоні, од. 2. Щільність підприємств та організацій, од. на 1 тис. кв ² . 3. Кількість інноваційно активних підприємств, од. 4. Загальний обсяг випуску інноваційної продукції, тис. грн. 5. Обсяги впровадження прогресивних технологічних процесів. 6. Об'єм ринку послуг з надання підключення до Інтернет. 7. Кількість підприємств та організацій підключених до Інтернет

Типологія регіонального економічного простору за наведеними критеріями здійснюється на основі загальних індексів просторового порівняння, які складаються з регіональних коефіцієнтів визначених показників, що розраховуються у відношенні до середніх значень по Україні.

Визначення індексів розглядається як результат взаємодії показників, який у формалізованому вигляді можна представити наступним чином:

$$I = \frac{|k_1| + |k_2| + \dots + |k_n|}{n}, \quad (4.20)$$

де I – індекс розвитку регіону за визначеним критерієм;

k – значення коефіцієнтів визначених показників у відношенні до середніх по Україні;

n – кількість показників обраних для аналізу регіонального економічного простору.

Результати аналізу показників організації регіонального економічного простору вказують на загальний централізований характер національного економічного простору України. Його структура характеризується наявністю потужного центру, який відіграє роль адміністративного, економічного, фінансового, інноваційного полюсу та відсталі периферії. Розвинуті регіони знаходяться під дифузійним впливом центру і поступово переходять на більш високий рівень розвитку, підтягуючи за собою периферійні регіони першої групи. Відсутність індустріальної бази, фінансових можливостей для впровадження прогресивних технологій, низький рівень життя населення, який спричиняє відтік людського капіталу, закріплюють економічний стан відсталих периферійних регіонів на депресивному рівні [270].

Автори роботи [262], запропонували кількісний метод визначення системи «центр-периферія», що включає п'ять етапів (рис. 4.8).

За результатами визначення системи виявилось, що Республіка Татарстан має сильний центр, достатньо сильну напівпериферію та слабку периферію.

Розглядаючи особливості метрополізації як домінуючої тенденції

організації економічного простору автори роботи [271], зазначають, що просторовий аналіз має передбачати оцінку якісних властивостей метрополійного середовища, що реалізуються назовні завдяки притаманним метрополісу функціям як інтегральним результатам діяльності системи, виражаючи її суспільно-просторову роль – організаційно-управлінську, креативну, інформаційну, духовно-культурну та комунікаційну.

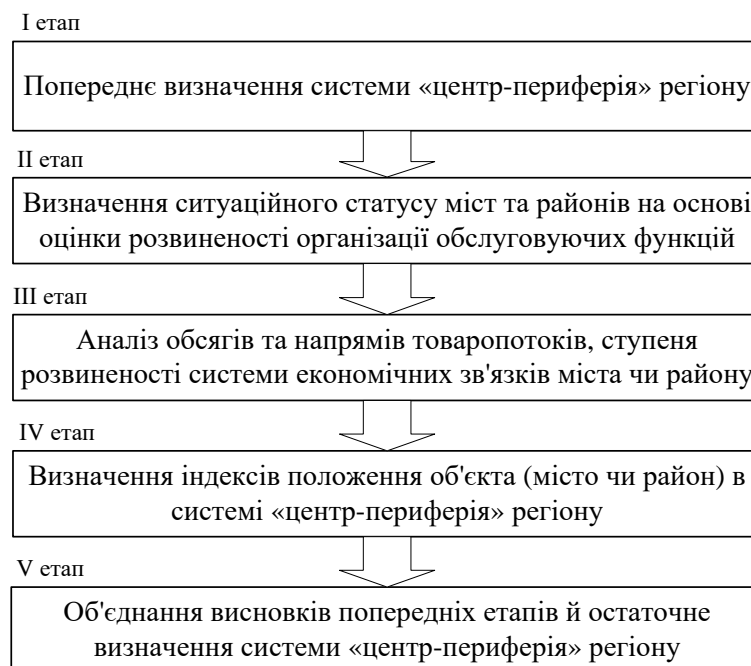

Рис. 4.13. Кількісний метод визначення системи «цент-периферія»

Зокрема, автори даної роботи звертають особливу увагу на те, що метрополійні функції сучасного великого міста генеруються наявністю: представництв і підприємств транснаціональних фірм; транснаціональних фінансових і кредитних установ; зручних транспортних зв'язків національного і міжнародного рівня; установ і закладів обслуговування вищого рівня (готелів, закладів громадського харчування і відпочинку); вищих навчальних закладів (університетів), науково-дослідних інститутів і технологічних центрів; значних і відомих культурних установ (музеїв, театрів, симфонічних оркестрів), культурних заходів національного і міжнародного рівня; специфічних «духу місця», «краси місця», обумовлених

просторовим характером. При цьому метрополійними функціями міст є ті, що мають надрегіональний характер і виконуються за участі установ найвищого ієрархічного рівня, а їх реалізація обумовлює синергічні ефекти якісних системних перетворень у просторі.

Ґрунтуючись на наведених вище метрополійних функціях міст, автори роботи систематизували та оцінили на їх основі інтегральні індекси розвитку в розрізі організаційно-управлінської, економічної, інноваційно-креативної, туристично-репрезентативної, культурної, науково-освітньої, транспортно-логістичної та соціально-демографічної складових.

Для розрахунку інтегральних індексів розвитку метрополійних функцій обласних центрів обґрунтовано систему оціночних показників по кожній з функцій (близько 90), що були стандартизовані відносно еталонного значення та синтезовані в інтегральні показники.

За результатами проведеного дослідження було здійснено просторовий аналіз центрально-периферійних взаємодій у регіоні – встановлено залежність розвитку прилеглої території від рівня розвитку головних міст-метрополісів, складності та різноманітності їх функціонального статусу.

Автори дослідження [265] при аналізі соціальних мереж, виходять з того, що вона має свою власну унікальну структуру «Центр-периферія». При аналізі соціальних мереж виявилось що, дана структура містить щільні й зв'язні підгрупи основних акторів, які обмінюються зв'язками один з одним та з групою периферійних суб'єктів, які мають зв'язку з ядром, але не один з одним. Звідси автори зробили висновок, що дана концепція в аналізі соціальних мереж відображає ступінь, в якій дана структура носить прихований характер взаємодії учасників мереж, й реалізується через широкий спектр соціально-економічних зв'язків.

На основі даного висновку автори розробили ідеально-типову матрицю, що відображає структуру концепції соціальної мережі «Центр-периферія» (табл. 4.11).

Ідеально-типова матриця концепції «Центр-периферія» [265]

	Центр	Напівпериферія	Периферія
Центр	100	70	30
Напівпериферія	50	20	10
Периферія	10	0	0

Матриця є спрощеним уявленням набору реляційних даних в якій рядки/стовпці представляють підгрупи схожих суб'єктів, за деяким критерієм, а клітини представляють собою наявність/відсутність зв'язків (в разі дихотомічних даних) або сили зв'язку (в разі числових даних) між двома групами.

Рядки матриці представляють зв'язки від групи рядків в групу стовпців. У контексті міжнародної торгівлі, наприклад, рядки відображують структуру «експорту», а стовпці представляють структуру «імпорту».

Відповідно до прикладу торгівлі, матриця представляє собою гіпотетичну ситуацію, в якій актори, віднесені до подібних груп на основі їх форм взаємодії з іншими суб'єктами мережі, й ілюструє приховану структуру центр-периферії в чотирьох відносинах.

По-перше, найщільніша взаємодія відбувається між суб'єктами в групі «Ядро», що визначено високим значенням в клітині «центр-центр» матриці.

По-друге, група «Центр» має найбільшу «протяжність» по всій мережі, що відображено великими потоками цієї групи з двома іншими.

По-третє, периферія ізольована від себе, що позначено нульовими значенням клітини «периферія-периферія» матриці.

Нарешті, периферія «залежна» від центру в напрямках зв'язків передачі та прийому, тобто периферія має ненульові значення в клітинах «центр-периферія» та «периферія-центр» матриці.

Наочність іншої форми «нерівного обміну» також відображується торговим профіцитом центру (наприклад, експорт більше, ніж імпорт) в своїх відносинах з напівпериферією та периферією, що відображує той факт, що

значення в клітинах над діагоналлю більші, ніж ті, що нижче діагоналі.

Як зазначають автори [265], на даному етапі очевидним є те, що концепція центр-периферія в аналізі світових систем й в аналізі соціальних мереж мають різну сутність: перший підхід відноситься до розуміння того, як різні позиції в світовій системі викликають розбіжні в рівні накопичення з плином часу, інший представляє собою категорію соціальної структури, що визначається конкретним типом структури взаємодії. Незважаючи на ці відмінності, тривалі дослідження ряду критичних світових систем забезпечили емпіричне підтвердження ідей використання різних структурних методів аналізу соціальних мереж в теорії світових систем.

У роботі [264] автори сфокусували свою увагу на дослідженні стратифікації «Центр-периферія» сільського розселення, аналізі відмінностей та пошуку можливих шляхів збереження мережі населених пунктів периферії регіону.

В основу виділення на території регіону Центру та Периферії й оцінки їх стану були покладені найбільш індикативні, переважно, пов'язані з розселенням (індекс локалізації населення, індекс зростання/спаду населення, сальдо міграції, середня людність населених пунктів, забезпеченість житлового фонду каналізацією) та соціально-економічні (обсяг робіт, виконаних за видом діяльності, інвестиції в основний капітал) показники.

У роботі [266] автором здійснено систематизацію та типізацію систем «Центр-Периферія», їх геопросторових поєднань, центропериферійні відношень та зв'язків у територіальній організації регіонів, яка показала:

а) генетично варто розрізняти «Центр-Периферію» базові (природні, геопросторові – результат топологічної і, як наслідок, метричної неоднорідності і самоорганізації геопростору) та похідні (штучні, управлінські – результат суспільно свідомого надання центральних або периферійних функцій місцям з певними топологічними та метричними характеристиками).

б) за рівнями територіальної організації можна виділяти глобальну,

макрорегіональні (в межах континентів), національні (державний), регіональні і локальні системи «Центр-Периферія»;

в) топологічна «Центр-Периферія» функціонує як точкова (місця), мережева (місця, поєднані комунікаціями), ареальна (сукупність місць, поєднана топологічно і метрично);

г) метрична (ознакова) «Центр-Периферія» формується як монофакторна або поліфакторна, що, відповідно, пояснює наявність компонентних (моновидових) та інтегральних Центрів і Периферій;

д) за способами формалізації Центр і Периферія можуть розглядатися як дискретні (дає змогу проводити систематику географічних об'єктів, регіонів, країн за рівнем центральності-периферійності) і континуальні (просторові), які характеризуються мірами центральності, поширенням зон впливу, градієнтами тощо.

У табл. 4.12 представлено узагальнення поданої інформації щодо методів, підходів та прийомів у дослідженнях моделей «центр-периферія».

Таблиця 4.12

**Узагальнення кількісних методів, підходів та прийомів щодо
делімітації та параметризації суспільно-географічних систем типу
«центр-периферія»**

Група методів (Метод)	Метод, підхід, прийом, база аналізу	Результат, можливості подальшого аналізу
1	2	3
Статистичний	Безрозмірні коефіцієнти, відносні величини	База для застосування порівняльно-географічного методу, основа побудови картографічних моделей з метою поділу геопростору на Центр та Периферію
	Відхилення (лінійне, стандартне, дисперсії), коефіцієнт варіації	Параметри однорідності та мінливості кількісних ознак Периферій
Математичні	Кореляти	Виявлення залежностей чинниками формування та параметрами суспільно-географічних процесів в межах Периферій

1	2	3
	Центрографічний	Визначення центрів мас кількісних ознак суспільних явищ в об'єктах центр-периферійної будови та часові зміни центрів
	Залишки регресії	База для виділення меж Периферій або пошуку неврахованих чинників суспільно-географічних процесів
	Паліативний підхід	Отримана поверхня впливів результуючих чинників і параметрів суспільно-географічних процесів з поділом на Центр та Периферію
	Факторний аналіз	Редукція множини чинників формування Периферій, встановлення дієвих факторів розвитку та кількісних ознак суспільно-географічних процесів і явищ
	Гравітаційні	Оцінка зон впливу Центрів з виявленням Периферій
	Теорія графів	Формалізація взаємоположень та зв'язків адміністративних одиниць з виявленням просторових закономірностей формування Центрів і Периферій на основі позиційного принципу
Картографічний	Морфометричний аналіз	Аналіз форм, локалізації та метризації Периферій і Центру
	Поверхня залишків регресії	Просторовий аналіз впливу чинників формування Периферій з оцінкою кількісних характеристик суспільно-географічних процесів

Проведене дослідження теоретичних та практичних підходів щодо застосування регіональних просторових моделей соціально-економічного розвитку в рамках концепції «Центр-периферія» показало наявність широкого спектру таких моделей. Однак, більшість з них носять теоретичний характер, та не можуть бути застосовані на практиці, інші моделі та методи описують один або декілька практичних аспектів й не можуть бути визнаними комплексними. Найбільш прийнятними моделями комплексного дослідження соціально-економічного розвитку в рамках концепції «Центр-периферія» можна визначити методи багатомірного аналізу.

4.3. Методичний підхід до визначення центр-периферійних відносин між регіонами України

Проведене вище дослідження, застосування математико-статистичних методів та моделей структурної класифікації для дослідження соціально-економічного розвитку регіонів в контексті концепції «Центр-периферія», показало, що найбільш прийнятним для цього інструментарієм є методи багатомірного статистичного аналізу, а саме метод розпізнавання образів – кластерний аналіз.

Головне призначення кластерного аналізу – розбиття множини досліджуваних об'єктів й ознак на однорідні в деякому сенсі групи, або кластери. Методи кластерного аналізу можна застосовувати навіть тоді, коли мова йде про просте групування, в якому все зводиться до утворення груп за кількісною подобою.

Відмінністю кластерного аналізу від інших методів класифікації є відсутність навчальної вибірки (класифікація без навчання). Значна перевага кластерного аналізу в тому, що він дає можливість робити розбивку об'єктів не за одним параметром, а за рядом ознак. Крім того, кластерний аналіз на відміну від більшості математико-статистичних методів, не накладає ніяких обмежень на вид об'єктів, що розглядаються, й дозволяє досліджувати безліч вихідних даних практично довільної природи. Це особливо важливо коли показники мають різну кількісну природу, що утруднює застосування традиційних економетричних підходів [276].

Виходячи з цілей дослідження – ідентифікації регіонів країни (центр – напівпериферія – периферія) та визначення якісного впливу факторів економічного зростання на соціально-економічний розвиток регіонів, в роботі застосовано метод k -середніх (неієрархічна кластеризація).

Проведення комплексного структурного дослідження соціально-економічного розвитку регіонів України доцільно здійснювати відповідно за

наступною схемою (рис. 4.14).

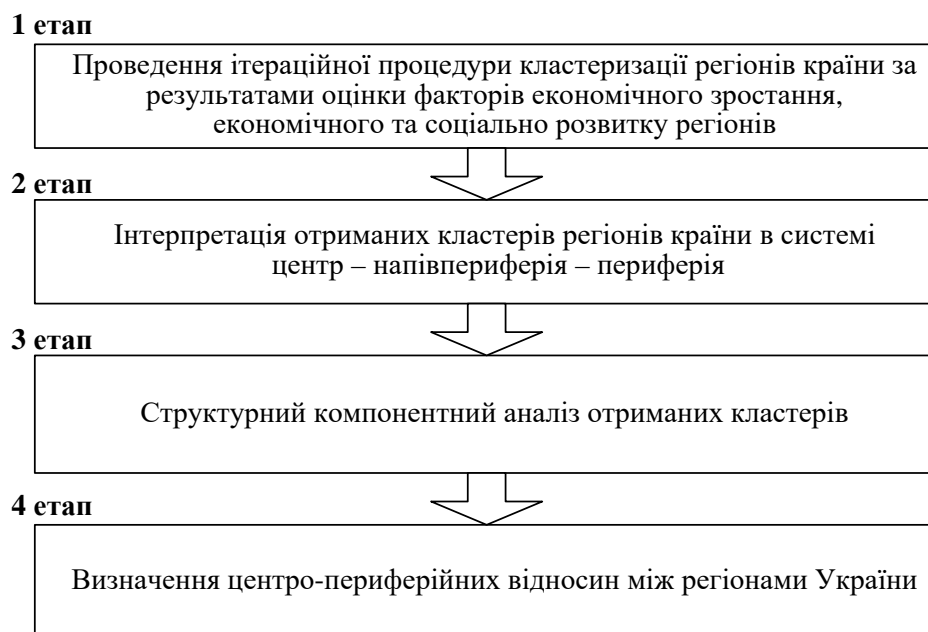

Рис. 4.14. Методичний підхід з проведення комплексного структурного дослідження центр-периферійних відносин між регіонами України

На першому етапі, з використанням пакета прикладних програм STATISTICA 8.0 [275] здійснено неієрархічну кластеризацію методом k -середніх залежно від значень інтегральних показників факторів економічного зростання, економічного та соціального розвитку регіонів України.

На рис. 4.15 наведено графік середніх значень характеристик кластерів регіонів України у 2013 р. залежно від значення I_{EF} , I_{EP} та I_{CP} .

Як видно з рис. 4.15, серед характеристикних ознак (I_{EF} , I_{EP} , I_{CP}) найкращим класифікатором є рівень економічного розвитку, а найслабшим – економічні фактори зростання, така ж картина спостерігалася й за 2001 – 2012 рр.

Розбивку регіонів країни за значеннями I_{EF} , I_{EP} та I_{CP} на три кластери у 2013 р. наведено у табл.4.13.

Як видно з табл. 4.13, у 2013 р. до 1-го кластера віднесено м. Київ, яке має високі значення кількісних інтегральних показників факторів економічного зростання, економічного та соціального розвитку. Тому даний

кластер можна класифікувати як з якісною оцінкою «Високий рівень факторів економічного зростання та соціально-економічного розвитку».

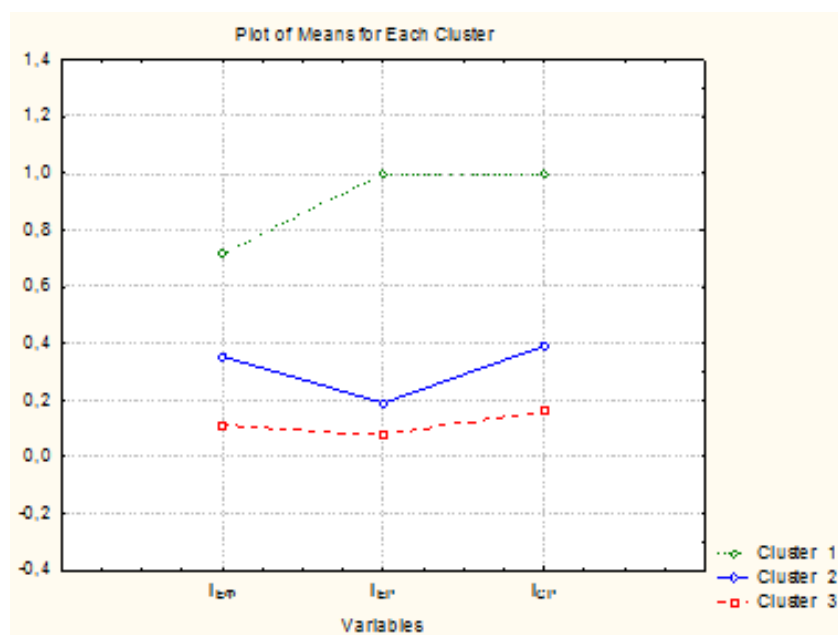

Рис. 4.15. Графік середніх значень характеристик кластерів регіонів України у 2013 р.

Таблиця 4.13

**Розподіл регіонів України за кластерами
залежно від значень $I_{EФ}$, $I_{EР}$ та $I_{СР}$ у 2013 році**

1-й кластер		2-й кластер		3-й кластер	
м. Київ	0*	Харківський	0,030	Вінницький	0,012
		Запорізький	0,073	Сумський	0,015
		Луганський	0,079	Хмельницький	0,022
		Львівський	0,087	Кіровоградський	0,026
		Одеський	0,121	Чернігівський	0,031
		Дніпропетровський	0,134	Волинський	0,039
		Донецький	0,143	Черкаський	0,039
		Київський	0,151	Закарпатський	0,041
				Житомирський	0,042
				Рівненський	0,058
				Миколаївський	0,058
				<i>Івано-Франківський</i>	<i>0,069</i>
				Херсонський	0,073
				Тернопільський	0,076
				Чернівецький	0,090
				Полтавський	0,124**

* – відстань елемента (регіону) від центру відповідного кластера

** – високе значення вказує на те, що елемент може бути віднесено до іншого кластеру (Полтавський регіон необхідно відносити до 2-го кластеру)

До 2-го кластера віднесено регіони країни, які мають середні значення кількісних інтегральних показників факторів економічного зростання, економічного та соціального розвитку. Тому даний кластер можна класифікувати як з якісною оцінкою «Середній рівень факторів економічного зростання та соціально-економічного розвитку».

До 3-го кластера віднесено регіони країни, які низькі значення кількісних інтегральних показників факторів економічного зростання, економічного та соціального розвитку. Тому даний кластер можна класифікувати як з якісною оцінкою «Низький рівень факторів економічного зростання та соціально-економічного розвитку».

В динаміці розбивку регіонів країни за значеннями значення I_{EF} , I_{EP} та I_{CP} на три кластери у 2001 – 2013 рр. наведено у табл.4.14.

Як видно з табл. 4.14, кластерна структура регіонів країни за період, що аналізувався, носила стабільний характер й повністю відповідала кластерній структурі 2013 року, з деякими виключеннями у 2001, 2008 та 2012 рр.

Алгоритмічно неправильно ідентифіковані регіони країни мали досить високу відстань від центрів кластерів до яких їх було спочатку віднесено, тому перенесення їх до інших кластерів суттєво не вплинуло на якість класифікації.

Таким чином, результати проведеної в динаміці класифікації регіонів України за значеннями інтегральних показників факторів економічного зростання, економічного та соціального розвитку дають змогу однозначно інтерпретувати отримані кластери як:

«Центр» – регіони першого кластеру (м. Київ), що складають 4% від загальної їх кількості;

«Напівпериферія» – регіони другого кластеру (Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Київський, Луганський, Львівський, Одеський, Полтавський, Харківський), що складають 36% від загальної їх кількості;

Розподіл регіонів України за кластерами залежно від значень I_{EF} , I_{EP} та I_{CP} у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік												
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	<i>1-й кластер</i>												
м. Київ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	<i>2-й кластер</i>												
Дніпропетровський	0,128	0,152	0,144	0,144	0,185	0,177	0,159	0,152	0,136	0,154	0,152	0,129	0,134
Донецький	0,177	0,187	0,151	0,193	0,175	0,179	0,158	0,138	0,143	0,147	0,154	0,164	0,143
Запорізький	0,058	0,061	0,045	0,052	0,053	0,063	0,054	0,051	0,060	0,053	0,058	0,073	0,073
Київський	0,095	0,087	0,054	0,066	0,069	0,064	0,049	0,045	0,044	0,120	0,171	0,124	0,151
Луганський	0,084*	0,127	0,093	0,098	0,096	0,086	0,079	0,085	0,064	0,088	0,063	0,083	0,079
Львівський	0,098*	0,116	0,047	0,089	0,119	0,123	0,113	0,125	0,085	0,104	0,111	0,098	0,087
Одеський	0,131	0,064	0,068	0,061	0,070	0,090	0,110	0,088	0,080	0,118	0,115	0,139	0,121
Полтавський	0,155	0,130	0,097	0,112	0,104	0,108	0,105	0,102	0,104	0,121	0,131	0,133	0,124
Харківський	0,032	0,018	0,028	0,024	0,025	0,027	0,036	0,036	0,034	0,033	0,030	0,094	0,030
	<i>3-й кластер</i>												
Вінницький	0,116	0,117	0,150	0,075	0,079	0,081	0,074	0,059	0,017	0,014	0,020	0,015	0,012
Волинський	0,115	0,058	0,040	0,028	0,033	0,015	0,009	0,023	0,032	0,040	0,055	0,044	0,039
Житомирський	0,035	0,047	0,047	0,029	0,055	0,040	0,033	0,034	0,031	0,025	0,036	0,031	0,042
Закарпатський	0,046	0,075	0,067	0,033	0,035	0,027	0,031	0,035	0,039	0,037	0,050	0,033	0,041
Івано-Франківський	0,032	0,044	0,052	0,047	0,040	0,037	0,038	0,027	0,048	0,058	0,052	0,083	0,069
Кіровоградський	0,032	0,025	0,008	0,040	0,035	0,028	0,040	0,039	0,035	0,013	0,023	0,021	0,026
Миколаївський	0,045	0,072	0,038	0,060	0,047	0,050	0,041	0,044	0,067	0,070	0,067	0,043	0,058
Рівненський	0,042	0,040	0,048	0,045	0,050	0,039	0,049	0,050	0,073	0,079	0,081	0,110	0,058
Сумський	0,034	0,061	0,034	0,029	0,062	0,044	0,036	0,045	0,020	0,034	0,023	0,014	0,015
Тернопільський	0,054	0,059	0,062	0,059	0,050	0,053	0,046	0,059	0,057	0,066	0,070	0,060	0,076
Херсонський	0,102	0,072	0,067	0,050	0,051	0,056	0,060	0,066	0,049	0,054	0,053	0,067	0,073
Хмельницький	0,013	0,033	0,038	0,014	0,015	0,014	0,014	0,015	0,036	0,027	0,018	0,020	0,022
Черкаський	0,093	0,113	0,027	0,021	0,041	0,020	0,018	0,029	0,037	0,028	0,037	0,033	0,039
Чернівецький	0,132	0,084	0,048	0,056	0,065	0,053	0,040	0,045	0,049	0,070	0,076	0,105	0,090
Чернігівський	0,089	0,037	0,044	0,042	0,043	0,028	0,031	0,030	0,024	0,014	0,014	0,046	0,031

«Периферія» – регіони третього кластеру (Вінницький, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Івано-Франківський, Кіровоградський, Миколаївський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський, Чернівецький, Чернігівський), що складають 60% від загальної їх кількості.

На наступному етапі дослідження необхідно провести структурно-компонентний аналіз регіонального розподілу та вклад в нього факторів відповідних інтегральних показників. Аналіз будемо проводити в порядку спадання, визначеної сили класифікації: економічний та соціальний розвиток, економічні фактори зростання.

Інтегральний показник економічного розвитку регіонів України характеризується одним показником «Валовий регіональний продукт на душу населення», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.15.

Таблиця 4.15

Валовий регіональний продукт на душу населення у відношенні до загальноукраїнського у 2001 – 2013 рр., разів

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
Центр		3,17	3,27	3,10	103,05
Напівпериферія	<i>max</i>	1,25	1,38	1,36	111,10
	<i>aver</i>	1,00	1,01	1,04	100,70
	<i>min</i>	0,73	0,73	0,73	99,64
Периферія	<i>max</i>	0,91	0,82	0,84	89,94
	<i>aver</i>	0,69	0,64	0,64	91,46
	<i>min</i>	0,54	0,45	0,49	84,61

З табл. 4.15 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася відносно стійка динаміка даного показника у всіх групах, із незначним зростанням у перших двох та зниженням у третій.

Найбільше зростання – 11,1% відбулося у регіонів, що характеризують максимальне значення даного показника групи «Напівпериферія», найбільше

зниження – 15,39% відбулося у регіонів, що характеризують мінімальне значення даного показника у групі «Периферія».

Інтегральний показник соціального розвитку регіонів України характеризується трьома показниками: «Наявний дохід у розрахунку на одну особу», «Рівень безробіття населення у віці 15 – 70 років» та «Коефіцієнт міграційного приросту населення» аналіз їхньої динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.16.

Таблиця 4.16

Показники соціального розвитку регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., разів

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
1	2	3	4	5	6
Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу					
Центр		1,41	2,09	1,79	148,28
Напівпериферія	<i>max</i>	1,13	1,16	1,14	103,21
	<i>aver</i>	1,00	1,01	1,02	100,83
	<i>min</i>	0,83	0,87	0,88	103,79
Периферія	<i>max</i>	0,97	0,89	0,95	91,93
	<i>aver</i>	0,86	0,80	0,84	93,50
	<i>min</i>	0,71	0,67	0,67	95,12
Коефіцієнти міграційного приросту (скорочення) на 1000 осіб наявного населення, скоригований на мінімальне значення					
Центр		2,13	1,69	1,99	79,12
Напівпериферія	<i>max</i>	1,69	1,63	1,39	96,35
	<i>aver</i>	0,95	1,03	1,00	108,00
	<i>min</i>	0,62	0,82	0,73	131,39
Периферія	<i>max</i>	1,47	1,11	1,10	75,62
	<i>aver</i>	0,88	0,85	0,84	95,80
	<i>min</i>	0,29	0,70	0,53	240,70
Безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15 – 70 років, % до економічно активного населення віком 15 – 70 р.(дестимулятор)					
Центр		1,41	1,38	1,63	97,97
Напівпериферія	<i>max</i>	1,33	1,36	1,40	102,53
	<i>aver</i>	1,01	1,08	1,07	106,17
	<i>min</i>	0,82	0,88	0,84	107,69
Периферія	<i>max</i>	1,28	1,00	1,10	78,30
	<i>aver</i>	0,87	0,87	0,83	100,14
	<i>min</i>	0,68	0,77	0,72	113,45

З табл. 4.16 видно, що протягом аналізованого періоду у показника «Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу» спостерігалася стійка динаміка лише у групі «Напівпериферія», у групі «Центр» відбулося зростання на 48,28%, а у групі «Периферія» – зниження значення середнього групи на 6,5%. Показник «Коефіцієнти міграційного приросту населення» за період, що аналізувався, мав нестійку динаміку, так у групі «Центр» відбулося найбільше його зниження на 20,88%, у групі «Напівпериферія» відбулося зростання середнього групи на 8%, а у групі «Периферія» – зниження середнього групи на 4,2%. Показник «Безробіття населення у віці 15 – 70 років» протягом аналізованого періоду характеризувався відносно стійкою динамікою. Незначне зростання його середнього відбулося у групі «Напівпериферія» (6,17%), та незначне зниження у групі «Центр» (2,03%).

Інтегральний показник факторів економічного зростання регіонів України характеризують три компоненти та дев'ять елементів, що є результатом оцінки двадцяти шести часткових показників, відповідної сфери. Структурний аналіз факторів економічного зростання будемо проводити у відповідності зі складом відповідних компонент та елементів.

Часткові показники компоненти «Природничі фактори» є незмінними в часі, тому проведено розрахунок тільки їх структурних характеристик.

Елемент «Масштабність та конфігурація території» компоненти «Базові набуті фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується трьома показниками «Площа території», «Коефіцієнт форми» та «Відстань обласних центрів від геометричних центрів», аналіз його структури наведено у табл. 4.17.

Як видно з табл. 4.17, група «Напівпериферія» з всіма показниками елемента «Масштабність та конфігурація території» має структурну перевагу над групою «Периферія», найбільшу 1,18 проти 0,89 за показником «Площа території».

**Показники елемента «Масштабність та конфігурація території» регіонів
у відношенні до відповідних загальноукраїнських, раз**

Група	Рівень	Площа території	Коефіцієнт форми	Відстань обласних центрів від геометричних центрів
Центр		–	–	–
Напівпериферія	<i>max</i>	1,39	1,55	2,27
	<i>aver</i>	1,18	1,09	1,01
	<i>min</i>	0,91	0,52	0,70
Периферія	<i>max</i>	1,33	1,55	2,27
	<i>aver</i>	0,89	0,94	1,00
	<i>min</i>	0,34	0,35	0,70

Елемент «Природно-ресурсний потенціал» компоненти «Базові набуті фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується чотирма показниками «Мінеральні ресурси», «Земельні ресурси», «Лісові ресурси» та «Природно-рекреаційні ресурси», аналіз його структури наведено у табл. 4.18.

Таблиця 4.18

**Показники елемента «Природно-ресурсний потенціал» регіонів у
відношенні до відповідних загальноукраїнських, раз**

Група	Рівень	Мінеральні ресурси	Земельні ресурси	Лісові ресурси	Природно-рекреаційні ресурси
Центр		–	–	–	–
Напівпериферія	<i>Max</i>	7,76	1,52	2,44	2,21
	<i>Aver</i>	2,49	1,17	0,74	1,48
	<i>Min</i>	0,06	0,62	0,16	0,57
Периферія	<i>Max</i>	0,34	1,63	2,58	2,15
	<i>Aver</i>	0,11	0,90	1,15	0,71
	<i>Min</i>	0,01	0,28	0,09	0,33

Як видно з таб. 4.18, група «Напівпериферія» має структурну перевагу над групою «Периферія» за трьома показниками «Мінеральні ресурси» (2,49 проти 0,11), «Земельні ресурси» (1,17 проти 0,90) та «Природно-рекреаційні ресурси» (1,48 проти 0,71), поступаючись лише за показником «Лісові ресурси» (0,74 проти 1,15).

Елемент «Людський потенціал» компоненти «Базові набуті фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується двома показниками «Економічно активне населення у віці 15-70 років» та «Кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 000 населення», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.19.

Таблиця 4.19

Показники елемента «Людський потенціал» регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., раз

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
1	2	3	4	5	6
Економічно активне населення у віці 15-70 р., % до населення віком 15-70 р.					
Центр		1,06	1,05	1,07	99,21
Напівпериферія	<i>max</i>	1,06	1,02	1,03	96,31
	<i>aver</i>	0,99	0,99	0,99	99,97
	<i>min</i>	0,92	0,97	0,95	105,89
Периферія	<i>max</i>	1,15	1,03	1,06	89,23
	<i>aver</i>	0,99	0,99	0,99	100,49
	<i>min</i>	0,83	0,92	0,89	110,97
Кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 000 населення					
Центр		3,01	3,50	3,50	116,22
Напівпериферія	<i>max</i>	1,78	1,69	1,73	95,08
	<i>aver</i>	0,99	0,98	0,97	98,99
	<i>min</i>	0,44	0,44	0,42	99,52
Периферія	<i>max</i>	1,18	0,89	1,01	75,46
	<i>aver</i>	0,74	0,67	0,69	89,93
	<i>min</i>	0,45	0,42	0,41	94,86

З табл. 4.19 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася

стійка динаміка показника «Економічно активне населення...» у всіх групах. Показник «Кількість студентів ...» характеризувався нестійкою динамікою в групах «Центр» (відбулося зростання на 16,22%) та «Периферія» (відбулося зниження середнього на 10,07%).

Елемент «Інфраструктура» компоненти «Базові набуті фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується трьома показниками «Щільність залізничних колій загального користування», «Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям» та «Основні засоби», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.20.

Таблиця 4.20

Показники елемента «Інфраструктура» регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., раз

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
1	2	3	4	5	6
Щільність залізничних колій загального користування					
Центр		–	–	–	–
Напівпериферія	<i>Max</i>	1,65	1,67	1,67	101,09
	<i>Aver</i>	1,17	1,18	1,17	100,92
	<i>Min</i>	0,78	0,78	0,77	99,23
Периферія	<i>Max</i>	1,41	1,42	1,41	100,80
	<i>Aver</i>	0,95	0,95	0,95	99,47
	<i>Min</i>	0,43	0,44	0,44	102,78
Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям					
Центр		–	–	–	–
Напівпериферія	<i>Max</i>	1,37	1,37	1,37	99,70
	<i>Aver</i>	1,04	1,05	1,04	100,26
	<i>Min</i>	0,79	0,80	0,79	101,22
Периферія	<i>Max</i>	1,34	1,31	1,32	98,09
	<i>Aver</i>	1,02	1,02	1,02	100,08
	<i>Min</i>	0,63	0,63	0,63	101,24

1	2	3	4	5	6
Основні засоби (у фактичних цінах)					
Центр		2,08	6,00	5,86	289,00
Напівпериферія	<i>Max</i>	3,01	3,26	3,46	108,31
	<i>Aver</i>	1,68	1,50	1,52	89,72
	<i>Min</i>	0,96	0,53	0,50	55,38
Периферія	<i>Max</i>	0,76	0,75	0,78	98,38
	<i>Aver</i>	0,52	0,36	0,36	69,70
	<i>Min</i>	0,35	0,17	0,16	48,96

З табл. 4.20 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася стійка динаміка показників «Щільність залізничних колій загального користування» та «Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям» у всіх групах. Показник «Основні засоби» характеризувався нестійкою динамікою в усіх групах: в групі «Центр» відбулося його зростання на 189%, в інших двох групах «Напівпериферія» та «Периферія» – зниження на 10,28% та 30,3% відповідно.

Елемент «Агломераційність» компоненти «Базові набуті фактори» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується двома показниками «Частка міського населення у загальній чисельності» та «Співвідношення населення обласного центру та 2-го за чисельністю міста», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.21.

Таблиця 4.21

Показники елемента «Агломераційність» регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., разів

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
1	2	3	4	5	6
Частка міського населення у загальній чисельності					
Центр		1,49	1,45	1,47	97,39

1	2	3	4	5	6
Напівпериферія	<i>max</i>	1,34	1,31	1,33	97,93
	<i>aver</i>	1,08	1,08	1,08	99,71
	<i>min</i>	0,86	0,88	0,88	102,97
Периферія	<i>max</i>	0,99	0,99	0,99	100,04
	<i>aver</i>	0,77	0,79	0,78	102,00
	<i>min</i>	0,55	0,54	0,54	97,65
Співвідношення населення обласного центру та 2-го за чисельністю міста (дестимулятор)					
Центр		1	1	1	100
Напівпериферія	<i>max</i>	1,36	1,31	1,33	96,32
	<i>aver</i>	7,92	8,41	8,17	106,19
	<i>min</i>	22,98	25,02	24,18	108,88
Периферія	<i>max</i>	1,43	1,36	1,40	95,10
	<i>aver</i>	5,36	5,55	5,44	103,60
	<i>min</i>	16,07	18,71	17,05	116,43

З табл. 4.21 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася досить стійка динаміка показників «Частка міського населення у загальній чисельності» у всіх групах. Показник «Співвідношення населення обласного центру та 2-го за чисельністю міста» характеризувався нестійкою динамікою в двох групах «Напівпериферія» та «Периферія»: погіршення значення його середнього для груп склало 6,19% та 3,6% відповідно.

Елемент «Інвестиції» компоненти «Змінні фактори саморозвитку і самофінансування» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується двома показниками «Капітальні інвестиції» та «Прямі іноземні інвестиції», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.22.

З табл. 4.22 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася нестійка динаміка показників, що характеризують елемент «Інвестиції», в усіх групах. Покращення показника «Капітальні інвестиції» відбулося у групі «Центр» (30,03%), а також у регіонів, що характеризують кращий рівень групи «Напівпериферія» (36,56%), в інших позиціях відбулося його зниження. За показником «Прямі іноземні інвестиції» покращення відбулося у групі «Центр» (21,66%) та у регіонів, що характеризують нижчий рівень

групи «Напівпериферія» (80,44%), в інших позиціях відбулося його суттєве зниження.

Таблиця 4.22

Показники елементу «Інвестиції» регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., разів

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
Капітальні інвестиції у розрахунку на одну особу					
Центр		3,25	4,23	3,67	130,03
Напівпериферія	<i>max</i>	1,49	2,04	1,64	136,56
	<i>aver</i>	1,07	0,99	1,04	92,24
	<i>min</i>	0,74	0,58	0,69	78,38
Периферія	<i>max</i>	1,12	0,72	0,92	64,75
	<i>aver</i>	0,62	0,48	0,58	77,68
	<i>min</i>	0,35	0,33	0,38	95,97
Прямі іноземні інвестиції у розрахунку на одну особу					
Центр		6,31	7,67	6,90	121,66
Напівпериферія	<i>max</i>	2,41	2,07	2,59	85,98
	<i>aver</i>	1,01	0,72	0,88	71,89
	<i>min</i>	0,16	0,30	0,26	180,44
Периферія	<i>max</i>	1,04	0,53	0,66	51,22
	<i>aver</i>	0,42	0,21	0,28	50,15
	<i>min</i>	0,15	0,05	0,09	32,50

Елемент «Науково-технічні та інноваційні» компоненти «Змінні фактори саморозвитку і самофінансування» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується п'ятьма показниками «Фахівці вищої кваліфікації», «Витрати на НДР», «Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю», «Частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції» та «Частка реалізованої інноваційної продукції за межі України», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.23.

Показники елементу «Науково-технічні та інноваційні фактори» регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., раз

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
1	2	3	4	5	6
Фахівці вищої кваліфікації					
Центр		4,89	4,21	4,50	86,12
Напівпериферія	<i>max</i>	2,26	2,20	2,33	96,98
	<i>aver</i>	0,95	0,92	0,94	97,38
	<i>min</i>	0,35	0,38	0,36	109,02
Периферія	<i>max</i>	0,98	0,92	0,90	94,50
	<i>aver</i>	0,46	0,54	0,49	117,86
	<i>min</i>	0,27	0,37	0,33	137,50
Витрати на НДР					
Центр		2,23	2,07	2,24	92,91
Напівпериферія	<i>max</i>	2,72	3,15	2,86	115,99
	<i>aver</i>	0,94	0,85	0,89	90,52
	<i>min</i>	0,24	0,17	0,17	70,51
Периферія	<i>max</i>	1,98	2,67	1,56	134,56
	<i>aver</i>	0,37	0,39	0,36	106,10
	<i>min</i>	0,07	0,07	0,06	95,49
Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю					
Центр		0,99	1,52	2,03	154,44
Напівпериферія	<i>max</i>	1,51	1,71	1,67	113,50
	<i>aver</i>	0,95	0,93	0,92	97,82
	<i>min</i>	0,31	0,48	0,55	154,00
Периферія	<i>max</i>	2,14	1,48	1,73	69,19
	<i>aver</i>	1,15	1,03	1,03	89,44
	<i>min</i>	0,46	0,41	0,45	88,62
Частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції					
Центр		0,57	1,33	1,58	232,48
Напівпериферія	<i>max</i>	2,62	1,97	2,73	75,25
	<i>aver</i>	0,87	1,00	0,99	114,65
	<i>min</i>	0,24	0,58	0,25	244,70
Периферія	<i>max</i>	3,34	4,70	3,94	140,70
	<i>aver</i>	1,24	1,32	1,17	105,79
	<i>min</i>	0,12	0,24	0,14	206,06
Частка реалізованої інноваційної продукції за межі України					
Центр		0,28	0,38	0,37	138,59
Напівпериферія	<i>max</i>	2,09	1,83	1,82	87,85
	<i>aver</i>	0,96	1,05	0,95	109,46
	<i>min</i>	0,48	0,19	0,19	38,90

1	2	3	4	5	6
Периферія	<i>max</i>	1,35	1,59	1,96	117,82
	<i>aver</i>	0,64	0,61	0,85	93,97
	<i>min</i>	0,06	0,02	0,05	30,26

З табл. 4.23 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася нестійка динаміка показників, що характеризують елемент «Науково-технічні та інноваційні фактори», в усіх групах. Покращення показника «Фахівці вищої кваліфікації» відбулося лише у групі «Периферія» (17,86%), групи «Центр» та «Периферія» за даним показником мали зниження на 13,88% та 2,62% відповідно. За показником «Витрати на НДР» покращення відбулося у групі «Периферія» (6,10%) та у регіонів, що характеризують вищий рівень цієї групи (34,56%), групи «Центр» та «Периферія» за даним показником мали зниження на 7,09% та 9,48% відповідно. Показник «Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю» мав підвищення у групі «Центр» на 54,44%, у групі «Напівпериферія» попри зростання граничних значень цього показника відбулося зниження його середнього, а у групі «Периферія» відбулося зниження за всіма його позиціями. За показником «Частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції» покращення відбулося у всіх групах за всіма позиціями (найбільше – 132,48% в групі «Центр»), крім регіонів, що характеризують вищий рівень «Напівпериферія», де відбулося зниження даного показника на 24,75%. За показником «Частка реалізованої інноваційної продукції за межами України» покращення відбулося у групах «Центр» (на 38,59%) та «Напівпериферія» (9,46%), а також у регіонів, що характеризують вищий рівень групи «Периферія» (на 17,82%), по інших позиціях груп відбулося його зниження, найбільше (на 69,74%) у регіонів, що характеризують нижчий рівень групи «Периферія».

Елемент «Експорт» компоненти «Змінні фактори саморозвитку і самофінансування» інтегрального показника факторів економічного

зростання розвитку регіонів України характеризується двома показниками «Експорт товарів» та «Експорт послуг», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.24.

Таблиця 4.24

Показники елемента «Експорт» регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., разів

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
Експорт товарів на одну особу					
Центр		2,98	3,10	2,44	103,94
Напівпериферія	<i>max</i>	2,37	2,13	2,43	89,89
	<i>aver</i>	1,20	1,14	1,22	95,60
	<i>min</i>	0,34	0,37	0,35	106,56
Периферія	<i>max</i>	1,14	1,33	1,11	116,70
	<i>aver</i>	0,41	0,44	0,41	107,67
	<i>min</i>	0,13	0,10	0,11	77,00
Експорт послуг на одну особу					
Центр		1,94	4,31	3,45	222,82
Напівпериферія	<i>max</i>	2,41	1,51	2,20	62,54
	<i>aver</i>	0,58	0,55	0,53	94,23
	<i>min</i>	0,11	0,17	0,09	147,24
Периферія	<i>max</i>	0,64	1,63	0,70	252,60
	<i>aver</i>	0,11	0,25	0,14	236,82
	<i>min</i>	0,01	0,06	0,02	435,48

З табл. 4.24 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася нестійка динаміка показників, що характеризують елемент «Експорт», в усіх групах. Незначне покращення показника «Експорт товарів» відбулося у групі «Центр» (на 3,94%) та «Периферія» (на 7,67%), а також у регіонів, що характеризують кращий рівень групи «Периферія» (16,70%) та нижчий рівень групи «Напівпериферія» (на 6,56%). За показником «Експорт послуг» суттєве покращення відбулося у групах «Центр» (на 122,82%) та «Периферія» (136,82%). У групі «Напівпериферія» відбулося зниження середнього даного показника на 5,77%, за максимальним та мінімальним рівнями цієї групи відбулося його зниження (на 37,46%) та покращення (на

47,24%) відповідно.

Елемент «Прогресивність структури економіки» компоненти «Змінні фактори саморозвитку і самофінансування» інтегрального показника факторів економічного зростання розвитку регіонів України характеризується трьома показниками «Частка промисловості у ВДВ економіки», «Частка сфери послуг у ВДВ економіки» та «Частка переробної промисловості у ВДВ економіки», аналіз його динаміки та структури в розрізі «Центр – периферія» наведено у табл. 4.25.

Таблиця 4.25

Показники елементу «Прогресивність структури економіки» регіонів у відношенні до відповідних загальноукраїнських у 2001 – 2013 рр., разів

Група	Рівень	Рік		Середнє значення (2001 – 2013 рр.)	Темп зміни 2013р.до 2001 р., %
		2001	2013		
1	2	3	4	5	6
Частка промисловості у ВДВ економіки					
Центр		0,43	0,26	0,36	59,16
Напівпериферія	<i>max</i>	1,68	1,99	1,71	118,21
	<i>aver</i>	1,23	1,33	1,22	108,56
	<i>min</i>	0,59	0,51	0,61	85,67
Периферія	<i>max</i>	1,17	1,18	1,18	100,87
	<i>aver</i>	0,77	0,83	0,82	108,03
	<i>min</i>	0,40	0,38	0,48	94,24
Частка сфери послуг у ВДВ економіки					
Центр		1,78	1,39	1,74	77,84
Напівпериферія	<i>max</i>	0,99	1,07	1,12	107,92
	<i>aver</i>	0,80	0,87	0,83	108,31
	<i>min</i>	0,65	0,59	0,57	90,61
Периферія	<i>max</i>	1,16	1,15	1,15	98,81
	<i>aver</i>	0,88	0,95	0,91	108,31
	<i>min</i>	0,67	0,78	0,72	116,37
Частка переробної промисловості у ВДВ економіки					
Центр		0,31	0,35	0,39	112,69
Напівпериферія	<i>max</i>	1,71	2,09	1,73	121,93
	<i>aver</i>	1,24	1,31	1,22	106,08
	<i>min</i>	0,77	0,74	0,75	96,37
Периферія	<i>max</i>	1,24	1,37	1,19	110,29
	<i>aver</i>	0,81	0,94	0,85	116,55
	<i>min</i>	0,47	0,38	0,53	80,57

З табл. 4.25 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігалася нестійка динаміка показників, що характеризують елемент «Прогресивність структури економіки», в усіх групах. Незначне покращення показника «Частка промисловості у ВДВ економіки» відбулося у групах «Напівпериферія» (на 8,56%) та «Периферія» (на 8,03%), в групі «Центр» відбулося його суттєве (на 40,84%) зниження. За показником «Частка сфери послуг у ВДВ економіки» покращення відбулося у групах «Напівпериферія» (на 8,31%) та «Периферія» (на 8,31%), в групі «Центр» відбулося його суттєве (на 22,16%) зниження. За показником «Частка переробної промисловості у ВДВ економіки» відбулося покращення усіх групах, найбільше у групі «Периферія» (на 16,55%), зниження даного показника відбулося лише у регіонах, що характеризують нижній рівень груп «Напівпериферія» та «Периферія» на 3,63% та 19,43% відповідно.

Висновки до розділу 4

1. Узагальнено теоретичні підходи до визначення центр-периферійних відносин між регіонами країни та визначено відмінності між англо-американською, німецькою та вітчизняною геополітичними школами. Досліджено особливості структуризації моделі «центр-периферія» та закономірності утворення й розвитку центральних, напівпериферійних й периферійних регіонів в країні.

2. Здійснено аналіз основних теоретико-методичних підходів до дослідження моделей просторового розвитку регіонів країни, зокрема підхід до визначення структури моделі «центр-периферія» та дослідження міграції регіонів у даній моделі; методичні рекомендації до моделювання світової динаміки та побудови когнітивної схеми базової регіональної моделі «центр-периферія»; методики оцінки узгодженості динаміки розвитку центральних та периферійних регіонів в рамках дифузії інновацій та ін. й доведено, що для моделювання відносин «центр-периферія» на регіональному рівні доцільно використовувати комбінацію статистичних, математичних та картографічних методів та прийомів дослідження.

3. Уточнено когнітивну схему базової регіональної моделі «центр-периферія» шляхом визначення контурів зв'язків між такими її складовими, як демографічний, технологічний, культурний розвиток.

4. Обґрунтовано методичний підхід до комплексного структурного дослідження центр-периферійних відносин між регіонами України, особливістю якого є реалізація наступних взаємопов'язаних етапів: проведення кластеризації регіонів за результатами оцінки факторів економічного зростання, а також їх економічного та соціального розвитку; інтерпретація отриманих кластерів з точки зору їх ролі та місця в системі «центр-периферія»; структурний компонентний аналіз визначених кластерів; визначення центр-периферійних відносин між регіонами України.

5. Реалізація першого етапу запропонованого методичного підходу до комплексного структурного дослідження центр-периферійних відносин між регіонами України дозволила визначити, що до кластеру «центр» потрапило м. Київ; до кластеру «напівпериферія» потрапили Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Київський, Луганський, Львівський та ін. регіону або 36% від загальної кількості регіонів України; до кластеру «периферія» потрапили Вінницький, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Івано-Франківський та ін. регіони або 60% від загальної кількості регіонів України. Дослідження дозволило визначити основні характеристики та структуру кластерів в рамках моделі «центр-периферія».

Елементи наукової новизни опубліковані в роботах [1].

РОЗДІЛ 5

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТОЧОК ЗРОСТАННЯ В ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ

5.1. Методичний підхід до виявлення точок економічного зростання в центр-периферійних відношеннях в Україні

Дослідження проблем економічного зростання регіонів тісно пов'язані з формуванням системи державної підтримки регіонального розвитку та знаходяться на перетині проблемного поля різних суспільних та природничих наук (рис. 5.1).

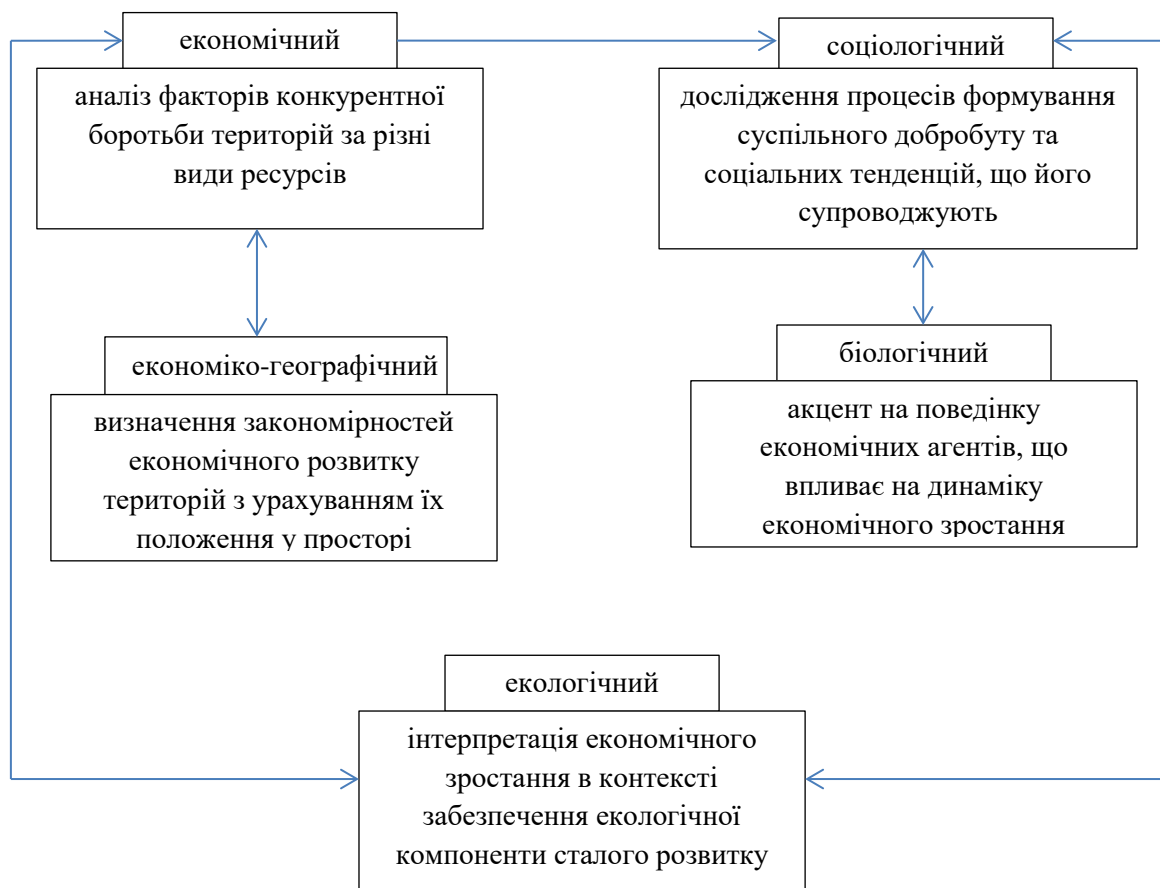

Рис. 5.1. Підходи до дослідження процесів економічного зростання в рамках проблемного поля різних наук

Наведені на рис. 5.1 підходи до дослідження економічного зростання свідчать про складність та багатоаспектність цього процесу, що підтверджується великою кількістю тлумачень сутності та змісту даного поняття (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Тлумачення сутності поняття «економічне зростання» в науковій літературі

Автор	Визначення
1	2
Р. Бейд, М. Паркін [337]	Розширення кривих виробничих можливостей.
С. Брю, К. Макконел [333]	Збільшення виробничих можливостей, що відбувається зі збільшенням кількості використовуваних факторів виробництва або вдосконаленням техніки і технології.
Економічний словник-довідник за ред. С. Мочерного [340]	Збільшення обсягів суспільного виробництва і розширення можливостей економіки, щоб задовольнити зростаючі потреби населення у товарах і послугах.
С. Кузнець [335]	Тривале підвищення можливості країни поставляти все більше і більше різноманітних економічних товарів і послуг населенню, засноване на розвитку технології і ефективному ідеологічному регулюванні.
П. Самуельсон, В. Нордхаус [334]	Збільшення потенційного валового національного продукту країни, що в кінцевому рахунку являє собою розширення меж виробничих можливостей країни.
П. Сенищ [329]	Абсолютне збільшення реального ВВП і реального ВВП на душу населення у визначеному періоді часу.
Л. Сімків [332]	Збільшення масштабів сукупного виробництва й споживання в країні, що характеризується насамперед такими макроекономічними показниками, як валовий національний продукт (ВНП) та валовий регіональний продукт (ВРП).
К. Перес [336]	Процес накопичення технологічного і соціального потенціалу в країнах, що розвиваються, який знаходиться в залежності від їхньої здатності використовувати різні можливості, які послідовно розкриваються перед ними.
В. Чепінога [341]	Тривале збільшення виробничого потенціалу економіки, який пов'язаний із такими виробничими чинниками, як праця, капітал, технічні знання, земля, використання яких пов'язане із межею виробничих можливостей.
М. Шніцер [342]	Здатність країни розширювати свої можливості щодо виробництва потрібних людям товарів і послуг.

1	2
Й. Шумпетер [343]	Основний імпульс, який приводить капіталістичний механізм у рух і підтримує його поступ, походить від нових споживчих благ, нових методів виробництва і транспортування товарів, нових ринків і нових форм економічної організації, які створюють капіталістичні підприємства.

Як свідчить наведена інформація, більшість авторів тлумачать економічне зростання як збільшення, підвищення результуючих показників економічного розвитку у певному періоді часу. У багатьох роботах [334, 336, 337, 339] та ін. робиться акцент на можливості, потенціал економічного зростання.

З метою поглиблення розуміння сутності економічного зростання доцільно визначити його складові та фактори впливу.

В науковій літературі представлено декілька підходів до визначення пріоритетних складових економічного зростання, які можна узагальнити таким чином (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Структуризація складових економічного зростання

Виділення пріоритетних складових економічного зростання певною мірою перетинається із запропонованим П. Сенищем підходом до формування переліку чинників економічного зростання (рис. 5.3).

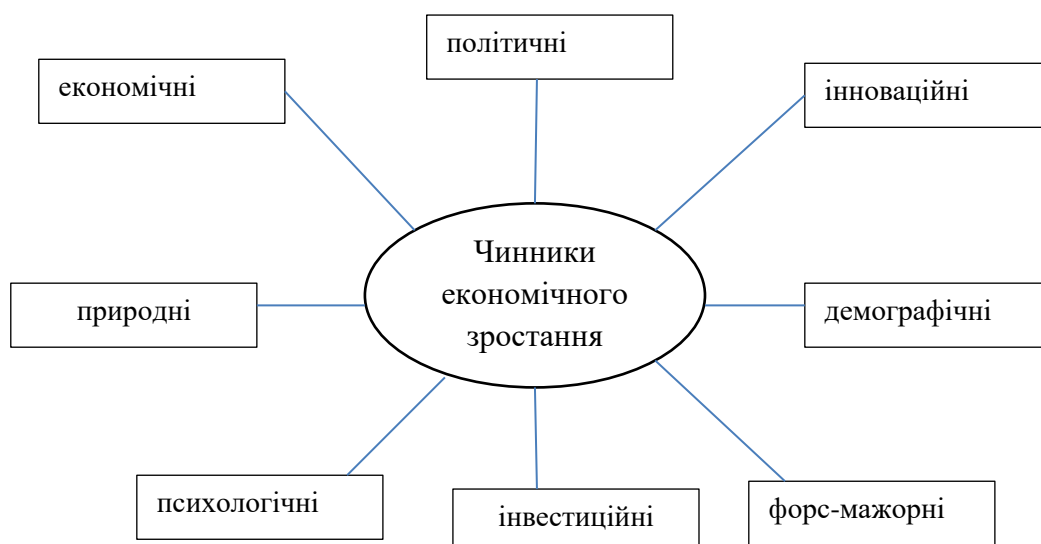

Рис. 5.3. Структуризація чинників економічного зростання за П. Сенищем [8, с. 104]

Розглянемо представлені пріоритетні складові економічного зростання більш докладно.

Ресурсна, у т. ч. інвестиційно-інноваційна складова виступає підґрунтям для прискорення економічного розвитку регіону в майбутньому. Так Й. Шумпетер в роботі [343] наголошував, що інновації виступають головним чинником забезпечення економічного зростання країни. Інвестиції різних форм власності, спрямовані на розвиток інноваційних технологій та виробництв, забезпечують тип економічного зростання країни, орієнтований на підприємництво. Як зазначає І. Сазик, підвищення життєвих стандартів у провідних країнах світу, що спостерігається, починаючи з кінця XIX ст., пов'язане в першу чергу з промисловою революцією, що стимулювала радикальні інноваційні зрушення в економіці [344].

Характеристиками інвестиційно-інноваційної складової економічного зростання можна вважати обсяг та доступність інвестиційних ресурсів, а також ефективність їх використання; пріоритетні напрями інвестування та інноваційної діяльності, сформовані в рамках державної стратегії інноваційного розвитку; можливість залучення іноземних інвестицій;

кількість та якість інноваційних розробок, домінуючий технологічний уклад у виробництві країни та її регіонів.

Економічна складова зростання втілюється в дії об'єктивних економічних законів та закономірностей. Так, згідно з теорією економічних циклів, функціонування економіки кожної країни характеризується чергуванням фаз поживлення та занепаду підприємницької активності. Закономірності глобалізації та інтеграції національних економік у світову економічну систему формують їх залежність від глобальних економічних циклів та підвищують уразливість до впливу світових економічних криз. З цієї точки зору пріоритетної складової економічного зростання є циклічність розвитку національної економіки країни та її підлеглість тенденціям розвитку світової економічної системи.

Державна складова економічного зростання втілюється у державній економічній політиці. На пріоритетній ролі держави в забезпеченні економічного зростання наголошували В. Геєць [331], Н. Дехтяр, І. Боярко, О. Дейнека [345], Л. Сімків [332] та ін.

Проблема державної підтримки економічного зростання знаходиться у сфері обґрунтування пріоритетних напрямів фінансування державою програм соціально-економічного розвитку країни та її регіонів, а також оцінки ефективності такого фінансування. В роботі [345] зроблено спробу дослідити взаємозв'язок між державними витратами і темпами економічного зростання. Встановлено, що не існує односпрямованого взаємозв'язку між державними витратами та темпами економічного зростання країни. За моделями МВФ, визначено позитивний вплив зростання на економічне зростання державних витрат на розвиток освіти та соціальної сфери, поточних продуктивних витрат, у т. ч. на допомогу приватному сектору.

А. Ілларіонов та В. Півоварова [346] здійснили спробу встановити оптимальний розмір державних видатків у відсотках до ВВП для досягнення найвищих можливих темпів економічного зростання країни. Було визначено, що для Росії цей розмір становить 18-21% ВВП на рік, при цьому існує

критична відмітка – 36-38% ВВП, за перевищенні якої економічне зростання призупиниться.

Технологічна складова економічного зростання тісно пов'язана з ресурсною та втілюється у випереджаючому розвитку країни, переважанні високотехнологічної складової в структурі експорту, зменшенні залежності від імпорту технологій, підвищенні рівня технологічного оснащення економіки. Досліджуючи глобальні тенденції розвитку промисловості в країнах світу, В. Хаустова [18] наголошує на формуванні усталених тенденцій до зростання питомої ваги високотехнологічних виробництв у країнах, що належать до розвинених.

Велику роль у формуванні економічного зростання на високотехнологічній основі відіграє програмно-цільовий підхід. Так, аналізуючи досвід Китаю як одного з потужних центрів світових технологій, О. Биков наводить ключові програми підтримки прискореного розвитку високотехнологічного сектору [347]:

- державна програма пріоритетних напрямів фундаментальних досліджень;
- програма НДДКР в галузі ключових технологій;
- програма НДДКР у сфері високих технологій;
- програма «Іскра» для модернізації технологій у сільському господарстві.

Результатом реалізації цих та інших програм у Китаї стало значне зростання обсягів як високотехнологічного експорту, так і експорту в цілому.

Просторово-територіальна складова економічного зростання знаходиться в рамках найбільш актуальної проблематики обґрунтування розміщення виробництва і трансформаційних аспектів його просторової організації.

Як зазначає О. Тищенко [350], поняттю «простір», незважаючи на його багатоаспектність, приділено недостатньо уваги в рамках класичної економічної теорії. Це зумовило тенденцію до його розгляду в рамках

міждисциплінарного підходу з урахуванням надбань теорій регіональної економіки, економічної географії, державного регулювання економіки, геополітики, політології, соціології, демографії, екології та ін. Перелік цих теорій можна розширити за рахунок теорії полюсів економічного зростання, розробленої в рамках економічної географії та регіональної економіки й «пояснює нерівномірність розміщення різних галузей господарської діяльності в ринковому просторі» [351].

В роботі [350] наведена класифікація теорій просторового розвитку (рис. 5.4), яку доцільно доповнити теоріями поляризованого розвитку, у т. ч. полюсів зростання.

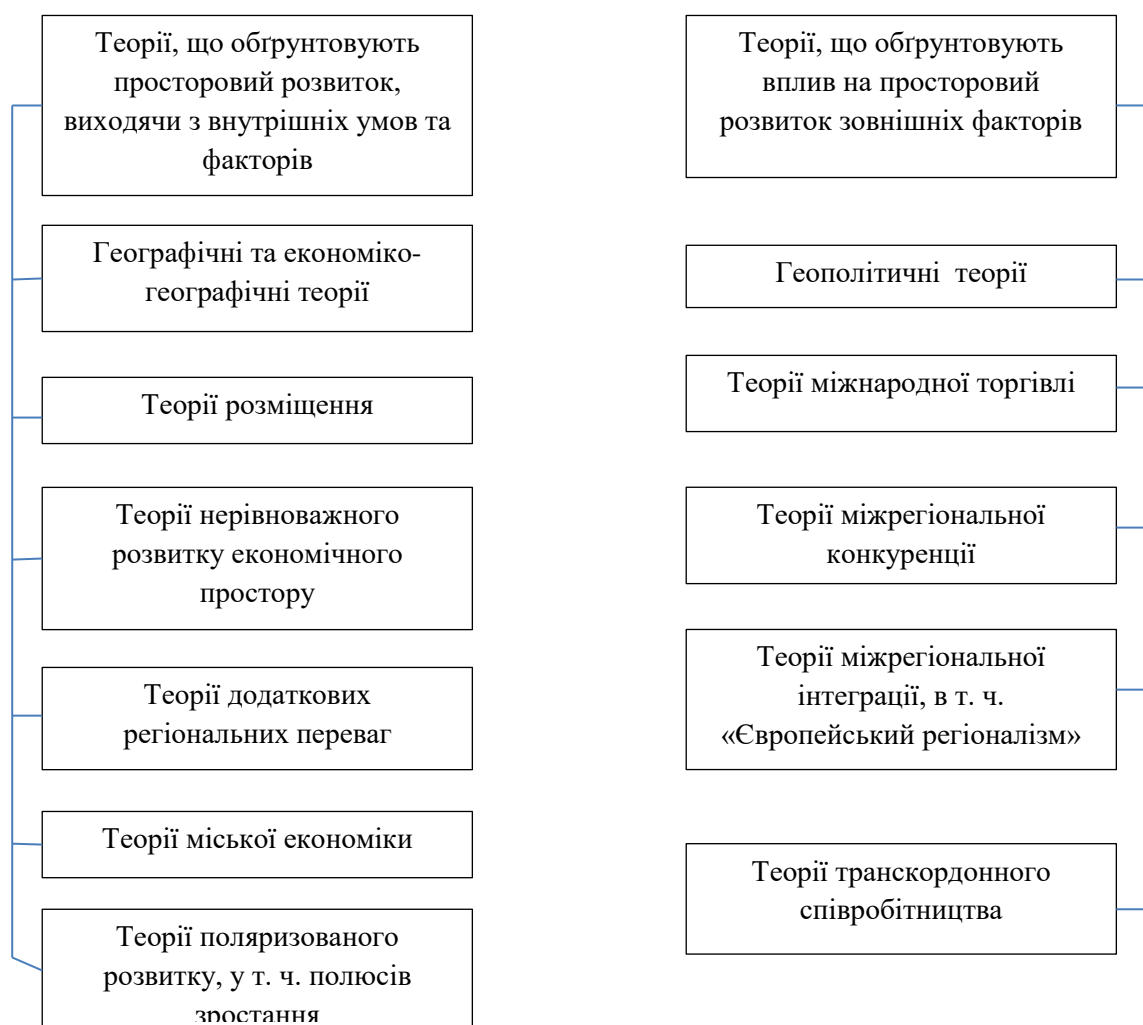

Рис. 5.4. Теорії просторового розвитку, доповнено за [350]

Як видно з рис. 5.4, більш численною є група теорій, що пояснюють особливості регіонального розвитку через внутрішні фактори, до яких належить і потенціал до створення полюсів економічного зростання.

Таким чином, розглянуті складові поняття «економічне зростання» дозволяють визначити два напрями його інтерпретації в смисловому полі теорії полюсів економічного зростання (рис. 5.5).

Рис. 5.5 Інтерпретація поняття «економічне зростання» в смисловому полі теорії полюсів економічного зростання

Одним з аспектів економічного зростання регіонів країни є його просторово-територіальна специфіка. Як зазначає К. Павлов, «... перед регіональною економічною політикою висувається завдання оптимізації просторових структур» [283, с. 97]. Таке завдання можна вирішити за допомогою теорії полюсів економічного зростання, яка пояснює нерівномірність розвитку та розміщення виробництв у регіонах країни.

Згідно з цією теорією, економічна система регіону містить провідні галузі, що стають імпульсами для соціально-економічного зростання територій, де вони розміщені, а також суміжних територій. Розвиток останніх відбувається за рахунок утворення допоміжних, обслуговуючих виробництв.

Концентрація полюсів зростання в рамках певних територій перетворює їх на центри розвитку. Виникнення центрів розвитку відбувається такими способами.

1. Державна підтримка просторово-економічного розвитку регіонів країни. Прикладом цього слугує наведена вище інформація щодо впровадження державних підтримки провідних галузей економіки Китаю.

2. Стихійна концентрація ресурсів у певних територіях, що мають ряд конкурентних переваг для залучення інвестицій та розвитку прогресивних виробництв, у порівнянні з іншими територіями регіону. Прикладом такої концентрації є Кремнієва долина в США, яка є третім за розміром технологічним центром країни із значною питомою вагою венчурного капіталу.

Теорія полюсів економічного зростання представлена в роботах Ф. Перу [353] (рис. 5.6).

Рис. 5.6. Структура теорії полюсів зростання Ф. Перу: концепції та ефекти

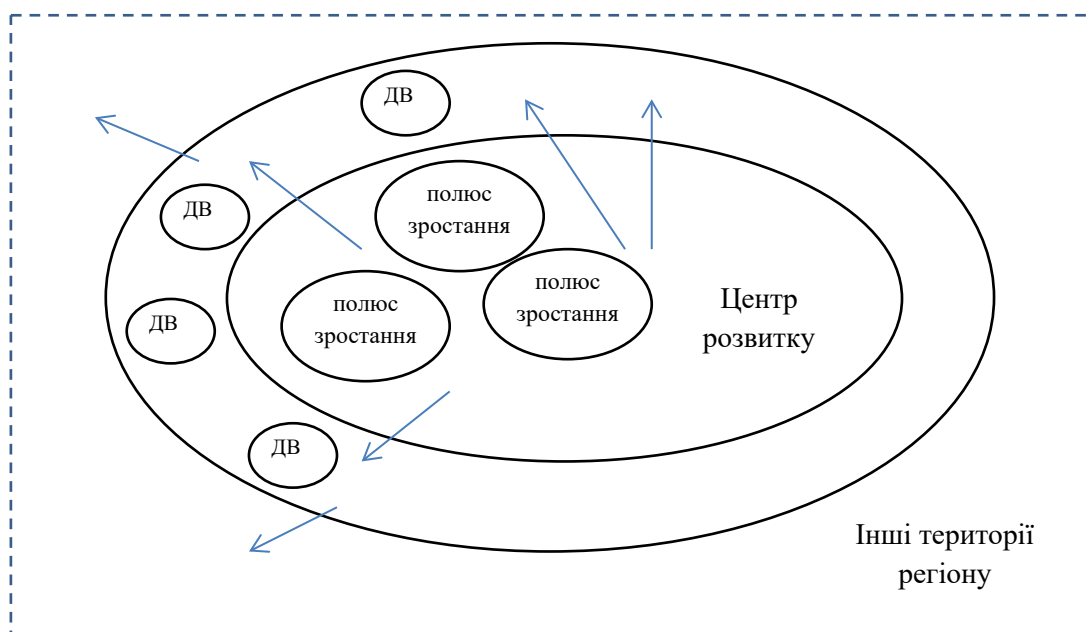
Як видно з рис. 5.6, дана теорія складається з трьох концепцій, що досліджують особливості формування тенденцій нерівномірного розвитку окремих територій регіону. Так зроблено висновок про те, що нерівномірність виступає природної рисою просторового розвитку територій. Виходячи з цього, для забезпечення вирівнювання соціально-економічного розвитку необхідно впроваджувати заходи зі стимулювання економіки окремих територій, особливо тих, що знаходяться на периферії.

Теорія полюсів зростання Ф. Перу описує три види ефектів, що виникають в процесі соціально-економічного розвитку територій навколо центрів розвитку. По-перше, це ефект домінування, який утворюється в центрі розвитку внаслідок концентрації в ньому пропульсивних галузей економіки. Сутність даного ефекту полягає в зміні характеру та форм економічних відносин між територіями різних рівнів. Цей ефект стимулює ефект поляризації виробництва за допомогою утворення допоміжних, обслуговуючих виробництв в центрі розвитку та навколо нього. Спеціалізація територій регіону на різних видах економічної діяльності, що підпорядковані пропульсивному, знижує гостроту конкурентної боротьби й стимулює взаємовигідне співробітництво. Це явище описується за допомогою ефекту «усунення або зменшення стихійної конкуренції».

Таким чином, згідно з теорією полюсів зростання, просторово-економічна структура регіону має такий вигляд (рис. 5.7).

Як видно з рис. 5.7, один або декілька полюсів економічного зростання, об'єднані в рамках центру розвитку, створюють імпульси для зростання як допоміжних виробництв, що знаходяться на рівні напівпериферії, так і периферійних районів.

Подальший розвиток теорії полюсів зростання стимулював дослідження структури економіки центрів розвитку. Так Ф. Перу та його послідовники підкреслювали, що провідна роль у формуванні полюсів зростання належить провідним галузям, які спрямовані на виробництво інновацій.

Просторово-економічна система регіону

- - допоміжні виробництва;
 - імпульс до розвитку за рахунок пропульсивних галузей.

Рис. 5.7. Просторово-економічна система регіону з точки зору теорії полюсів зростання

Поняття інновації ввів Й. Шумпетер в рамках теорії інноваційного розвитку [355]. В основі даної теорії знаходиться гіпотеза про те, що інновації утворюються не рівномірно, а хвилеподібно. Такі хвилі формують провідні технологічні уклади.

Ф. Перу запропонував таку класифікацію галузей виробництва з точки зору їх здатності до стимулювання розвитку (табл. 5.2).

Таким чином, полюсами зростання, згідно з класифікацією Ф. Перу, можуть виступати тільки інноваційні галузі, зокрема машинобудування, хімічна, електроенергетика.

Проте, з розвитком теорій та концепцій технологічних та промислових еволюцій, змінювався підхід до визначення провідних інноваційних галузей.

Групування галузей економіки за Ф. Перу [353]

Тип галузі	Характеристика
Старопромислові	Темпи розвитку повільні, з тенденцією до деградації; спостерігається зниження їх питомої ваги в структурі економіки регіону; можуть бути тривалий цикл виробництва; не чутливі до інновацій.
Низькотехнологічні	Мають високі темпи розвитку, проте не здійснюють суттєвого впливу на економіку регіону в цілому та розвиток допоміжних галузей. До них належать галузі, що спеціалізуються на виробництві предметів споживання з низьким рівнем інноваційності.
Інноваційні	Мають високі темпи зростання, стимулюють розвиток економіки регіону в цілому, потребують значних інновацій та допоміжних виробництв.

Для їх класифікації зараз використовуються дослідження технологічних укладів, що визначаються з метою структуризації етапів розвитку науково-технічного прогресу.

В більшості наукових робіт представлена така структуризація технологічних укладів [356]: I – ручних технологій (за допомогою знарядь праці); II – перші технічні пристрої; III – машинні технології; IV – матеріально-механізовані технології; V – рівень машинно-комп'ютерні та інформаційні технології; VI – конвергентні технології, нано-, біо-, інформаційно-комунікаційні технології, нові матеріали та джерела енергії.

Виходячи з цього, важливим завданням формування полюсів зростання та центрів розвитку в регіоні є виявлення його інноваційних переваг. За А. Мазур та Г. Гагауз [354] інноваційні переваги регіону поєднують у такі групи:

1. Чинники формування інноваційного потенціалу регіону, зокрема роль та місце в економічній системі регіонів країни, здатність здійснювати

інноваційну діяльність, рівень розвитку академічної, галузевої та ін. секторів науки і т. п.

2. Природно-ресурсний та виробничий потенціал – види, особливості розміщення та розробки природних ресурсів, наявність вже існуючих підприємств та можливостей для створення нових.

3. Інноваційна інфраструктура регіону – установи різних форм власності, що формують сприятливе середовище для активізації інноваційних процесів.

4. Державна підтримка інноваційного розвитку – принципи, напрями та механізми та інструменти державного регулювання інноваційної діяльності у регіоні. Охоплює широке коло напрямів: законодавче та нормативно-правове забезпечення, формування цільових програм та проектів, розробка та впровадження економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності та ін.

Розвиток та поглиблення теорії полюсів зростання Ф. Перу здійснено в роботах Ж. Будівля [357], який зробив акцент на формуванні полюсів зростання в регіонах, від якими розуміється сукупність інноваційних пропульсивних галузей, здатних до самостійного розвитку протягом тривалого часу та до стимулювання розвитку прилеглих територій. Ж. Будвілем запропонована наступна класифікація центрів розвитку (рис. 5.8).

Згідно з рис. 5.8, центри розвитку першого та другого рівнів розвиваються на основі дифузії інновацій, але самі не можуть виступати ініціаторами будь-яких вагомих інновацій. Центри третього та четвертого рівнів здатні до саморозвитку та генерування інновацій. При цьому центри четвертого рівня створюють імпульси для розвитку не тільки прилеглих районів регіону, але й системи регіонів країни в цілому. Проведений аналіз дозволяє визначити понятійну систему теорії полюсів зростання (рис. 5.9).

Рис. 5.8. Класифікація центрів розвитку за Ж. Будвілем, узагальнено за [357]

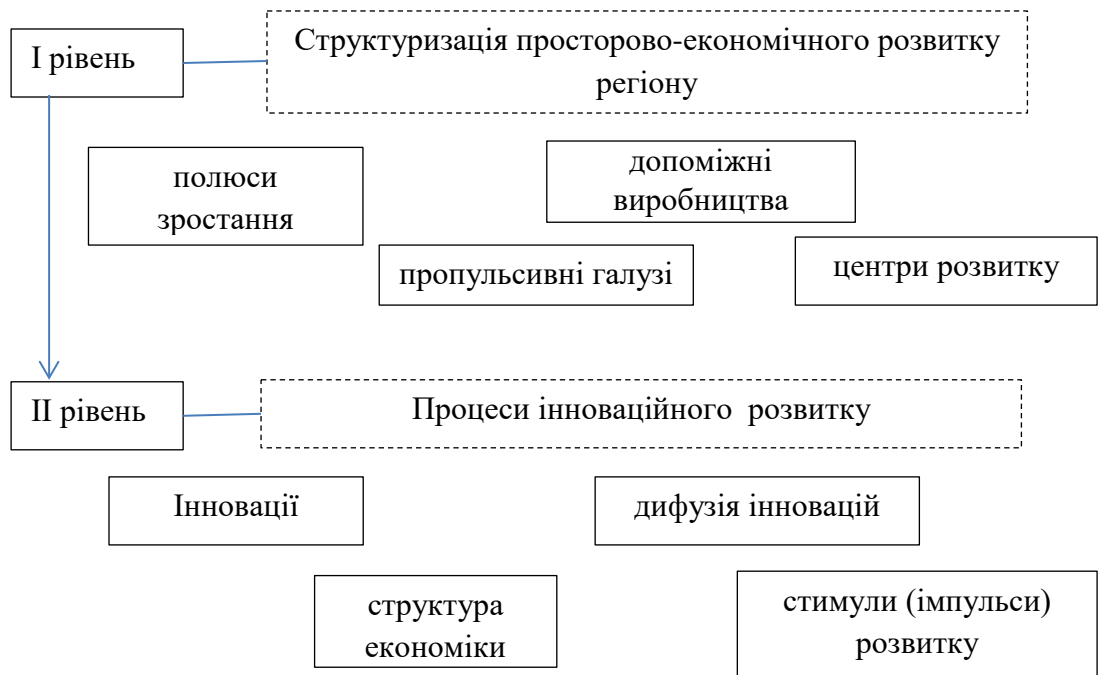

Рис. 5.9. Понятійна система теорії полюсів зростання

Як видно з рис. 5.9, понятійна система теорії полюсів зростання представлена двома рівнями, які описують тенденції просторово-економічного розвитку регіону та його інноваційну спрямованість.

Проведене дослідження дозволяє визначити можливості застосування надбань теорії полюсів зростання до вирішення проблем розвитку регіонів країни на основі пріоритетних цілей (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Аналіз можливостей застосування теоретико-практичного інструментарію теорії полюсів зростання для дослідження нерівномірності регіонального розвитку

Цілі регіонального розвитку	Можливості їх вирішення за допомогою теорії полюсів зростання
Стимулювання соціально-економічного розвитку регіону в цілому та окремих його районів	Запровадження пропульсивних та допоміжних виробництв в районах, що не обов'язково належать до адміністративного центру регіону
Удосконалення просторово-економічної структури регіону	Формування альтернативних центрів економічного зростання в напівпериферійних районах, зменшення навантаження на адміністративний центр
Зменшення безробіття, створення нових робочих місць	Запровадження нових інновацій видів економічної діяльності у центрі розвитку та допоміжних виробництв у напівпериферійних або периферійних районів
Стимулювання інноваційного розвитку регіону та його окремих районів	Впровадження пропульсивних, інноваційно орієнтованих видів економічної діяльності

Таким чином, теорія полюсів зростання пояснює процеси стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок створення на їх території центрів розвитку з інноваційними високотехнологічними виробництвами. Державна регіональна політика, розроблена з використанням цієї теорії, має бути спрямована на стимулювання розвитку пропульсивних видів економічної діяльності у напівпериферійних районах, де відсутні центри розвитку. Впровадження таких виробництв має бути відображено в державних стратегіях та програмах регіонального розвитку.

У теорії кумулятивного зростання оперують такими поняттями як: точка зростання, полюс зростання, економічне ядро, полюс конкурентоспроможності, зона випереджаючого розвитку, вісь розвитку та інші.

У табл. 5.4 наведено сутність деяких з цих понять, які зустрічаються в науковій літературі.

Таблиця 5.4

Точки зору вчених на сутність деяких понять, які пов'язані з теорією кумулятивного зростання

Автор / джерело	Сутність поняття
1	2
Ф. Перру [277]	Полюс зростання – компактно розміщені та ті галузі економіки, що динамічно розвиваються і окремі підприємства, в яких зосереджений «імпульс розвитку», що впливає на територіальну структуру регіону
Ж. Будвіль [278]	Полюс зростання – географічна агломерація економічної активності або сукупність міст, яка має в своєму розпорядженні комплекс виробництв, що швидко розвиваються
Х. Лаусен [279]	Полюс зростання – це регіональний вузол підприємств, пов'язаний з експортним сектором економіки регіону, що розташований в одному чи кількох географічних куцях (концентраціях) регіону
Т. Лашева [280]	Точка економічного зростання – економічний (господарючий) суб'єкт, галузь або вид діяльності, здатні в результаті активізації забезпечувати диверсифікацію і раціоналізацію структури економіки регіону, стимулювати появлення і розвиток її нових елементів, сприяти підвищенню якості життя населення
І. Шевцов [281]	Точки зростання – територіальні системи, здатні активно залучати інвестиції, породжувати науково-технічні і організаційні інновації, ефективно їх використовувати, стимулювати соціально-економічний розвиток міст і районів
Г. Гутман, А. Мирєдов, С. Федін [282]	Точка економічного зростання – сукупність чотирьох елементів: 1 – території (як складова країни в цілому або регіонів всередині неї); 2 – галузі (більш перспективні та менш затратні для конкретної території); 3 – підприємства (базові для галузей або просто стабільно функціонуючи); 4 – програми (спрямовані на економічну стабілізацію)
К. Павлов [283]	Економічне ядро – сукупність полюсів зростання і базисних елементів економіки
М. Световцева [284]	Економічне ядро – це комплекс економічно взаємопов'язаних елементів, кожний з яких сприяє максимально ефективному функціонуванню цілого
Г. Пот'є [285]	Осі (коридори) розвитку – території, розташовані між полюсами зростання, що забезпечують транспортний зв'язок і отримують додаткові імпульси зростання завдяки збільшенню вантажопотоку, розвитку інфраструктури

1	2
Г. Федосеева [286]	Полюса конкурентоспроможності – великі науково-виробничі комплекси, які об'єднують діяльність наукових і науково-дослідних інститутів, освітніх установ і високотехнологічних підприємств в різних галузях економіки
Б. Герасимов [287]	Зони випереджаючого розвитку – це території, які формують основний внесок у соціально-економічний розвиток регіонів, а також ті, що визначають його спеціалізацію виходячи з оцінки конкурентоспроможності, потенціалу, внутрішніх і зовнішніх факторів і ринків

Грунтуючись на наведених вище тлумаченнях можна запропонувати наступну логічну схему їх взаємозв'язку (рис. 5.10).

Як видно з рис. 5.10, полюсами зростання в регіонах країни можуть бути як окремі підприємства, так і їх сукупність, як сукупність галузей, так і сукупність міст. При цьому вони повинні динамічно розвиватися, бути пропульсивними і мати суттєвий вплив на розвиток інших в регіоні.

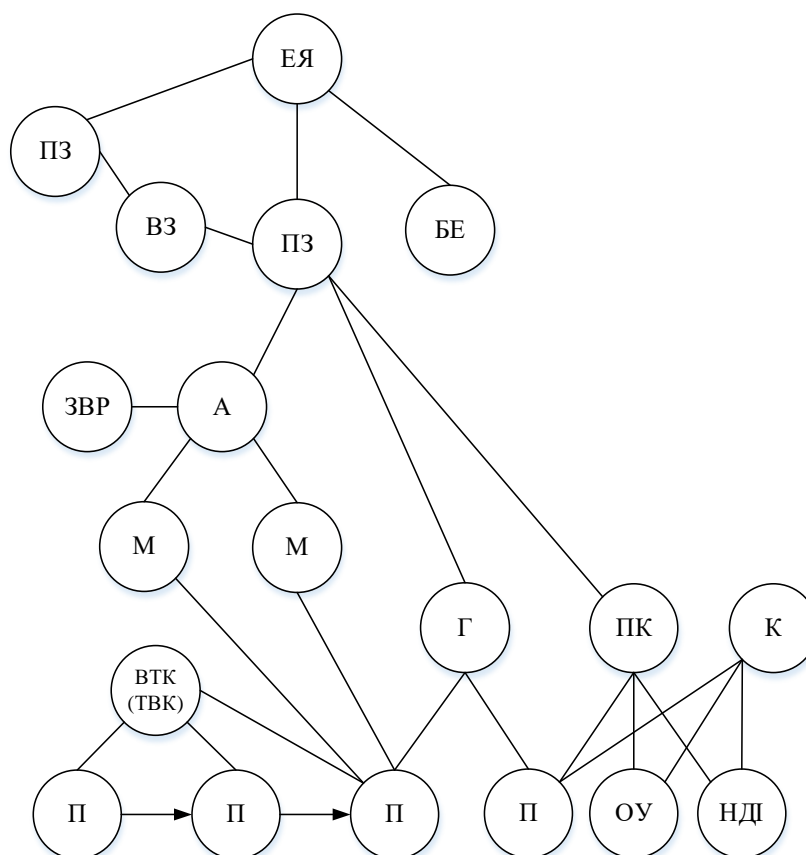

Рис. 5.10. Логічна схема взаємозв'язку деяких понять, які пов'язані з теорією зростання: ЕЯ – економічне ядро; ПЗ – полюс зростання; ВЗ – вісь

зростання; БЕ – базисні елементи; ЗВР – зона випереджаючого зростання; А – агломерація; М – місто; Г – галузь; П – підприємство; ВТК (ТВК) – виробничо-територіальний комплекс (територіально-виробничий комплекс); ПК – полюс конкурентоспроможності; К – кластер; ОУ – освітня установа; НДІ – науково-дослідні інститути

На сьогоднішній день можна виділити три основні наукові школи, які внесли найбільший вклад в теорію поляризованого розвитку:

- французька школа полюсів зростання (Ф. Перру, Ж. Будвіль, П. Потьє, Х. Лаусен);
- французька школа полюсів конкурентоспроможності (М. Аглієтта, Р. Буайє, В. Пекьор, А. Планкета, А. Торра);
- радянська школа територіально-виробничих комплексів (М. Колосовський, А. Пробст, Є. Сілаєв, Ю. Саушкін);
- американська школа кластерних структур (М. Портер).

Французька школа полюсів зростання була започаткована Ф. Перру (1903 – 1987 рр.) у 1950 р. роботою «Економічний простір: теорія і застосування [277]. Під полюсом зростання автор зрозумів компактно розміщені галузі економіки та ті, що розвиваються і окремі підприємства, у яких зосереджений «імпульс розвитку», що оказує вплив на територіальну структуру регіону. Як показано у табл. 5.2, Ф. Перру розробив класифікацію галузей згідно динаміки їх розвитку.

В основі теорії полюсів зростання автора лежить ефект домінування, який показує, що для економічного зростання необхідно зосереджуватися на «рушійних галузях», які домінують в силу свого великого розміру, ринкової сили або провідного виробника інновацій.

Таким чином, згідно Ф. Перру «полюс зростання» включає комплекс «рушійних галузей» або «окремі підприємства», які характеризуються наступним:

- домінуванням в економіці і наявністю «імпульсу до розвитку»;

- мультиплікативним впливом на зростання інших галузей економіки;
- отриманням агломераційної економії.

Базуючись на концепції «домінуючої економіки» і понятті «неоднорідність зростання» Ф. Перру робить висновки:

1. Збалансоване зростання не здійснимо.
2. Політика зростання спрямована не на пристосування до існуючих структур, а на активне їх перетворення.
3. Структурна політика є обов'язково виборча, а не глобальна.

Ж. Будвіль [278] переніс теорію полюсів зростання у конкретний економічний простір, конкретний регіон, дав регіональне тлумачення полюсів зростання. Він об'єднав простір і функцію в одне поняття «полярність простору».

Ж. Будвіль під полюсом зростання розумів географічну агломерацію економічної активності або сукупність міст, яка має в своєму розпорядженні комплекс виробництв, що швидко розвиваються.

Вчений запропонував наступну ієрархію «полюсів розвитку» [278]:

- центральні місця – дрібні та середні за розмірами міста, які спеціалізуються на традиційних поширених галузях й обслуговують навколишню сільську місцевість;
- полюси зростання – промислові міста з диверсифікованою структурою економіки середнього розміру високих темпів зростання за рахунок нових галузей і зовнішнього впливу;
- полюси розвитку – великі міські агломерації з розвиненою структурою економіки, яка має пропульсивні форми, що генерують нововведення, спроможні до автономного зростання і здійснюють суттєвий вплив на увесь процес територіального розвитку;
- полюси інтеграції – зони зростання, що охоплюють двічі більше міських систем зі значною концентрацією продуктивних сил, де формуються прямі та зворотні пропульсивні зв'язки, які визначають еволюцію просторових структур.

Согласно Ж. Будвіля далеко не кожний регіональний центр або вузол є полюсом зростання, а тільки той, у якому представлені пропульсивні лідируючі галузі, які спроможні до саморозвитку і повідомляє своєму оточенню імпульси розвитку.

Х. Лаусен деталізував уявлення про «полюси зростання» [279]. Він визначив полюс зростання як регіональний вузол підприємств, пов'язаний з експортним сектором економіки регіону, розташований в одному або кількох географічних кушах (концентраціях) регіону.

Х. Лаусен оюґрунтував наступні положення:

- полюса зростання або їх система ростуть за рахунок імпульсів, які передаються через експортний сектор регіону і породжені загальнонаціональним попитом;
- імпульси зростання передаються до периферійних другорядних галузей через регіональні зв'язки між підприємствами, а до географічної периферії ще і з рахунком факторів розміщення.

П. Пот'є [285] розвинув теорію «полюсів зростання» запропонував теорію «осей розвитку». Він дав визначення поняття «осі (коридори) розвитку» як території, розташовані між полюсами зростання, що забезпечують транспортний зв'язок і отримують додаткові імпульси зростання завдяки збільшенню вантажопотоку, розвитку інфраструктури [285]. На думку автора осі розвитку разом з полюсами зростання визначають просторовий каркас економічного зростання великого регіону або країни.

Французька школа полюсів конкурентоспроможності отримала свій початок з роботи А. Аглієтта та Р. Буайє «полюси конкурентоспроможності, промислова стратегія та макроекономічна політика» [288]. Автори під поняттям «полюс конкурентоспроможності» розуміють підсистеми економічної системи, що складаються з підприємств, які мають домінуючі позиції в національній і міжнародній конкуренції, завдяки яким можуть запускатися «ефекти залучення», що розповсюджуються на багато інших видів діяльності.

На думку В. Пекьора «полюси конкурентоспроможності» відрізняються від «полюсів зростання» як засіб, що демонструє перехід від позাপросторового капіталізму до капіталізму контекстуального, де когнітивні ресурси, які черпаються в певних місцях, мають свою специфіку [289].

Е. Черноуцан відмічає наступні важливі особливості «полюсів конкурентоспроможності»:

- вони розглядаються як важливий інструмент нової державної промислової та інноваційної політики;
- є інструментом реалізації науково-технічної політики держави [290].

У розвитку полюсів конкурентоспроможності провідну роль відіграє держава, яка визначає основні напрями розвитку, виділяє фінансування. Для полюсів конкурентоспроможності характерна концентрація зусиль на розвитку нових технологій, освоєння перспективних ринків високотехнологічної продукції.

У 2004 р. уряд Франції почав реалізовувати ідеї «полюсів конкурентоспроможності» на практиці.

Радянська школа територіально-виробничих комплексів бере свій початок з І. Олександрова, який на початку 1920-х рр. вперше ввів в науковий обіг термін «територіально-виробничий комплекс» (ТБК) [291].

Піонером дослідження промислового комплексоутворення є М. Колосовський, який у 1947 р. у роботі [292] виклав основні положення своєї теорії. Автор дав наступне тлумачення поняття «виробничо-територіальний» комплекс, як економічне (взаємообумовлене) сполучення підприємств у одній промисловій точці або цілому районі, при якому досягається певний економічний ефект за рахунок вдалого (планового) підбору підприємств у відповідності з природним та економічними умовами району.

У табл. 5.5 наведено деякі з визначень поняття «територіально-виробничий комплекс» у науковій літературі:

**Визначення поняття «територіально-виробничий комплекс»
у науковій літературі**

Автор / джерело	Сутність поняття
М. Колосовський [292]	ВТК – економічне (взаємообумовлене) сполучення підприємств у одній промисловій точці або у цілому районі, при якому досягається певний економічний ефект за рахунок вдалого (планового) підбору підприємств у відповідності з природними та економічними умовами району
А. Пробст [293]	ТВК – раціональне сполучення та території взаємодоповнюючих одне одного і взаємообумовлюючих виробництв
П. Алампієв [294]	ТВК – сукупність однорідних і тісно пов'язаних між собою елементарних техніко-економічних комплексів, розташованих на компактній території
Є. Сілаєв [295]	ВТК – сукупність підприємств різних галузей господарства, які об'єднані між собою тісними виробничими та економічними зв'язками
Ю. Саушкін [296]	ТВК – найбільш раціональна з народногосподарчої точки зору просторова організація виробництва в економічно цілісному районі, який має певну спеціалізацію у масштабі всієї країни
А. Гранберг [297]	ТВК – сполучення різних технологічно пов'язаних виробництв з загальними об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури, які мають виробничу спеціалізацію в масштабах міжрегіонального, національного та навіть, світового ринків, яке є типовою формою господарського освоєння нових територій з багатими виробничими ресурсами

М. Колосовський в основу встановлення закономірності формування ТВК поклав типові масово повторювальні енерговиробничі процеси, які потім розширив до генералізованих енерговиробничих циклів (ЕВЦ) [292]. Автор виділив вісім генералізованих ЕВЦ і їх сукупностей (пірометалургії чорних металів, нафтогазохімічний, лісоенергопромисловий та інші [292].

С. Іщук та О. Гладкий виділили наступні закономірності територіальної організації промисловості [298]:

- комплексно-пропорційне розміщення промислового виробництва з метою найбільш раціонального і ефективного використання природних, матеріальних і трудових ресурсів;
- наближення промислових підприємств до джерел сировини, палива й енергії, місць зосередження трудових ресурсів та районів споживання готової продукції;
- розміщення промислових підприємств з урахуванням можливостей розвитку форм суспільної організації виробництва – концентрації, спеціалізації, кооперування і комбінування;
- формування раціональної структури промисловості, всебічний розвиток і вдосконалення функціонування промислових утворень комплексного характеру – галузевих, міжгалузевих, локальних і регіональних промислових комплексів;
- розташування промислових підприємств відповідно до вимог навколишнього середовища, найраціонального використання природних ресурсів та ефективного розв'язання екологічних проблем;
- розміщення промислових підприємств з урахуванням об'єктивного процесу внутрішнього і міжнародного розподілу праці та спеціалізації промисловості сусідніх країн і економічних регіонів держави.

Серед вчених не згасає суперечка щодо ступеня схожості або відмінності кластерної концепції та концепції формування ТВК. Деякі дослідники стверджують, що ТВК та кластери – це явище одного порядку, інші – протиставляють умови створення та практику їх функціонування.

Американська школа кластерних структур була започаткована М. Портером [299].

Під кластером автор розумів групу географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, що діють в певній сфері і характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одна одну [299].

У табл. 5.6 наведено сутність поняття «кластер» у працях інших вчених.

Таблиця 5.6

Визначення сутності поняття «кластер» у науковій літературі

Автор / джерело	Сутність поняття
М. Enright [300]	Регіональні кластери – це промислові кластери, в яких фірми-учасники знаходяться в тісній близькості одна до одної
Е. Bergman and Е. Feser [301]	Регіональні кластери – це промислові кластери, які сконцентровані географічно, зазвичай всередині регіону, які створюють столичний регіон, ринок праці та інші функціональні господарчі одиниці
С. Соколенко [302]	Промисловий кластер – група виробничих підприємств і невиробничих організацій, для яких членство в кластері є важливим засобом посилення конкурентних позицій у боротьбі
Е. Bergman and Е. Feser [301]	Промислові кластери – група комерційних підприємств і некомерційних організацій, для яких членство в групі є важливим елементом індивідуальної конкурентоспроможності кожного члена фірми
А. Мігранян [303]	Інноваційний кластер – об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, органів державного управління, громадських організацій тощо), що дозволяє використати переваги двох способів координації економічної системи: внутрішньо-фірмової ієрархії й ринкового механізму, що дає можливість швидко й ефективно розподіляти нові знання, наукові відкриття та винаходи
Г. Сташевська [304]	Інноваційний (високотехнологічний) кластер, до складу якого входять центри генерації та передачі наукових знань, які випускають наукоємну продукцію на базі передових технологій

В основі теорії кластеризації економік країн світу М. Портера лежать його концепції детермінант конкурентних переваг та «ромба» конкурентоспроможності [299].

На думку М. Портера, будь-яка країна домагається успіху на тому чи іншому світовому ринку за умови, що вона може створити конкурентні переваги в чотирьох детермінантах: параметри факторів; параметри попиту; стратегія фірм, їх структура і суперництво; споріднені та підтримуючі галузі [299].

Наведена вище сукупність компонент (детермінант), які взаємно посилюються, М. Портер об'єднав у національний «ромб» конкурентоспроможності.

Послідовником М. Портеру у розробці кластерної теорії є М. Енрайт. Він більше досліджував географічний масштаб конкурентної переваги і стверджував, що остання створюється не на національному, а на регіональному рівні [305].

М. Портер і М. Енрайт виділили три головних причини необхідності стимулювання розвитку кластерів [299, 305]: збільшують продуктивність праці та ефективність виробництва; стимулюють винахід нововведень; полегшують комерціалізацію знань і виробництв.

Визначення точок економічного зростання (регіонів полупериферій) необхідно здійснювати за допомогою двухвимірної матриці в площині інтегральна оцінка факторів економічного зростання ($I_{ФЕЗ}$) – інтегральний показник економічного розвитку – ВРП на одну особу ($I_{Ер}$), які були запропоновані раніше (рис. 5.12).

$I_{ФЕЗ}$	Високий	5 $VI_{ФЕЗ} - HI_{Ер}$	2 $VI_{ФЕР} - CI_{Ер}$	1 $VI_{ФЕЗ} - VI_{Ер}$
	Середній	6 $VI_{ФЕР} - HI_{Ер}$	4 $CI_{ФЕР} - CI_{Ер}$	3 $CI_{ФЕЗ} - VI_{Ер}$
	Низький	9 $HI_{ФЕР} - HI_{Ер}$	8 $HI_{ФЕР} - CI_{Ер}$	7 $HI_{ФЕЗ} - VI_{Ер}$
		Високий $I_{Ер}^C$	Середній $I_{Ер}^{BC}$	Низький $I_{Ер}$

Рис. 5.12. Матриця визначення точок економічного зростання (регіонів полупериферій) в площині «інтегральні оцінки факторів економічного зростання та економічного розвитку»

В якості порогових значань ($I_{\text{ФЕЗ}}^{\text{BC}}, I_{\text{ФЕЗ}}^{\text{C}}, I_{\text{ЕР}}^{\text{BC}}, I_{\text{ЕР}}^{\text{C}}$), які розподілили матрицю на квадранти, виступають відповідно середні та вище середнього значення інтегральні показники $I_{\text{ФЕЗ}}$ і $I_{\text{ЕР}}$.

Згідно порогових значень матриця складається з 9 квадрантів, які характеризують наступний стан регіонів країни: 1 – з високим потенціалом факторів економічного зростання і рівнем економічного розвитку ($VI_{\text{ФЕЗ}} - VI_{\text{ЕР}}$); 2 – з високим потенціалом факторів економічного зростання і середнім рівнем економічного розвитку; 3 – з середнім потенціалом факторів економічного зростання і високим рівнем економічного розвитку ($CI_{\text{ФЕР}} - VI_{\text{ЕР}}$); 4 – з середнім потенціалом факторів економічного зростання і рівнем економічного розвитку ($CI_{\text{ФЕР}} - CI_{\text{ЕР}}$); 5 – з високим потенціалом факторів економічного зростання і низьким рівнем економічного розвитку ($VI_{\text{ФЕР}} - NI_{\text{ЕР}}$); 6 – з середнім потенціалом факторів економічного зростання і низьким рівнем економічного розвитку ($CI_{\text{ФЕР}} - NI_{\text{ЕР}}$); 7 – з низьким потенціалом факторів економічного зростання і високим рівнем економічного розвитку ($NI_{\text{ФЕР}} - VI_{\text{ЕР}}$); 8 – з низьким потенціалом факторів економічного зростання і середнім рівнем економічного розвитку; 9 – з низьким потенціалом факторів економічного зростання і низьким рівнем економічного розвитку.

Згідно проведених розрахунків регіони полупериферії України у 2013 р. в квадрантах матриці в площині «потенціал факторів економічного зростання і рівень економічного розвитку» розподілилися наступним чином (рис. 5.13).

Як видно з рис. 5.13, до точок економічного зростання відносяться наступні регіони напівпериферії України: Дніпропетровська, Київська, Запорізька, Львівська і Харківська області. Виходячи з цього, пріоритети державної підтримки соціально-економічного розвитку мають бути сконцентровані у цих регіонах.

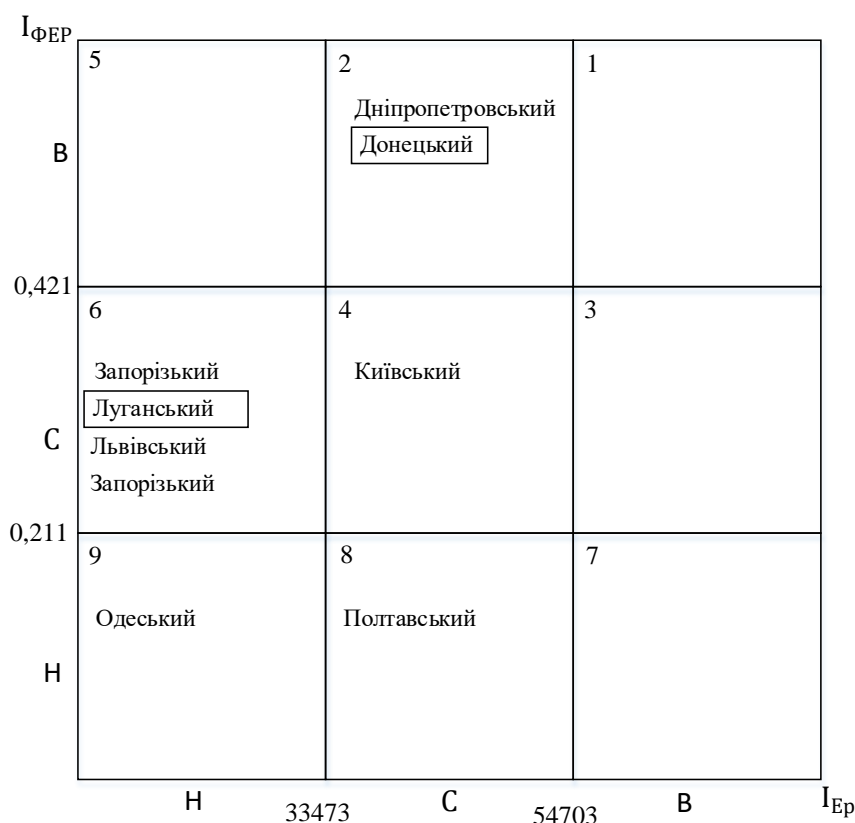

Рис. 5.13. Розподіл регіонів напівпериферії України в 2013 р. в квадрантах матриці в площині «потенціал факторів економічного зростання і рівень економічного розвитку»

5.2 Моделі конвергенції в дослідженні нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів

Еволюція наукових поглядів на будь-яку проблему свідчить, що поява нових теорій та концепцій пов'язана із зміною соціально-економічних умов. Так від початку XXI століття в процесі глобалізації та активізації процесів індустріалізації нового типу, в першу чергу в розвинених країнах світу, у наукових дослідженнях регіонального розвитку сформувався новий контекст.

Поява його була пров'язана із такими чинниками [359]:

- формування нових конкурентних переваг на національному та регіональному рівнях, які зумовлюють нерівномірність соціально-

економічного розвитку регіонів усередині країни та формування низки проблемних регіонів, які, внаслідок дії об'єктивних факторів, мають низкий потенціал розвитку й потребують державної підтримки;

- активізація впливу специфічних регіональних факторів на ефективність функціонування економіки як кожного регіону, так і країни в цілому;

- зростання кількості пасток регіонального розвитку, до яких, у першу чергу, належить регіональна нерівномірність;

- посилення тенденцій регіональної децентралізації у країнах світу.

Наведений перелік факторів доцільно доповнити таким:

- посилення макроекономічної нестабільності, що пов'язана із світовими економічними та політичними кризами й впливає на формування усталених тенденцій регіональної соціально-економічної диференціації.

У проблемному полі теорій регіонального розвитку вагоме місце посідає регіональна нерівномірність, як показано на рис. 5.14.

Рис. 5.14. Регіональна нерівномірність у полі теорій регіонального розвитку

Одним з найпоширеніших інструментів дослідження міжрегіональної нерівномірності соціально-економічного розвитку є моделі, які засновані на концепції конвергенції, під якою розуміється процес зближення в часі соціально-економічних показників розвитку регіонів до певного рівня.

Наукове обґрунтування дослідження нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України у її просторовій економіці потребує узагальнення теоретичних аспектів регіональної конвергенції та методичного інструментарію (рис. 5.15).

Рис. 5.15. Теоретичні та методичні аспекти дослідження регіональної конвергенції

Значне розповсюдження отримали концепції σ - та β -конвергенції [308-312, 314, 315].

Під σ -конвергенцією розуміється тенденція зменшення у часі

відмінностей значень показників регіонального розвитку.

Для перевірки наявності σ -конвергенції використовують модель авторегресії наступного вигляду:

$$\sigma_t^2 = b \cdot \sigma_{t-1}^2 + \sigma_e^2, \quad (5.1)$$

де σ_t^2 – дисперсія показника на душу населення в момент часу t ;

b – коефіцієнт моделі.

Висновок про присутність σ -конвергенції можна зробити, якщо $0 < b < 1$.

В якості індикаторів σ -конвергенції у своїх дослідженнях науковці використовують наступні [309, 315]:

- коефіцієнт варіації для визначення кількісної однорідності сукупності об'єктів (регіонів):

$$K_{\text{var}} = \frac{\sigma}{\bar{y}} = \frac{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}{\bar{y}}, \quad (5.2)$$

де y_i – рівень показника на душу населення в регіоні i ;

$\bar{y}$ – середній рівень показника на душу населення;

n – кількість регіонів;

σ – середньоквадратичне відхилення значень показника у.

- коефіцієнт асиметрії для визначення зміщення розподілу об'єктів відносно нормального розподілу:

$$A_s = \frac{\mu_3}{\sigma^3}, \quad (5.3)$$

де μ_3 – момент третього порядку;

- індекс Джині для визначення середнього співвідношення доходів

багатих та бідних регіонів:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|}{2n^2 \bar{y}}, \quad (5.4);$$

- індекс Тейла для визначення рівня рівномірності співвідношення частки доходів регіонів та їх населення, тобто концентрації доходів:

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\bar{y}} \ln \left(\frac{y_i}{\bar{y}} \right), \quad (5.5)$$

Перелічені індикатори можна розглядати як у статистиці для аналізу відмінностей, що мають місце в конкретний момент часу, так і у динаміці – для визначення зміни характеристик сукупності об'єктів. Зростання кожного з індикаторів свідчить про загальну дивергенційну тенденцію серед регіонів країни.

Моделі β - конвергенції базуються на неокласичній теорії зростання Р. Солоу, згідно з якою темпи економічного зростання додатньо корелюють з розбіжністю ВРП на душу населення певного регіону та душевого ВРП регіону, що має стійку траєкторію зростання (постійний темп зростання) [310]. Слід зауважити, що в цій моделі зростання припускається рівність для всіх регіонів фізичного та людського капіталу у ВРП, темпу технічного прогресу, норми збережень, норми амортизації та темпу зростання населення. Таким чином, слабкі регіони повинні розвиватися швидше, ніж сильні, що у довгостроковій перспективі призведе до вирівнювання їх відмінностей в економічному розвитку.

В моделі Р. Солоу використовується виробнича функція Кобба-Дугласа, в якій праця і капітал є взаємозамінними:

$$Y(t) = A(t)K(t)^\alpha L(t)^{1-\alpha}, 0 < \alpha < 1, \quad (5.6)$$

Взаємозамінність факторів пояснюється технологічними умовами та неокласичною передумовою щодо досконалої конкуренції на ринках ресурсів.

Модель передбачає наступні припущення:

- реальна заробітна плата змінюється пропорційно продуктивності праці;
- продуктивність праці та реальна заробітна плата зростають стабільними темпами, які можна охарактеризувати як стійке становище;
- продуктивність капіталу спадаюча;
- постійна віддача від масштабу (сума коефіцієнтів при K та L дорівнює 1);
- незмінна норма вибуття (амортизації);
- відсутність інвестиційних лагів;
- державні закупівлі не враховуються, тому сукупний попит визначається інвестиціями та споживанням.

Рівновага в моделі стійка, тобто якщо виникає невідповідність інвестицій вибуттю, модель прямує до рівноважного стану [313].

Модель Солоу визначає стійку рівновагу в довгостроковому періоді та пояснює його технічним прогресом, який є єдиною основою стійкого зростання добробуту. Оскільки переважна більшість змінних моделі (норма заощаджень, норма вибуття, темп зростання населення, технічний прогрес) визначається екзогенно, подальші спроби удосконалення моделі були пов'язані з перетворенням їх в ендогенні.

Серед недоліків моделі слід вказати на її достатньо загальний характер – вона не враховує багатьох соціальних, екологічних та інших факторів, які обмежують економічне зростання. Крім того, не завжди виконується передумова щодо постійного темпу приросту населення працездатного віку в країні, який може залежати, зокрема й від темпів еміграції.

Якщо економічне зростання розвинених країн світу було добре описано даною моделлю, то експерименти на основі даних за країнами, що

розвиваються, не дали переконливих пояснень їх економічного зростання. Стійка рівновага виявилась не завжди досяжною для країн, що розвиваються [313].

Однак слід враховувати, що експерименти з даними за країнами, що розвиваються проводились на основі даних, які охоплювали приблизно період 1960-1990 рр., коли типовими для провідних країн були саме капіталоємні технології, а основою технічного прогресу можна було вважати зростання капіталоозброєності праці. Після 1990-х рр. відбулись суттєві трансформації складових економічних систем країн світу. Зокрема у 80-90-ті рр. економісти намагаються врахувати вплив людського капіталу у зростання ВВП.

Важливе значення в моделі має тезис про збіжність (конвергенцію). Дві країни з однаковою виробничою функцією, темпом зростання населення, нормою вибуття та нормою заощаджень будуть прямувати до одного й того ж стійкого рівня капіталоозброєності. Країна, що розвивається, має нижчий початковий рівень капіталоозброєності, ніж розвинена та у обох він нижчий за рівноважний. Таким чином, перша має більш високі темпи зростання капіталоозброєності та при наближенні до стійкого рівня темп приросту капіталоозброєності буде зменшуватись, а відтак і темп зростання економіки в цілому буде зменшуватись.

β -конвергенція характеризує ситуацію, коли регіони з низьким рівнем соціально-економічного розвитку мають більш високі темпи економічного росту, ніж регіони з низьким його рівнем, і, таким чином, у довгостроковому періоді відбувається вирівнювання рівнів економічного розвитку регіонів [308]. Гіпотези σ -конвергенції й β -конвергенції є взаємопов'язаними, але не еквівалентними. β -конвергенція вказує на існування тенденції до зменшення міжрегіональної соціально-економічної диференціації. Але в той же час випадкові шоки, що впливають на економіку регіонів, можуть протидіяти цій тенденції й тимчасово збільшувати дисперсію розподілу показників соціально-економічного розвитку (σ -дивергенцію). Отже з β -конвергенції на

пряму не витікає σ -конвергенція, тобто β -конвергенція є необхідною, але недостатньою умовою σ -конвергенція.

Під глобальною конвергенцією автори розуміють зближення рівнів розвитку регіонів по всій сукупності досліджуваних об'єктів. Клубна конвергенція розрахована на те, що економіки регіонів мають не спільну для всіх траєкторію зростання, а спільну серед групи (кластеру) близьких за початковим рівнем розвитку та іншим характеристикам. Отже кластерна (клубна) конвергенція припускає угруповання регіонів на однорідні кластери, у середині яких швидкість зближення значно перевищує відповідний показник для всієї вибірки.

Виокремлюють абсолютну (безумовну) та умовну β -конвергенції. Наявність абсолютної β -конвергенції означає зближення рівнів розвитку регіонів у часі без накладання додаткових умов, тобто до складу екзогенних змінних включено лише початковий рівень розвитку.

Гіпотеза щодо строгої (абсолютної) збіжності пояснює той факт, що у разі виконання наведених вище припущень країни з меншим початковим запасом капіталу розвиваються швидше, ніж ті, що мають більший початковий запас капіталу. Однак абсолютна збіжність на практиці малоймовірна, тому використовується гіпотеза щодо слабкої (умовної) збіжності, коли кожна країна має свій стійкий рівень капіталоозброєності, тобто передумова щодо однакової норми збереження знімається [313].

Для оцінки абсолютної (безумовної) β -конвергенції використовуються моделі регресії, в яких залежною змінною є середні темпи зростання показника, а незалежною – його початковий рівень. Так, модель Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна β -конвергенції в лінеаризованому вигляді описується рівнянням [316]:

$$\frac{1}{T} \ln \left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}} \right) = C - \frac{(1 - e^{-\beta T})}{T} \ln y_{i,0} + \varepsilon_i, \quad (5.7)$$

де $y_{i,T}$ – темп зростання показника i -го регіону в кінцевий момент часу T ;

$y_{i,0}$ – темп зростання показника i -го регіону в початковий момент часу;

α, β – параметри моделі (β показує наскільки відсотків щорічно скорочується розрив);

$b = -\frac{(1-e^{-\beta T})}{T}$ – темп конвергенції (показує наскільки відсотків знизиться темп економічного зростання при збільшенні початкового значення показника на 1 %);

ε_i – випадкова складова (помилка).

Отже критерієм конвергенції в даній моделі є: $0 < \beta < 1, b < 0$;

Модель Баумоля має наступний вигляд:

$$\ln\left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}}\right) = \alpha + \beta \ln y_{i,0} + \varepsilon, \quad (5.8)$$

Критерієм конвергенції моделі Баумоля є: $\beta < 0$;

Модель Солоу-Свана є модифікацією моделі Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна для ланцюгових темпів зростання:

$$\frac{1}{T} \left(\frac{\ln y_{i,t}}{\ln y_{i,t-1}} \right) = \alpha - \frac{(1-e^{-\beta T})}{T} \ln y_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t}, \quad (5.9)$$

$$b = -\frac{(1-e^{-\beta T})}{T},$$

Критерій конвергенції: $0 < \beta < 1, b < 0$;

Модель Квадрато-Роура має наступний вигляд:

$$\Delta Y_{i,t} - \Delta \bar{Y}_t = \alpha + \beta(Y_{i,t-1} - \bar{Y}_{t-1}) + \varepsilon_{i,t}, \quad (5.10)$$

де $Y_{i,t}$ – логарифм показника на душу населення в регіоні i в період часу t ;

$$\Delta Y_{i,t} = Y_{i,t} - Y_{i,t-1};$$

$$\Delta \bar{Y}_t = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \Delta Y_{i,t},$$

α, β – параметри моделі;

Критерій конвергенції: $\beta < 0$.

Умовна β -конвергенція має місце у випадку, коли відношення між темпами зростання показника розвитку регіонів на душу населення та його початковим рівнем від'ємне за умови включення додаткових факторів, які є визначальними для стійкого розвитку, до якого прямують економічні об'єкти. У такому випадку модель умовної β -конвергенції виглядає аналогічно рівнянню (5.7) з включенням матриці додаткових факторів:

$$\frac{1}{T} \ln \left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}} \right) = C + b \ln y_{i,0} + \sum_{j=1}^k d_j x_{ij} + \varepsilon_i, \quad (5.11)$$

де x_{ij} – матриця додаткових факторів;

d_{ij} – додаткові параметри моделі.

Критерієм наявності β -конвергенції також є від'ємність коефіцієнту b .

Значного поширення серед дослідників набуло включення до моделей конвергенції лагової просторової змінної [309, 314]. У цьому випадку рівняння (5.7) трансформується у наступне:

$$\frac{1}{T} \ln \left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}} \right) = C - \frac{(1 - e^{-\beta T})}{T} \ln y_{i,0} + \rho W_y + \varepsilon_i, \quad (5.12)$$

де ρ – просторовий авторегресійний параметр;

W_y – лагова просторова змінна.

Одним із способів побудови матриці просторових ваг W є визначення її елементів за допомогою фіктивних змінних: «1» – регіони i та j мають спільну границю, «0» – регіони i та j не мають спільну границю. На основі цієї матриці розраховується вектор лагової просторової змінної:

$$W_y = y_{i(-1)} = \sum_{j=1}^n w_{ij} y_j, \quad (5.13)$$

де n – кількість регіонів.

Адекватність одержаних рівнянь β -конвергенції традиційно перевіряється за допомогою коефіцієнту детермінації R -квадрат. Значущість параметрів моделі визначається з використанням статистик Стюдента та Фішера.

Серед емпіричних досліджень однаково розповсюдженим є використання моделей конвергенції для аналізу економічного розвитку країн, регіонів однієї країни, окремих регіонів різних країн.

Так, у своїй статті В. Herz і L. Vogel представили результати дослідження регіонального розвитку в Центральній та Східній Європі, яке охоплює період 1990-2002 рр. та 31 регіон рівня NUTS 2 Польщі, Угорщини та Чехії [318]. В якості інструментарію використовувались показники σ - і β -конвергенції. Метою дослідження було визначення перспектив регіонального економічного надолужування та зближення країн, що вступають до ЄС та пошук структурних детермінант регіонального зростання. Індикаторами економічного зростання слугували валова додана вартість на одну особу населення та валова додана вартість на одного працюючого.

A. Spilimbergo та N. Xingyuan Che провели дослідження впливу структурних реформ на швидкість регіональної β -конвергенції 32 країн світу [321].

В. Воронов та О. Лавриненко досліджували регіони країн ЄС у період 1995-2009 рр. та в якості показника економічного розвитку використовували ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності [311]. Було встановлено наявність процесів σ - і β -конвергенції в регіонах ЄС рівня NUTS 1.

Дослідженню регіонів України щодо процесів конвергенції їх економічного розвитку присвячені роботи О. Геймана, М. Кизима, О. Раєвнєвої, І. Сторонянської [309, 310, 314].

У роботі [309] з метою аналізу нерівномірності розвитку регіонів України досліджені конвергенційно-дивергенційні процеси, що мали місце у період 2000-2009 рр. Обрано три показника доходності, за якими здійснено аналіз σ -конвергенції регіонів: валова додана вартість на душу населення, середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників та доход на душу населення. В якості індикаторів використано коефіцієнт варіації, індекси Тейла, індекс Джині, коефіцієнт асиметрії. Для визначення динамічної та просторової збіжності регіонів за допомогою моделі β -конвергенції Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна (5.7) використано показник валової доданої вартості. Побудовані моделі безумовної (абсолютної) β -конвергенції як для всього досліджуваного періоду, так і для періодів 2000-2004 рр. та 2004-2009 рр. виявились неадекватними, про що свідчать низькі значення коефіцієнтів детермінації рівнянь у тому числі в випадках виконання умови наявності β -конвергенції. Отже однозначний висновок про наявність або відсутність регіональної конвергенції авторам зробити не вдалось.

На наступному етапі в модель було включено додаткові умови, а саме обсяги реалізації промислової, сільськогосподарської продукції, торгівлі та послуг, в результаті були одержані адекватні моделі для всіх проаналізованих періодів та підтверджена гіпотеза про наявність умовної β -конвергенції. На

основі аналізу статистичних характеристик рівнянь сформульовано висновок про те, що саме промисловість та сфера послуг в Україні обумовлюють конвергенцію регіонального розвитку.

Для аналізу просторових міжрегіональних взаємодій в модель конвергенції включено лагову просторову змінну, що дозволило виявити відповідність більшості регіонів рівню розвитку сусідніх регіонів [309].

Дослідження І. Сторонянської охоплювало період 1996-2006 рр. [314]. На основі вивчення σ -конвергенції було виділено період сильної 1996-2000 рр. та слабкої дивергенції 2001-2006 рр. за показником валової доданої вартості регіонів України у розрахунку на одну особу населення. Виходячи з цього подальша перевірка наявності абсолютної β -конвергенції здійснювалась для періоду 2001-2006 рр. з використанням моделі Г. Барро і Х. Сала-і-Мартіна (5.7). Статистичні показники якості побудованої моделі були інтерпретовані авторами як слабке свідчення про наявність абсолютної β -конвергенції. Таким чином не було підтверджено існування абсолютної конвергенції або абсолютної дивергенції.

Також для обраного періоду були побудовані моделі мінімально-умовної β -конвергенції в специфікації моделі просторового лагу та умовної β -конвергенції з використанням рівняння (5.11), де в якості умов були включені показники, що відтворюють основні напрями бюджетної політики (зокрема середнє співвідношення обсягу сукупної фінансової допомоги із державного бюджету до ВДВ, середнє співвідношення обсягу сукупної фінансової допомоги із державного бюджету до загального обсягу доходів регіонального бюджету, середнє співвідношення інвестицій в основний капітал, профінансоване із бюджетів усіх рівнів, до ВДВ).

В результаті була підтверджена гіпотеза про існування мінімально-умовної β -конвергенції, що дозволило зробити висновок про додатну кореляцію середніх темпів розвитку регіону з середніми темпами розвитку його сусідів. Для показників бюджетної політики також підтверджена гіпотеза умовної конвергенції. Однак слід констатувати, що у випадках, коли

в одержаних рівняннях виконувалась умова наявності конвергенції коефіцієнт детермінації становив 0,30-0,40, що свідчить про невисокий рівень адекватності отриманих моделей.

Конвергенція розвитку регіонів Росії досліджена у роботах В. Іванової на основі даних за період 1996-2012 рр. з урахуванням панельної структури даних. В якості основного індикатору економічного розвитку використано показник середньодушових доходів населення [319]. А. Лукьянова використовує коефіцієнт варіації, коефіцієнт Джині, індекс Тейла для визначення наявності σ - конвергенції регіонів Росії за рівнем заробітної плати [320].

Таким чином, найбільш перспективним методом дослідження рівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України є дослідження β -конвергенції.

Проведений аналіз попередніх досліджень регіонів України щодо нерівномірності їх соціально-економічного розвитку з використанням концепції конвергенції дозволив зробити висновки про те, що відсутнє комплексне дослідження з побудовою всіх наведених різновидів моделей β -конвергенції для періоду часу, який би охоплював роки до- та післякризового періоду 2008-2009 рр.

На основі аналізу робіт українських та зарубіжних авторів, присвячених вивченню нерівномірності регіонального розвитку вирішено проводити дослідження конвергентних процесів в регіонах України за схемою, представленою на рис. 5.15.

Аналіз β -конвергенції для регіонів України здійснювався за чотирма видами моделей, описаних у попередньому розділі: Барро, Сала-і-Мартіна; Баумоля; Солоу-Свана; Квадрато-Роура.

В якості показників соціально-економічного розвитку використовувався валовий регіональний продукт та валова додана вартість у розрахунку на одну особу населення. Інструментарієм для проведення обчислень було обрано пакет прикладних програм Matlab.

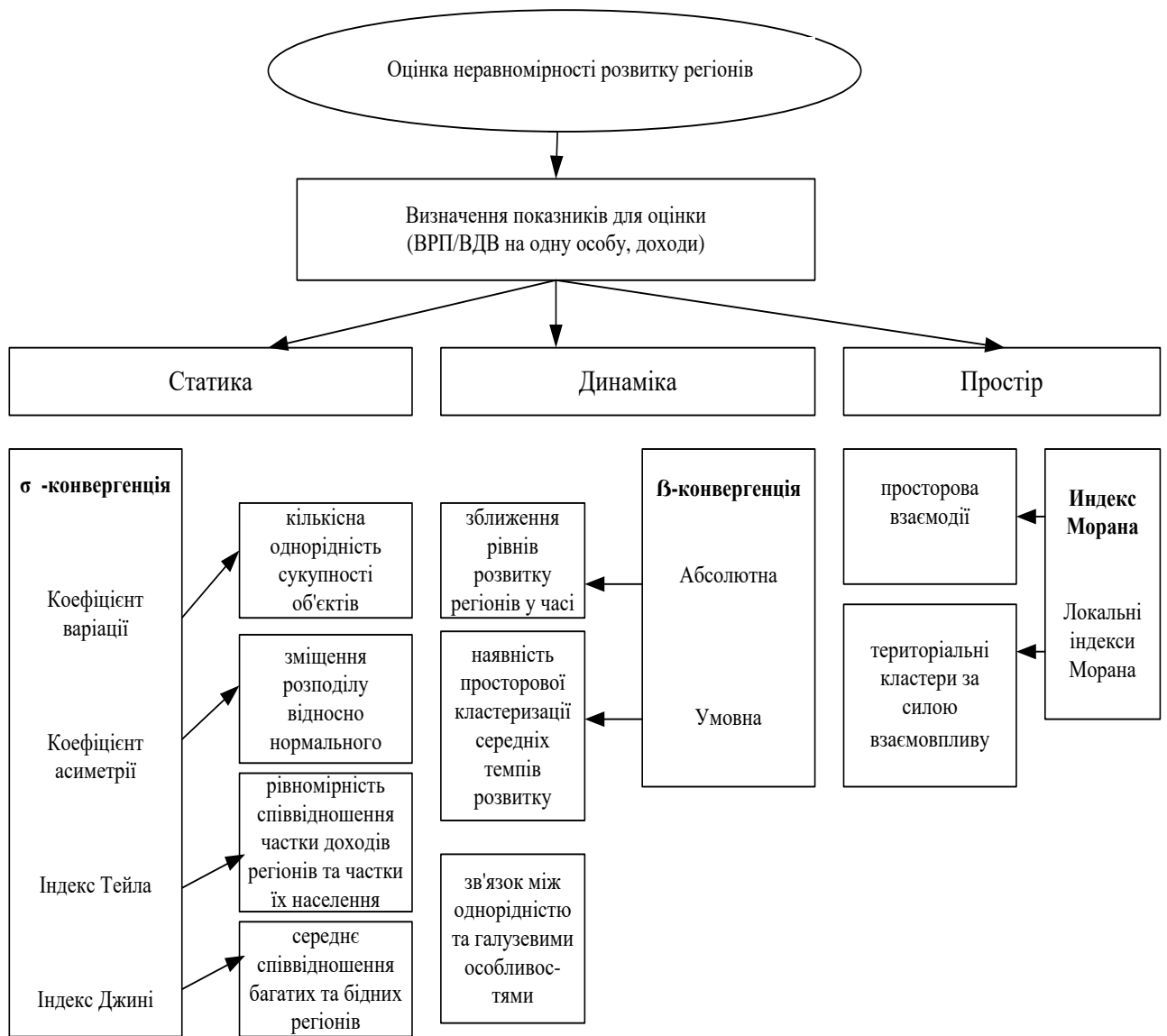

Рис. 5.15. Схема дослідження конвергенції соціально економічного розвитку регіонів України

Дослідження проводилось на основі здійсненої в попередньому розділі кластеризації регіонів за даними 2001-2013 рр.: кластер 1 – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області; 2 – всі інші регіони; 3 – м. Київ. Додатково, в якості експерименту, вказані моделі були реалізовані для множини всіх регіонів України разом та всіх регіонів, за виключенням м. Києва.

Розрахунки майже за всіма моделями продемонстрували відсутність β -конвергенції як за досліджуваними кластерами регіонів, так і за всіма регіонами України в цілому (додаток В, табл. В.1).

Слабка β -конвергенція за показником ВРП на душу населення (табл. 5.7) для всіх множин регіонів спостерігається лише у відповідності до моделі Солоу-Свана, оскільки лише у цьому випадку параметр моделі, що відповідає за темп конвергенції, має статистичну значущість. Однак навіть у цьому випадку рівень адекватності моделі вкрай низький ($r^2 \approx 0,2$).

Таблиця 5.7

Результати оцінки безумовної β -конвергенції регіонів України за ВРП на душу населення: напівжирним шрифтом виокремлені значущі параметри конвергенції

Моделі		Всі регіони		1 кластер		2 кластер	
		Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична а значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$
Модель Барро,	b	0,007506	0,19148	0,01449	0,772239	0,001992	0,838827
Сала-і-Мартіна:	β	-0,00719		-0,01319		-0,0019	
Модель Баумоля	β	0,090067		0,202891		0,027885	
Модель Солоу-Свана	b	-0,00531	6,3*10⁻⁵¹	-0,00067	1,5*10⁻⁸	-0,0005	4,6*10⁻¹⁶
	β	0,005486		0,000668		-0,000527	
Модель Квадрато-Роура	β	0,00454	0,45726	0,01268	0,74901	-0,0088	0,510225

β -конвергенція за показником доходи на душу населення (табл. 5.8) для усіх множин регіонів спостерігається у відповідності до моделі Солоу-Свана, оскільки параметр моделі, що відповідає за темп конвергенції, має статистичну значущість та рівень адекватності моделі достатньо високий ($r^2 \approx 0,8$).

Одержаний результат можна пояснити вирівнюванням доходів населення у розрахунку на одну особу інструментами бюджетної політики держави. Графічно результати побудови моделі безумовної β -конвергенції Солоу-Свана за ВРП та доходами населення представлені відповідно у додатку В, рис. В.1 та рис. В.2.

Таблиця 5.8

**Результати оцінки безумовної β -конвергенції регіонів України
за доходами населення: напівжирним шрифтом виокремлені значущі
параметри конвергенції: напівжирним шрифтом виокремлені значущі
параметри конвергенції**

Моделі		Всі регіони		1 кластер		2 кластер	
		Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$	Параметр конвергенції / дивергенції	Статистична значущість, $p(b)$
Модель Барро, Сала-і-Мартіна:	b	0,027548	0,026169	-0,03288	0,177447	-0,01692	0,071638
	β	-0,0238		0,041812		0,018918	
Модель Баумоля	β	0,330572		0,031377		-0,20309	
Модель Солоу- Свана	b	-0,00763	$1,5 \cdot 10^{-93}$	-0,00694	$4,93 \cdot 10^{-31}$	-0,0085	$1,7 \cdot 10^{-64}$
	β	0,008007		0,007249		0,00896	
Модель Квадрато-Роура	β	0,026371	0,000266	-0,0387	0,096696	-0,03479	0,026649

Для перевірки припущення про зміни у взаємозв'язках темпів зростання економік регіонів, які спричинені кризовими явищами 2008-2009 рр., були побудовані моделі β -конвергенції, що охоплювали наступні окремі два періоди: 2001-2007 рр.; 2008-2013 рр.

Для періоду 2001-2007 рр. жодне з побудованих рівнянь моделей не підтвердило наявності β -конвергенції.

Характерною особливістю періоду 2008-2013 рр. стало виконання умови β -конвергенції для всіх моделей та кластерів, однак найвище значення коефіцієнту кореляції становило 0,3 в моделі Барро, Сала-і-Мартіна для

множини регіонів Кластеру 1 при низькій статистичній значущості коефіцієнту, що відповідає за наявність β -конвергенції (додаток В, табл. В.1).

Для визначення наявності умовної β -конвергенції за ВРП вводилися додаткові параметри в моделі, віднесені до поточних факторів самофінансування та саморозвитку регіонів України: капітальні інвестиції на одну особу, грн.; прямі іноземні інвестиції на одну особу, дол. США; фахівці вищої кваліфікації, зайняті в економіці, на 10000 економічно активного населення, осіб; частка внутрішніх поточних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт власними силами у ВРП, %; частка підприємств, що займалися інноваціями у загальній кількості обстежених промислових підприємств, %; частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %; частка реалізованої інноваційної продукції за межі України у % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції, %; експорт товарів на одну особу, дол. США; експорт товарів на одну особу, дол. США; експорт послуг на одну особу, дол. США; частка промисловості у ВДВ регіону, %; частка сфери послуг у ВДВ регіону, %; частка переробної промисловості у ВДВ регіону, %. Поміж природних факторів для аналізу було використано показник, що характеризує мінеральні ресурси регіону.

Переважає більшість експериментів з додатковими параметрами не виявила присутність конвергенційних процесів при побудові тих самих різновидів моделей, які були використані під час дослідження безумовної конвергенції.

Розрахунки показали, що умова β -конвергенції виконується в моделі Барро, Сала-і-Мартіна при включенні показника частки послуг у ВРП та мінеральні ресурси для регіонів другого кластеру, тобто тих, що є слабкішими за основними показниками соціально-економічного розвитку. Однак достатньо високий коефіцієнт детермінації та значущі коефіцієнти має лише отримане рівняння, яке містить параметр «частка послуг у ВРП» (табл. 5.9).

Таким чином, можна зробити висновок, що для регіонів, які віднесені в результаті кластеризації до периферійних (Кластер 2), частка послуг у ВРП в більшій мірі та наявність мінеральних ресурсів – в меншій, обумовлюють наявність конвергенції їх соціально-економічного розвитку. Однак наведений результат одержано лише з використанням моделі Барро, Сала-і-Мртіна, для інших моделей умова β -конвергенції не виконується.

Таблиця 5.9

**Результати аналізу умовної β -конвергенції за ВРП (2001-2013 рр.)
з використанням моделі Барро, Сала-і-Мартіна**

Різновид моделі	Кластер 2					
	додатковий параметр – "частка послуг у ВРП"			додатковий параметр - "мінеральні ресурси"		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
1	2	3	4	5	6	7
Константа	0,5363	5,4007	0,0001	0,2033	2,1597	0,0501
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	-0,0419	-3,4934	0,0040	-0,0044	-0,3612	0,7237
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0754	-	-	0,4449	-	-
Додатковий параметр	-	-5,6788	7,556E-05	-	2,7994	0,0151
R-квадрат	0,7363	-	-	0,4151	-	-

Для регіонів-лідерів, які потрапили до Кластеру 1 не ідентифіковано жодного серед досліджених додаткових параметрів як такого, що обумовлює їх конвергенцію.

Отже, в Україні тривалий період часу зберігається нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, про що свідчить і ідентифікована

відсутність конвергенції регіонів України за показниками соціально-економічного розвитку. Це означає, що в економічному просторі країни зберігається формування відносин між регіонами за моделлю «центр-периферія».

5.3. Вибір інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України

Як показано у попередньому підрозділі дисертаційної роботи, в Україні тривалий період часу зберігаються центр-периферійні відносини. В цих умовах актуальності набувають питання планування державної регіональної політики, спрямованої на зменшення міжрегіональної диференціації та пов'язаних із нею проблем, до переліку яких фахівці [360] відносять:

- низьку інвестиційну привабливість регіонів та інноваційну активність в них;
- нерозвинуту виробничу та соціальну інфраструктуру;
- слабкі міжрегіональні зв'язки;
- нераціональне використання людського потенціалу.

Вибір інструментів такої політики має відбуватися на основі таких принципів:

1. Урахування специфіки кожного регіону України, визначення його місця в моделі «центр-периферія».
2. Комплексне поєднання важелів державної підтримки та ринкового регулювання регіонального розвитку.
3. Постійне прагнення до налагодження внутрішньо- та міжрегіональних зв'язків.
4. Особлива увага до проблемних регіонів.

5. Орієнтація на створення точок економічного зростання у напівпериферійних регіонах.

6. Урахування внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на економічний простір країни.

Розглянемо дані принципи більш докладно.

Визначення специфіки економіки кожного регіону країни має відбуватися на основі ретельного аналізу показників його економічного та соціального розвитку. Так фахівцями Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України проводиться щомісячний моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України, який здійснюється за напрямками [361]:

- економічний розвиток (10 показників);
- зовнішньоекономічна діяльність (8 показників);
- інвестиційна діяльність (6 показників);
- фінанси (5 показників);
- споживчий ринок (4 показника);
- населення (5 показників);
- ринок праці (6 показників);
- житлово-комунальне господарство (6 показників).

За результатами даного моніторингу можна дослідити як поточні зрушення у соціально-економічному становищі регіону, так і загальну динаміку його розвитку.

Такий аналіз доцільно доповнити аналізом структурних диспропорцій у регіоні, які проявляються у порушенні балансу між експортом та імпортом продукції з високої доданої вартістю, у першу чергу високотехнологічних галузей. Як зазначається в роботі [363], підвищення рівня узгодженості трендів структурної динаміки розвитку економіки регіонів із загальносвітовими тенденціями в Україні на даний час ускладнено внаслідок порушення інноваційного відтворення у промисловому комплексі.

Аналогічного підходу додержуються Дж. Лін [364] та І. Конья [365], які підкреслюють особливу роль економічних реформ, спрямованих на структурну перебудову економіки, у забезпеченні вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України.

У роботі [365] представлено аналіз впливу структурних реформ на конвергенцію регіонів на матеріалі 32 країн світу. В результаті було доведено, що позитивний вплив на вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів здійснювали такі заходи, як:

- розвиток регіональної фінансової системи;
- подолання міжрегіональних бар'єрів у торгівлі;
- реформування та розвиток інституціональної інфраструктури;
- збільшення міжрегіональної мобільності ресурсів.

Проте ефективність зазначених заходів різниться по регіонах й залежить від місця регіону у моделі «центр-периферія». Так заходи, спрямовані на стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів у першу чергу мають бути спрямовані на регіони напівпериферії та периферії й будуть менше ефективними для центрів.

Поєднання важелів державної підтримки та ринкового регулювання регіонального розвитку має відбуватися на основі економічної координації. Як зазначає Н. Павлова [362], в країнах з ринковою економікою економічна координація здійснюється шляхом інформування та мотивації (економічної зацікавленості або втрат). Виходячи з цього, вибір інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країни має відбуватися на базі науково-обґрунтованих управлінських рішень (прогнозів, стратегій, програм, проектів та планів).

Принцип постійного прагнення до налагодження внутрішньо- та міжрегіональних зв'язків відображається у підвищенні ефективності системи міжрегіонального перерозподілу ресурсів і доходів, дифузії інновацій, модернізації існуючих виробництв та впровадження нових, що базуються на більш прогресивних технологічних укладах.

Особливої уваги потребують проблемні регіони, рівень розвитку яких менший за середній по країні, оскільки ефективність застосування інструментів державної підтримки, спрямованої на стимулювання соціально-економічного розвитку в них може виявитися неочікувано низькою. Це можна пояснити двома факторами:

- довготривалою дією накопичених соціально-економічних диспропорцій у минулому;
- погіршенням соціально-економічного становища на початкових періодах реформ.

Принцип орієнтації на створення точок економічного зростання у напівпериферійних регіонах пояснюється логікою теорій полюсів росту та кумулятивного зростання. Реалізація цього принципу дозволить сконцентрувати обмежені ресурси у регіонах, що мають достатній ресурсний, кадровий, промисловий потенціал, але, внаслідок певних обставин, займають напівпериферійні місця у моделі «центр-периферія». Створення таких перспективних точок економічного зростання позитивно впливатиме як на соціально-економічне зростання цього регіону, так і на ефективність економіки країни в цілому.

Як вже зазначалося в даній роботі вище, формування точок економічного зростання може відбуватися на базі регіональних кластерів. У роботі [360] відзначено, що обсяг витрат на створення регіонального кластерів залежить від його спрямування. Так найменше витрат потребуватиме створення туристичних кластерів, спроби розбудови яких вже було зроблено у Хмельницькій області, яка займає периферійне місце у моделі «центр-периферія». В рамках стимулювання соціально-економічного розвитку напівпериферійних та периферійних регіонів може створення міжрегіональних кластерів, так у 2010 р. було передбачено створення українсько-польського туристичного транскордонного кластеру на базі Волинського, Львівського, Закарпатського, Люблінського, Підкарпатського регіонів [360].

Більш значних обсягів витрат потребуватиме розбудова індустріальних інноваційних кластерів на базі комбінації підприємств, науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів та ін. Ситуація ускладнюється відсутністю в Україні законодавчого забезпечення з розбудови регіональних кластерів.

Принцип урахування внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на економічний простір країни випливає з властивості економічного простору функціонувати під впливом таких факторів, зберігаючи при цьому стійкість та здатність до змін.

Н. Петрухіна [367] відносить до внутрішніх факторів розвитку економічного простору такі:

- рівновага попиту та пропозиції на ринках;
- стійкість фінансової системи;
- здатність до самоорганізації та саморозвитку;
- однорідність економічного простору.

При цьому неоднорідність економічного простору проявляється у місцях концентрації економічної діяльності, де простір приймає шпильасту форму, а на інших територіях воно однорідне. Посилення неоднорідності простору знижує самоорганізацію національної та регіональної економік [367].

Розглянуті принципи необхідно враховувати при формуванні інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України (рис. 5.16).

Як видно з рис. 5.16, утворення точок економічного зростання у проблемних регіонах, що мають певний потенціал до розвитку, але, внаслідок дії центр-периферійних відносин, за основними соціально-економічними показниками відстають від центру, є кінцевою метою державної регіональної політики вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України.

Рис. 5.16. Логічна схема формування інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України

Інструментами досягнення цієї мети є розбудова регіональних кластерів, територіально-виробничих комплексів, технологічних платформ на базі поєднання потужностей регіонального бізнесу, науково-дослідних та дослідно-конструкторських організацій, вищих навчальних закладів.

Державна політика регіонального розвитку втілюється у відповідних стратегіях, програмах, проектах та планах, що мають розроблятися з урахуванням недостатньої ефективності традиційних інструментів вирівнювання регіонального розвитку, таких як, наприклад, трансферти.

Доцільно проводити постійний моніторинг показників економічного та соціального розвитку регіонів, для відстеження та своєчасного корегування його диференціації.

Отже, застосування запропонованих інструментів здатне зменшити соціально-економічну нерівномірність регіонального розвитку в економічному просторі України, що набуває особливого значення під час посилення зовнішньополітичних викликів та загострення загрози цілісності країни.

При обґрунтуванні переліку інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країни доцільно додержуватися певного алгоритму, етапи якого наведено на рис. 5.17.

Розглянемо наведені етапи більш докладно. Значення конкурентних переваг регіону важко переоцінити у довгостроковій перспективі для забезпечення стійкого зростання регіону. Їх роль полягає у забезпеченні успіху у конкурентній боротьбі між регіонами за ресурси, у першу чергу інвестиції, кваліфіковану робочу силу та ін. так підтверджується відомий в економічній теорії постулат про те, що успіху у конкурентній боротьбі досягають ті суб'єкти, що більший набір конкурентних переваг.

Проте формування та реалізація конкурентних переваг регіонів має певні особливості. У роботі [377] їх узагальнено таким чином:

- конкурентна боротьба регіонів відрізняється від конкурентної боротьби підприємств;
- підвищення конкурентоспроможності регіону здійснюється внаслідок розвитку конкурентоспроможності підприємств, які у ньому розташовані, а також виробленої на цих підприємствах продукції;
- процес аналізу та оцінки конкурентоспроможності регіону потребує не тільки визначення його місця по відношенню до інших регіонів у загальному економічному просторі країни, а й загального рівня розвитку регіонів.

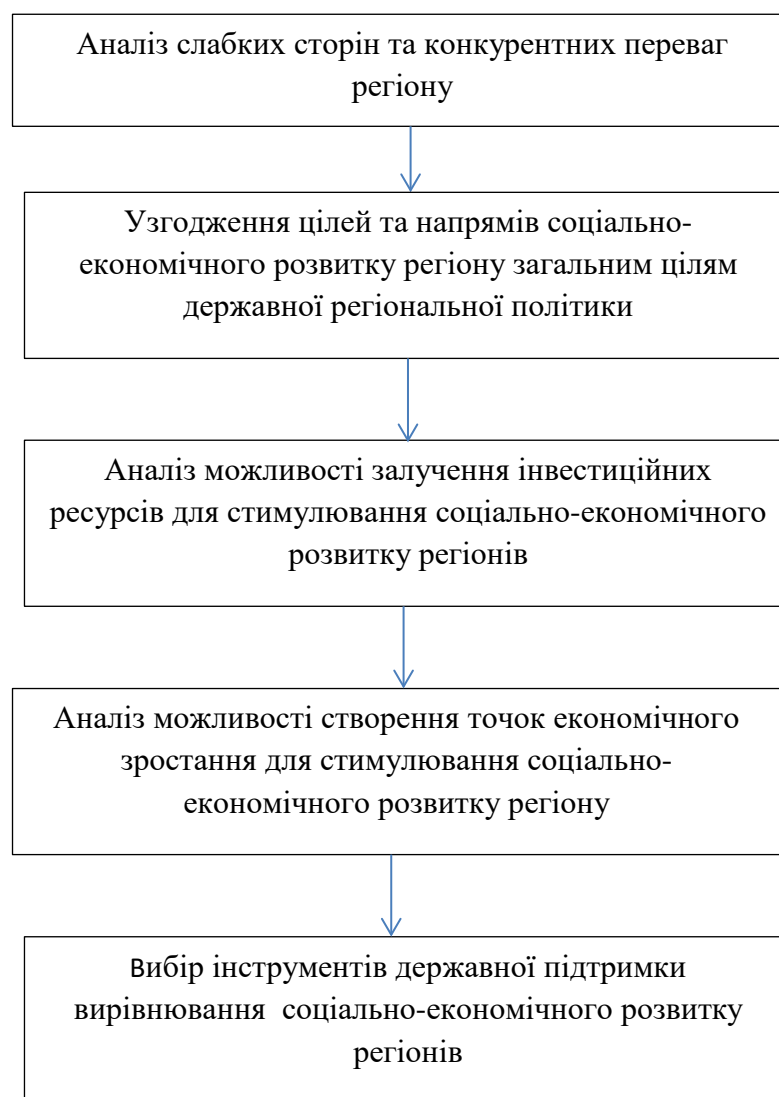

Рис. 5.17. Етапи вибору інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України

Цей перелік доцільно доповнити постулатом про те, що конкурентні переваги регіону виступають базовим фактором для формування у ньому точок економічного зростання з метою реалізації державної регіональної політики, спрямованої на вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країни в її економічному просторі.

Конкурентні переваги регіону можуть реалізовуватися як на національному, так і на регіональному й локальному рівнях, тобто на рівні окремих громад. Їх також слід розрізняти за рівнем здійснюваного впливу (макро-, мезо-, мікрорівень).

Так до чинників, що діють на мезорівні, можна віднести такі [377]:

- конкурентні переваги підприємств, що діють на території регіону, у тому числі й наявність великих підприємств, транснаціональних корпорацій, консорціумів, концернів, підприємств, що стабільно потрапляють до рейтингів найбільш великих підприємств країни;

- конкурентоспроможність продукції підприємств, що знаходяться на території регіону;

- природний, ресурсний, людський, техніко-технологічний, інноваційний потенціалу кожного регіону країни.

До чинників макрорівня можна віднести наявність та усталеність внутрішньорегіональних зв'язків між підприємствами, кластерами, виробничими комплексами регіону; наявність на його території фінансово самодостатніх територіальних громад; налагодженість відносин між споживачами та постачальниками та ін.

Розглянемо представлені в науковій літературі методики формування конкурентних переваг регіону.

У роботі Ю. Іванова, О. Орлової [389] запропоновано здійснювати формування конкурентних переваг регіону за такими послідовними етапами:

- підготовчий: аналіз необхідної інформації, результати якої доцільно подавати у вигляді моніторингу за певними параметрами, що характеризують усі напрями функціонування регіональної економічної системи, ;

- проектний: обґрунтуванні вимог до конкурентної переваги, її розроблення, та оцінка потенційної ефективності;

- виявлення нових конкурентних переваг та їх впровадження у функціонування регіональної економіки: ідентифікація результатів від реалізації конкурентної переваги, аналізування отриманих результатів шляхом порівняння із плановими значеннями показників моніторингу.

У роботі [377] представлено узагальнюючу модель формування та реалізації конкурентних переваг регіону, яка складається з наступних блоків:

1. Впровадження конкурентних переваг, що передбачає:

- розроблення конкурентних переваг підприємств, що функціонують на території регіону (зокрема впровадження інновацій та нововведень у виробничі та управлінські процеси, стимулювання розвитку корпоративної культури, ознайомлення зі створеними конкурентними перевагами, часткова або повна реорганізація ланцюга створення доданої вартості підприємства, здійснення навчання та перекваліфікації працівників у відповідності з вимогами реалізації нових конкурентних переваг);

- розвиток техніки, інноваційне оновлення технологій, розвиток внутрішніх та зовнішніх регіональних зв'язків (у т. ч. обґрунтування заходів із впровадження конкурентних переваг, постійне інформування про наміри впровадження конкурентних переваг, здійснення навчання та перепідготовки кадрів, за необхідності);

- реалізація заходів із впровадження конкурентних переваг регіону;

- інформування про результати впровадження нових конкурентних переваг.

2. Використання конкурентних переваг, зокрема:

- управління фактичними конкурентними перевагами у регіону (у т. ч. активний вплив на попит споживачів, отримання додаткових прибутків внаслідок реалізації нових конкурентних переваг, інформування споживачів про конкурентні переваги на підприємствах, що функціонують на території регіону);

- забезпечення функціонування нових утворень, оновлення технологій.

3. Підтримка конкурентних переваг:

- моніторинг конкурентів (інших регіонів);

- оцінка стійкості сформованих конкурентних переваг;

- організаційне забезпечення використання конкурентних переваг та створення умов для формування нових.

Для реалізації запропоновано підходу у роботі пропонується відповідне організаційне забезпечення (табл. 5.10).

Організаційне забезпечення використання конкурентних переваг регіону [377]

Рівень управління	Напрямки формування конкурентних переваг		
	Конкурентні переваги підприємств регіону	Розвиток техніки, підвищення рівня технологій	Розвиток внутрішніх та зовнішніх регіональних зв'язків
Макро та мезо (національний, обласний, районний)	Заохочувальні надбавки до гуртової ціни продукції, присвоєння продукції знаку якості, надання кредитів.	Створення фонду розвитку науки і техніки при міністерствах, економічні стимули отримання кінцевих результатів від здійснення напрямку (банківський кредит, ціноутворення, створення спеціалізованих фондів).	Створення міжнародних організацій та членство у них, розроблення спільних науково-технічних та виробничих програм.
Мікро (суб'єкти господарювання, що функціонують на території регіону)	Організація відповідних служб та підрозділів для підтримання конкурентної переваги, матеріальне, нематеріальне стимулювання.	Економічні стимули отримання кінцевих результатів від здійснення напрямку (матеріальне заохочення).	Створення спільних підприємств, максимальне залучення вторинної сировини до виробництва, виробничих відходів та супутніх продуктів на основі застосування передових досягнень науки і техніки.

Отже, перевагою розглянутого підходу до формування конкурентних переваг регіону є урахування факторів впливу на регіональну конкурентоспроможність на макро-, мезо- та локальну рівні, а також

особлива увага інноваційній активності суб'єктів господарювання, що функціонують на території регіону.

Другий етап логічної схеми вибору інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країни передбачає координацію дій управлінців з метою досягнення відповідності цілей та напрямів соціально-економічного розвитку регіону загальним цілям державної регіональної політики. Цей етап потребує поглибленої наукової розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіону. Так, наприклад, у Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 р. [390] запропонована така методика визначення цілей розвитку регіонів України:

1. Аналіз глобальних проблем світової спільноти й цілей тисячоліття, задекларованих ООН та іншими світовими організаціями.

2. Аналіз глобальних, національних та регіональних ризиків за групами:

- економічні (нестабільність продовольчих цін, коливання цін на міжнародних ресурсних та інших ринках, падіння вартості фінансових активів, коливання курсів валют, ризики від хибного регулювання та ін.);

- геополітичні (міжнародний тероризм, глобальні проблеми управління на основі впровадження стандартизованих моделей та ін.);

- екологічні (природні та техногенні катастрофи, забруднення довкілля, нестача деяких видів ресурсів);

- соціальні (міграція, зростання бідності, соціальна напруга);

- технологічні (швидкий розвиток інформаційних технологій, підвищення вимог до захисту інформації, поява нових матеріалів, що можуть бути шкідливими для людини й довкілля).

3. Визначення проблем, що існують у сфері економічного, соціального та екологічного розвитку регіону.

4. Формування переліку цілей, пріоритетних напрямів, ключових завдань та індикаторів з їх досягнення для регіону.

Рекомендації щодо узгодження цілей регіонального розвитку та

державної регіональної політики, наведені у [390], доцільно використовувати на другому етапі вибору інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Третій етап передбачає оцінку можливості залучення інвестиційних ресурсів для стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Важливість внутрішніх та зовнішніх інвестицій для регіонального розвитку полягає у тому, що вони забезпечують досягнення наступних позитивних ефектів:

- підвищення якісних показників господарської діяльності в регіоні;
- впровадження нових виробництв, розширення регіональних ринків збуту продукції та послуг;
- формування позитивних структурних зрушень в економіці, стимулювання регіональних суб'єктів господарювання до інноваційного оновлення;
- підвищення стійкості регіональних економічних систем до впливу фінансово-економічних криз.

Як зазначають автори [377], підвищення ефективності процесів інвестування в економіку регіонів передбачає урахування таких двох факторів:

- зацікавленість в ефективному використанні інвестиційних ресурсів у регіоні на основі балансу економічних інтересів суб'єктів, що приймають рішення про інвестиції та суб'єктів, що отримують вигоду від інвестиційної діяльності;
- загальна ефективність та виваженість державної інвестиційної політики, що має бути спрямована на використання і удосконалення інвестиційного потенціалу регіону.

На четвертому етапі вибору інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країни пропонується здійснювати аналіз можливості створення точок економічного зростання для стимулювання соціально-економічного розвитку регіону. У

роботі приділено достатньо уваги цьому процесу, але слід підкреслити, що створення точок економічного зростання в регіонів має базуватися на відборі одного або декількох перспективних видів економічної діяльності, що найкраще відображають специфіку виробничої та інноваційної орієнтації економіки регіону. Наприклад, для регіону, що традиційно має високий або середній рівень інноваційного потенціалу, точками економічного зростання можуть стати підприємства машинобудування, хімічного виробництва тощо.

У деяких регіонах доцільно створювати точки зростання на базі великих туристичних комплексів або регіональних туристичних кластерів.

Послідовне виконання останніх двох етапів дозволить реалізувати базовий пріоритет державної інноваційної політики – розвиток інноваційних виробництв у регіонах, що займають напівпериферійні та периферійні місця у моделі «центр-периферія» країни та розбудову відповідної інноваційної інфраструктури.

Таким чином, вибір конкретних інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів країни має на меті створення точок економічного зростання у регіонах України, що не належать до центру.

Висновки до розділу 5

1. Узагальнено існуючі підходи до дослідження процесів економічного зростання в рамках проблемного поля економічних та соціальних наук і на цій основі визначено пріоритетні складові економічного зростання регіонів країни, до яких належать економічна, технологічна, ресурсна, просторово-територіальна, державна та податково-бюджетна.

2. Доведено, що для моделювання процесів зростання в центр-периферійних відносинах в регіонах України доцільно використовувати інструментарій теорій полюсів економічного зростання та кумулятивного зростання.

3. Розроблено логічну схему взаємозв'язку між поняттями теорій зростання, до яких належать економічне ядро, полюс зростання, вісь зростання, базисні елементи, зона випереджаючого зростання, агломерація, місто, галузь, підприємство, територіально-виробничий комплекс, полюс конкурентоспроможності, кластер, освітня установа, науково-дослідні інститути.

4. Запропоновано двовимірну матрицю для позиціонування регіонів у площині «інтегральні оцінки факторів економічного зростання та економічного розвитку», яка дозволяє ідентифікувати стан кожного досліджуваного регіону з точки зору використання його потенціалу факторів економічного зростання і досягнутого рівня економічного розвитку.

5. Узагальнено існуючі моделі дослідження соціально-економічного розвитку регіонів країни й доведено, що для дослідження центр-периферійних відносин у регіонах України доцільно використовувати 5 моделей з оцінки міжрегіональної конвергенції: Барро, Солоу-Свана, Квадрато-Роура, Сала-і-Мартіна, Баумоля.

Запропонована схема дослідження конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України, яка, на відміну від існуючих,

передбачає оцінку нерівномірності розвитку регіонів за такими напрямками, як: статика, динаміка, простір й дозволяє оцінити тенденції зближення рівнів розвитку регіонів у часі; наявність просторової кластеризації середніх темпів розвитку; зв'язок між однорідністю та галузевими особливостями у соціально-економічному розвитку регіонів України.

6. Встановлено, що майже за всіма моделями у досліджуваному періоді біла відсутня β -конвергенція у всіх регіонах України за ВРП на душу населення, доходами населення та іншими показниками, що характеризують регіональний соціально-економічний розвиток. Введення в моделі додаткових параметрів не виявило присутності конвергенційних процесів у регіонах, що свідчить про відсутність стимулів для прискореного розвитку напівпериферійних та периферійних регіонів, а отже про відсталість рівнів їх соціально-економічного розвитку від центру, що зберігатиметься у майбутньому.

7. Обгрунтовано теоретичні положення з вибору інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України, які, на відміну від існуючих, базуються на принципах урахування специфіки кожного регіону України, визначення його місця в моделі «центр-периферія»; комплексного поєднання важелів державної підтримки та ринкового регулювання регіонального розвитку; постійного прагнення до налагодження внутрішньо- та міжрегіональних зв'язків; особливої уваги до проблемних регіонів; орієнтації на створення точок економічного зростання у напівпериферійних регіонах; урахування внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на економічний простір країни.

Елементи наукової новизни опубліковані в роботах [1].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розроблено теоретико-методологічне забезпечення дослідження диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України у її просторовій економіці.

У процесі роботи було отримано низку науково-практичних результатів методологічного, теоретичного та емпіричного рівнів наукової новизни.

На методологічному рівні одержані результати, що полягають у такому.

1. Вперше обґрунтовано концепцію просторового соціально-економічного розвитку, яка базується на ряді доведених гіпотез: 1 - про неоднорідність соціально-економічного простору країни; 2 - про асиметричність розподілу регіонів країни за рівнем їх соціально-економічного розвитку; 3 - про нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів країни; 4 - про зростання кількості проблемних регіонів в країні за рівнем їх соціально-економічного розвитку; 5 - про пріоритетність впливу факторів на соціально-економічний розвиток регіонів країни; 6 - про ієрархічність побудови соціально-економічного простору країни; 7 - про конвергентно-дивергентні процеси розвитку ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни; 8 - про поляризацію точок економічного зростання соціально-економічного простору країни.

2. Вперше розроблено концептуальну модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни, складовими якої є поляризація, дивергенція, конвергенція, вирівнювання, рівномірність, пропорційність, однорідність та ін.

На теоретичному рівні отримані такі наукові результати.

1. Здійснено аналіз основних теоретико-методичних підходів до дослідження моделей просторового розвитку регіонів країни, зокрема підхід до визначення структури моделі «центр-периферія» та дослідження міграції регіонів у даній моделі; методичні рекомендації до моделювання світової динаміки та побудови когнітивної схеми базової регіональної моделі «центр-периферія»; методики оцінки узгодженості динаміки розвитку центральних

та периферійних регіонів в рамках дифузії інновацій та ін. й доведено, що для моделювання відносин «центр-периферія» на регіональному рівні доцільно використовувати комбінацію статистичних, математичних та картографічних методів та прийомів дослідження.

2. Обґрунтовано систему понять, що описує диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці країни, яка складається з уточнених понять «безпроблемні регіони», «проблемні регіони», «проблемні депресивні регіони», «проблемні слаборозвинені регіони», «проблемні кризові регіони».

3. Узагальнено еволюцію наукових поглядів на особливості просторового розвитку регіонів у ХХ ст., які представлені парадигмою макроекономічного підходу до розміщення продуктивних сил в межах певної території за ознакою мінімізації витрат, парадигмою системного підходу до розміщення продуктивних сил в межах певної території за ознакою взаємодії суб'єктів господарювання та парадигмою «нової економічної географії» розміщення продуктивних сил.

4. Визначено складові теорії просторого розміщення продуктивних сил, що розвивалася в рамках парадигми «нової економічної географії», до яких належать інноваційний розвиток територіальної конкурентоспроможності; теорія трьох просторів; концепція дифузії нововведень; теорія інноваційних середовищ; теорії ендогенного зростання, які у комплексі спрямовані на формування методологічного підґрунтя для досліджень розвитку та взаємодії суспільно-економічних систем у просторі.

5. Запропонована операційна модель дослідження диференціації соціально-економічного простору країни, яка передбачає реалізацію досліджень за напрямками: оцінка рівня соціально-економічного розвитку регіонів; визначення ступеня однорідності соціально-економічного простору країни та асиметричності у рівні соціально-економічного розвитку регіонів; ідентифікація та визначення стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів; оцінка факторів економічного зростання регіонів;

ідентифікація ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни; виявлення поляризації точок економічного зростання соціально-економічного простору країни.

6. Запропоновано структурно-логічну схему оцінки факторів економічного зростання регіонів, яка передбачає урахування наступних груп факторів: природничі (масштабність та конфігурація території, природно-ресурсний потенціал); базові набуті (людський потенціал, інфраструктура, агломераційність); змінні фактори саморозвитку і самофінансування (інвестиції, науково-технічні та інноваційні, експорт, прогресивність структури економіки).

7. Запропоновано методичний підхід до оцінки впливу факторів економічного зростання регіонів на їх соціально-економічний розвиток, особливістю якого є реалізація таких взаємопов'язаних етапів, як оцінка соціального та економічного розвитку регіонів України; визначення зв'язку між інтегральним показником факторів економічного зростання та показниками соціально-економічного розвитку; оцінка сили впливу часткових показників факторів економічного зростання на економічний та соціальний розвиток регіонів України; ідентифікація факторів, що здійснюють позитивний та негативний вплив на економічний та соціальний розвиток регіонів України.

8. Уточнена класифікація соціально-економічного стану регіонів країни та визначена послідовність зростання проблемності їх соціально-економічного розвитку, що має наступний вигляд: депресивні – слаборозвинені – кризові. На цій основі обґрунтована шкала визначення стадії проблемності соціально-економічного розвитку регіонів країни.

9. Обґрунтовано методичний підхід до комплексного структурного дослідження центр-периферійних відносин між регіонами України, особливістю якого є реалізація наступних взаємопов'язаних етапів: проведення кластеризації регіонів за результатами оцінки факторів економічного зростання, а також їх економічного та соціального розвитку;

інтерпретація отриманих кластерів з точки зору їх ролі та місця в системі «центр-периферія»; структурний компонентний аналіз визначених кластерів; визначення центр-периферійних відносин між регіонами України.

10. Розроблено логічну схему взаємозв'язку між поняттями теорій зростання, до яких належать економічне ядро, полюс зростання, вісь зростання, базисні елементи, зона випереджаючого зростання, агломерація, місто, галузь, підприємство, територіально-виробничий комплекс, полюс конкурентоспроможності, кластер, освітня установа, науково-дослідні інститути.

11. Уточнено когнітивну схему базової регіональної моделі «центр-периферія» шляхом визначення контурів зв'язків між такими її складовими, як демографічний, технологічний, культурний розвиток.

На емпіричному рівні отримані такі наукові результати.

1. Обґрунтовано систему часткових показників та на її основі розраховані інтегральний та узагальнюючий показники економічного та соціального розвитку регіонів України. Лідерами за інтегральним показником соціального розвитку у 2013 р. виступали м. Київ, Київський, Одеський, Харківський, Дніпропетровський та Запорізький регіони. Лідерами за узагальнюючим показником економічного розвитку у 2013 р. виступали м. Київ, Дніпропетровський, Київський, Полтавський, Донецький та Харківський регіони.

Доведено, що показникам, які характеризують економічний та соціальний розвиток регіонів України, притаманна асиметрія, яка свідчить про формування та закріплення тенденцій нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України.

2. Розроблено методичні положення щодо позиціонування регіонів України в площині їх соціально-економічного розвитку. Ідентифіковано такі стани регіонів країни: соціально і економічно безпроблемні; соціально безпроблемні, але середньої економічної проблемності; середньої соціальної та високої економічної проблемності та ін.

3. Запропоновано методичні положення щодо ідентифікації динамічності ВРП регіонів України з урахуванням таких станів динаміки економіки як випереджаюча, наздоганяюча, відстаюча, деградуюча.

Доведено, що динамічне зростання ВРП у досліджуваному періоді дозволило таким регіонам України, як Дніпропетровський, Харківський та м. Київ зберегти високі позиції за рівнем соціально-економічного розвитку.

4. Узагальнено досвід здійснення державної підтримки проблемних регіонів України й розроблена структурно-логічна модель дослідження законодавства України з регіонального розвитку, яка базується на таких компонентах: часовий вимір; об'єкт управління; функції державного управління; нормативно-правове, організаційне, інструментальне, фінансове забезпечення.

5. Визначено, що серед усіх регіонів України у м. Києві було зафіксовано найвище значення інтегрального показника факторів економічного зростання (0,720). Друге та третє місця займали Донецький та Дніпропетровський регіони зі значеннями інтегрального показника 0,568 та 0,537. Четверте місце займала Харківська область (0,374). Аутсайдерами за інтегральним показником факторів економічного зростання в досліджуваному періоді були Волинський, Рівненський, Черкаський, Чернівецький та Херсонський регіони.

6. Доведено, що в досліджуваному періоді негативний вплив на соціальний розвиток усіх регіонів України здійснювало скорочення таких факторів, як чисельність економічно активного населення; кількість студентів вищих навчальних закладів; витрати на НДР та прямі іноземні інвестиції.

Негативний вплив на економічний розвиток усіх регіонів України здійснювало скорочення такого фактору (окрім зазначених вище), як частка переробної промисловості у валовій доданій вартості економіки, що пояснюється структурними змінами в економіці країни.

7. Досліджено структуру моделі «центр-периферія» для регіонів України та встановлено, що до кластеру «центр» потрапило м. Київ; до кластеру «напівпериферія» потрапили Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Київський, Луганський, Львівський та ін. регіону або 36% від загальної кількості регіонів України; до кластеру «периферія» потрапили Вінницький, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Івано-Франківський та ін. регіони або 60% від загальної кількості регіонів України. Дослідження дозволило визначити основні характеристики та структуру кластерів в рамках моделі «центр-периферія».

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Динаміка валового регіонального продукту на одну особу в регіонах України в 2001-2013 рр., грн

Регіон	Рік												
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	3766	4 239	5 114	7 273	9 372	11 630	15 496	20 495	19 832	23 600	28 488	32 002	33 473
Вінницький	2 812	3 019	3 534	4 700	5 966	7 328	9 159	12 061	12 145	14 332	17 768	20 253	22 303
Волинський	2 702	2 943	3 339	4 771	6 285	7 397	9 711	12 340	11 796	13 916	16 993	19 249	19 817
Дніпропетровський	4 558	5 090	6 058	8 609	11 909	15 239	20 868	30 918	27 737	34 709	42 068	44 650	46 333
Донецький	4 692	5 263	6 385	9 713	12 490	15 725	20 197	26 028	23 137	28 986	36 446	38 907	37 830
Житомирський	2 269	2 570	3 074	4 397	5 554	6 636	8 485	11 545	11 419	14 616	17 184	19 551	20 286
Закарпатський	2 208	2 557	3 207	4 238	5 373	6 576	8 452	10 626	10 081	12 278	14 455	17 088	17 044
Запорізький	4 114	4 498	5 353	8 093	10 683	13 369	18 022	23 232	20 614	23 657	27 567	30 656	30 526
Івано-Франківський	2 756	3 213	3 958	5 238	6 916	8 157	10 055	12 940	12 485	14 814	19 386	23 379	24 022
Київський	3 506	3 780	4 513	6 652	8 673	10 918	15 033	20 593	21 769	26 140	34 420	40 483	39 988
Кіровоградський	2 790	3 025	3 632	5 122	6 394	7 723	9 546	13 515	13 096	15 533	19 918	22 082	25 533
Луганський	2 900	3 394	3 997	5 973	8 131	10 085	13 628	18 338	16 562	19 788	25 067	25 950	24 514
Львівський	2 768	3 277	4 049	5 396	6 657	8 351	10 915	13 902	14 093	16 353	20 490	24 387	24 937
Миколаївський	3 422	3 739	4 284	6 424	7 801	9 769	12 227	16 175	17 050	20 276	23 402	24 838	27 355
Одеський	3 843	4 391	5 245	7 028	8 619	10 379	13 827	19 638	20 341	22 544	25 748	27 070	29 118
Полтавський	4 043	4 825	5 533	8 841	11 574	14 330	18 500	22 476	22 337	29 652	35 246	38 424	39 962
Рівненський	2 709	2 963	3 475	4 817	6 269	7 724	9 695	12 217	11 699	13 785	16 735	18 860	19 003
Сумський	3 149	3 401	3 795	5 009	6 497	7 848	10 249	13 622	13 631	15 711	19 800	21 722	23 517
Тернопільський	2 048	2 313	2 741	3 516	4 603	5 819	7 510	9 688	10 240	11 713	15 055	16 644	16 819
Харківський	3 580	4 070	5 045	7 182	9 025	11 353	15 645	21 294	21 228	23 639	27 966	29 972	31 128
Херсонський	2 537	2 797	3 287	4 546	5 713	6 744	8 122	11 944	12 256	14 346	16 990	17 910	19 311
Хмельницький	2 511	2 773	3 337	4 549	5 764	7 023	9 100	11 932	11 780	13 602	17 260	19 920	20 165
Черкаський	2 545	2 764	3 309	4 853	6 681	8 209	10 331	14 581	14 393	17 325	21 082	24 558	26 168
Чернівецький	2 015	2 321	2 771	3 589	4 654	5 650	7 369	9 771	9 383	10 939	13 228	14 529	15 154
Чернігівський	2 780	3 108	3 764	5 163	6 474	7 714	10 081	13 213	13 121	15 406	19 357	22 096	22 603
м. Київ	11 944	13 456	16 697	23 130	28 780	35 210	49 795	61 592	61 088	70 424	79 729	97 429	109 402

Динаміка ВРП на одну особу в регіонах України до середнього значення по країні в 2001-2013 р, %

Регіон	Рік												
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Дніпропетровський	121,0	120,1	118,5	118,4	127,1	131,0	134,7	150,9	139,9	147,1	147,7	139,5	138,4
Донецький	124,6	124,2	124,9	133,5	133,3	135,2	130,3	127,0	116,7	122,8	127,9	121,6	113,0
Київський	93,1	89,2	88,2	91,5	92,5	93,9	97,0	100,5	109,8	110,8	120,8	126,5	119,5
Луганський	77,0	80,1	78,2	82,1	86,8	86,7	87,9	89,5	83,5	83,9	88,0	81,1	73,2
Львівський	73,5	77,3	79,2	74,2	71,0	71,8	70,4	67,8	71,1	69,3	71,9	76,2	74,5
Харківський	95,1	96,0	98,7	98,7	96,3	97,6	101,0	103,9	107,0	100,2	98,2	93,7	93,0
Закарпатський	58,6	60,3	62,7	58,3	57,3	56,5	54,5	51,8	50,8	52,0	50,7	53,4	50,9
Запорізький	109,2	106,1	104,7	111,3	114,0	115,0	116,3	113,4	103,9	100,2	96,8	95,8	91,2
Миколаївський	90,9	88,2	83,8	88,3	83,2	84,0	78,9	78,9	86,0	85,9	82,1	77,6	81,7
Одеський	102,0	103,6	102,6	96,6	92,0	89,2	89,2	95,8	102,6	95,5	90,4	84,6	87,0
Полтавський	107,4	113,8	108,2	121,6	123,5	123,2	119,4	109,7	112,6	125,6	123,7	120,1	119,4
Вінницький	74,7	71,2	69,1	64,6	63,7	63,0	59,1	58,8	61,2	60,7	62,4	63,3	66,6
Волинський	71,7	69,4	65,3	65,6	67,1	63,6	62,7	60,2	59,5	59,0	59,6	60,1	59,2
Житомирський	60,2	60,6	60,1	60,5	59,3	57,1	54,8	56,3	57,6	61,9	60,3	61,1	60,6
Івано-Франківський	73,2	75,8	77,4	72,0	73,8	70,1	64,9	63,1	63,0	62,7	68,0	73,1	71,8
Кіровоградський	74,1	71,4	71,0	70,4	68,2	66,4	61,6	65,9	66,0	78,3	69,9	69,0	76,3
Рівненський	71,9	69,9	68,0	66,2	66,9	66,4	62,6	59,6	59,0	58,4	58,7	58,9	56,8
Сумський	83,6	80,2	74,2	68,9	69,3	67,5	66,1	66,5	68,7	66,6	69,5	67,9	70,3
Тернопільський	54,4	54,6	53,6	48,3	49,1	50,0	48,5	47,3	51,6	49,6	52,8	52,0	20,2
Херсонський	67,4	66,0	64,3	62,5	61,0	58,0	52,4	58,3	61,8	72,0	59,6	56,0	57,7
Хмельницький	66,7	65,4	65,3	62,5	61,5	60,4	58,7	58,2	59,4	73,1	60,6	62,2	60,2
Черкаський	67,6	65,2	64,7	66,7	71,3	70,6	66,7	71,1	72,6	89,3	74,0	76,7	78,2
Чернівецький	53,5	54,8	54,2	49,3	49,7	48,6	47,6	47,7	47,3	46,4	46,4	45,4	45,3
Чернігівський	73,8	73,3	73,6	71,0	69,1	66,3	65,1	64,5	66,2	65,3	67,9	69,0	67,5
м. Київ	317,2	317,4	326,5	318,0	307,1	302,8	321,3	300,5	307,7	298,4	279,9	304,4	326,8

Динаміка наявного доходу на одну особу в регіонах України в 2001-2013 р, грн.

Регіон	Рік												
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	2445,9	2938	3400,3	4468,4	6332,1	7771	10126	13716,3	14372,8	18485,6	21637,9	25206,4	26719,4
Вінницька	2286,8	2707,2	3211,4	4059,7	5791,1	6980,5	8963,3	11676,4	12191,7	16018	19090,8	21734,9	23000,6
Волинська	2132,4	2594	2974,1	3729,5	5254,2	6387,6	8022,6	10597,3	10966,8	14311,9	16657,7	18806,9	19804,9
Дніпропетровська	2665,2	3165,7	3701,7	4907,3	7015,9	8632,3	11439	15459,9	16386,5	20739,4	24302,4	28771,6	30300,6
Донецька	2544,8	3091,4	3637,6	4984	7088,9	8855,9	11625,7	16220,1	17014	21317,3	24890,3	29336,6	31048,5
Житомирська	2112,5	2541,6	3040,5	3985,2	5568,5	6754,3	8864,5	12022,6	12179,8	15775,9	18716,4	21288	21652,1
Закарпатська	1781,4	2072	2678,6	3444,6	4821,2	5757,7	7323,8	9664,5	9764,5	12699,6	15002,4	17191,4	17929,3
Запорізька	2719	3165	3769,7	4994,4	7074,5	8693,6	11276,2	15265,2	15652,6	20221,4	23684,9	27107,6	28388,1
Івано-Франківська	1973	2349,1	2941,3	3780,2	5321,6	6463,4	8336	11262,8	11692,4	15009,4	17732,6	20148,4	20987,8
Київська	2753,9	3114,6	3521,7	4426,8	6305	7953,8	10248,8	14292,4	15024,9	19513,9	22520,1	26541,7	27390,6
Кіровоградська	2217,2	2576,6	3050	3885,5	5568,6	6672	8564,6	11489,3	11727,3	15417,7	18039,2	20553,7	21671,4
Луганська	2188,6	2615,1	3150,6	4139	5900,9	7343,4	9620	13411	14071,6	17850	20879,9	24024,1	25590,3
Львівська	2239,7	2741,8	3401,6	4396,1	6203,1	7394,7	9523,8	12718,3	13211,3	16513,8	19204,4	21992,3	23138,3
Миколаївська	2244,6	2771,2	3385,3	4354,7	6137,5	7318,4	9376,5	12626,5	13154,2	16993,4	20040,7	22878	23868,8
Одеська	2040,7	2472,8	3163,9	4221,4	5883,4	7006,1	8780,8	11754,4	12404,2	16275,2	19135	22224,4	25571,8
Полтавська	2474,8	3048,1	3560,1	4683,5	6653,5	8064,2	10382,3	13922	14742,6	17990,9	20917,4	24027,2	25371,2
Рівненська	2150,5	2560,1	2984,8	3787,9	5344,4	6540,6	8285,6	11124,6	11316,8	14629,8	17326,2	19859,8	21165
Сумська	2308,4	2686,3	3276,7	4141,1	5972	7459,2	9876,3	13187,2	13426,4	16875,5	19592,9	22582,3	23558,6
Тернопільська	1850,6	2158,1	2794,6	3524,2	5032,7	6283,4	8063,5	10583	10634,2	13824,2	16351,3	18560,6	18993,8
Харківська	2425	2929,1	3468,9	4489,6	6355,7	7819,6	10328,5	14065,7	14633,1	18450,5	21787,8	24870	26098,2
Херсонська	1 971,30	2399,6	2832,3	3792	5400,5	6492,2	8374,5	11248,1	11440,3	14881,7	17654,3	19939,9	21724
Хмельницька	2259,1	2640,3	3075,3	4024,1	5733,3	6943,1	8965,3	11938,6	12238,2	15781	18738,2	21590,6	22789
Черкаська	2117,9	2481,9	2961,9	3883,4	5534	6795,5	8782,7	11987,2	12517,5	15769,2	18246,3	20717,9	21633,2
Чернівецька	1725,4	2028,6	2741,9	3607,9	5078	6078	7738	9793,2	10013,3	13503,3	15992,5	18107,5	19438,2
Чернігівська	2376,7	2769,2	3256,6	4228,7	5979,1	7201,3	9337,4	12353,4	13155,5	16625	19465	22769,6	23599,7
м.Київ	3447,3	4257,4	5541,8	7623,9	10683,3	13566,9	18233,2	24960,2	27474,5	37012,7	42576,7	52708,9	55841,6

Динаміка рівня безробіття населення у віці 15-70 років в регіонах України в 2001-2013 р, %

Регіон	Рік												
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Вінницька	8,3	7,8	5,5	8,0	6,8	6,6	6,1	6,4	10,6	10,0	9,7	8,8	8,4
Волинська	9,8	9,5	11,8	10,8	8,9	8,8	8,1	8,3	9,4	8,5	8,3	8,1	7,8
Дніпропетровська	9,8	7,9	7,4	6,3	5,5	5,1	5,0	5,1	7,8	7,1	6,8	6,6	6,5
Донецька	9,1	8,5	8,0	7,3	6,2	5,7	5,6	5,7	9,4	8,4	8,2	8,0	7,8
Житомирська	12,7	13,0	12,7	11,2	9,8	9,1	8,6	8,7	10,7	9,8	10,0	9,7	9,3
Закарпатська	12,3	13,0	7,0	8,2	7,0	7,1	6,3	6,4	9,9	8,7	9,6	8,7	7,8
Запорізька	10,9	9,0	10,3	8,0	6,9	6,4	6,0	6,0	8,1	7,5	7,2	7,0	6,6
Івано-Франківська	11,2	11,9	12,0	10,2	8,8	8,3	8,0	7,9	9,0	8,2	8,7	7,9	7,2
Київська	11,3	9,8	9,8	8,3	6,6	6,2	5,9	5,8	8,1	7,3	6,7	6,3	6,1
Кіровоградська	12,1	9,2	9,8	11,0	8,8	8,3	8,1	8,0	9,9	8,9	8,6	8,4	7,9
Луганська	11,0	10,8	9,2	9,2	7,8	7,2	6,6	6,6	7,7	7,2	6,6	6,4	6,2
Львівська	13,0	12,6	10,3	10,0	8,8	8,3	7,7	7,6	8,5	7,8	7,7	7,5	7,1
Миколаївська	12,5	10,3	12,8	10,7	9,3	8,9	8,5	8,3	9,3	8,4	8,1	7,9	7,4
Одеська	9,1	6,4	5,4	6,9	5,4	5,1	4,4	4,5	6,8	6,1	6,0	5,8	5,3
Полтавська	8,0	5,8	8,3	7,4	7,3	7,0	6,6	6,5	10,2	9,7	9,2	8,6	8,2
Рівненська	12,9	13,5	12,6	12,5	9,7	9,3	9,0	8,8	12,7	11,4	10,4	9,8	9,4
Сумська	14,3	13,6	11,8	10,5	7,6	7,8	7,5	7,4	11,1	10,6	9,1	8,6	7,7
Тернопільська	13,5	13,1	13,0	11,9	9,1	9,2	8,6	8,8	11,3	10,5	10,4	9,8	9,4
Харківська	11,9	10,7	9,5	7,9	6,6	6,1	5,4	5,3	7,7	7,2	7,0	6,8	6,4
Херсонська	13,4	12,9	11,8	10,7	8,9	8,8	8,3	8,3	9,5	8,6	9,0	8,7	8,5
Хмельницька	13,4	12,9	12,8	11,1	8,7	8,6	8,1	8,0	9,5	8,6	8,8	8,6	8,0
Черкаська	9,8	7,9	11,0	11,5	9,8	8,9	8,3	8,2	10,8	9,9	9,2	9,0	8,9
Чернівецька	15,7	14,3	10,1	12,2	9,8	9,3	8,6	8,4	9,4	8,5	8,2	8,0	7,4
Чернігівська	11,5	11,6	10,2	9,5	7,9	8,3	7,7	7,6	11,1	10,5	10,4	9,8	9,3
м. Київ	7,5	6,3	4,9	4,8	4,3	3,5	3,1	3,1	6,5	5,8	5,6	5,5	5,2

Динаміка коефіцієнта мігрантів в регіонах України в 2001-2013 р

Регіон	Коефіцієнт міграції													
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Вінницька	-3,4	-1,1	-1,6	-1,4	-1,6	-1,2	-1,0	-1,0	-0,4	-0,2	0,3	-0,2	-0,4	0,2
Волинська	-1,0	-1,8	-2,2	-1,2	-1,0	-0,5	-0,1	0,0	-0,3	0,0	0,6	-0,3	0,3	0,7
Дніпропетровська	-4,9	-0,1	-0,1	0,5	0,6	0,5	0,2	-0,5	-0,4	0,0	-0,1	0,5	-0,1	0,1
Донецька	-1,7	-2,0	-1,0	-0,5	-0,3	0,0	0,0	-0,2	-0,4	-0,3	-0,1	0,0	-0,7	-2,5
Житомирська	-4,7	-1,7	-1,8	-2,3	-2,4	-1,8	-1,3	-1,6	-1,2	-0,2	-0,4	0,7	-0,4	-0,4
Закарпатська	-2,9	-2,0	-2,0	-2,1	-1,9	-1,8	-1,2	-1,1	-0,9	-0,7	-0,4	-0,4	-1,0	-0,6
Запорізька	-2,5	-0,8	-0,5	-0,4	-0,6	-0,4	-0,5	-0,2	0,1	0,1	-0,5	0,6	-0,6	-0,5
Івано-Франківська	-5,6	-0,6	-1,0	-0,8	-0,6	-0,7	-0,1	-0,1	-0,1	0,2	0,4	1,0	0,7	0,9
Київська	-0,4	-0,5	0,9	0,2	0,5	0,8	-0,3	0,8	1,2	2,6	5,0	5,0	5,9	6,4
Кіровоградська	-4,0	-3,8	-4,3	-5,0	-5,1	-4,5	-4,0	-3,9	-2,3	-0,7	-1,4	-1,8	-1,7	-0,8
Луганська	-7,6	-3,3	-3,2	-2,6	-1,9	-1,9	-2,1	-1,5	-1,1	-1,0	-1,2	-0,7	-0,8	-3,6
Львівська	-6,8	-1,3	-1,1	-1,0	-0,7	-0,5	-0,5	-0,3	-0,2	-0,3	-0,6	0,5	0,0	0,6
Миколаївська	-4,7	-1,5	-1,3	-1,5	-0,4	-0,2	-0,5	-1,0	-0,6	-0,3	-0,5	-0,8	-0,7	0,6
Одеська	-2,2	-0,1	-0,4	0,5	1,1	3,0	4,7	2,8	2,4	2,1	1,7	4,3	2,4	1,9
Полтавська	-3,7	-0,5	-0,6	-0,5	0,0	0,1	-0,4	-0,2	0,1	0,1	-0,3	0,2	0,3	0,8
Рівненська	-4,0	-1,4	-1,9	-1,9	-2,0	-1,5	-1,8	-1,6	-1,2	-1,0	-1,5	-1,2	-0,8	-0,2
Сумська	-4,0	-2,7	-3,0	-2,7	-2,2	-2,1	-2,0	-1,1	-1,0	-0,8	-0,8	-1,0	-1,3	-0,4
Тернопільська	-2,1	-1,0	-1,1	-1,8	-1,5	-1,7	-1,6	-1,3	-1,2	-0,9	-0,8	-0,4	-1,0	0,1
Харківська	0,0	0,9	1,4	2,0	1,8	1,6	1,4	1,6	0,7	0,7	0,3	5,5	2,1	3
Херсонська	-6,3	-3,1	-3,3	-3,8	3,1	-2,7	-2,7	-2,5	-1,1	-1,1	-1,0	-1,7	-1,8	-0,8
Хмельницька	-3,3	-2,3	-1,8	-2,0	-2,2	-1,5	-1,3	-0,6	-0,2	-0,4	-0,8	-0,5	-0,7	0
Черкаська	-2,5	-0,2	-0,3	-0,8	-0,7	-0,7	-0,2	-0,2	0,3	-0,4	0,3	-0,5	-0,5	0,2
Чернівецька	-3,8	-0,2	-0,5	-0,9	-0,4	0,2	0,7	0,8	1,0	0,7	1,0	1,8	1,6	1,5
Чернігівська	-2,0	-1,7	-1,9	-2,7	-2,3	-1,2	-0,9	-0,7	0,1	0,0	0,3	-0,6	-0,8	-0,4
м. Київ	2,0	6,8	8,4	11,2	11,4	9,9	9,1	8,5	5,6	3,8	3,6	8,7	6,4	6

Значення інтегрального показника соціального розвитку регіонів України у 2001-2013 рр.

Регіон	Рік												
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Вінницька	0,5299	0,4386	0,4372	0,2935	0,3069	0,2882	0,2853	0,2612	0,2153	0,1785	0,1928	0,2238	0,1730
Волинська	0,5173	0,3333	0,1360	0,1612	0,1508	0,1335	0,1588	0,1348	0,2309	0,2216	0,2529	0,2636	0,2070
Дніпропетровська	0,5155	0,5336	0,4595	0,4758	0,5050	0,4928	0,4609	0,4492	0,4226	0,3785	0,4044	0,4541	0,3725
Донецька	0,6153	0,4369	0,4061	0,4282	0,4522	0,4569	0,4296	0,4369	0,3816	0,3161	0,3349	0,3235	0,2769
Житомирська	0,2901	0,1935	0,1174	0,1517	0,0938	0,1090	0,1351	0,1132	0,1785	0,1818	0,1331	0,1923	0,1065
Закарпатська	0,2856	0,1161	0,2962	0,2118	0,2245	0,1869	0,2113	0,2081	0,1576	0,1313	0,1038	0,2060	0,1297
Запорізька	0,5654	0,4678	0,3417	0,4053	0,4032	0,3978	0,3840	0,3938	0,4137	0,3634	0,3520	0,4212	0,3247
Івано-Франківська	0,2828	0,2449	0,1508	0,1957	0,1680	0,1651	0,1756	0,1748	0,2720	0,2602	0,2348	0,3431	0,2721
Київська	0,6264	0,4395	0,3608	0,3487	0,3877	0,3961	0,3573	0,4021	0,4430	0,5608	0,6607	0,6736	0,6346
Кіровоградська	0,3582	0,2763	0,1795	0,0992	0,1120	0,1071	0,0947	0,0966	0,1502	0,1686	0,1474	0,1784	0,1307
Луганська	0,2757	0,2364	0,2423	0,2351	0,2477	0,2554	0,2571	0,2824	0,3381	0,2467	0,3086	0,3981	0,3107
Львівська	0,2414	0,2510	0,2790	0,2609	0,2257	0,2136	0,2262	0,2265	0,3246	0,2592	0,2567	0,3586	0,2686
Миколаївська	0,3278	0,3377	0,1707	0,2218	0,1952	0,1775	0,1761	0,1659	0,2781	0,2451	0,2515	0,2715	0,2272
Одеська	0,4827	0,4923	0,4623	0,3852	0,4431	0,4591	0,4960	0,4603	0,4717	0,5113	0,4743	0,6654	0,5065
Полтавська	0,5745	0,5849	0,3927	0,3945	0,3598	0,3385	0,3206	0,3283	0,3155	0,2461	0,2135	0,2661	0,2403
Рівненська	0,3141	0,1867	0,1117	0,0916	0,0914	0,0915	0,0813	0,0841	0,0850	0,0398	0,0322	0,0272	0,0777
Сумська	0,3004	0,1580	0,1581	0,1856	0,2600	0,2196	0,2179	0,2346	0,2044	0,1221	0,1736	0,2064	0,1796
Тернопільська	0,2842	0,1577	0,0884	0,0892	0,1155	0,0818	0,1001	0,0765	0,1175	0,0676	0,0565	0,1246	0,0466
Харківська	0,5417	0,4243	0,3774	0,4029	0,4121	0,4103	0,4245	0,4441	0,4266	0,3937	0,3800	0,6509	0,4338
Херсонська	0,1810	0,1307	0,0920	0,1231	0,2268	0,0992	0,1045	0,1002	0,2065	0,1385	0,1415	0,1571	0,0915
Хмельницька	0,3438	0,1917	0,1180	0,1648	0,1760	0,1550	0,1667	0,1755	0,2640	0,2098	0,1784	0,2254	0,1809
Черкаська	0,4659	0,4321	0,2102	0,1582	0,1189	0,1433	0,1726	0,1723	0,2454	0,1619	0,2088	0,1908	0,1253
Чернівецька	0,1218	0,1191	0,2128	0,1031	0,0931	0,0996	0,1377	0,1245	0,2600	0,2648	0,2708	0,3641	0,2848
Чернігівська	0,4808	0,2804	0,2455	0,2312	0,2403	0,1917	0,2110	0,2091	0,2428	0,1862	0,1591	0,1309	0,1084
м. Київ	1,0000	0,9806	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	0,9244	1,0000	1,0000

Продовження табл. А.6

Регіон	Рік					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Вінницька	0,2612	0,2153	0,1785	0,1928	0,2238	0,1730
Волинська	0,1348	0,2309	0,2216	0,2529	0,2636	0,2070
Дніпропетровська	0,4492	0,4226	0,3785	0,4044	0,4541	0,3725
Донецька	0,4369	0,3816	0,3161	0,3349	0,3235	0,2769
Житомирська	0,1132	0,1785	0,1818	0,1331	0,1923	0,1065
Закарпатська	0,2081	0,1576	0,1313	0,1038	0,2060	0,1297
Запорізька	0,3938	0,4137	0,3634	0,3520	0,4212	0,3247
Івано-Франківська	0,1748	0,2720	0,2602	0,2348	0,3431	0,2721
Київська	0,4021	0,4430	0,5608	0,6607	0,6736	0,6346
Кіровоградська	0,0966	0,1502	0,1686	0,1474	0,1784	0,1307
Луганська	0,2824	0,3381	0,2467	0,3086	0,3981	0,3107
Львівська	0,2265	0,3246	0,2592	0,2567	0,3586	0,2686
Миколаївська	0,1659	0,2781	0,2451	0,2515	0,2715	0,2272
Одеська	0,4603	0,4717	0,5113	0,4743	0,6654	0,5065
Полтавська	0,3283	0,3155	0,2461	0,2135	0,2661	0,2403
Рівненська	0,0841	0,0850	0,0398	0,0322	0,0272	0,0777
Сумська	0,2346	0,2044	0,1221	0,1736	0,2064	0,1796
Тернопільська	0,0765	0,1175	0,0676	0,0565	0,1246	0,0466
Харківська	0,4441	0,4266	0,3937	0,3800	0,6509	0,4338
Херсонська	0,1002	0,2065	0,1385	0,1415	0,1571	0,0915
Хмельницька	0,1755	0,2640	0,2098	0,1784	0,2254	0,1809
Черкаська	0,1723	0,2454	0,1619	0,2088	0,1908	0,1253
Чернівецька	0,1245	0,2600	0,2648	0,2708	0,3641	0,2848
Чернігівська	0,2091	0,2428	0,1862	0,1591	0,1309	0,1084
м. Київ	1,0000	1,0000	1,0000	0,9244	1,0000	1,0000

Соціально-економічні показники по країнам ЄС та регіонам NUTS 2-го рівня

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Європейський союз (27 країн)	4 406 051,4	501 822,4	100	10,4	100,0
Бельгія	30 528,0	11 094,9	134	7,5	72,1
Столичний регіон Брюссель (один регіон)	161,0	1 159,4	247	17,4	167,3
Фламандський регіон	13 522,0	6 372,6	134	4,5	
Пров. Антверпен	2 867,0	1 791,0	155	5,3	51,0
Пров. Лімбург (BE)	2 422,0	852,1	111	4,7	45,2
Пров. Східна Фландрія	2 982,0	1 458,5	122	4,1	39,4
Пров. Фламандський Брабант	2 106,0	1 097,2	142	4,4	42,3
Пров. Західна Фландрія	3 144,0	1 173,8	127	3,9	37,5
Валонія	16 844,0	3 562,8	98	10,0	
Пров. Валонський Брабант	1 091,0	386,8	132	7,0	67,3
Пров. Ено	3 786,0	1 326,4	88	12,1	116,3
Пров. Л'єж	3 862,0	1 090,0	101	10,7	102,9
Пров. Люксембург (BE)	4 440,0	276,2	90	7,6	73,1
Пров. Намюр	3 666,0	483,4	96	7,3	70,2
Болгарія	110 899,7	7 327,2	21	12,3	118,3
Північна и південно-східна Болгарія	68 321,7	3 724,9	15	14,8	

Реґіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Північно-західний	19 074,8	836,6	13	12,3	118,3
Північно-центральний	14 805,4	853,5	14	14,3	137,5
Північно-східний	14 644,6	962,0	17	18,2	175,0
Південно-східний	19 796,9	1 072,9	17	11,9	114,4
Південно-західна, Південна, Центральна Болгарія	42 578,0	3 602,3	27	11,2	
Південно-західний	20 254,7	2 131,2	35	8,2	78,8
Південно-центральний	22 323,3	1 471,1	14	13,8	132,7
Чеська Республіка	78 866,0	10 505,4	59	7,0	67,3
Прага	496,1	1 241,7	125	3,1	29,8
Середня Чехія	11 015,3	1 279,3	53	4,6	44,2
Південно-Захід	17 617,4	1 207,8	51	5,3	51,0
Північно-Захід	8 649,0	1 131,2	46	10,7	102,9
Північний схід	12 441,0	1 508,9	48	8,0	76,9
Південний Схід	13 990,4	1 678,3	53	7,6	73,1
Середня Моравія	9 229,8	1 227,7	48	7,5	72,1
Моравія-Сілезія	5 427,1	1 230,6	52	9,5	91,3
Данія	42 894,8	5 580,5	172	7,5	72,1
Данія	42 894,8	5 580,5	165	7,5	72,1
Столична область	2 546,3	1 714,6	209	8,2	78,8
Зеландія	7 217,8	817,9	121	6,4	61,5

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Південна Данія	12 256,5	1 201,3	152	7,9	76,0
Центральна Ютландія	13 000,2	1 266,7	154	6,8	65,4
Північна Ютландія	7 874,0	580,0	150	7,9	76,0
Німеччина	357 137,2	81 843,7	127	5,5	52,9
Баден-Вюртемберг	35 751,4	10 786,2	143	3,4	
Штутгарт	10 557,7	4 016,0	157	3,5	33,7
Карлсруе	6 919,0	2 751,9	140	4,1	39,4
Фрайбург	9 357,0	2 207,1	125	2,9	27,9
Тюбінген	8 917,7	1 811,2	137	2,7	26,0
Баварія	70 550,2	12 595,9	146	3,2	
Верхня Баварія	17 529,8	4 430,7	174	2,7	26,0
Нижня Баварія	10 328,9	1 192,5	130	3,4	32,7
Верхній Пфальц	9 690,2	1 081,5	134	3,2	30,8
Верхня Фланконія	7 231,5	1 067,4	120	3,3	31,7
Средня Фланконія	7 244,9	1 719,5	138	3,7	35,6
Нижня Фланконія	8 531,4	1 314,9	130	3,5	33,7
Швабія	9 993,5	1 789,3	129	3,2	30,8
Берлін (один регіон)	891,8	3 501,9	117	10,6	101,9
Бранденбург (один регіон)	29 484,0	2 495,6	91	8,3	79,8
Бремен (один регіон)	419,2	661,3	164	6,7	64,4

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Гамбург (один регіон)	755,3	1 798,8	209	5,4	51,9
Гессен	21 114,8	6 092,1	149	4,7	
Дармштадт	7 444,9	3 835,6	167	4,7	45,2
Гіссен	5 381,2	1 039,6	116	5,1	49,0
Кассель	8 288,7	1 216,9	122	4,5	43,3
Мекленбург-Передня Померанія (один регіон)	23 194,2	1 634,7	87	10,8	103,8
Нижня Саксонія	47 613,6	7 913,5	114	5,0	
Брауншвейг	8 100,0	1 606,0	129	5,7	54,8
Ганновер	9 047,9	2 137,5	124	5,5	52,9
Люнебург	15 494,7	1 689,7	88	4,5	43,3
Везер-Емс	14 971,0	2 480,3	113	4,4	42,3
Північний Рейн-Вестфалія	34 097,7	17 842,0	129	5,9	
Дюссельдорф	5 291,1	5 157,5	142	6,6	63,5
Кельн	7 364,5	4 407,3	134	5,4	51,9
Мюнстер	6 911,4	2 597,6	115	5,0	48,1
Детмольд	6 523,2	2 034,2	125	4,8	46,2
Арнсберг	8 007,5	3 645,4	117	6,9	66,3

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Рейнланд-Пфальц	19 854,1	3 999,1	115	4,0	
Кобленц	8 073,2	1 477,3	111	4,0	38,5
Трір	4 923,5	513,0	104	2,7	26,0
Рейнгессен-Пфальц	6 851,3	2 008,8	121	4,4	42,3
Саар (один регіон)	2 568,7	1 013,4	125	6,4	61,5
Саксонія	18 419,8	4 137,1	93	8,2	
Дрезден	7 931,3	1 624,1	92	7,6	73,1
Хемніц	6 523,8	1 511,7	89	8,0	76,9
Лейпциг	3 964,7	1 001,2	98	9,5	91,3
Саксонія-Анхальт(один регіон)	20 450,3	2 313,3	89	9,5	91,3
Шлезвіг-Гольштейн(один регіон)	15 799,6	2 837,6	107	5,1	49,0
Тюрингія (один регіон)	16 172,5	2 221,2	88	7,2	69,2
Естонія (один регіон)	45 227,0	1 325,2	48	10,2	98,1
Ірландія	69 797,0	4 582,7	142	14,7	141,3
Прикордоння, Центр і Захід	33 252,0	1 236,5	94	16,5	158,7
Південь і Схід	36 545,0	3 346,2	159	14,1	135,6
Греція	131 957,0	11 123,0	74	24,2	232,7
Північна Греція	56 792,0	3 576,5	57	25,0	
Східна Македонія, Фракія	14 157,0	622,2	52	22,5	216,3
Центральна Македонія	19 147,0	1 920,2	57	26,0	250,0

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Західна Македонія	9 451,0	286,7	74	29,9	287,5
Фессалія	14 037,0	747,4	52	22,6	217,3
Центральна Греція	53 899,0	2 405,5	59	23,2	
Епір	9 203,0	348,0	51	22,9	220,2
Іонічні острови	2 307,0	211,3	69	14,7	141,3
Західна Еллада	11 350,0	685,1	55	25,5	245,2
Центральна Еллада	15 549,0	566,7	66	27,8	267,3
Пелопоннес	15 490,0	594,4	60	19,9	191,3
Атика (один регіон)	3 808,0	3 961,1	99	25,3	243,3
Егейські острови, Крит	17 458,0	1 179,9	68	19,8	
Егейська Північ	3 836,0	206,8	58	21,2	203,8
Егейський Південь	5 286,0	343,3	82	15,1	145,2
Крит	8 336,0	629,8	64	21,7	208,7
Іспанія	505 990,7	46 818,2	90	25,0	240,4
Північно-Захід (ES)	45 499,3	4 438,6	83	20,5	
Галиція	29 574,4	2 771,9	82	20,7	199,0
Астурія	10 603,6	1 074,3	85	21,8	209,6
Кантабрія	5 321,3	592,4	88	17,7	170,2
Країна Басків	7 235,2	2 184,7	122	14,9	143,3

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Наварра	10 390,4	640,0	116	16,2	155,8
Ла-Ріоха	5 045,3	321,0	102	20,5	197,1
Арагон	47 720,3	1 343,8	101	18,6	178,8
Мадрид (один регіон)	8 027,7	6 425,5	118	19,0	182,7
Центр (ES)	215 322,4	5 748,0	78	25,5	
Кастилія і Леон	94 225,9	2 537,7	89	19,7	189,4
Кастилья-ла-Манча	79 462,0	2 105,9	72	28,5	274,0
Естремадура	41 634,5	1 104,3	62	33,0	317,3
Схід (ES)	60 359,5	13 625,4	95	24,5	
Каталонія	32 113,4	7 515,0	106	22,6	217,3
Валенсійське співтовариство	23 254,5	5 009,7	79	27,7	266,3
Балеарські острови	4 991,7	1 100,7	95	23,2	223,1
Південь (ES)	98 943,8	10 005,4	69	33,5	
Андалусія	87 597,7	8 377,8	68	34,6	332,7
Мурсія	11 313,2	1 461,9	74	27,9	268,3
Автономне місто Сеута	19,5	83,8	78	38,5	370,2
Автономне місто Мелілья	13,4	81,8	71	28,6	275,0
Санарські острови (один регіон)	7 447,0	2 085,9	77	33,0	317,3

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Франція	632 833,6	65 297,0	123	10,2	98,1
Іль де Франс (один регіон)	12 012,3	11 917,0	204	8,5	81,7
Паризький басейн	25 605,8	10 788,3	101	10,7	
Шампань-Арденни	25 605,8	1 335,2	104	11,2	107,7
Пікардія	19 399,5	1 921,9	93	11,1	106,7
Верхня Нормандія	12 317,4	1 844,1	107	11,5	110,6
Центр (FR)	39 150,9	2 565,4	102	11,2	107,7
Нижня Нормандія	17 589,3	1 478,1	95	9,2	88,5
Бургундія	31 582,0	1 643,5	102	9,3	89,4
Nord - Па-де-Кале (один регіон)	12 414,1	4 048,2	99	13,6	130,8
Схід (FR)	48 029,9	5 384,1	101	10,4	
Лотарингія	23 547,4	2 351,2	94	12,2	117,3
Ельзас	8 280,2	1 857,1	114	8,8	84,6
Франш-Конте	16 202,3	1 175,9	97	9,4	90,4
Захід (FR)	85 099,2	8 655,9	103	8,7	
Па-де-ла-Луар	32 081,8	3 630,8	108	8,8	84,6
Бретань	27 207,9	3 239,7	100	8,4	80,8
Пуату-Шарант	25 809,5	1 785,4	98	8,7	83,7
Південно-Захід (FR)	103 598,7	6 946,6	105	9,2	
Аквітанія	41 308,4	3 280,0	107	10,0	96,2

Реґіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Південь-Піреней	45 347,9	2 925,5	106	8,8	84,6
Лімузен	16 942,3	741,1	93	7,2	69,2
Центр-Схід (FR)	69 711,1	7 693,0	118	8,7	
Рона-Альпи	43 698,2	6 339,5	122	8,4	80,8
Овернь	26 012,9	1 353,5	98	10,5	101,0
Середземномор'я	67 455,2	7 945,4	108	11,9	
Лангедок-Руссільон	27 375,8	2 699,5	94	15,6	150,0
Прованс-Альпи-Лазурний берег	31 399,6	4 927,6	117	10,1	97,1
Корсика	8 679,8	318,3	102	8,3	79,8
Заморські департаменти (FR)	88 868,2	1 918,5	79	25,0	
Гваделупа (FR)	1 702,6	450,6	86	23,0	221,2
Мартиніка (FR)	1 128,0	389,4	86	21,0	201,9
Гвіана (FR)	83 533,9	243,7	59	22,3	214,4
Реюньон (Франція)	2 503,7	834,8	77	28,6	275,0
Італія	301 336,0	59 394,2	104	10,7	102,9
Північно-Захід	57 950,1	15 752,5	126	8,0	
П'ємонт	25 402,5	4 357,7	113	9,2	88,5
Валле д'Аоста	3 263,2	126,6	134	7,1	68,3
Лігурія	5 421,6	1 567,3	109	8,1	77,9
Ломбардія	23 862,8	9 700,9	135	7,5	72,1

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Північний схід	62 309,6	11 442,3	125	6,7	
Автономна провінція Больцано	7 399,9	504,7	151	4,1	39,4
Автономна провінція Тренто	6 206,9	524,9	124	6,1	58,7
Венето	18 398,9	4 853,7	121	6,6	63,5
Фріулі-Венеція-Джулія	7 858,4	1 217,8	118	6,8	65,4
Емілія-Романья	22 445,5	4 341,2	128	7,1	68,3
Центр	58 051,4	11 591,7	113	9,5	
Тоскана	22 993,5	3 667,8	113	7,8	75,0
Умбрія	8 456,0	883,2	95	9,8	94,2
Марке	9 365,9	1 540,7	104	9,1	87,5
Лацио	17 236,0	5 500,0	119	10,8	103,8
Південь	73 223,7	13 970,0	69	16,9	
Абруццо	10 762,7	1 306,4	89	10,8	103,8
Молізе	4 437,7	313,1	80	12,0	115,4
Кампанія	13 590,2	5 764,4	64	19,3	185,6
Апулія	19 357,9	4 050,1	68	15,7	151,0
Базиліката	9 994,6	577,6	73	14,5	139,4
Калабрія	15 080,6	1 958,4	66	19,3	185,6
Острови	49 801,3	6 637,7	69	17,7	
Сицилія	25 711,4	4 999,9	66	18,6	178,8

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Сардинія	24 089,9	1 637,8	79	15,5	149,0
Кіпр (один регіон)	9 251,0	862,0	84	11,8	113,5
Латвія (один регіон)	64 562,0	2 044,8	39	15,0	144,2
Литва (один регіон)	65 300,0	3 003,6	41	13,4	128,8
Люксембург (один регіон)	2 586,0	524,9	320	5,1	49,0
Угорщина	93 023,7	9 931,9	40	10,9	104,8
Центральна Угорщина (один регіон)	6 916,1	2 940,8	65	9,2	88,5
Дунантуаль	36 612,3	2 995,2	34	9,6	
Центральни Дунантуаль	11 115,7	1 079,6	35	9,8	94,2
Західний Дунантуаль	11 328,0	984,4	40	7,4	71,2
Південний Дунантуаль	14 168,6	931,2	26	12,0	115,4
Альфельд і Північ	49 495,3	3 995,9	25	13,5	
Північна Угорщина	13 430,0	1 200,8	24	16,6	159,6
Північний Альфельд	17 728,0	1 498,8	25	13,9	133,7
Південний Альфельд	18 337,3	1 296,3	26	10,5	101,0
Мальта (один регіон)	316,0	417,5	64	6,4	61,5
Нідерланди	41 540,4	16 730,3	143	5,3	51,0
Північні Нідерланди	11 388,8	1 718,9	143	5,9	
Гронінген	2 959,6	580,9	201	6,2	59,6
Фрісландія (Нідерланди)	5 748,8	647,2	116	5,7	54,8

Реґіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Дренте	2 680,4	490,8	110	5,7	54,8
Східні Нідерланди	10 969,2	3 543,9	120	5,1	
Оверейсел	3 420,7	1 137,7	125	5,1	49,0
Гелдерланд	5 136,2	2 010,7	120	4,8	46,2
Флеволанд	2 412,3	395,5	104	6,6	63,5
Західні Нідерланди	11 892,0	7 880,8	152	5,4	
Утрехт	1 449,1	1 237,1	169	4,7	45,2
Північна Голандія	4 090,9	2 709,8	161	5,0	48,1
Південна Голандія	3 418,5	3 552,4	141	6,3	60,6
Зеландія	2 933,5	381,4	137	3,1	29,8
Південні Нідерланди	7 290,4	3 586,8	140	4,8	
Північний Брабант	5 081,8	2 463,7	145	4,7	45,2
Лімбург (Нідерланди)	2 208,6	1 123,1	128	4,9	47,1
Австрія	83 879,0	8 408,1	142	4,3	41,3
Східна Австрія	23 563,0	3 617,3	146	5,9	
Бурґенланд (АТ)	3 962,0	285,8	96	4,4	42,3
Нижня Австрія	19 186,0	1 614,5	117	4,1	39,4
Відень	415,0	1 717,1	182	7,9	76,0
Південна Австрія	25 939,0	1 764,7	123	3,7	
Кернтен	9 538,0	556,0	121	4,7	45,2

Реґіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Штирія	16 401,0	1 208,7	124	3,2	30,8
Західна Австрія	34 377,0	3 026,1	149	2,8	
Верхня Австрія	11 980,0	1 413,9	143	2,9	27,9
Зальцбург	7 156,0	529,7	165	2,5	24,0
Тіроль	12 640,0	711,6	147	2,5	24,0
Форарльберг	2 601,0	370,9	151	3,6	34,6
Польща	312 679,0	38 538,4	38	10,1	97,1
Реґіон Центральний	53 777,0	7 819,3	54	9,0	
Лодзьке	18 219,0	2 533,7	36	11,1	106,7
Мазовецьке	35 558,0	5 285,6	63	8,0	76,9
Реґіон Південний	27 516,0	7 973,2	38	9,8	
Малопольське	15 183,0	3 346,8	33	10,4	100,0
Сілезьке	12 333,0	4 626,4	41	9,4	90,4
Реґіон Східний	74 866,0	6 779,6	27	11,7	
Люблінське	25 122,0	2 171,9	26	10,5	101,0
Підкарпатське	17 846,0	2 128,7	26	13,2	126,9
Свентокшиське	11 711,0	1 278,1	29	13,1	126,0
Підляське	20 187,0	1 201,0	28	9,2	88,5
Реґіон Північно-Західний	66 706,0	6 201,4	37	9,2	
Великопольське	29 826,0	3 455,5	40	8,5	81,7

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Західно-Поморське	22 892,0	1 722,7	32	10,9	104,8
Любушське	13 988,0	1 023,2	32	9,0	86,5
Регіон Південно-Західний	29 359,0	3 930,5	40	10,7	
Нижньосілезьке	19 947,0	2 916,6	44	11,1	106,7
Опільське	9 412,0	1 014,0	31	9,5	91,3
Регіон Північний	60 455,0	5 834,5	33	10,7	
Куявсько-Поморське	17 972,0	2 098,4	32	11,9	114,4
Вармінсько-Мазурське	24 173,0	1 452,6	28	11,0	105,8
Поморське	18 310,0	2 283,5	37	9,5	91,3
Португалія	92 211,9	10 542,4	64	15,7	151,0
Материк	89 088,9	10 031,0	64	15,6	
Північ	21 285,8	3 687,2	52	16,1	154,8
Алгарве	4 996,8	446,1	66	17,9	172,1
Центр	28 199,4	2 316,2	53	12,0	115,4
Лісабон	3 001,9	2 827,1	90	17,6	169,2
Алентежу	31 604,9	754,4	59	15,9	152,9
Автономний регіон Азорські острови (один регіон)	2 322,0	247,2	60	15,3	147,1
Автономний регіон Мадейра (один регіон)	801,1	264,2	83	17,5	168,3
Румунія	238 390,7	20 096,0	25	7,0	67,3

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Перший макрорегіон	68 260,2	4 959,5	22	6,9	
Північно-Захід	34 160,5	4 959,5	21	4,5	43,3
Центр	34 099,7	2 360,6	23	9,8	94,2
Другий макрорегіон	72 611,5	5 833,2	23	6,7	
Північно-Схід	36 849,8	3 294,2	15	4,3	41,3
Південно-Схід	35 761,7	2 538,9	20	10,2	98,1
Третій макрорегіон	36 274,1	5 407,9	37	8,3	
Південь - Мунтенія	34 453,0	3 128,8	20	9,9	95,2
Бухарест - Ілфов	1 821,2	2 279,1	62	6,2	59,6
Четвертий макрорегіон	61 244,9	3 895,4	23	6,0	
Південно-Західна Олтения	29 211,7	2 067,4	19	6,7	64,4
Захід	32 033,2	1 828,1	27	5,1	49,0
Словенія	20 273,0	2 055,5	70	8,8	84,6
Східна Словенія	12 212,3	1 084,3	59	10,0	96,2
Західна Словенія	8 060,7	971,2	83	7,6	73,1
Словаччина	49 036,0	5 404,3	51	14,0	134,6
Братиславський край	2 053,0	606,5	126	5,7	54,8
Західна Словаччина	14 992,0	1 839,3	49	11,3	108,7
Середня Словаччина	16 263,0	1 349,7	40	16,2	155,8
Східна Словаччина	15 728,0	1 608,8	35	19,0	182,7

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Фінляндія	338 432,1	5 401,3	140	7,7	74,0
Материкова Фінляндія	336 852,3	5 372,9	140	7,7	
Західна Фінляндія	64 761,0	1 365,3	126	8,2	78,8
Гельсінкі-Уусімаа	9 567,7	1 549,1	184	6,3	60,6
Південна Фінляндія	35 738,7	1 159,8	123	7,5	72,1
Північно-Східна Фінляндія	226 784,9	1 298,8	115	9,5	91,3
Аландські острови (регіон)	1 579,8	28,4	166	:	#ЗНАЧ!
Швеція	438 575,8	9 482,9	163	8,0	76,9
Східна Швеція	47 982,6	3 669,6	188	7,6	
Стокгольм	6 779,2	2 091,5	224	6,8	65,4
Східна Середня Швеція	41 203,4	1 578,1	140	8,6	82,7
Південна Швеція	80 657,4	4 111,2	146	8,2	
Смоланд і острови	35 382,0	812,9	143	7,4	71,2
Південна Швеція	14 341,4	1 405,9	139	9,4	90,4
Західна Швеція	30 934,0	1 892,3	153	7,7	74,0
Північна Швеція	309 935,8	1 702,1	148	8,3	
Північна Середня Швеція	69 148,5	1 702,1	148	8,3	79,8
Середній Норрланд	76 709,9	368,5	150	8,4	80,8
Верхній Норрланд	164 077,5	508,2	163	7,7	74,0
Великобританія	248 527,8	63 256,1	113	7,9	76,0

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Північний схід (Великобританія)	8 676,3	2 618,0	83	10,2	
Долина Тиса і Дарем	3 046,8	1 181,8	76	11,6	111,5
Нортумберленд і Тайн і Уїр	5 629,5	1 436,2	89	9,1	87,5
Північно-захід (Великобританія)	14 919,5	7 033,5	95	8,8	
Камбрія	7 182,5	497,0	89	6,4	61,5
Великий Манчестер	1 276,0	2 682,5	96	10,2	98,1
Ланкашир	3 263,2	1 461,2	84	7,8	75,0
Чешир	2 289,9	900,6	126	5,9	56,7
Мерсісайд	907,9	1 492,2	86	9,8	94,2
Йоркшир і Хамбер	15 564,1	5 336,2	92	9,1	
Східний Йоркшир і Північної Лінкольншир	3 657,5	923,4	86	9,8	94,2
Північний Йоркшир	8 325,2	805,3	96	5,1	49,0
Південний Йоркшир	1 552,1	1 345,4	80	10,5	101,0
Західний Йоркшир	2 029,2	2 262,1	100	9,5	91,3
Східний Мідлендс (Великобританія)	15 810,8	4 545,2	92	7,8	
Дербшир і Ноттінгемшир	4 790,3	2 119,0	91	8,3	79,8
Лестершир, Ратленд і Нортгемптоншир	4 917,9	1 710,8	99	6,9	66,3
Лінкольншир	6 102,6	715,4	79	8,5	81,7
Західний Мідлендс (Великобританія)	13 003,8	5 564,4	91	8,5	

Реґіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Херефордшир, Вустершир і Уорікшир	5 897,8	1 290,4	96	4,9	47,1
Шропшир і Стаффордшир	6 204,4	1 555,9	83	6,6	63,5
Західний Мідленде	901,6	2 718,1	93	11,7	112,5
Східна Англія	19 572,1	5 907,8	102	6,7	
Східна Англія	12 746,6	2 408,7	101	6,4	61,5
Бедфордшир і Хартфордшир	2 878,5	1 751,3	114	6,3	60,6
Ессекс	3 946,9	1 747,8	92	7,4	71,2
Лондон	1 594,7	8 136,3	194	8,8	
Внутрішній Лондон	327,9	3 210,6	343	9,1	87,5
Зовнішній Лондон	1 266,8	4 925,7	96	8,6	82,7
Південно-схід (Великобританія)	19 405,2	8 665,9	119	6,3	
Беркшир, Бакінгемшир і Оксфордшир	5 743,4	2 287,8	153	5,6	53,8
Суррей, Східний і Західний Сассекс	5 504,2	2 746,5	115	5,8	55,8
Гемпшир і Острів Уайт	4 249,3	1 906,6	109	6,3	60,6
Кент	3 908,3	1 725,0	90	8,0	76,9
Південно-Захід (Великобританія)	24 388,6	5 330,8	99	5,8	
Глостершир, Вілтшир і Брістоль / Ванна область	7 703,9	2 375,8	117	6,1	58,7
Дорсет і Сомерсет	6 208,8	1 266,8	90	5,1	49,0
Корнуолл і острови Сіллі	3 636,2	541,7	69	5,6	53,8

Регіон	Площа, кв.км., 2013 р.	Населення, тис.ос., 2012 р.	ВВП, на одиницю населення, % від ЄС-27, 2011 р.	Безробіття в 2012 р. , %	Безробіття, % NUTS 2-го рівня (270 од.) до середнього значення по ЄС-27
Девон	6 839,7	1 146,6	86	5,9	56,7
Уельс	21 224,5	3 035,0	79	8,6	
Західний Уельс і долини	13 442,8	1 912,4	69	9,2	88,5
Схід Уельс	7 781,7	1 122,6	98	7,6	73,1
Шотландія	18 296,4	5 268,2	105	7,9	
Східна Шотландія	18 296,4	2 036,2	105	7,5	72,1
Південно-Західний Шотландія	13 437,5	2 313,0	95	9,8	94,2
Північно-Східна Шотландія	6 544,4	469,2	170	4,7	45,2
Хайленд і острови	41 960,2	449,8	86	4,6	44,2
Північна Ірландія (Великобританія) (один регіон)	14 129,7	1 814,8	84	7,4	71,2

Таблиця А.8

Бюджет фінансування рамкових програм ЄС [90-92]

Рамкова програма	Період реалізації, роки	Бюджет, млн. євро
РП 1	1984-1987	3,75
РП 2	1987-1991	5,396
РП 3	1990-1994	6,6
РП 4	1994-1998	13,215
РП 5	1998-2002	14,96
РП 6	2002-2006	17,883
РП 7	2007-2013	50,521 + 2,7 для Євроатому протягом 5 років
Горизонт 2020	2014-2020	80,0

**Характеристика фондів фінансування регіонального розвитку
країн-членів ЄС [90]**

	Строк створення	Мета	Сфера застосування
Структурні фонди ESF (Європейський соціальний фонд)	1958 р.	<p>підвищення рівня кваліфікації та навичок трудових ресурсів як засобів попередження втрат робочих місць внаслідок структурних змін в економіці;</p> <p>підтримує заходи спрямовані на скорочення безробіття та розвиток людських ресурсів – перепідготовку кадрів, професійно-технічну виучку молоді тощо</p>	<p>запобігання тривалому безробіттю та полегшення адаптації осіб, які тривалий час були безробітними, а також професійно-технічна адаптація молоді та осіб, які повернулися до роботи;</p> <p>сприяння забезпеченню рівних можливостей доступу ринку праці, особливо тих осіб, яким загрожує суспільна ізоляція;</p> <p>покращення професійної та загальної освіти;</p> <p>сприяння підготовці кваліфікованої, високоосвідченої і здатної до швидкої адаптації робочої сили, інноваційним рішенням, гнучкості в організації праці та підприємництва;</p> <p>покращення тендерної рівності на ринку праці;</p>
ERDF (Європейський фонд регіонального розвитку)	1975 р.	Фінансування заходів спрямованих на вирівнювання регіональних диспропорцій у країнах-членах співтовариства;	фінансування переважно у формі інвестицій до 75% потреб проектів розвитку інфраструктури соціальної сфери і

		підтримує розвиток інфраструктури, інвестує в створення нових робочих місць, переважно в сфері підприємництва, та підтримує проекти, що сприяють місцевому розвитку	науки для регіонів, що мають рівень ВРП нижче 75% від середнього по спільноті; підтримка у розмірі до 25% фінансових потреб проектів, що спрямовані на диверсифікацію економіки, створення нових підприємств, розвиток людського потенціалу в інших регіонах, які перебувають у стані структурних економічних змін
ECSP (Європейський фонд управління та забезпечення в сільському господарстві)	1958	фінансовий інструмент спільної сільськогосподарської політики	секція «Управління» дбає про розвиток сільської місцевості та допомогу фермерам у мало розвинутих районах; секція «Забезпечення» фінансує установи спільного ринку та розвиток сільської місцевості в інших регіонах спільноти
FIFG (фінансовий інструмент управління в галузі рибальства)	1993		упорядкування та модернізація обладнання й матеріалів для галузі, а також диверсифікація економіки залежних від рибної ловлі регіонів
CF (фонд згуртування)	1993	фінансування розвитку транспортної інфраструктури та екологічних проектів	призначений для країн, де ВВП на душу населення становить менш 90% від середнього в ЄС. До розширення цього критерію відповідали 4 країни (Греція, Іспанія, Ірландія, Португалія)

Розподіл коштів структурних фондів (і фонду згуртування у 2007-2020 рр.) за країнами – бенефіціарами у 1988-2020 рр. [75]

Країна	1988-1993		1994-1999		2000-2006		2007-2013		2014-2020	
	млрд екю	%	млрд екю (ціни 1994 р.)	%	млрд євро	%	млрд євро	%	млрд євро	%
Австрія	–	–	1,43	1,03	1,59	0,75	1,20	0,35	1,11	0,34
Бельгія	0,74	1,18	1,81	1,31	1,94	0,91	2,06	0,59	2,06	0,64
Болгарія	–	–	–	–	–	–	6,67	1,92	7,15	2,22
Великобританія	4,82	7,66	11,41	8,26	16,32	7,69	9,89	2,85	10,36	3,21
Греція	7,53	11,96	13,98	10,12	22,69	10,69	20,21	5,83	14,44	4,48
Данія	0,40	0,64	0,74	0,54	0,59	0,28	0,51	0,15	0,49	0,15
Ірландія	4,46	7,08	5,62	4,07	3,18	1,50	0,75	0,22	1,02	0,32
Іспанія	13,10	20,81	31,67	22,92	46,43	21,88	34,66	10,00	25,12	7,79
Італія	10,75	17,08	19,75	14,29	30,69	14,46	27,96	8,06	29,34	9,10
Кіпр	–	–	–	–	0,49	0,23	0,61	0,18	0,70	0,22
Латвія	–	–	–	–	0,63	0,30	4,53	1,31	4,24	1,32
Литва	–	–	–	–	0,89	0,42	6,78	1,96	6,43	1,99
Люксембург	0,06	0,10	0,08	0,06	0,08	0,04	0,05	0,01	0,06	0,02
Мальта	–	–	–	–	0,06	0,03	0,84	0,24	0,68	0,21
Нідерланди	0,73	1,15	2,19	1,58	2,52	1,19	1,66	0,48	1,25	0,39
Німеччина	6,02	9,55	19,52	14,12	30,29	14,28	25,49	7,35	17,21	5,34
Польща	–	–	–	–	8,28	3,90	67,19	19,38	72,82	22,59
Португалія	8,45	13,41	13,98	10,12	20,50	9,66	21,40	6,17	19,60	6,08
Румунія	–	–	–	–	–	–	19,21	5,54	21,80	6,76
Словаччина	–	–	–	–	1,12	0,53	11,49	3,31	13,09	4,06
Словенія	–	–	–	–	0,24	0,11	4,10	1,18	2,89	0,90
Угорщина	–	–	–	–	1,99	0,94	24,92	7,19	20,50	6,36
Фінляндія	–	–	1,50	1,08	1,96	0,92	1,59	0,46	1,32	0,41
Франція	5,91	9,38	13,33	9,65	15,54	7,32	13,45	3,88	14,29	4,43
Хорватія	–	–	–	–	–	–	–	–	8,03	2,49
Чехія	–	–	–	–	1,58	0,74	26,53	7,65	20,58	6,38
Швеція	–	–	1,18	0,85	1,99	0,94	1,63	0,47	1,84	0,57
Естонія	–	–	–	–	0,37	0,17	3,40	0,98	3,37	1,05
Всього	62,97	100,0	138,19	100,0	211,96	99,88	338,78	97,71	321,79	99,82

Цілі використання коштів фондів ЄС на регіональний розвиток в 1988-2020 рр.

1988-1993	1994-1999	2000-2006	2007-2013	2014-2020
1. Сприяння розвитку і коригуванню структури відстаючих регіонів	----- // -----	1. Сприяння розвитку і коригуванню структури відстаючих регіонів	1. Конвергенція і конкурентоспроможність	1. Інвестування в економічне зростання та зайнятість
2. Конверсія регіонів, прикордонних районів або частин регіонів (в тому числі зон зайнятості і міських громад)	----- // -----	2. Підтримка економічних і соціальних перетворень (конверсій) районів, які зіткнулися з проблемами структурного характеру	2. Регіональна конкурентоспроможність і зайнятість	2. Європейська територіальна співпраця
3. Боротьба з застійним безробіттям; забезпечення вступу в трудове життя молоді і людей, що були витіснені з ринку праці; забезпечення рівних можливостей зайнятості чоловіків і жінок	----- // -----	3. Сприяння адаптації і модернізації політики і систем освіти, професійній підготовці зайнятості	3. Європейська територіальна співпраця	
4. Створення сприятливих умов для адаптації робочих до галузевим змінам і змінам у виробничих системах	----- // -----			

5а. Сприяння сільському розвитку за допомогою прискорення перебудови структури сільськогосподарського виробництва у рамках реформ, загальної сільськогосподарської політики, а також забезпечення модернізації і структурних змін у рибній промисловості	----- // -----			
5б. Сприяння сільському розвитку за допомогою сприяння розвитку і коригуванню структури аграрних регіонів	----- // -----			
		6. Розвиток і перебудова структури регіонів з виключно низькою щільністю населення		

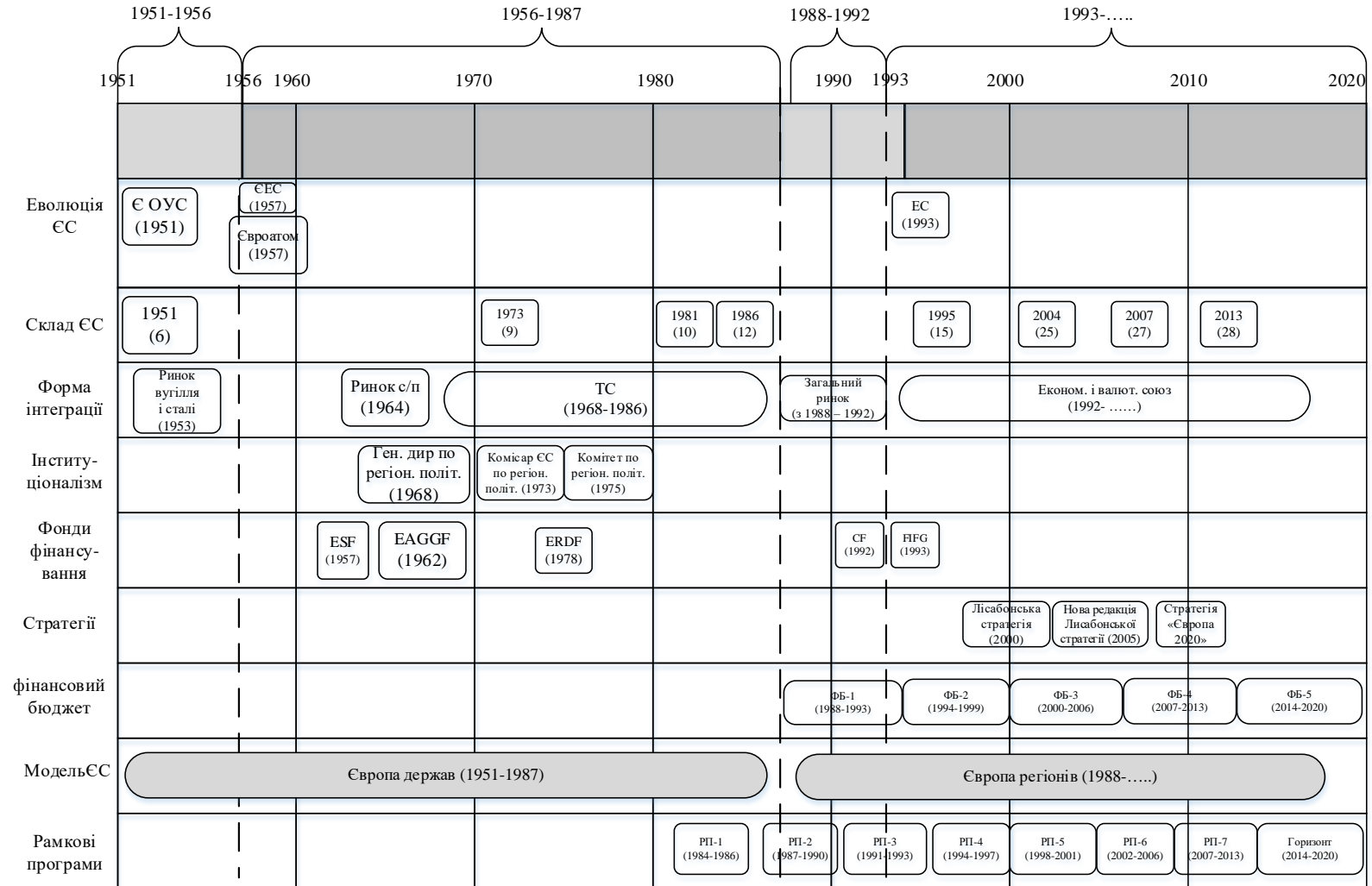

Рис. А. 1. Еволюція регіональної політики ЄС

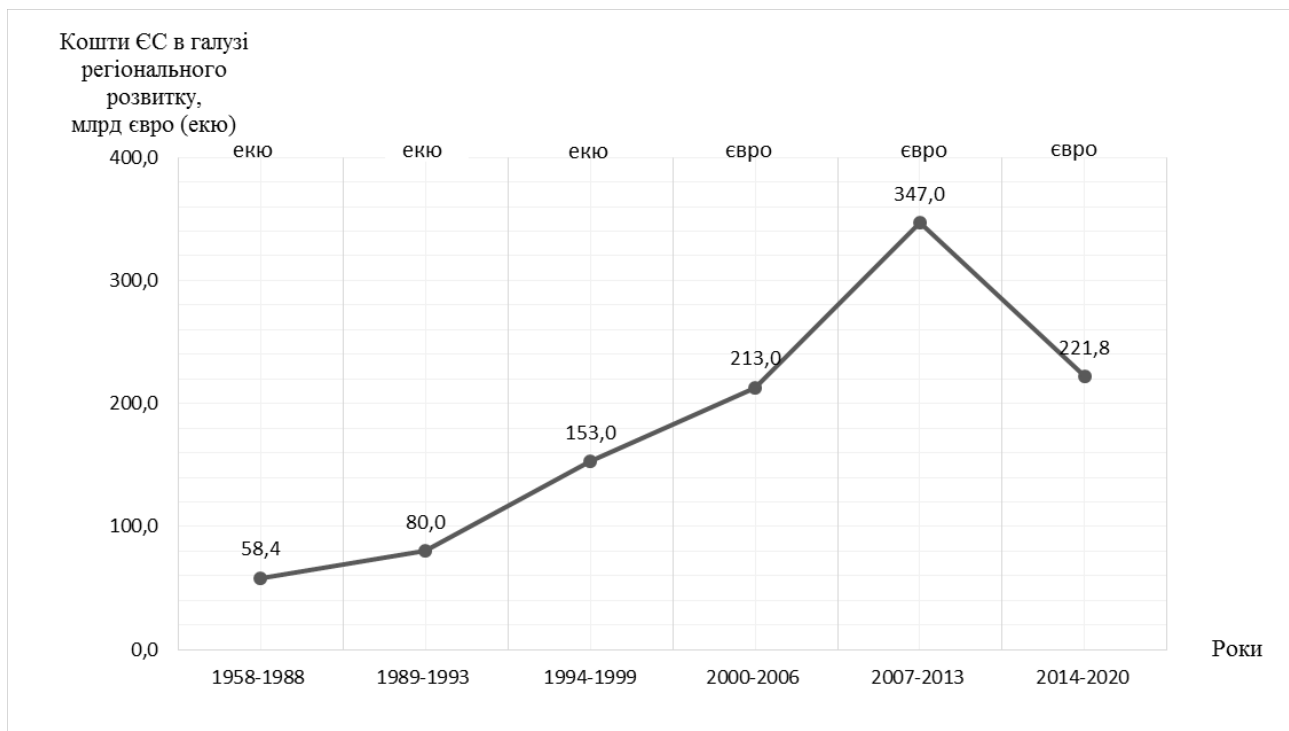

Рис. А. 2. Обсяг коштів, які фінансуються ЄС на регіональний розвиток країн-членів

Додаток Б

Таблиця Б.1

Значення інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,1466	16	0,1658	15	0,1491	14	0,1301	17	0,1257	15	0,1251	14	0,1376	13
Волинський	0,0890	21	0,0919	22	0,0565	23	0,0636	24	0,0516	23	0,0817	21	0,0895	20
Дніпропетровський	0,6507	3	0,6724	3	0,6388	3	0,6178	3	0,6678	2	0,6431	3	0,5983	3
Донецький	0,7348	1	0,7538	1	0,7258	1	0,7072	1	0,6565	3	0,6525	2	0,6125	2
Житомирський	0,1800	12	0,1889	12	0,1517	13	0,1571	12	0,1540	13	0,1532	12	0,1472	12
Закарпатський	0,1024	19	0,1003	20	0,1118	18	0,1362	14	0,1116	18	0,1142	18	0,1092	18
Запорізький	0,3403	7	0,3463	8	0,3232	8	0,3214	7	0,3044	7	0,2780	7	0,2784	8
Івано-Франківський	0,1811	11	0,1999	11	0,1830	11	0,1835	11	0,1630	11	0,1593	11	0,1638	11
Київський	0,2995	9	0,2985	9	0,2964	9	0,2956	9	0,2737	9	0,2770	8	0,2826	7
Кіровоградський	0,1076	18	0,1080	18	0,1063	19	0,1212	18	0,1045	19	0,1214	17	0,1142	16
Луганський	0,3716	6	0,3757	6	0,3416	6	0,3336	6	0,3146	6	0,3354	6	0,3248	6
Львівський	0,4062	5	0,4309	5	0,3914	5	0,3771	5	0,3439	5	0,3461	5	0,3387	5
Миколаївський	0,1487	15	0,1482	17	0,1273	16	0,1168	19	0,1328	14	0,1055	19	0,0921	19
Одеський	0,3190	8	0,3519	7	0,3238	7	0,2970	8	0,2913	8	0,2575	9	0,2289	9
Полтавський	0,2714	10	0,2878	10	0,2248	10	0,2175	10	0,2232	10	0,2112	10	0,1955	10
Рівненський	0,0833	23	0,0840	23	0,0608	22	0,0854	20	0,0695	21	0,0719	22	0,0770	22
Сумський	0,1589	14	0,1793	13	0,1548	12	0,1550	13	0,1615	12	0,1301	13	0,1187	15
Тернопільський	0,0974	20	0,1013	19	0,0895	20	0,0816	21	0,0754	20	0,0704	23	0,0743	23
Харківський	0,4634	4	0,4651	4	0,4292	4	0,4181	4	0,3893	4	0,3996	4	0,3911	4
Херсонський	0,0588	25	0,0700	24	0,0342	25	0,0375	25	0,0366	25	0,0222	25	0,0202	25
Хмельницький	0,1434	17	0,1581	16	0,1256	17	0,1345	16	0,1251	17	0,1245	15	0,1241	14
Черкаський	0,0689	24	0,0970	21	0,0721	21	0,0775	22	0,0630	22	0,0858	20	0,0849	21
Чернівецький	0,0835	22	0,0675	25	0,0471	24	0,0664	23	0,0479	24	0,0505	24	0,0574	24
Чернігівський	0,1800	13	0,1741	14	0,1396	15	0,1346	15	0,1252	16	0,1240	16	0,1130	17
м. Київ	0,6716	2	0,6791	2	0,6919	2	0,6972	2	0,7175	1	0,7165	1	0,7155	1

Продовження табл. Б.1

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,1155	14	0,1300	13	0,1250	15	0,1246	15	0,1236	16	0,1244	16
Волинський	0,0737	22	0,0522	24	0,0542	24	0,0568	23	0,0576	23	0,0676	21
Дніпропетровський	0,5394	3	0,5267	3	0,5445	3	0,5336	3	0,5156	3	0,5373	3
Донецький	0,5615	2	0,5785	2	0,5758	2	0,5849	2	0,5659	2	0,5682	2
Житомирський	0,1375	12	0,1450	12	0,1436	12	0,1503	12	0,1510	12	0,1504	13
Закарпатський	0,0990	17	0,1188	16	0,1344	13	0,1205	16	0,1305	14	0,1347	14
Запорізький	0,2461	8	0,2334	8	0,2455	8	0,2501	8	0,2483	8	0,2494	8
Івано-Франківський	0,1492	11	0,1538	11	0,1512	11	0,1576	11	0,1543	11	0,1514	12
Київський	0,2675	7	0,2803	7	0,2695	7	0,2792	7	0,2820	6	0,2911	6
Кіровоградський	0,0928	18	0,1179	17	0,1178	17	0,1119	17	0,1198	17	0,1162	18
Луганський	0,3098	6	0,2865	6	0,2966	6	0,3120	6	0,2812	7	0,2907	7
Львівський	0,3099	5	0,3341	5	0,3237	5	0,3300	5	0,3299	5	0,3401	5
Миколаївський	0,0765	20	0,1147	19	0,1133	19	0,1037	19	0,1033	19	0,1628	11
Одеський	0,2077	9	0,2219	9	0,1988	9	0,1800	10	0,1961	9	0,1836	9
Полтавський	0,1719	10	0,1749	10	0,1794	10	0,1948	9	0,1920	10	0,1826	10
Рівненський	0,0653	23	0,0706	22	0,0711	22	0,0720	22	0,0638	22	0,0668	22
Сумський	0,1082	15	0,1242	15	0,1276	14	0,1277	14	0,1300	15	0,1239	17
Тернопільський	0,0861	19	0,1024	20	0,0944	20	0,0924	20	0,0993	20	0,0818	20
Харківський	0,3649	4	0,3825	4	0,3760	4	0,3725	4	0,3765	4	0,3737	4
Херсонський	0,0090	25	0,0166	25	0,0155	25	0,0142	25	0,0127	25	0,0074	25
Хмельницький	0,1232	13	0,1271	14	0,1228	16	0,1278	13	0,1328	13	0,1310	15
Черкаський	0,0763	21	0,0717	21	0,0884	21	0,0816	21	0,0700	21	0,0663	23
Чернівецький	0,0616	24	0,0684	23	0,0554	23	0,0546	24	0,0539	24	0,0525	24
Чернігівський	0,1038	16	0,1161	18	0,1143	18	0,1039	18	0,1066	18	0,1098	19
м. Київ	0,7294	1	0,7120	1	0,7245	1	0,7187	1	0,7162	1	0,7203	1

**Значення компоненти «Базові набуті фактори» інтегрального показника
факторів економічного зростання регіонів України у 2001 – 2013 рр.**

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,2445	11	0,2434	11	0,2337	11	0,2145	12	0,2111	12	0,2033	13	0,2158	12
Волинський	0,1600	21	0,1562	21	0,1379	21	0,1324	22	0,1350	22	0,1298	22	0,1423	22
Дніпропетровський	0,6931	3	0,6865	3	0,6681	3	0,6863	3	0,6575	3	0,6298	3	0,6236	3
Донецький	0,8276	1	0,8186	2	0,8228	2	0,8165	2	0,7948	2	0,7807	2	0,7706	2
Житомирський	0,2106	15	0,2092	15	0,1961	15	0,2013	14	0,1996	15	0,1906	15	0,1977	15
Закарпатський	0,1287	25	0,1264	25	0,1200	25	0,1219	24	0,1242	24	0,1199	24	0,1320	24
Запорізький	0,3959	7	0,3992	7	0,3747	7	0,3739	7	0,3785	7	0,3698	7	0,3835	7
Івано-Франківський	0,1971	17	0,2021	16	0,1807	17	0,1836	17	0,1801	17	0,1695	17	0,1801	18
Київський	0,2066	16	0,1979	17	0,1930	16	0,2110	13	0,2078	13	0,2009	14	0,2102	14
Кіровоградський	0,1962	18	0,1919	18	0,1727	20	0,1696	20	0,1683	19	0,1643	19	0,1713	19
Луганський	0,4273	6	0,4270	6	0,4091	6	0,4156	6	0,4111	6	0,4027	6	0,4027	6
Львівський	0,4705	5	0,4680	5	0,4597	5	0,4520	5	0,4473	5	0,4350	5	0,4448	5
Миколаївський	0,1898	20	0,1899	19	0,1767	18	0,1737	18	0,1708	18	0,1684	18	0,1834	17
Одеський	0,3796	8	0,3654	8	0,3543	8	0,3629	8	0,3481	8	0,3427	8	0,3419	8
Полтавський	0,2972	9	0,2954	9	0,2871	9	0,3011	9	0,2995	9	0,2922	9	0,3015	9
Рівненський	0,1372	24	0,1387	24	0,1262	24	0,1339	21	0,1402	21	0,1377	21	0,1526	21
Сумський	0,2563	10	0,2677	10	0,2650	10	0,2569	10	0,2503	10	0,2388	10	0,2393	10
Тернопільський	0,2305	12	0,2300	12	0,2155	12	0,1984	16	0,1967	16	0,1805	16	0,1922	16
Харківський	0,6142	4	0,6044	4	0,5845	4	0,5639	4	0,5491	4	0,5410	4	0,5736	4
Херсонський	0,1408	23	0,1387	23	0,1267	23	0,1135	25	0,1119	25	0,1113	25	0,1098	25
Хмельницький	0,2286	13	0,2286	13	0,2100	13	0,2188	11	0,2224	11	0,2162	11	0,2333	11
Черкаський	0,2113	14	0,2169	14	0,2016	14	0,2011	15	0,2061	14	0,2063	12	0,2136	13
Чернівецький	0,1492	22	0,1451	22	0,1340	22	0,1307	23	0,1306	23	0,1254	23	0,1340	23
Чернігівський	0,1932	19	0,1892	20	0,1740	19	0,1716	19	0,1682	20	0,1545	20	0,1529	20
м. Київ	0,8013	2	0,8312	1	0,8318	1	0,8749	1	0,8830	1	0,8795	1	0,9098	1

Продовження табл. Б.3

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,2429	12	0,2371	11	0,2383	11	0,2398	12	0,2423	12	0,2401	11
Волинський	0,1528	23	0,1517	23	0,1522	24	0,1555	23	0,1607	22	0,1601	22
Дніпропетровський	0,6102	4	0,6065	3	0,6194	3	0,6209	3	0,6207	3	0,6186	3
Донецький	0,7535	2	0,7456	2	0,7434	2	0,7539	2	0,7626	2	0,7651	2
Житомирський	0,2036	16	0,2017	15	0,2067	15	0,2088	15	0,2134	14	0,2085	16
Закарпатський	0,1496	24	0,1514	24	0,1610	21	0,1615	21	0,1682	21	0,1689	21
Запорізький	0,3686	7	0,3629	7	0,3832	7	0,3814	6	0,3826	6	0,3841	6
Івано-Франківський	0,1922	17	0,1873	17	0,1890	17	0,1875	18	0,1913	18	0,1888	19
Київський	0,2074	15	0,1997	16	0,2047	16	0,2055	16	0,2129	16	0,2106	15
Кіровоградський	0,1804	18	0,1836	18	0,1824	19	0,1858	19	0,1902	19	0,1904	18
Луганський	0,3954	6	0,3833	6	0,3861	6	0,3742	7	0,3724	7	0,3704	7
Львівський	0,4631	5	0,4709	5	0,4899	5	0,4931	5	0,5030	5	0,5055	5
Миколаївський	0,1727	19	0,1793	19	0,1884	18	0,1919	17	0,2006	17	0,2029	17
Одеський	0,3374	8	0,3355	8	0,3442	8	0,3418	8	0,3462	8	0,3456	8
Полтавський	0,2993	9	0,2902	9	0,2961	9	0,2977	9	0,2980	9	0,2957	9
Рівненський	0,1554	21	0,1544	21	0,1525	23	0,1571	22	0,1603	23	0,1566	24
Сумський	0,2430	11	0,2348	12	0,2362	12	0,2417	11	0,2429	11	0,2389	12
Тернопільський	0,2158	13	0,2138	13	0,2151	13	0,2158	13	0,2178	13	0,2159	13
Харківський	0,6187	3	0,5862	4	0,5893	4	0,5804	4	0,5714	4	0,5552	4
Херсонський	0,1077	25	0,1054	25	0,1062	25	0,1018	25	0,1065	25	0,1088	25
Хмельницький	0,2507	10	0,2465	10	0,2531	10	0,2528	10	0,2522	10	0,2484	10
Черкаський	0,2129	14	0,2081	14	0,2112	14	0,2105	14	0,2131	15	0,2118	14
Чернівецький	0,1603	20	0,1627	20	0,1702	20	0,1734	20	0,1744	20	0,1735	20
Чернігівський	0,1532	22	0,1533	22	0,1532	22	0,1539	24	0,1573	24	0,1567	23
м. Київ	1,0000	1	1,0000	1	1,0000	1	1,0000	1	0,9872	1	0,9717	1

Значення елемента «Людський капітал» компоненти «Базові набуті фактори» регіонів України у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,1753	10	0,1725	10	0,1751	9	0,1334	12	0,1262	12	0,1213	11	0,1194	10
Волинський	0,0919	22	0,0896	22	0,0768	23	0,0513	24	0,0507	24	0,0483	23	0,0479	23
Дніпропетровський	0,4423	4	0,4483	4	0,4523	4	0,4212	4	0,4041	4	0,3959	4	0,3921	4
Донецький	0,5545	2	0,5497	2	0,5624	2	0,5531	2	0,5285	2	0,5144	2	0,5095	2
Житомирський	0,1113	19	0,1138	19	0,1097	18	0,1101	15	0,1049	15	0,0994	17	0,0911	18
Закарпатський	0,0520	25	0,0536	25	0,0585	25	0,0470	25	0,0468	25	0,0441	25	0,0417	25
Запорізький	0,2310	8	0,2392	8	0,2280	8	0,2189	8	0,2193	8	0,2134	8	0,2232	8
Івано-Франківський	0,1379	13	0,1353	14	0,1185	14	0,1093	16	0,1043	16	0,1006	16	0,0976	17
Київський	0,1139	17	0,1161	18	0,1181	15	0,1204	13	0,1122	14	0,1077	14	0,1054	13
Кіровоградський	0,0761	24	0,0772	24	0,0685	24	0,0543	23	0,0514	23	0,0469	24	0,0445	24
Луганський	0,2521	7	0,2612	7	0,2568	7	0,2597	7	0,2554	7	0,2536	7	0,2491	7
Львівський	0,3412	5	0,3371	5	0,3391	5	0,3124	5	0,3012	5	0,2972	5	0,2935	5
Миколаївський	0,1138	18	0,1178	17	0,1123	17	0,0935	19	0,0883	19	0,0858	19	0,0837	19
Одеський	0,3285	6	0,3161	6	0,3146	6	0,3015	6	0,2775	6	0,2726	6	0,2738	6
Полтавський	0,1747	11	0,1697	11	0,1751	10	0,1568	9	0,1564	9	0,1570	9	0,1503	9
Рівненський	0,1020	21	0,1081	21	0,1053	20	0,0963	18	0,0981	18	0,0976	18	0,0979	16
Сумський	0,1399	12	0,1569	12	0,1702	12	0,1490	10	0,1380	10	0,1311	10	0,1191	11
Тернопільський	0,1819	9	0,1813	9	0,1723	11	0,1341	11	0,1263	11	0,1093	13	0,1027	14
Харківський	0,5439	3	0,5467	3	0,5333	3	0,4952	3	0,4690	3	0,4557	3	0,4528	3
Херсонський	0,1286	14	0,1289	15	0,1151	16	0,0909	20	0,0876	20	0,0846	20	0,0758	20
Хмельницький	0,1163	16	0,1197	16	0,1079	19	0,1048	17	0,1015	17	0,1008	15	0,1026	15
Черкаський	0,1262	15	0,1403	13	0,1320	13	0,1189	14	0,1186	13	0,1142	12	0,1134	12
Чернівецький	0,0883	23	0,0854	23	0,0840	22	0,0648	22	0,0618	22	0,0574	22	0,0516	22
Чернігівський	0,1097	20	0,1099	20	0,1028	21	0,0860	21	0,0803	21	0,0693	21	0,0595	21
м. Київ	0,7732	1	0,7864	1	0,7863	1	0,7863	1	0,7914	1	0,7994	1	0,8050	1

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,1172	10	0,1142	10	0,1155	10	0,1164	10	0,1181	10	0,1217	10
Волинський	0,0480	23	0,0456	23	0,0447	23	0,0454	22	0,0465	22	0,0491	22
Дніпропетровський	0,3932	4	0,3991	4	0,4060	4	0,4039	4	0,4109	4	0,4164	4
Донецький	0,5104	2	0,4926	2	0,4950	2	0,4921	2	0,4963	2	0,5012	2
Житомирський	0,0881	18	0,0874	18	0,0890	18	0,0882	18	0,0899	19	0,0862	19
Закарпатський	0,0423	25	0,0416	24	0,0417	24	0,0399	24	0,0412	24	0,0432	24
Запорізький	0,2231	8	0,2272	8	0,2300	8	0,2262	8	0,2244	8	0,2266	8
Івано-Франківський	0,1003	16	0,0934	17	0,0942	16	0,0900	17	0,0924	18	0,0977	17
Київський	0,1084	13	0,1009	15	0,1038	15	0,0984	15	0,1017	13	0,1047	13
Кіровоградський	0,0439	24	0,0351	25	0,0312	25	0,0218	25	0,0151	25	0,0158	25
Луганський	0,2515	7	0,2449	7	0,2454	7	0,2353	7	0,2376	7	0,2415	7
Львівський	0,3022	5	0,3124	5	0,3198	5	0,3274	5	0,3376	5	0,3429	5
Миколаївський	0,0825	19	0,0852	19	0,0868	19	0,0873	19	0,0936	17	0,0978	16
Одеський	0,2796	6	0,2832	6	0,2935	6	0,2984	6	0,3054	6	0,3136	6
Полтавський	0,1494	9	0,1431	9	0,1415	9	0,1450	9	0,1449	9	0,1469	9
Рівненський	0,0974	17	0,0959	16	0,0936	17	0,0962	16	0,0961	16	0,0976	18
Сумський	0,1157	11	0,1064	13	0,1039	14	0,1095	11	0,1115	11	0,1096	12
Тернопільський	0,1072	14	0,1065	12	0,1047	12	0,1008	14	0,0986	15	0,1014	14
Харківський	0,4494	3	0,4556	3	0,4626	3	0,4693	3	0,4741	3	0,4764	3
Херсонський	0,0755	20	0,0696	20	0,0696	20	0,0559	21	0,0545	21	0,0603	21
Хмельницький	0,1055	15	0,1044	14	0,1041	13	0,1016	13	0,0989	14	0,0987	15
Черкаський	0,1122	12	0,1101	11	0,1099	11	0,1092	12	0,1109	12	0,1152	11
Чернівецький	0,0552	22	0,0562	21	0,0586	21	0,0601	20	0,0625	20	0,0670	20
Чернігівський	0,0567	21	0,0538	22	0,0510	22	0,0451	23	0,0433	23	0,0434	23
м. Київ	0,8053	1	0,8237	1	0,8238	1	0,8261	1	0,8266	1	0,8303	1

Значення елемента «Інфраструктура» компоненти «Базові набуті фактори» регіонів України у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,3852	7	0,3921	7	0,3825	7	0,3755	8	0,3759	9	0,3713	10	0,3607	9
Волинський	0,1953	22	0,1948	21	0,1969	21	0,2026	21	0,2069	21	0,2046	21	0,2073	21
Дніпропетровський	0,7929	2	0,7772	2	0,7333	2	0,8426	2	0,7818	2	0,7465	2	0,6577	2
Донецький	0,9198	1	0,9185	1	0,9192	1	0,9193	1	0,8935	1	0,9149	1	0,8019	1
Житомирський	0,2607	18	0,2569	18	0,2564	18	0,2463	18	0,2456	19	0,2402	19	0,2395	18
Закарпатський	0,2673	16	0,2628	17	0,2685	16	0,2689	16	0,2720	16	0,2743	16	0,2730	16
Запорізький	0,4303	5	0,4325	6	0,4081	6	0,4066	6	0,4139	6	0,4173	6	0,3880	6
Івано-Франківський	0,2829	15	0,3089	14	0,3074	15	0,3054	15	0,2993	15	0,2854	15	0,2782	15
Київський	0,3347	13	0,3073	15	0,3130	14	0,3316	14	0,3321	14	0,3285	14	0,3170	13
Кіровоградський	0,2436	20	0,2326	20	0,2256	20	0,2230	20	0,2205	20	0,2290	20	0,2217	20
Луганський	0,3851	8	0,3757	9	0,3578	9	0,3595	11	0,3486	11	0,3452	11	0,3129	14
Львівський	0,6164	4	0,6261	4	0,6159	3	0,6234	3	0,6237	3	0,6141	3	0,5782	4
Миколаївський	0,1567	24	0,1549	24	0,1568	24	0,1584	24	0,1549	24	0,1607	24	0,1812	23
Одеський	0,3589	9	0,3510	11	0,3412	12	0,3657	10	0,3630	10	0,3726	9	0,3207	12
Полтавський	0,3480	11	0,3581	10	0,3507	10	0,4063	7	0,3959	7	0,3874	7	0,3770	8
Рівненський	0,1734	23	0,1720	23	0,1710	23	0,1784	23	0,1864	22	0,1869	22	0,1943	22
Сумський	0,2648	17	0,2722	16	0,2665	17	0,2617	17	0,2569	17	0,2467	18	0,2348	19
Тернопільський	0,3437	12	0,3496	12	0,3479	11	0,3415	12	0,3452	12	0,3408	12	0,3391	10
Харківський	0,6470	3	0,6300	3	0,6061	4	0,5939	4	0,5903	4	0,6135	4	0,6395	3
Херсонський	0,0286	25	0,0284	25	0,0470	25	0,0252	25	0,0220	25	0,0261	25	0,0228	25
Хмельницький	0,3339	14	0,3317	13	0,3278	13	0,3346	13	0,3442	13	0,3380	13	0,3372	11
Черкаський	0,2529	19	0,2486	19	0,2469	19	0,2436	19	0,2524	18	0,2714	17	0,2533	17
Чернівецький	0,3869	6	0,3838	8	0,3822	8	0,3755	9	0,3783	8	0,3806	8	0,3804	7
Чернігівський	0,2012	21	0,1923	22	0,1894	22	0,1873	22	0,1812	23	0,1682	23	0,1515	24
м. Київ	0,3542	10	0,4384	5	0,4389	5	0,5510	5	0,5477	5	0,5483	5	0,5486	5

Продовження табл. Б.5

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,3245	7	0,3125	7	0,3162	7	0,3069	7	0,3038	7	0,3071	7
Волинський	0,1754	21	0,1702	21	0,1722	21	0,1671	21	0,1672	21	0,1703	21
Дніпропетровський	0,4655	4	0,4638	5	0,4773	5	0,4839	4	0,4873	4	0,4994	4
Донецький	0,5664	3	0,5942	2	0,5817	2	0,6100	2	0,6434	1	0,6744	1
Житомирський	0,1958	17	0,1886	18	0,1954	18	0,1914	18	0,1916	18	0,1955	17
Закарпатський	0,2364	12	0,2350	12	0,2574	12	0,2484	12	0,2530	12	0,2638	12
Запорізький	0,2624	11	0,2484	11	0,2836	9	0,2806	9	0,2871	8	0,3024	8
Івано-Франківський	0,2267	14	0,2220	13	0,2257	13	0,2171	14	0,2141	15	0,2120	15
Київський	0,2256	15	0,2150	15	0,2218	15	0,2203	13	0,2247	13	0,2271	14
Кіровоградський	0,1854	20	0,1992	17	0,2007	17	0,2103	15	0,2219	14	0,2299	13
Луганський	0,2217	16	0,2106	16	0,2111	16	0,1978	17	0,1919	17	0,1924	18
Львівський	0,4571	5	0,4656	4	0,4947	4	0,4870	3	0,5007	3	0,5238	3
Миколаївський	0,1175	24	0,1227	23	0,1380	23	0,1370	23	0,1387	23	0,1454	22
Одеський	0,2269	13	0,2199	14	0,2232	14	0,2087	16	0,2070	16	0,2078	16
Полтавський	0,2777	10	0,2673	10	0,2798	11	0,2700	11	0,2688	11	0,2728	11
Рівненський	0,1518	22	0,1456	22	0,1456	22	0,1419	22	0,1390	22	0,1401	23
Сумський	0,1892	19	0,1821	19	0,1859	19	0,1818	19	0,1754	19	0,1777	19
Тернопільський	0,2919	8	0,2848	8	0,2913	8	0,2846	8	0,2854	9	0,2904	9
Харківський	0,5775	2	0,5144	3	0,5103	3	0,4813	5	0,4667	5	0,4530	5
Херсонський	0,0179	25	0,0155	25	0,0155	25	0,0160	25	0,0150	25	0,0152	25
Хмельницький	0,2801	9	0,2692	9	0,2820	10	0,2738	10	0,2714	10	0,2753	10
Черкаський	0,1896	18	0,1789	20	0,1845	20	0,1752	20	0,1708	20	0,1710	20
Чернівецький	0,3286	6	0,3250	6	0,3343	6	0,3262	6	0,3253	6	0,3305	6
Чернігівський	0,1177	23	0,1147	24	0,1156	24	0,1144	24	0,1141	24	0,1173	24
м. Київ	0,6096	1	0,6162	1	0,6073	1	0,6154	1	0,6159	2	0,6110	2

Значення компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» інтегрального показника факторів економічного зростання регіонів України у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,0498	23	0,0816	21	0,0817	19	0,0464	23	0,0430	22	0,0426	23	0,0698	17
Волинський	0,1280	16	0,1291	16	0,0897	18	0,0919	18	0,0519	17	0,1152	14	0,1285	11
Дніпропетровський	0,3662	4	0,4037	4	0,3725	4	0,3399	5	0,4983	2	0,4661	2	0,4016	2
Донецький	0,3529	5	0,3837	5	0,3475	5	0,3520	4	0,3136	5	0,3061	3	0,2643	4
Житомирський	0,0812	20	0,0899	19	0,0517	23	0,0463	24	0,0477	20	0,0478	21	0,0405	23
Закарпатський	0,1077	18	0,0954	18	0,1500	14	0,1855	11	0,1168	13	0,1237	13	0,1103	15
Запорізький	0,4082	2	0,4102	3	0,3895	3	0,3916	2	0,3367	4	0,2881	5	0,2935	3
Івано-Франківський	0,1291	15	0,1554	14	0,1633	13	0,1509	14	0,1071	14	0,1044	15	0,1140	14
Київський	0,2054	10	0,1991	12	0,2278	9	0,2045	9	0,1657	10	0,1753	10	0,1877	8
Кіровоградський	0,0268	25	0,0199	25	0,0633	21	0,0836	20	0,0467	21	0,0804	17	0,0692	18
Луганський	0,2410	9	0,2367	9	0,2039	10	0,1859	10	0,1652	11	0,2085	8	0,2040	7
Львівський	0,1840	12	0,2261	10	0,1769	12	0,1618	13	0,1220	12	0,1280	11	0,1256	12
Миколаївський	0,2900	8	0,2826	8	0,2588	7	0,2263	8	0,2360	6	0,1821	9	0,1512	10
Одеський	0,4030	3	0,4834	2	0,4348	2	0,3729	3	0,3547	3	0,2891	4	0,2449	5
Полтавський	0,3480	6	0,3788	6	0,2596	6	0,2272	7	0,2308	8	0,2095	7	0,1832	9
Рівненський	0,0940	19	0,0845	20	0,0698	20	0,0979	16	0,0494	19	0,0527	20	0,0601	20
Сумський	0,1891	11	0,2149	11	0,1796	11	0,1791	12	0,1857	9	0,1274	12	0,1154	13
Тернопільський	0,0366	24	0,0343	24	0,0485	24	0,0325	25	0,0193	25	0,0162	25	0,0263	24
Харківський	0,2917	7	0,2901	7	0,2514	8	0,2628	6	0,2327	7	0,2536	6	0,2352	6
Херсонський	0,1462	14	0,1661	13	0,1151	15	0,1149	15	0,0935	15	0,0622	19	0,0661	19
Хмельницький	0,0526	22	0,0733	22	0,0484	25	0,0470	22	0,0287	24	0,0264	24	0,0250	25
Черкаський	0,0705	21	0,1184	17	0,0980	17	0,0952	17	0,0509	18	0,0935	16	0,0969	16
Чернівецький	0,1125	17	0,0714	23	0,0609	22	0,0870	19	0,0370	23	0,0428	22	0,0582	21
Чернігівський	0,1607	13	0,1408	15	0,1050	16	0,0826	21	0,0640	16	0,0683	18	0,0552	22
м. Київ	0,9433	1	0,9277	1	0,9250	1	0,9425	1	0,9423	1	0,9488	1	0,9520	1

Продовження табл. Б.7

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,0279	25	0,0565	23	0,0371	22	0,0409	23	0,0419	23	0,0380	23
Волинський	0,0941	13	0,0592	22	0,0463	21	0,0576	18	0,0618	18	0,0732	15
Дніпропетровський	0,3517	2	0,3090	2	0,3385	2	0,3114	2	0,2767	2	0,3142	2
Донецький	0,2552	4	0,2610	4	0,2700	3	0,2744	3	0,2309	5	0,2292	6
Житомирський	0,0378	22	0,0478	24	0,0349	23	0,0513	21	0,0541	20	0,0499	19
Закарпатський	0,0856	16	0,1298	12	0,1366	12	0,1158	12	0,1363	12	0,1360	11
Запорізький	0,2605	3	0,2459	6	0,2395	4	0,2541	4	0,2543	3	0,2455	4
Івано-Франківський	0,0918	14	0,1033	14	0,0852	15	0,1038	14	0,0995	14	0,0887	14
Київський	0,1800	8	0,2061	8	0,1708	9	0,1909	8	0,1949	8	0,2081	7
Кіровоградський	0,0344	23	0,0826	17	0,0701	16	0,0629	16	0,0804	16	0,0660	17
Луганський	0,2139	6	0,1673	10	0,1799	8	0,2187	6	0,1628	10	0,1755	8
Львівський	0,1045	12	0,1281	13	0,0993	14	0,1092	13	0,1046	13	0,1172	13
Миколаївський	0,1308	10	0,2187	7	0,1838	7	0,1712	9	0,1712	9	0,2745	3
Одеський	0,2242	5	0,2631	3	0,1923	6	0,1628	10	0,1960	6	0,1627	10
Полтавський	0,1566	9	0,1731	9	0,1620	10	0,1967	7	0,1958	7	0,1699	9
Рівненський	0,0441	21	0,0592	21	0,0464	20	0,0530	20	0,0407	24	0,0411	21
Сумський	0,1055	11	0,1501	11	0,1374	11	0,1412	11	0,1504	11	0,1319	12
Тернопільський	0,0489	19	0,0852	16	0,0546	18	0,0574	19	0,0747	17	0,0342	24
Харківський	0,2061	7	0,2496	5	0,2311	5	0,2297	5	0,2452	4	0,2417	5
Херсонський	0,0454	20	0,0737	20	0,0500	19	0,0598	17	0,0605	19	0,0400	22
Хмельницький	0,0340	24	0,0395	25	0,0197	25	0,0351	24	0,0495	22	0,0414	20
Черкаський	0,0902	15	0,0923	15	0,1053	13	0,1006	15	0,0822	15	0,0669	16
Чернівецький	0,0562	17	0,0740	18	0,0276	24	0,0322	25	0,0359	25	0,0258	25
Чернігівський	0,0496	18	0,0740	19	0,0580	17	0,0435	22	0,0515	21	0,0513	18
м. Київ	0,9603	1	0,9599	1	0,9421	1	0,9297	1	0,9356	1	0,9335	1

Значення елемента «Науково-технічний та інноваційний» компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» регіонів України у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,1121	23	0,1748	15	0,2056	13	0,0813	22	0,0988	19	0,0918	21	0,1934	14
Волинський	0,2808	8	0,2865	7	0,1618	17	0,1259	16	0,0832	22	0,2145	12	0,2847	3
Дніпропетровський	0,2129	12	0,2279	13	0,1942	15	0,1946	9	0,2308	8	0,2435	8	0,2260	8
Донецький	0,3064	6	0,3001	5	0,2373	7	0,1934	10	0,2367	7	0,2222	9	0,1835	15
Житомирський	0,2075	13	0,1692	17	0,0640	25	0,0601	24	0,0932	20	0,0867	22	0,0732	23
Закарпатський	0,1500	19	0,0909	23	0,2345	8	0,2639	6	0,2015	10	0,1811	13	0,1495	20
Запорізький	0,3044	7	0,2509	10	0,2699	6	0,3223	3	0,3635	5	0,2651	7	0,2644	4
Івано-Франківський	0,1573	18	0,1255	21	0,1589	18	0,1445	13	0,1475	14	0,1454	18	0,2082	10
Київський	0,1907	16	0,1201	22	0,2089	12	0,1420	14	0,1059	18	0,1216	20	0,1293	21
Кіровоградський	0,0417	25	0,0549	25	0,2180	11	0,1702	12	0,1377	15	0,2805	6	0,2348	7
Луганський	0,1754	17	0,0818	24	0,1420	21	0,0984	21	0,0920	21	0,2159	11	0,2048	11
Львівський	0,2327	10	0,2326	12	0,2712	5	0,2214	8	0,2050	9	0,2204	10	0,2579	5
Миколаївський	0,3617	3	0,3024	4	0,3317	3	0,2589	7	0,3595	6	0,2850	5	0,1977	13
Одеський	0,1940	14	0,1972	14	0,2341	9	0,1864	11	0,4240	3	0,4222	3	0,2040	12
Полтавський	0,1926	15	0,2723	8	0,1437	20	0,1252	17	0,1809	11	0,1731	14	0,1752	16
Рівненський	0,1156	22	0,1346	20	0,0674	24	0,1080	20	0,0619	24	0,0446	24	0,0635	24
Сумський	0,2345	9	0,3478	3	0,3022	4	0,2684	5	0,4064	4	0,2971	4	0,2473	6
Тернопільський	0,1460	20	0,1555	18	0,2040	14	0,1225	18	0,1162	17	0,0851	23	0,1592	19
Харківський	0,6180	1	0,5585	2	0,5000	2	0,5011	2	0,5440	2	0,5278	2	0,4941	2
Херсонський	0,2149	11	0,2983	6	0,1914	16	0,1407	15	0,1624	13	0,1578	17	0,1288	22
Хмельницький	0,1460	21	0,1736	16	0,0988	22	0,0717	23	0,0793	23	0,0403	25	0,0509	25
Черкаський	0,0811	24	0,1555	19	0,0739	23	0,0472	25	0,0576	25	0,1408	19	0,1724	17
Чернівецький	0,3481	4	0,2532	9	0,2296	10	0,3029	4	0,1725	12	0,1672	15	0,2112	9
Чернігівський	0,3329	5	0,2350	11	0,1546	19	0,1198	19	0,1241	16	0,1636	16	0,1629	18
м. Київ	0,6107	2	0,5909	1	0,7274	1	0,7604	1	0,8382	1	0,7734	1	0,7069	1

Продовження табл. Б.9

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,1041	22	0,1520	18	0,0878	22	0,0962	24	0,0815	24	0,0919	24
Волинський	0,2525	7	0,0732	24	0,1149	20	0,1325	18	0,0978	23	0,1622	14
Дніпропетровський	0,2243	10	0,1984	15	0,3084	5	0,1737	15	0,1914	12	0,2712	6
Донецький	0,2093	13	0,2098	14	0,1911	12	0,1188	20	0,1650	17	0,1883	12
Житомирський	0,0977	23	0,0797	23	0,0743	23	0,1174	21	0,1248	19	0,1208	22
Закарпатський	0,1416	18	0,2934	6	0,3141	4	0,2407	7	0,3243	5	0,2410	7
Запорізький	0,3400	3	0,2659	7	0,2397	8	0,3404	4	0,3704	4	0,3631	4
Івано-Франківський	0,2231	11	0,2554	10	0,1539	15	0,2071	10	0,2023	10	0,1973	11
Київський	0,1514	17	0,1135	21	0,0889	21	0,1004	23	0,1165	21	0,1211	21
Кіровоградський	0,1529	16	0,2444	13	0,2068	10	0,1487	16	0,1788	16	0,1575	15
Луганський	0,3171	4	0,2496	11	0,1911	13	0,1336	17	0,1890	13	0,2122	9
Львівський	0,2157	12	0,2603	8	0,1793	14	0,1952	13	0,1837	15	0,2158	8
Миколаївський	0,2477	8	0,3056	5	0,2852	6	0,3405	3	0,2493	7	0,4570	3
Одеський	0,1396	19	0,1644	17	0,1458	18	0,2014	11	0,2436	8	0,2085	10
Полтавський	0,1383	20	0,1658	16	0,1506	16	0,2305	8	0,2102	9	0,1449	18
Рівненський	0,0860	24	0,0942	22	0,0655	24	0,0653	25	0,0445	25	0,0837	25
Сумський	0,3143	5	0,3741	4	0,3298	3	0,3304	5	0,3885	3	0,3257	5
Тернопільський	0,2644	6	0,3857	3	0,2436	7	0,2757	6	0,2941	6	0,1238	19
Харківський	0,5183	2	0,5808	2	0,5505	2	0,5293	2	0,6273	2	0,6250	2
Херсонський	0,1191	21	0,1515	19	0,1342	19	0,1934	14	0,1916	11	0,1498	16
Хмельницький	0,0709	25	0,0448	25	0,0453	25	0,1122	22	0,1244	20	0,1230	20
Черкаський	0,1735	15	0,1483	20	0,2302	9	0,2137	9	0,1022	22	0,0973	23
Чернівецький	0,2341	9	0,2578	9	0,1494	17	0,1999	12	0,1870	14	0,1762	13
Чернігівський	0,1801	14	0,2478	12	0,1926	11	0,1300	19	0,1368	18	0,1462	17
м. Київ	0,7453	1	0,7405	1	0,6455	1	0,6734	1	0,6413	1	0,6459	1

**Значення елемента «Експорт» компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування»
регіонів України у 2001 – 2013 рр.**

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,0305	20	0,0363	18	0,0404	20	0,0468	19	0,0486	18	0,0326	19	0,0311	19
Волинський	0,0565	17	0,0366	17	0,0440	19	0,0491	18	0,0564	17	0,0457	16	0,0527	17
Дніпропетровський	0,3547	4	0,4021	3	0,4351	3	0,4027	4	0,4189	4	0,3846	3	0,3924	3
Донецький	0,2634	7	0,3416	5	0,3969	4	0,4723	3	0,4458	3	0,4066	2	0,3392	4
Житомирський	0,0244	22	0,0308	21	0,0321	21	0,0281	22	0,0304	22	0,0272	21	0,0264	20
Закарпатський	0,0911	12	0,0819	11	0,1027	10	0,1285	12	0,1175	12	0,0840	11	0,1211	9
Запорізький	0,3546	5	0,3417	4	0,3577	5	0,3991	5	0,3725	5	0,2977	5	0,3387	5
Івано-Франківський	0,0918	10	0,1125	10	0,1556	9	0,1430	9	0,1220	10	0,0932	10	0,0838	13
Київський	0,0913	11	0,0818	12	0,0900	11	0,1309	11	0,1350	9	0,0751	12	0,0925	11
Кіровоградський	0,0288	21	0,0130	22	0,0170	23	0,0425	20	0,0371	20	0,0203	22	0,0206	23
Луганський	0,2049	8	0,2258	8	0,1722	8	0,1691	8	0,1877	8	0,1933	6	0,1994	6
Львівський	0,1665	9	0,1851	9	0,0853	13	0,0715	16	0,0700	16	0,0647	14	0,0619	15
Миколаївський	0,2989	6	0,2406	7	0,1847	7	0,2432	6	0,2823	6	0,1635	8	0,1827	7
Одеський	0,6912	2	0,7816	2	0,7632	2	0,6634	2	0,6287	2	0,3627	4	0,3968	2
Полтавський	0,4134	3	0,2998	6	0,1946	6	0,1990	7	0,2660	7	0,1853	7	0,1698	8
Рівненський	0,0585	16	0,0363	19	0,0503	15	0,0738	15	0,0704	14	0,0437	17	0,0627	14
Сумський	0,0721	15	0,0697	14	0,0880	12	0,1351	10	0,1217	11	0,0685	13	0,0860	12
Тернопільський	0,0000	25	0,0008	25	0,0017	25	0,0047	24	0,0039	25	0,0014	25	0,0030	25
Харківський	0,0791	13	0,0773	13	0,0828	14	0,0754	14	0,0703	15	0,1104	9	0,1024	10
Херсонський	0,0724	14	0,0564	15	0,0455	17	0,1125	13	0,1094	13	0,0357	18	0,0520	18
Хмельницький	0,0142	23	0,0104	23	0,0181	22	0,0192	23	0,0216	23	0,0171	23	0,0220	22
Черкаський	0,0430	18	0,0368	16	0,0473	16	0,0538	17	0,0431	19	0,0469	15	0,0532	16
Чернівецький	0,0107	24	0,0080	24	0,0026	24	0,0025	25	0,0094	24	0,0078	24	0,0075	24
Чернігівський	0,0373	19	0,0347	20	0,0444	18	0,0326	21	0,0321	21	0,0308	20	0,0249	21
м. Київ	0,8792	1	0,8509	1	1,0000	1	0,9522	1	0,9791	1	0,9321	1	0,8872	1

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,0216	21	0,0404	17	0,0376	19	0,0342	18	0,0313	20	0,0323	21
Волинський	0,0351	16	0,0380	18	0,0515	17	0,0595	17	0,0574	15	0,0567	15
Дніпропетровський	0,4176	2	0,2906	4	0,3423	4	0,3466	3	0,2848	4	0,3092	3
Донецький	0,3567	4	0,3625	3	0,4185	2	0,4310	2	0,3198	2	0,2908	4
Житомирський	0,0247	19	0,0260	20	0,0250	21	0,0275	21	0,0314	19	0,0354	18
Закарпатський	0,0857	9	0,1169	9	0,1205	10	0,1195	10	0,0989	11	0,1759	8
Запорізький	0,2822	5	0,2739	6	0,2605	5	0,2789	6	0,2402	6	0,2155	6
Івано-Франківський	0,0382	15	0,0259	21	0,0628	13	0,0820	13	0,0537	16	0,0317	22
Київський	0,0660	11	0,1957	7	0,2046	7	0,2277	7	0,2026	7	0,2058	7
Кіровоградський	0,0239	20	0,0275	19	0,0338	20	0,0333	19	0,0425	18	0,0630	14
Луганський	0,2301	6	0,1106	10	0,2005	8	0,3427	4	0,1710	9	0,1467	10
Львівський	0,0489	14	0,0530	14	0,0568	15	0,0619	16	0,0717	13	0,0953	12
Миколаївський	0,1452	7	0,2805	5	0,2584	6	0,2174	8	0,2452	5	0,3846	2
Одеський	0,3979	3	0,4584	2	0,3821	3	0,3136	5	0,3044	3	0,2662	5
Полтавський	0,1419	8	0,1188	8	0,1766	9	0,2115	9	0,1807	8	0,1596	9
Рівненський	0,0325	18	0,0476	15	0,0602	14	0,0731	14	0,0521	17	0,0413	17
Сумський	0,0624	12	0,0877	12	0,0846	12	0,0872	12	0,0899	12	0,0716	13
Тернопільський	0,0014	25	0,0002	25	0,0018	24	0,0077	24	0,0093	24	0,0337	19
Харківський	0,0851	10	0,1041	11	0,0916	11	0,1087	11	0,1007	10	0,0999	11
Херсонський	0,0341	17	0,0673	13	0,0480	18	0,0328	20	0,0267	23	0,0267	23
Хмельницький	0,0196	23	0,0148	23	0,0177	23	0,0248	22	0,0287	21	0,0257	24
Черкаський	0,0490	13	0,0471	16	0,0515	16	0,0665	15	0,0577	14	0,0414	16
Чернівецький	0,0045	24	0,0039	24	0,0014	25	0,0005	25	0,0017	25	0,0000	25
Чернігівський	0,0212	22	0,0221	22	0,0218	22	0,0223	23	0,0285	22	0,0331	20
м. Київ	0,9368	1	1,0000	1	0,9508	1	0,9362	1	1,0000	1	1,0000	1

Таблиця Б.11

Значення елемента «Прогресивність структури економіки» компоненти «Змінні фактори саморозвитку та самофінансування» регіонів України у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,2367	18	0,2609	18	0,2701	18	0,2533	20	0,2923	19	0,2885	21	0,3256	20
Волинський	0,2146	19	0,2288	21	0,2498	19	0,3010	17	0,2846	20	0,3598	13	0,3613	13
Дніпропетровський	0,6174	2	0,6435	3	0,6281	4	0,5599	4	0,5769	3	0,5608	4	0,5468	4
Донецький	0,6290	1	0,6426	4	0,6706	2	0,6435	2	0,6709	1	0,6176	2	0,6207	2
Житомирський	0,2678	16	0,2836	16	0,2976	16	0,2967	18	0,3445	12	0,3380	17	0,3613	14
Закарпатський	0,1878	24	0,2030	22	0,2371	22	0,3396	14	0,3255	16	0,4017	7	0,3880	9
Запорізький	0,5913	3	0,6570	1	0,6946	1	0,6462	1	0,6484	2	0,6444	1	0,6445	1
Івано-Франківський	0,2893	13	0,3763	9	0,3961	10	0,3886	7	0,3769	9	0,3538	15	0,3391	17
Київський	0,2122	20	0,2952	15	0,3298	15	0,3445	13	0,3388	14	0,3868	10	0,3720	11
Кіровоградський	0,1848	25	0,1527	25	0,1531	25	0,1738	25	0,2370	24	0,2478	24	0,3019	21
Луганський	0,5890	4	0,6471	2	0,6485	3	0,5932	3	0,5647	4	0,5862	3	0,5616	3
Львівський	0,2882	14	0,3619	12	0,3471	13	0,3643	11	0,3311	15	0,3616	12	0,3415	16
Миколаївський	0,3575	9	0,4290	6	0,4440	6	0,3833	8	0,3817	8	0,4016	8	0,4065	8
Одеський	0,1889	23	0,2806	17	0,2767	17	0,2516	21	0,2299	25	0,2482	23	0,2794	24
Полтавський	0,4438	5	0,6172	5	0,6259	5	0,5411	5	0,5308	5	0,5402	5	0,4958	5
Рівненський	0,2674	17	0,2328	20	0,2492	20	0,2537	19	0,3032	18	0,3123	18	0,3288	18
Сумський	0,3239	11	0,3432	14	0,3850	11	0,3801	9	0,4165	6	0,3958	9	0,4098	7
Тернопільський	0,2089	22	0,1755	24	0,2151	23	0,2203	23	0,2513	23	0,2676	22	0,2552	25
Харківський	0,3888	8	0,4235	7	0,3992	9	0,4027	6	0,4141	7	0,4126	6	0,4209	6
Херсонський	0,3900	7	0,4092	8	0,4163	7	0,3452	12	0,3417	13	0,2899	20	0,3576	15
Хмельницький	0,2120	21	0,2417	19	0,2485	21	0,2245	22	0,2728	21	0,2932	19	0,2980	22
Черкаський	0,2962	12	0,3762	10	0,4020	8	0,3160	15	0,3100	17	0,3551	14	0,3878	10
Чернівецький	0,2714	15	0,1880	23	0,2072	24	0,2188	24	0,2563	22	0,2395	25	0,2881	23
Чернігівський	0,3342	10	0,3753	11	0,3573	12	0,3139	16	0,3500	11	0,3484	16	0,3275	19
м. Київ	0,4189	6	0,3533	13	0,3353	14	0,3731	10	0,3635	10	0,3714	11	0,3711	12

Продовження табл. Б.11

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,3013	21	0,3165	20	0,3160	21	0,3018	19	0,3208	21	0,3088	21
Волинський	0,3935	11	0,3292	17	0,3176	20	0,3102	17	0,3587	15	0,3682	17
Дніпропетровський	0,5330	4	0,5212	4	0,5931	4	0,6160	4	0,5976	3	0,6351	3
Донецький	0,5919	3	0,5866	3	0,6809	1	0,7008	2	0,5737	5	0,6140	4
Житомирський	0,3511	16	0,3591	13	0,3731	10	0,3818	10	0,3768	13	0,3849	14
Закарпатський	0,4242	8	0,3579	14	0,4091	9	0,3964	9	0,4548	6	0,4500	7
Запорізький	0,6310	1	0,6003	2	0,6445	3	0,6719	3	0,7544	1	0,7358	1
Івано-Франківський	0,3161	20	0,3191	19	0,3346	16	0,3742	12	0,3967	11	0,3972	11
Київський	0,3840	13	0,3696	12	0,3204	19	0,2961	21	0,3369	19	0,3938	12
Кіровоградський	0,2664	24	0,2842	24	0,3587	13	0,3252	16	0,3502	18	0,3423	19
Луганський	0,5980	2	0,6124	1	0,6575	2	0,7152	1	0,6450	2	0,6656	2
Львівський	0,3808	14	0,3833	11	0,3439	15	0,3515	14	0,3518	17	0,3798	15
Миколаївський	0,3966	10	0,4018	9	0,3730	11	0,3735	13	0,4372	9	0,4333	10
Одеський	0,3600	15	0,3444	16	0,3080	22	0,2624	23	0,2768	23	0,2696	24
Полтавський	0,4948	5	0,4608	5	0,5151	5	0,5377	5	0,5827	4	0,5785	5
Рівненський	0,3318	19	0,2955	22	0,3669	12	0,3747	11	0,3782	12	0,3855	13
Сумський	0,4134	9	0,4191	8	0,4468	7	0,4622	6	0,4397	8	0,4646	6
Тернопільський	0,2860	23	0,2924	23	0,2803	24	0,2479	24	0,2625	24	0,2957	22
Харківський	0,4536	6	0,4537	6	0,4456	8	0,4200	8	0,4126	10	0,4431	8
Херсонський	0,2878	22	0,3204	18	0,3205	18	0,3021	18	0,3226	20	0,3107	20
Хмельницький	0,3337	18	0,3157	21	0,3058	23	0,2835	22	0,3551	16	0,3446	18
Черкаський	0,4441	7	0,4339	7	0,4619	6	0,4456	7	0,4428	7	0,4416	9
Чернівецький	0,2508	25	0,2546	25	0,2635	25	0,2356	25	0,2280	25	0,2232	25
Чернігівський	0,3427	17	0,3496	15	0,3516	14	0,3465	15	0,3649	14	0,3685	16
м. Київ	0,3843	12	0,3876	10	0,3301	17	0,2995	20	0,2786	22	0,2726	23

Таблиця Б.12

Значення інтегрального показника соціального розвитку регіонів України у 2001 – 2013 рр.

Регіон	Рік													
	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,5299	7	0,4386	7	0,4372	4	0,2935	9	0,3069	9	0,2882	9	0,2853	9
Волинський	0,5173	8	0,3333	12	0,1360	20	0,1612	18	0,1508	19	0,1335	19	0,1588	19
Дніпропетровський	0,5155	9	0,5336	3	0,4595	3	0,4758	2	0,5050	2	0,4928	2	0,4609	3
Донецький	0,6153	3	0,4369	8	0,4061	5	0,4282	3	0,4522	3	0,4569	4	0,4296	4
Житомирський	0,2901	18	0,1935	18	0,1174	22	0,1517	20	0,0938	23	0,1090	20	0,1351	21
Закарпатський	0,2856	19	0,1161	25	0,2962	10	0,2118	14	0,2245	15	0,1869	14	0,2113	13
Запорізький	0,5654	5	0,4678	5	0,3417	9	0,4053	4	0,4032	6	0,3978	6	0,3840	6
Івано-Франківський	0,2828	21	0,2449	16	0,1508	19	0,1957	15	0,1680	18	0,1651	16	0,1756	16
Київський	0,6264	2	0,4395	6	0,3608	8	0,3487	8	0,3877	7	0,3961	7	0,3573	7
Кіровоградський	0,3582	13	0,2763	14	0,1795	16	0,0992	23	0,1120	22	0,1071	21	0,0947	24
Луганський	0,2757	22	0,2364	17	0,2423	13	0,2351	11	0,2477	11	0,2554	10	0,2571	10
Львівський	0,2414	23	0,2510	15	0,2790	11	0,2609	10	0,2257	14	0,2136	12	0,2262	11
Миколаївський	0,3278	15	0,3377	11	0,1707	17	0,2218	13	0,1952	16	0,1775	15	0,1761	15
Одеський	0,4827	10	0,4923	4	0,4623	2	0,3852	7	0,4431	4	0,4591	3	0,4960	2
Полтавський	0,5745	4	0,5849	2	0,3927	6	0,3945	6	0,3598	8	0,3385	8	0,3206	8
Рівненський	0,3141	16	0,1867	20	0,1117	23	0,0916	24	0,0914	25	0,0915	24	0,0813	25
Сумський	0,3004	17	0,1580	21	0,1581	18	0,1856	16	0,2600	10	0,2196	11	0,2179	12
Тернопільський	0,2842	20	0,1577	22	0,0884	25	0,0892	25	0,1155	21	0,0818	25	0,1001	23
Харківський	0,5417	6	0,4243	10	0,3774	7	0,4029	5	0,4121	5	0,4103	5	0,4245	5
Херсонський	0,1810	24	0,1307	23	0,0920	24	0,1231	21	0,2268	13	0,0992	23	0,1045	22
Хмельницький	0,3438	14	0,1917	19	0,1180	21	0,1648	17	0,1760	17	0,1550	17	0,1667	18
Черкаський	0,4659	12	0,4321	9	0,2102	15	0,1582	19	0,1189	20	0,1433	18	0,1726	17
Чернівецький	0,1218	25	0,1191	24	0,2128	14	0,1031	22	0,0931	24	0,0996	22	0,1377	20
Чернігівський	0,4808	11	0,2804	13	0,2455	12	0,2312	12	0,2403	12	0,1917	13	0,2110	14
м. Київ	1,0000	1	0,9806	1	1,0000	1	1,0000	1	1,0000	1	1,0000	1	1,0000	1

Продовження табл. Б.12

Регіон	Рік											
	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Вінницький	0,2612	10	0,2153	18	0,1785	18	0,1928	16	0,2238	16	0,1730	17
Волинський	0,1348	19	0,2309	17	0,2216	14	0,2529	11	0,2636	14	0,2070	14
Дніпропетровський	0,4492	3	0,4226	5	0,3785	5	0,4044	4	0,4541	5	0,3725	5
Донецький	0,4369	5	0,3816	7	0,3161	7	0,3349	7	0,3235	11	0,2769	9
Житомирський	0,1132	21	0,1785	21	0,1818	17	0,1331	22	0,1923	19	0,1065	22
Закарпатський	0,2081	14	0,1576	22	0,1313	22	0,1038	23	0,2060	18	0,1297	19
Запорізький	0,3938	7	0,4137	6	0,3634	6	0,3520	6	0,4212	6	0,3247	6
Івано-Франківський	0,1748	16	0,2720	12	0,2602	9	0,2348	13	0,3431	10	0,2721	10
Київський	0,4021	6	0,4430	3	0,5608	2	0,6607	2	0,6736	2	0,6346	2
Кіровоградський	0,0966	23	0,1502	23	0,1686	19	0,1474	20	0,1784	21	0,1307	18
Луганський	0,2824	9	0,3381	8	0,2467	11	0,3086	8	0,3981	7	0,3107	7
Львівський	0,2265	12	0,3246	9	0,2592	10	0,2567	10	0,3586	9	0,2686	11
Миколаївський	0,1659	18	0,2781	11	0,2451	13	0,2515	12	0,2715	12	0,2272	13
Одеський	0,4603	2	0,4717	2	0,5113	3	0,4743	3	0,6654	3	0,5065	3
Полтавський	0,3283	8	0,3155	10	0,2461	12	0,2135	14	0,2661	13	0,2403	12
Рівненський	0,0841	24	0,0850	25	0,0398	25	0,0322	25	0,0272	25	0,0777	24
Сумський	0,2346	11	0,2044	20	0,1221	23	0,1736	18	0,2064	17	0,1796	16
Тернопільський	0,0765	25	0,1175	24	0,0676	24	0,0565	24	0,1246	24	0,0466	25
Харківський	0,4441	4	0,4266	4	0,3937	4	0,3800	5	0,6509	4	0,4338	4
Херсонський	0,1002	22	0,2065	19	0,1385	21	0,1415	21	0,1571	22	0,0915	23
Хмельницький	0,1755	15	0,2640	13	0,2098	15	0,1784	17	0,2254	15	0,1809	15
Черкаський	0,1723	17	0,2454	15	0,1619	20	0,2088	15	0,1908	20	0,1253	20
Чернівецький	0,1245	20	0,2600	14	0,2648	8	0,2708	9	0,3641	8	0,2848	8
Чернігівський	0,2091	13	0,2428	16	0,1862	16	0,1591	19	0,1309	23	0,1084	21
м. Київ	1,0000	1	1,0000	1	1,0000	1	0,9244	1	1,0000	1	1,0000	1

Додаток В

Таблиця В.1

Моделі β -конвергенції та їх статистичні характеристики за кластерами

Різновид моделі	Кластер 1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області)								
	2001-2007 рр.			2008-2013 рр.			2001-2013 рр.		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,07	-0,3094	0,7675	0,4033	1,9449	0,0998	0,0528	0,1377	0,8450
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,037	1,3023	0,2406	-0,0317	-1,4679	0,1925	0,0145	0,3028	0,7722
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0334			0,0345			-0,0132		
R-квадрат	0,2204			0,2642			0,0151		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2221			-0,1586			0,2029		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1654	42,0618	2,3E-38	0,2129	54,4113	7,93E-25	0,0790	77,2041	1,21E-97
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0007	1,4564	0,1521	-0,0011	-1,2469	0,2201	-0,0007	-6,1141	1,51E-08
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0007			0,0011			0,0007		
R-квадрат	0,0441			0,0393			0,2536		
Модель Квадрато-Роура									
Константа	-2E-17	-3,7E-15	1	-5,2E-18	-6,9E-16	1	-3,9E-18	-5E-16	1
Швидкість конвергенції/дивергенції	0,0374	1,7176	0,0926	-0,0365	-1,5589	0,1273	0,0127	0,3207	0,7490
R-квадрат	0,0603			0,0601			0,0009		

Кластер 2 (всі інші області)									
Різновид моделі	2001-2007 pp.			2008-2013 pp.			2001-2013 pp.		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,1355	-0,9588	0,3539	0,3401	2,0573	0,1672	0,1628	2,2120	0,0441
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0448	2,5441	0,0234	-0,025	-1,457	0,1317	0,0020	0,2072	0,8388
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0397			0,0267			-0,0020		
R-квадрат	0,3162			0,1317			0,0031		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2688			-0,1248			0,0279		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1645	59,6146	1,74E-76	0,2106	36,8231	4,5E-51	0,0776	144,4129	1,7E-16
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0008	2,361	0,0203	-0,0009	-1,4991	0,1379	-0,0005	-8,7834	4,36E-12
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0008			0,0009			0,0005		
R-квадрат	0,056			0,028			0,2579		
Модель Квадрато-Роура									
Константа	-3,1E-17	-8,9E-15	1	1,28E-17	2,81E-15	1	-2,3E-18	-8,6E-16	1
Швидкість конвергенції/дивергенції	0,0418	3,1951	0,0019	-0,023	-1,4873	0,141	-0,0088	-0,6596	0,5102
R-квадрат	0,098			0,0276			0,0020		

Всі регіони разом (без м. Київ)									
Різновид моделі	2001-2007 рр.			2008-2013 рр.			2001-2013 рр.		
	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p	коефіцієнт	t-статистика	p
Модель Барро, Сала-і-Мартіна									
Константа	-0,1064	-0,9301	0,3624	0,3633	2,9593	0,0072	0,0983	1,3902	0,1784
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0143	2,8901	0,0085	-0,0274	-2,1518	0,0426	0,0099	1,1176	0,2758
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0369			0,0295			-0,0093		
R-квадрат	0,2752			0,1739			0,0537		
Модель Баумоля									
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,2479			-0,1371			0,1184		
Модель Солоу-Свана									
Константа	0,1648	73,5876	5,70E-115	0,2114	-2,50E-15	1,28E-75	0,0908	140,3715	8,30E-266
Логарифм ВРП на одну особу у початковий рік дослідження	0,0007	2,7725	0,0063	-0,001	-2,1618	0,0508	-0,0006	-8,9955	3,34E-17
Швидкість конвергенції/дивергенції	-0,0007			0,001			0,0006		
R-квадрат	0,0514			0,0319			0,2205		
Модель Квадрато-Роура									
Константа	-4,40E-18	-1,50E-15	1	-9,80E-18	-2,50E-15	1	-1,70E-18	-7,00E-16	1
Швидкість конвергенції/дивергенції	0,0398	3,5396	0,0005	-0,0279	-2,1618	0,0327	0,004	0,4723	0,6371
R-квадрат	0,0811			0,0381			0,0008		

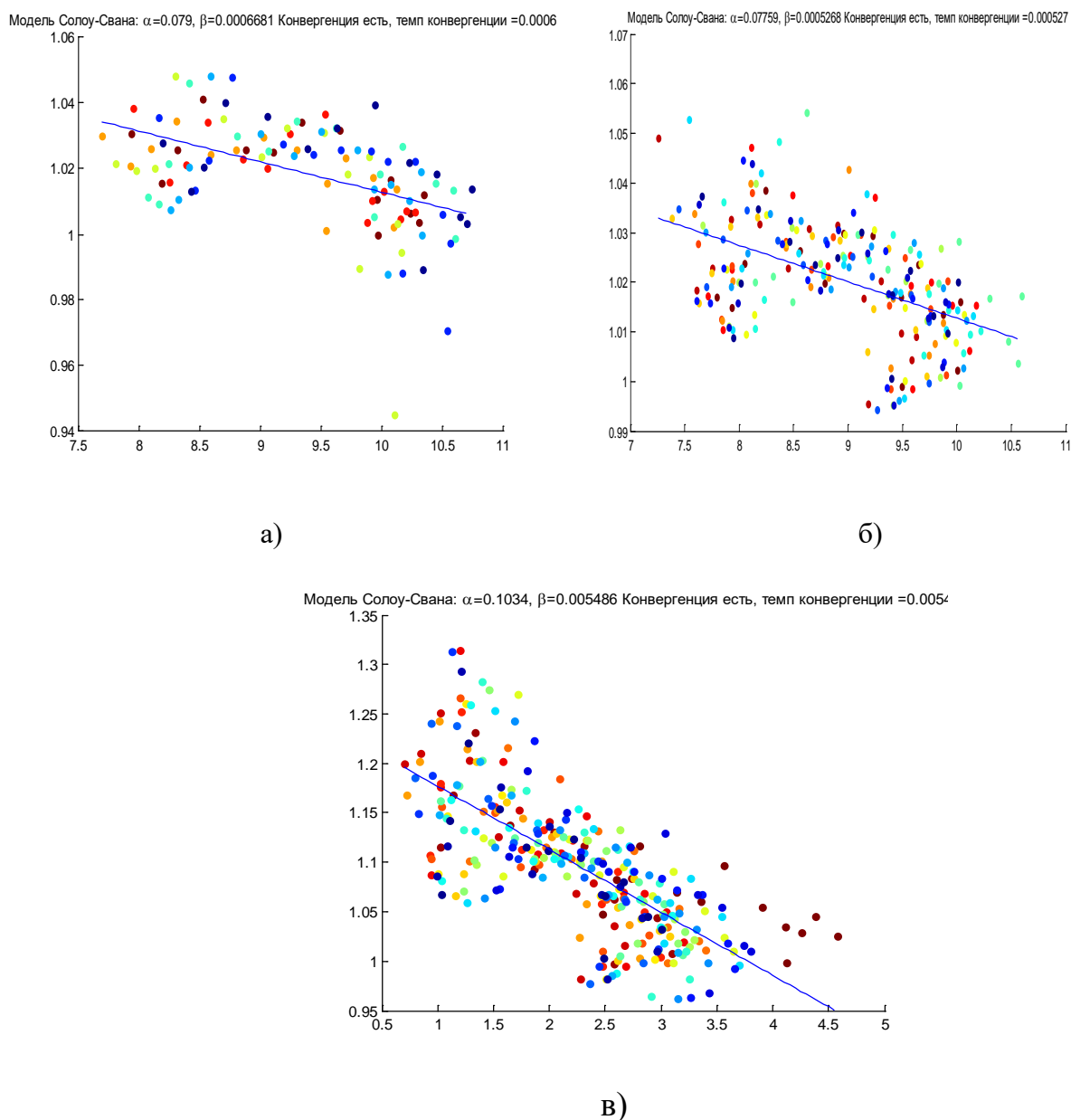

Рис. В.1. Результати побудови моделі Солоу-Свана для показника ВРП у розрахунку на одну особу: а) регіони Кластеру 1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області); б) регіони Кластеру 2 (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області); в) всі регіони України разом

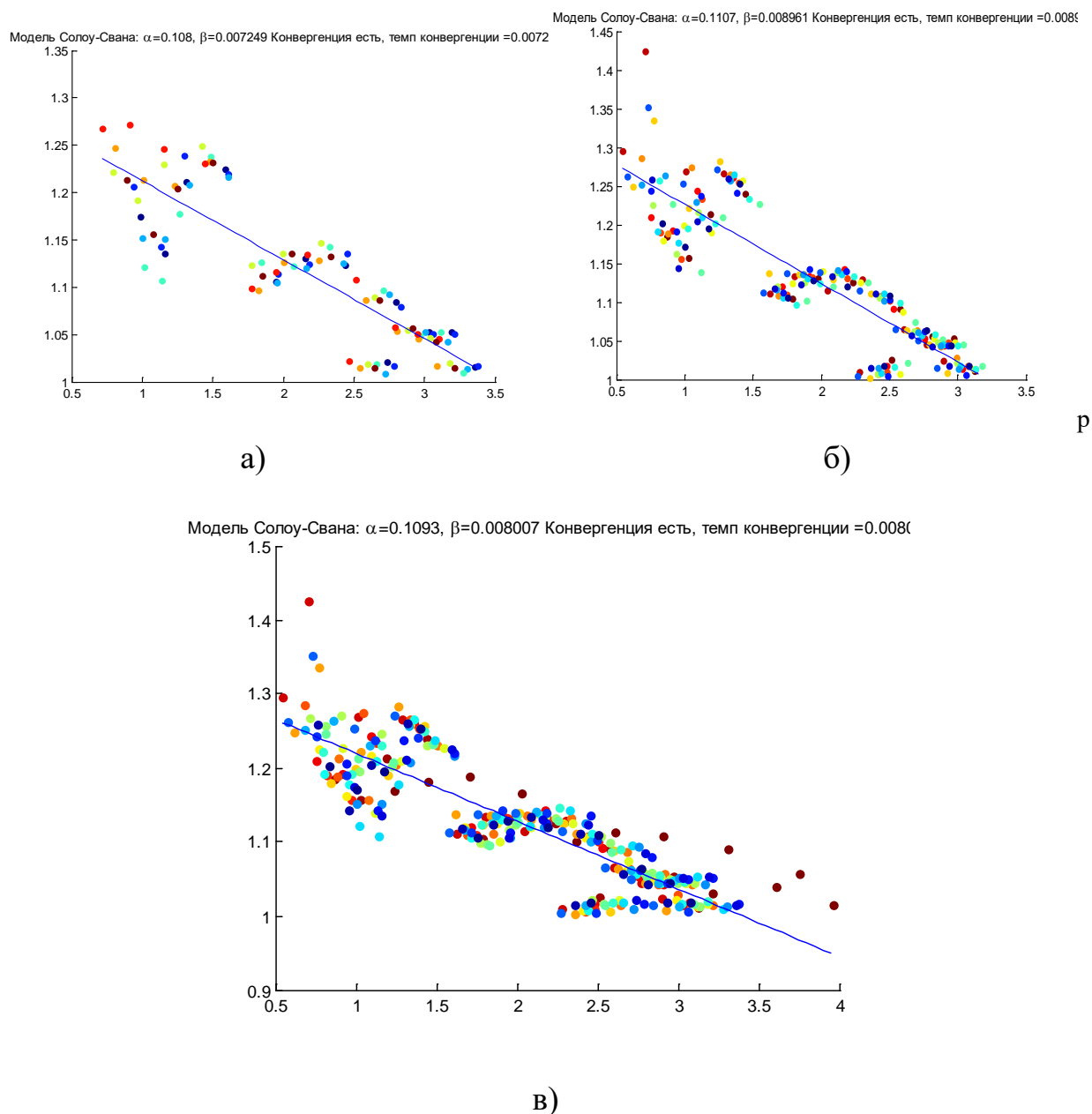

Рис. В.2. Результати побудови моделі Солоу-Свана для показника доход на одну особу: а) регіони Кластеру 1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська області); б) регіони Кластеру 2 (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області); в) всі регіони України разом

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Roberta Piermartini, Robert Teh, *Demystifying Modelling Methods for Trade Policy*, World Trade Organization, Geneva. – 2005. – 59p.
2. Надзвичайні заходи СОТ для захисту ринків агропродовольчих товарів / Т.О. Осташко, Л.Ю. Волощенко-Холда. – К. : НАНУ, Ін-т економіки та прогнозування, 2011. – 224 с.
3. *The Prospect of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine*, Centre for European Policy Studies. – Brussels. – 2006. – 238p.
4. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / за ред. В.О. Точиліна. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2012. – 552 с.
5. Омаров Ш.А. Стратегія сталого розвитку регіонів України: оцінка та прогнозування : монографія. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2014. – 288с.
6. Гейман О.А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: монография. – Х. ФЛП Либуркина Л.М., ИД «ИНЖЭК», 2009. – 428 с.
7. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року: монографія / Добкін М.М., Чернов С.І., Кернес Г.А. та ін. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 512 с.
8. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / Гранберг А.Г. – М. : ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
9. Кузнецова О.В. Экономическое развитие регионов: теоретические и практические аспекты государственного регулирования: монография / Кузнецова О.В. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 304 с.
10. Неравновесность и цикличность динамики социально-экономического развития регионов: оценка, анализ и прогнозирование: монография / под ред. Т.С. Клебановой, Н.А. Кизима. – Х. : ФЛП Александрова К.М., ИД «ИНЖЭК», 2012. – 512 с.

11. Кизим Н.А., Раевна Е.В., Бобкова А.Ю. Неравномерность регионального развития в Украине: теоретические основы, инструментарий диагностики, тенденции: монография. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2011. – 224 с.
12. Евстегнеева Л.П., Догоняющее развитие: современная тарктовка / Л.П. Евстегнеева, Р.Н Евстегнеев – М. : Ин-т экономики РАН, 2012. – 45 с.
13. Глазьев С.Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса: монография / С.Ю. Глазьев. – М. : Экономика, 2010. – 287 с.
14. Полтерович В.М. О стратегии догоняющего развития для России / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2007. – №3 (38). – С. 17-23.
15. Сухарев О.С. Адекватность стратегии опережающего развития экономики России в глобальных изменениях / О.С. Сухарев // Экономический анализ: теория и практика. – 2013. – №47 (350). – С. 2-15.
16. Бодрунов С.Д, Российская трагедия – деиндустриализация отечественной экономики: научный доклад / С. Д. Бодрунов. СПб.: Ин-т нового индустр. развития, 2013. – 34с.
17. Байнев, В.Ф. Деиндустриализация постсоветских стран: причины и механизмы ее осуществления / В.Ф. Байнев, В.Т. Винник // В сб.: Проблемы переходной экономики: Сб. науч. трудов / под науч. ред. С.А. Пелиха; Акад. управл. при Президенте Респ. Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2010. – С. 5-16.
18. Хаустова В.Є. Промислова політика в Україні: формування та прогнозування: монографія / В.Є. Хаустова. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2015. – 384с.
19. Мачихина А. В. Проблемы российских регионов в условиях глобализации (на примере ЦФО). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oaji.net/articles/2014/743-1397297032.pdf>
20. Толчинская М. Н. Типизация отсталых регионов России и пути преодоления депрессии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rppe.ru/wp-content/uploads/2010/02/tolchinskaja-mn.pdf>

21. Википедия / <https://ru.wikipedia.org/wiki/механизм>
22. Ярошенко І.В. Ідентифікація проблемних регіонів України та визначення пріоритетних напрямів їх розвитку. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. – Х. : Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2015. – 186 с.
23. Климов А. А. Пространственное развитие и проблемные территории: социально-экономические аспекты / А. А. Климов. – М. : КомКнига, 2006-288 с.
24. Ю. Б. Иванов, А. Д. Олейник Проблемные регионы и государственная региональная политика в Украине // Известия ИГЭА. – 2013. – №2 (88). – с. 29-36
25. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти: монографія / В. Ю. Керецман. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.
26. Барановський М.О. Депресивність регіонів України // Теорія та практика досліджень: зб. наук.-пр. викладачів природничо-географічного факультету. – Вип. 1 – Ніжин, 2006. – с. 74-81
27. Заставний Ф.Д. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка рроблеми // Регіональна економіка. – 2005. – №1 – С. 76-90
28. Новый подход к типологии регионов РА [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://minregion.ru/newsItem.aspx?newsId=492>
29. Типология российских регионов / Б. Бутс, С.Д. Дробышевский, О. Кочетов и др. – М., 2002. – 196с.
30. Шевчук Я.В. Депресивні територіальні суспільні системи: критерії визначення та напрями санації: монографія / Я.В. Шевчук. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2008. – 133 с.
31. Friedman J. Regional Development Policy: A case study of Venezuela. – Cambridge : MIT Press, 1966.
32. Центр и периферия в региональном развитии / О. В. Грицай, Г. В. Йоффе, А. И. Тревиш. – М. : Наука, 1991. – 168 с.

33. Конституція України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
34. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997
35. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» №586-XIV від 09.04.1998
36. Методичні рекомендації з розробки програм соціально-економічного розвитку регіонів 1997
37. Указ Президента України «Про щорічні послання Президента України до Верховної ради України» №314-97 від 09.04.1997 р.
38. Указ Президента України «Про впровадження системи стратегічного планування і прогнозування» №460/99 від 30.04.1999 р.
39. Постанова Кабінету міністрів України «Про заходи щодо реалізації Програми «Україна – 2010» №1908 від 18.10.1999 р.
40. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» №1602-III від 23.03.2000 р.
41. Постанова Кабінету міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» №621 від 26.04.2003 р.
42. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» №3059-III від 07.02.2002 р.
43. Наказ Міністерства економічної політики і європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» №224 від 29.07.2002 р.
44. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів» №113 від 04.02.2004 р.
45. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» №341/2001 від 25.05.2001 р.

46. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики» №437 від 13.09.2001 р.

47. Закон України «Про державні цільові програми» № 1621-IV від 18.03.2004 р.

48. Указ Президента України «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004-2015 роки» №493/2007 від 28.04.2004 р.

49. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» №2850- IV від 08.09.2005 р.

50. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України» №504-р від 04.10.2006 р.

51. Постанова Кабінету міністрів України «Про запровадження моніторингу результатів діяльності Кабінету міністрів України та Ради міністрів АР Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій» №263 від 06.04.2005 р.

52. Постанова Кабінету міністрів України «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку АР Крим, областей, м. Києва та Севастополя» №833 від 20.06.2007 р.

53. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» №1001 від 21.07.2006 р.

54. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» №106 від 31.01.2007 р.

55. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження порядку обліку державних цільових програм» №250 від 31.07.2007 р.

56. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки економічної і соціальної

ефективності виконання державних цільових програм» №742 від 24.06.2010 р.

57. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання» №367 від 04.12.2006 р.

58. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, укладання та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди» №751 від 23.05.2007 р.

59. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення Змін до Порядку підготовки, укладання та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідно типової угоди» №748 від 13.08.2012 р.

60. Закон України «про державно-приватне партнерство» №2404-VI від 01.07.2010 р.

61. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в АР Крим і обласного значення для визначення територій депресивними» №860 від 24.06.2006 р.

62. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів та міст обласного, республіканського в АР Крим значення для визначення територій депресивними» №235 від 02.03.2010 р.

63. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньо регіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів» №476 від 20.05.2009 р.

64. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» №385 від 06.08.2014 р.

65. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації у 2015-2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» №821 від 07.10.2015 р.

66. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів» №931 від 11.11.2015 р.

67. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання використання у 2015 р. коштів державного фонду регіонального розвитку» №195 від 18.03.2015 р.

68. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного фонду регіонального розвитку» №196 від 18.03.2015

69. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Питання підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0488-15>

70. О. Березинская Общие принципы стратегического планирования, механизмы и условия координации и согласования документов различного уровня. Принципы и требования к стратегическим программам структурного характера. – М. : РАНХиГС, 2013. – 40с.

71. Региональная политика стран ЕС / Центр европейских исследований ИМЭМО РАН. Отв. Ред. А.В. Кузнецов. – М. : ИМЭМО РАН, 2009. – 230с.

72. Региональная политика: зарубежный опыт и российские реалии / под. Ред. АюВю Кузнецова, О.В. Кузнецовой. – М. : ИМЭМО РАН, 2015. – 137 с.

73. Гусейнов А.Г. Формирование региональной политика на уровне ЕС // экономические науки. – №8. – 2014. – С.133-140.

74. Федорюк С.В., Галяс В.І. Європейська інтеграція: регіональна політика Європейського союзу. Короткий лексикон. – Луцьк:РВВ «Вежа». Волин.держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 101с.

75. Бедерак Д.А. Эволюция региональной политики выравнивания уровней экономического развития в Европейском Союзе // Управленец – №2 (48) – 2014. – С. 33-38.

76. Березинская О. Б. Принципы формирования и проведения структурной политики: мировой опыт и его применение в России. – М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. – 52с.

77. Сидоренко О.В. Классификация инструментов селективной региональной политики государства / Известия Иркутской государственной академии. Электронный журнал. – №15. – 2001. – с.

78. Б. Л. Лавровский, И. А. мурзов, А. В. Тягнибеда, Е. В. Уварова Региональная политика выравнивания в ЕС: новейшие тенденции / Пространственная экономика. – №1 – 2011. – С. 30-48

79. С. Н. Леонов, О. В. Сидоренко Закономерности и особенности реализации селективной региональной политики зарубежных стран / Пространственная экономика. – №1. – 2011. – С. 67-80

80. О. В. Сидоренко. Методы реализации селективной региональной политики / Вестник БИСТ – №4 (8) – 2010. – С.96-106

81. Швецов А. Н. Общесистемная и селективная государственная региональная политика / Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. Выпуск 2. 2009. – С. 38-50

82. О. В. Сидоренко. Методический подход к оценке результативности селективной региональной тполитики / Известия ИГЭА – №5 (79) – 2011. – С. 40-43

83. Сидоренко О.В., Буланова М. А., Селективная региональная политика государства: понятия, виды и инструменты реализации

84. О. В. Сидоренко, Т. Н. Бондаренко. Селективная региональная политика государства / Вестник Томского государственного университета. Экономика – №3 (27). – 2014. – С. 110-117

85. Леонов С.Н., Сидоренко О.В. селективная региональная политика как самостоятельный тип региональной политики государства / Государственное управление. Электронный вестник – 328 – 2011 – С. 1-6.

86. Леонов С.Н., Сидоренко О.В. Селективная и региональная политика: российский и зарубежный опыт. – Владивосток: Изд-во Дальневост. Фирм. Ун-та, 2012 – 168 с.

87. Договор об учреждении Европейского объединения угля и стали (Париж, 18 апреля 1951 года)

88. Договор об учреждении Европейского экономического сообщества (Брюссель, 17 апреля 1957 г.)

89. Тарасов В.Н. Сравнительная динамика эволюции институциональных структур региональных интеграционных формирований в СНГ и ЕС // Евразийская экономическая интеграция. – №4 (9). – 2010. – С. 27-37.

90. Рамкові програми з наукових досліджень та технологічного розвитку / Вікіпедія.

91. В.П. Клавдиенко. Рамочная программа исследований и развития ЕС: цели, приоритеты, механизм реализации // инновации. – №10 (108). – 2007. – С. 88-91.

92. Борисов В.В., Соколов Д.В. Инновационная политика: европейский опыт. – М. : Языки славянской культуры, 2012. – 128с.

93. 7 рамочная программа Европейского Союза: возможности и правила участия / В.Н. Беликов, Е.А. Бубнова, А.В. Глушко. – Днепрпетровск: Приднепровский научный центр НАН Украины и МОН Украины, 2010. – 73с.

94. Сидорова Е.А. особенности бюджетной политики в Европейском Союзе. – М. : ИМЭМО РАН, 2012. – 129 с.

95. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / За заг. ред. В. Є. Ворогіна, Я. А., Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288с.
96. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 г.)
97. Lisbon European Council 23 and 24 march 2000. Presidency Conclusions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/en/nedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-v1.en0.htm
98. Commission of the European Communities, COM(2005) 24. Working together for growth and jobs A new start for the Lisbon Strategy, Brussels, 02.02.2005/
99. European Commission. Communication from the commission: Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – Brussels, 3.3.2010. COM (2010) 2020/
100. Н.С. Кирабаев, А. Е. Воробьев, А.С. Каукенова. Анализ новой рамочной программы Европейского Союза по научно-технологическому и инновационному развитию «Горизонт 2020» // Вестник РУДН, серия Инженерные исследования, – №4. – 2012. – С. 10-14.
101. Фатеев В.С. Региональная политика: теория и практика. – Мн. : БГУ, 2004. – 480 с.
102. Тюнен И. Г. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике : пер. с нем. Т. 1. — М.: Экономическая жизнь, 1926. — 219 с.
103. Launhardt W. Matematische Berundung der Volkswirtschaft slehre. — Leipzig, 1885. — 216 p.
104. Вебер А. Теория размещения промышленности : пер. с нем. — Л. — М.: Книга, 1926. — 119 с.
105. План ГОЭЛРО. — М.: Госполитиздат, 1955. — 667 с.
106. Cristaller W. The Central Places of Southern Germany. — Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hill, 1966.

107. Лёш А. Пространственная организация хозяйства : пер. с нем. — М.: Наука, 2007. — 663 с.
108. Hoover E. M. The location of economic activity. — NewYork, 1948. — 310 p.
109. Изард У. Методы регионального анализа. Введение в науку о регионах : пер. с англ. — М.: Прогресс, 1966. — 660 с.
110. Бос Х. Размещение хозяйства : пер. с англ. — М.: Прогресс, 1970. — 157 с.
111. Christaller W. Die zentralen Orte in Süddeutschland. Iena. 1933
112. Лёш. А. Географическое размещение хозяйства. М., 1959.
113. Lösch A. Die zentraliche Ordnung der Wirtschaft. Jena, 1940
114. Perroux F. L. L'Economie du XX siecle. — P.U.F., 1961. — 814 p
115. Pottier P. Axes de communication et development economique // Revue economique. — Paris, 1963. — Vol. 14. — P. 63-95.
116. Hagerstrand T. Aspects of the Spatial Structure of Social Communication and the Diffusion of Information // Papers and Proceedings of the Regional Science Association. — 1966. — Vol. 16. — P. 27-42.
117. Friedmann J. Urbanisation, Planning and National Development. — London: Beverly Hills, 1973. — 351 p.
118. Richardson H. W. Growth Centers, Rural Development and National Urban Policy. A Defence // International Regional Science Review. — 1978. — Vol. 3. — P. 133-152
119. Perroux F. Les investissements multinationaux et l'analyse despôles de développement et des pôles d'intégration // Revue Tiers-Monde. — 1968. — Т. 9. — № 34; Perroux F. Note sur la ville considérée comme pôle de développement et comme foyer du progrès // Revue Tiers-Monde. — 1967. — Т. 8. — № 32.
120. Aydalot Ph. Économie régionale et urbaine, Paris, Economica.1985; Aydalot Ph. (dir.), Milieux innovateurs en Europe, Paris, GREMI.1986
121. Maillat D., Perrin J.-C. (eds.) Entreprises innovatrices et développement territorial, Neuchâtel: GREMI/EDES, 1992. 260 p.

122. Lipietz A., Benko G. De la regulation des espaces aux espaces de regulation / R. Boyer, S. Saillard. L'état de la theorie de la regulation. La Decouverte. P., 1995.
123. De Bresson Ch. (ed). Economic Interdependence and Innovation Activity. An Input-Output Analyses. Cheltenham, UK, 1996.
124. Aglietta M., Boyer R. Pôles de compétitivité, stratégie industrielle et politique macro-économique. Paris. Couverture Orange CEPREMAP № 8223. 1982.
125. Boyer R. L'anthropologie économique de Pierre Bourdieu // Actes de la recherche en sciences sociales. 2003. Vol. 150.
126. Boudeville J. R. Les 'espace économique. – Paris, PUF, 1961; Boudeville J.-R. Problems of Regional Economic Planning. –Edinburg, Edinburgh University Press., 1966
127. Grossetti M. Concentration d'entreprises et innovation: esquisse d'une typologie des systemes productifs locaux // Geographie, Economie, Societe. 2004. Vol. 6. № 2. – P. 163–177
128. DATAR, 2003. La France, puissance industrielle. Une nouvelle politique industrielle par les territoires, Paris. Ernst & Young L'implication des PME et des SPL dans les Poles de Competitivite. 2005
129. Global Risks 2014: Ninth Edition Taking a 10-year outlook / World Economic Forum [Электронный ресурс]. – 60 p. –Режим доступа :http://opim.wharton.upenn.edu/risk/library/Global_Risks_2014.pdf
130. Bramanti A. From Space to Territory: Relational Development and Territorial Competitiveness. The GREMI Approach within the Contemporary Debate. Paper presented at the conference «SMEs and districts: hybrid governance forms, knowledge creation & technology transfer». Castellanza. 1998
131. Ratti R., D'Ambrogio F. Processus d'innovation et intégration locale dans une zone périphérique // Maillat D., Quévit M., Senn L. (eds.) Réseaux d'innovation et milieux innovateurs: un pari pour le développement régional. Neuchâtel: GREMI/EDES, 1993

132. Soares Villa L. Regional evolution and entrepreneurship: roles, eras and the space economy // *Entrepreneurship and Reg. Dev.* 1991. 3, № 4. P. 335-347.

133. Harris C. D. The market as a factor in the localization of industry in the United States // *Annals of the Association of American Geographers.* — 1954. — No 44. — P. 315-348

134. Hirschman A. The Strategy of Economic development. — New Haven : Yale University Press, 1958. — 199 p.

135. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions. — London: Duckworth, 1957. — 167 p.

136. Pred A. City — systems in advanced economies. — London: Hutchinson, 1977. — 256 p.

137. Krugman P. Urban Concentration. The Role of Increasing Returns and Transport Costs // *International Regional Science Review.* — 1996. — Vol. 19. — №1-2. — P. 5-30

138. Fujita M., Krugman P. The New economic geography. Past, present and the future // *Papers in Regional Science.* — 2004. — Vol. 83. — P. 139-164

139. Fujita M., Krugman P., Venables A. J. The Spatial Economy. Cities, Regions and International Trade. — Cambridge, MA: The MIT Press, 1999. — 367 p.

140. Доклад о мировом развитии — 2009. «Новый взгляд на экономическую географию». [Электронный ресурс]. URL: [http:// www.seinst.ru](http://www.seinst.ru)

141. Княгинин В. Н., Щедровицкий П. Г. Промышленная политика России. Кто оплатит издержки глобализации. — М.: Европа, 2005. — 160 с.

142. Белоусов И. И. Основы учения об экономическом районировании. Размещение и районирование производительных сил. — М.: МГУ, 1976. — 320 с.

143. Пробст А. Е. Проблемы размещения социалистической промышленности. — М.: Экономика, 1982. — 215 с
144. Деменев А. И. Эффективность специализации и комплексного развития промышленных узлов. — Свердловск: УРАН СССР, 1970. — 272 с.
145. Шаталин Ю. А. Оптимальное размещение производства. — М.: Наука, 1980. — 299 с.
146. Хрущев А. Т. География промышленности СССР. — М.: Мысль, 1979. — 436 с.
147. Бакланов П. Я. Динамические пространственные системы промышленности. Теоретический анализ. — М.: Наука, 1978. — 345 с.
148. Лаппо Г. М. Города России. Взгляд географа / Лаппо Г. М. - М. : «Новый хронограф», 2012 – 504 с.
149. Б. Хорев Мировой урбанизм на переломе. – М. : Изд-во МГУ, 1992
150. Минакир П. А., Демьяненко А. Н. Пространственная экономика. Эволюция подходов и методология // Пространственная экономика. — 2010. – №2. — С. 6-32
151. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року №2850-IV: за станом на 2 груд. 2012 р. – Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №51. – ст. 548
152. Проект Закону України Про основи державної регіональної політики. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.minregionbud.gov.ua>
153. Конституція України. – Харків: ФОП Стеценко І.І., 2010.- 48 с.
154. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долішній, 2006. – К.: Наукова думка. – 521 с.
155. Голіков, А. П. Регіональна економіка та природокористування [Текст] / А.П. Голіков., О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, та ін. - К.: Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
156. Арженовський, І. В. Маркетинг регіонів/ І. В. Арженовський// Економіка та держава. – 2007. – №3. – С. 124–127

157. Мочерний, С. В. Економічна енциклопедія: у трьох томах.[Текст] : Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний, Б.Д. Гаврилишин, О.А. Устенко та ін. – К.: Видавний центр «Академія», 2002. – 952 с.
158. Чумаченко М.Г. Очерки по економіке регіона. – К.: Наукова думка, 1995. – 339 с.
159. Бабаєв, В. М. Управління міським господарством: теоретичні та прикладні аспекти / В.М. Бабаєв. – Х., «Магістр», 2004, 202 с.
160. Бабаєв, В. М. Адміністративно-територіальний устрій та розвиток регіону (концептуальні основи та методологія) [Текст]: монографія / В.М. Бабаєв, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ та ін. – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – 316 с.
161. Парасюк, І. Економіко-правові аспекти понять «агломерація» та «міська агломерація» в українському законодавстві: [Електронний ресурс].- Режим доступу: archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/evd/2012
162. Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми [Текст] / О. М. Невелєв, Б. М. Данилишин. - К. : [б.в.], 2002. - 128 с.
163. Алаев, Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь [Текст] / Э. Б Алаев – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
164. Алампиєв, П. М. Економічне районування СРСР [Текст] / П. М. Алампиєв. — М.: Изд-во економічної літератури, 1963. — 96 с.
165. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія / В. В. Мамонова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 196 с.
166. Дюгем П. Фізическа теорія, її ціль і строєння / П. Дюгем; пер. с франц. – СПб.: КомКнига. 2007. – 328 с.
167. Поппер К. Логіка і ріст наукового знання / К. Поппер; пер. с англ. – М.: Прогрес, 1983. – 604 с.
168. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун; пер. с англ. – М.: Прогрес, 1977. – 340 с.

169. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / И. Лакатос; пер. с англ. – М.: Медиум, 1995. – 236 с.
170. Зінченко В. А. Управління конкурентною боротьбою підприємств на зовнішніх ринках: Монографія / В. А. Зінченко. – Х.: ФОП Александрова К. М.; ВД «ИНЖЕК», 2012. – 200 с.
171. Гейман О. А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: монография / О. А. Гейман. – Х.: ФЛП Либуркина Л. М.; ИД «ИНЖЭК», 2009. – 428 с.
172. Хаустова В. Є. Промислова політика в Україні: формування та прогнозування: монографія / В. Є. Хаустова. – Х.: ВД «ИНЖЕК», 2015. – 384 с.
173. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М.: Прогресс. – Традиция, 2003. 744 с.
174. Арнольд В. Н. Теория катастроф / В. Н. Арнольд; пер. с англ. – М.: Наука, 1990. – 128 с.
175. Курдюмов С. П. Синергетика – теория самоорганизации. Идеи, методы, перспективы: монография / С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. – М.: Знание, 1983. – 64
176. Занг В. Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В. Б. Занг; пер. с англ. – М.: Мир, 1999. – 334с.
177. Князева Е. Н. Синергетика: нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М.: КомКнига, 2007. – 272 с.
178. Khaustova V. Y. Synergetic paradigm: essence, peculiarities and principles / V. Y. Khaustova, O. A. Geyman // Pridneprovsky research journal. – 2009. – № 13(102). – P. 13 – 19.
179. Аверин Ю. П. Теоретическое построение количественного социологического исследования: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический проект, 2014. – 432 с.

180. Степин В. С. История и философия науки: Учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. – М.: Академический проект. Трикста, 2012. – 423 с.

181. Кохановский В. П. Основы философии науки: учебное пособие для аспирантов / В. П. Кохановский, Т. Г. Лешкевич, Т. П. Матяш, Т. Б. Фатхи. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 603 с.

182. Майданов А. С. Методология научного творчества: монография / А. С. Майданов. М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 512 с.

183. Канке В. А. Общая философия науки: учебник / В. А. Канке. – М.: Издательство «Омега-Л», 2009. – 354 с.

184. Шульц С. Економічний простір України: формування, структурування та управління / С. Шульц. – Львів: ІРД НАН України, 2010. – 4048 с.

185. Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції / І. Сторонянська. – Львів: ІРД НАН України, 2010. – 324 с.

186. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / за ред. Л. Т. Шевчук. – Львів: ІРД НАНУ, 2011. – 256 с.

187. Экономическое пространство: теория и реалии: монография / ред. кол. А. И. Татаркин. – М. : Экономика, 2011. – 374 с.

188. О. В. Иншаков, Д. П. Фролов. Экономическое пространство и пространственная экономика (размышление над новым экономическим журналом) / Пространственная Экономика. – 2006. – №2. С. 23-32

189. А.А. Киреев. Проблемы преобразования социально-экономического пространства: между идеологией и наукой // Пространственная Экономика. – 2015. – №3. – С. 16-33

190. Л. В. Морозова Принципы просторового розвитку соціально-економічної системи України / Збірник наукових праць Харківського університету повітряних сил, 2013 випуск 4 (37). – С. 174-178

191. Гаджиев Ю. А. Зарубежные новые теории регионального экономического роста и развития // Часопис економічних реформ. – 2014. – №3 (15). – С. 105-113
192. Кизим М. О. Промислова політика та кластеризація економіки України: монографія / Кизим М. О. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2011. – 304 с.
193. А. Н. Демьяненко, Н. А. Демьяненко, В. Н. Украинский. Российская пространственная экономика: библиометрический анализ / Пространственная Экономика. – 2012. – №3. – С. 111-134
194. Д. А. Изотов. Новая экономическая география: границы возможностей // Пространственная Экономика. – 2013. - №3. – С. 123-160.
195. Б. Х. Краснопольский. Пространственные науки и их роль в изучении экономики пространственных образований // Пространственная Экономика. – 2010. – №1. – С. 147-156
196. П. А. Минакир, А. Н. Демьяненко. Пространственная Экономика: эволюция подходов и методология // Пространственная Экономика – 2010 – №2. – С. 6-32
197. Минакир П. А., Демьяненко А. Н. Очерки по пространственной экономике / П. А. Минакир, А. Н. Демьяненко. – Хабаровск: ИЭИ ДВО РАН, 2014. – 272 с.
198. В. Н. Украинский Современная французская пространственная экономика: теория близости и типологизация локализованных экономических систем // Пространственная экономика – 2011. – №2. – С. 92-126.
199. М. Ю. Малкин. Оценка факторов внутрирегиональной дифференциации доходов населения РФ // Пространственная Экономика. – 2015. – №3. – С. 97-119
200. В. И. Суслов. Модели пространственной экономики: генезис, современное состояние, перспективы // Математичне моделювання в економіці. – 2014. – №1. – С. 115-123

201. К. Пузанов. Современные модели распространения инноваций: критический анализ // Социология власти. – 2012. – №6 – 7 (1). – С. 82-99
202. В. Московкин. Основы концепции диффузии и инноваций // Бизнес Информ. – 1998. – №17-18. – С. 48
203. Ю. Д. Шмидт, О. Н. Лободина. О некоторых подходах к моделированию пространственной диффузии инноваций // Пространственная Экономика. – 2015. – №2. – С. 103-115
204. А. В. Одинцова Пространственная экономика в работах представителей французской школы регуляции // Пространственная Экономика. – 2011. – №3. – С. 56-70
205. В. Н. Украинский. Современная французская пространственная экономика: теория близости и типологизация локализованных экономических систем // Пространственная Экономика. – 2011. – №2. – С. 92-126
206. Боровиков В. П. Программа STATISTICA для студентов и инженеров / Боровиков В. П. – М. : КомпьютерПресс, 2001. – 302 с.
207. Замков О. О. Математические методы в экономике : Учеб. / Замков О. О., Толстопятенко А. В., Черемных Ю. Н. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, Изд-во «ДИС», 1997. – 368 с.
208. Халафян А. А. Statistica 6. Статистический анализ данных : Учеб. / А. А. Халафян. – 2-е изд. – М. : Бином, 2009. – 522 с.
209. Antonescu D. Theoretical approaches of regional development [Electronic resource] / Daniela Antonescu // MPRA Munich Personal Repec Archive. – Mode access : <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/60524>
210. Handbook of regional growth and development theories / ed. by R. Capello and P. Nijkamp. – Cheltenham ; Northampton : Elgar, 2009. – 542 p.
211. Capello R. Location, regional growth and local development theories / R. Capello // AESTIMUM. – 2011. – № 58. – P. 1 – 25.

212. Омаров Ш. А. Стратегія сталого розвитку регіонів України: оцінка та прогнозування : монографія / Ш. А. Омаров; НАН України, Н.-д. центр індустр. проблем розвитку. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2014. – 288 с

213. Белов А. В. К вопросу о пространственном размещении факторов производства в современной России / А. В. Белов // Пространственная экономика. – 2012. – № 2. – С. 9–28.

214. Fujita M. The spatial economy: cities, regions and international trade / Fujita M., Krugman P., Venables A. – Cambridge : MIT Press, 1999. – 367 p.

215. Krugman P. Increasing returns and economic geography/ P. Krugman // Journal of political economy. – 1991. – № 49. – P. 137–150.

216. McCall T. What do we mean by Regional Development? [Electronic resource] / T. McCall // Regional Development and Proximity Relations. – Mode access : <http://www.ebook-3000.com>.

217. Зубаревич Н. В. Регионы и города России : сценарии 2020 / Н. В. Зубаревич // Россия 2020: Сценарии развития. М. : РОССПЭН, 2012. – С. 387–406.

218. Белов А. В. К вопросу о пространственном размещении факторов производства в современной России / А. В. Белов // Пространственная экономика. – 2012. – № 2. – С. 9–28.

219. Wokoun R. Regional competitiveness and regional development factors in the Czech Republic [Electronic resource] / René Wokoun // 3rd Central European conference in regional science. – Mode access : http://www3.ekf.tuke.sk/cers/cers2009/PDF/02_67_Wokoun.pdf

220. Local Governance and the Drivers of Growth [Electronic resource] / Published by the OECD Centre for Entrepreneurship, SMEs and Local Development. – Mode access : <http://www.oecd.org>.

221. Promoting growth in all regions [Electronic resource] / OECD Publishing (2012). – Mode access : <http://www.oecd.org>.

222. Enabling prosperity: success factors in indigenous economic development [Electronic resource] / L. Kurti, S. Hudson, R. McKenzie, K. Milward, P. Ventura. – Mode access : <http://apo.org.au/node/52154>

223. Васильева Л. П. Факторы сбалансированного социально-экономического развития региона / Л. П. Васильева // Вестник алтайской академии экономики и права. – 2013.– № 4(31). – С. 7–10.

224. Корабейников И. Н. Факторы, влияющие на эффективное функционирование регионального производственного комплекса / Корабейников И. Н. [и др.] // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2009. – № 4. – С. 53–59.

225. The ONS productivity handbook: A statistical overview and guide [Electronic resource] / Office for National Statistics. – Mode access : <http://www.ons.gov.uk>.

226. Экономико-географические и институциональные аспекты экономического роста в регионах / Консорциум по вопр. приклад. экон. исслед., Канадское агентство по международ. развитию [и др.] ; [О. Луговой и др.]. – М. : ИЭПП, 2007. – 164 с.

227. Иншаков О. В. «Ядро развития» в контексте новой теории факторов производства / О. В. Иншаков // Экономическая наука современной России. 2003. – № 1. – С. 11–25.

228. Шкарупа Е.В. Анализ факторов развития региона как эко-социо-экономической системы /Е. В. Шкарупа // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 1. – С. 155–159.

229. Рейтинг социально-экономического положения регионов – итоги 2014 года [Электронный ресурс] / РИА Рейтинг. – Режим доступа : http://vid1.rian.ru/ig/ratings/rating_regions_2015.pdf

230. Ходаков В. Е. Влияние природно-климатических факторов на социально-экономические и производственные системы: монография / Ходаков В. Е., Соколова Н. А., Чёрный С. Г. – Гринь Д.С., 2012 – 354 с.

231. Martin R. A study on the factors of regional competitiveness, a draft final report for the European commission directorate-general regional policy [Electronic resource] / R. Martin. – Mode access : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf
232. Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal, 1904, vol. 23. № 4, pp. 421–437.
233. Маккиндер Х.Дж. Географическая ось истории // Полис. – №4 – 1995. – 162-169.
234. Mahan H. The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783. The Project Gutenberg eBook [Electronic resource]: <http://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm>
235. Spykman N. The Geography of the Peace, New-York, 1944
236. Haushofer Karl. Why Geopolitic? // In book: The Geopolitics. Reader / C. Toal, S. Dalby, P. Routledge – London – New-York: Routledge, 1998. – 346p.
237. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет. – М. : Мысль, 2001. – 426 с.
238. Ratzel F. Politische Geographic / F. Ratzel. – Munchen, Leipzig, Oldenbourg, 1897. – 715s.
239. Бродель Ф. Очерки истории / Фернан Бродель. – М. : Академический проект, 2015. – 432с.
240. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире: Пер. с англ. – СПб. : Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с.
241. Валлерстайн И. Микросистемный анализ: введение: пер. с англ. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 248с.
242. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века: пер. с англ. – М. Логос, 2004, – 368 с.

243. Wallerstein I. The Modern World-System. vol. I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century, New York / London: Academic Press, 1974/

244. Friedmann J., Regional Development Policy: A case study of Venezuela. – Cambridge: MIT Press, 1966/

245. Центр и периферия в региональном развитии / О. В. Грицай, Г. В. Йоффе, А. И. Тревиш. – М. : Наука, 1991. – 168с.

246. К. В. Коломієць Модель «центр-периферія» в регіональному вимірі // Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки, 2014. Т. 19, вип. 4, с. 176-187.

247. Гладкий О. В. Сучасні вітчизняні концепції регіональної економіки // наукові записки Вінницького педуніверситету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія . - 2012. - Вип. 24. - С. 49-63.

248. Панасюк М. В., Руденко А. В. Теоретические основы анализа «центр-периферия» региона // Территориальные общественные системы: проблемы делимитации, развития, управления. Пермь, 2005, с. 47-52

249. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика: учебное пособие – М. : Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2006. – 780 с.

250. Пилипенко І. О. Історичні аспекти становлення та розвитку концепції «центр-периферія» / І. О. Пилипенко [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/nzvdpu_geogr/2008_15/istoruchni%20aspektu.pdf

251. Hagerstrand Torsten. The domain of human geography. У Chorley, Richard J. Directions in geography. London: Methuen, 1973. - pp. 67–87.

252. Christaller W. Die zentralen Orte in Süddeutschland, 1933

253. Shefer D. Localization economies in SMA's: A production function analysis // Journal of Urban Economics, vol. 13 (1), p. 55-64

254. Sveikauskas L.A. The Productivity of cities // Quarterly Journal of Economics. Vol. 89 (3), p.393–413.

255. Beaudry C., Schiffauerova A. Who's right, Marshall or Jacobs? The localization versus urbanization debate // *Research Policy*. Vol. 38 P. 318-337

256. Е. С. Куценко Зависимость от предшествующего развития в сфере пространственного размещения производительных сил – плохая новость для эмпирических исследований агломерационных эффектов // *Журнал Новой экономической ассоциации* № 2 (14), 2012. – С. 10–26

257. Растворцева С. Н. Эффекты модели центр-периферия на примере российских регионов / Растворцева С. Н., Колчинская Е. Э., Манаева И. В. // *В мире научных открытий*. – 2013.– № 4.1(40). – С. 71–81.

258. Capello R. *Regional economics* / R. Capello; forew. by M. Fujita; postscript by P. Nijkamp. – London ; New York : Routledge, 2007. – XXI, 322 p.

259. Venables A. J. Equilibrium locations of vertically linked industries / A. J. Venables // *International economic review*. – Blackwell Publishing, 1996. – Vol. 37, № 2. – P. 341–359.

260. Малков А. С., Коротаев А. В., Божевольнов Ю. В. Математическое моделирование взаимодействия центра и периферии Мир-Системы. Прогноз и моделирование кризисов и мировой динамики / ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий. М. : Изд-во ЛКИ/URSS. С. 277–286.

261. Шмидт Ю. Д. О некоторых подходах к моделированию пространственной диффузии инноваций / Ю. Д. Шмидт, О. Н. Лободина // *Пространственная экономика*. – 2015. – № 2. – С. 103–115.

262. Панасюк М. В. Теоретические основы анализа системы «центр-периферия» региона / М. В. Панасюк, А. В. Руденко // *Территориальные общественные системы: проблемы делимитации, развития, управления*. Пермь. – 2005. – С.47 – 52.

263. Малков С. Ю. Иерархическая система моделирования мировой динамики // *Проекты и риски будущего. Концепции, модели, инструменты, прогнозы* / Отв. ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий, С. Ю. Малков. – М.: КРАСАНД, 2011, С. 208–231

264. Чугунова Н. В. Современное сельское расселение как зеркало центр-периферийного градиента развития региона / Н. В. Чугунова, Т. А. Полякова // Вестник арго. – 2015. – № 4. – С. 114–124.

265. Lloyd P. Looking back and forging ahead: Thirty years of social network research on the World-System / P. Lloyd, M. C. Mahutga, J. D. Leeuw // Journal of world-systems research. – 2015. – № 15(1). – P. 48–85.

266. Пилипенко І. Загальна характеристика методів суспільно-географічного аналізу систем типу «центр – периферія» / Ігор Пилипенко // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – Вип. 17. – С. 47–51.

267. Benedek J. Spatial differentiation and core-periphery structures in Romania / Jozsef Benedek // Eastern journal of European studies. – 2015. – № 6(1). – P. 49–61.

268. Mack R. S. Core periphery analysis of the European Union: a location quotient approach / R. S. Mack, D. S. Jacobson // Regional analysis and policy. – 1999. – № 29(1). – P. 3–21.

269. Smętkowski M. Sources of economic growth in CEEC regions – a structural disaggregation [Electronic resource] / Maciej Smętkowski // Centre for European Regional and Local Studies (EUROREG) University of Warsaw. – Mode access : www.grincoh.eu/working-papers

270. Бавико О. Є. Типологія просторового розвитку регіонів в умовах формування мережевої економіки / О. Є. Бавико // Економіка та держава. – 2012. – № 10. – С. 16–19.

271. Мельник М. І. Метрополізаційні процеси в регіоні: концептуальні підходи до просторового аналізу / М. І. Мельник // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 86–97.

272. Yang J. H. Modelling the emergence of spatial patterns of economic activity [Electronic resource] / J. H. Yang, D. Ettema, K. Frenken // 48th Congress of the European regional science association 27 – 31 August 2008, Liverpool, U.K. – Mode access : <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1204/1204.6638.pdf>.

273. Baldwin R. The core-periphery model: key features and effects activity [Electronic resource] / R. Baldwin, R. Forslid, Ph. Martin, G. Ottaviano, F. Robert-Nicoud. – Mode access : www.enpc.fr/ceras/martin/CPmodel.pdf

274. Capello R. Spatial spillovers and regional growth: a cognitive approach [Electronic resource] / Roberta Capello. – Mode access : <https://www.ifw-kiel.de/konfer/2007/agks/paper/capello.pdf>

275. Боровиков В. П. Программа STATISTICA для студентов и инженеров / Боровиков В. П. – М. : КомпьютерПресс, 2001. – 302

276. Халафян А. А. Statistica 6. Статистический анализ данных : учебник / А. А. Халафян. – М. : Бином, 2007. – 512 с.

277. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications // Quarterly Journal of Economics, – 1950, – vol. 64. – pp.89–104

278. Boudeville, J. R. Les espaces économiques. 3-eme. ed. Paris: Preses Universitaires de France, 1970

279. Ласуэн Х.Р. Урбанизация и экономическое развитие: временное взаимодействие между географическими и отраслевыми кластерами / пер. с англ. В. Н. Украинского / Пространственная экономика. – 2009. – № 4; 2010. – №2.

280. Лащева Т.О. Полюса экономического роста как приоритеты развития региона на стратегическую перспективу: дис. канд. экон. наук. – СПб., 2008. – 256 с.

281. Шевцова И. С. Экономическая и социальная география России : практикум / И. С. Шевцов, Р. Е. Рогозина. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр ВГУ, 2008 – 80 с.

282. Гутман, Г. В. Управление региональной экономикой / Г. В. Гутман, А. А. Мироедов, С. В. Федин; под ред. Г. В. Гутмана. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 173 с.

283. К. В. Павлов. Экономическое ядро региона: сущность, критерии формирования и элементный состав // Белорусский экономический журнал. – 2015. – №1. – с. 97-109.

284. М. Г. Световцева. Управление формированием экономического ядра региона: автореф. дис. канд. эк. наук. – Воронеж, 2004. – 21с.

285. Pottier. P. Axes de communication et developpement economique // *Revue Economique*. – 1963. – №1 – p.12-58.

286. Федосеева Г. А. Опыт функционирования и государственное регулирование деятельности особых экономических зон во Франции / *Социально-экономические процессы и явления*. – 2013. – №2. – С. 124-130

287. Челноков И. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / И.В. Челноков, Б.И. Герасимов, В.В. Быковский. Под науч. ред. д-ра эк. наук, проф. Б.И. Герасимова. — Тамбов: Изд-во Тамб. гос. тех. ун-та, 2002. — 112с.

288. Aglietta M. Pôles de compétitivité, stratégie industrielle et politique macroéconomique / M. Aglietta, R. Boyer – Paris: Couverture Orange CEPREMAP № 8223. 1982.

289. Pecqueur B. Des pôles de croissance aux pôles de compétitivité: un nouveau partage des ressources cognitives // *Annales des Mines. Série «Réalités industrielles»*. 2007. Mai. P. 38—43.

290. Е. М. Черноуцан. Полюса конкурентоспособности как важнейший инструмент реализации нового курса промышленной и региональной политики Франции // *Проблемы государственной политики регионального развития России: Материалы Всероссийской и научной конференции*. – М.: Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования, 2008. [Электронный ресурс]. – режим доступа: https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Finnclub.info%2Fwp-content%2Fuploads%2F2011%2F03%2F%25D1%2587%25D0%25B5%25D1%2580%25D0%25BD%25D0%25BE%25D1%2583%25D1%2586%25D0%25B0%25D0%25BD_2368_%25D0%25BA%25D0%25BE%25D0%25BD%25D0%25BA_%25D0%25BA%25D0%25B0%25D1%2587_%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25B3_0.doc&name=%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1

%83%D1%86%D0%B0%D0%BD_2368_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA_%D0%BA%D0%B0%D1%87_%D1%80%D0%B5%D0%B3_0.doc&lang=ru&c=57906e08b427 – 1080 с. – С. 861-866.

291. Александров И. Г. Производственное районирование и его методология // Плановое хозяйство.– 1928. – №4. – С. 46-65.

292. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования: монография. – М.: Мысль, 1969. – 336 с.

293. Пробст А. Е. Вопросы размещения социалистической промышленности: монография. – М.:Наука, 1971. — 379 с.

294. Алампиев П. М. Экономическое районирование СССР. Кн. 2. – М.: Экономиздат, 1963. – 248 с.

295. Силаев Е.Д. Производственно-территориальные комплексы: монография. – Баку: Азернешр, 1968. 262 с.

296. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. – М. : Издательство «Мысль», 1973. – 558 с.

297. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.

298. Ішук С.І. Географія промислових комплексів / С. І. Ішук, О. В. Гладкій: підручник. – К.: Знання, 2011. – 375 с.

299. Портер М. Конкуренция.: пер. с англ. — М.: ИД «Вильямс», 2005. — 495 с.

300. Enright, M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda // Staber, U., Schaefer, N. and Sharma, B., (Eds.) Business Networks: Prospects for Regional Development. – Berlin: Walter de Gruyter, 1996. – pp. 190– 213

301. Bergman E.M. and Feser E.J. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications. – Regional Research Institute, WVU, 1999.

302. Станіслав С. Розвиток кластерів як дієвий інструмент підвищення конкурентоздатності країни: міжнародний досвід та українські перспективи /

Сайт Олега Соскина [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://soskin.info/ea/2005/7-8/20050710.html>

303. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой // Вестник КРСУ, 2002. – №3. Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2002/v3/a15.html>

304. Сташевская Г.Н. Формирование механизма развития инновационного кластера на базе профильного технопарка : Автореф. дис. канд. экон. наук – Санкт.-Петербург, 2009. – 16 с.

305. Enright M.J. Why Clusters are the Way to Win the Game? / M.J. Enright // World Link. 1992. № 5. July–August. P. 24–25

306. Кизим М. О. Промислова політика та кластеризація економіки України: монографія / Кизим М. О. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2011. – 304 с.

307. В. Н. Украинский. Современная французская пространственная экономика: теория близости и типологизация локализованных экономических систем /Пространственная экономика. – 2011. – №2 – С. 92-126

308. Современные проблемы моделирования социально-экономических систем: Монография / Под ред. Пономаренко В.С., Кизима Н.А., Клебановой Т.С. – Х.: ФЛП Александрова К.М.; ИД «ИНЖЕК», 2009. – 440 с.

309. Кизим Н.А. Неравномерность регионального развития в Украине: теоретические основы, инструментарий диагностики, тенденции: Монография / Н.А. Кизим, Е.В. Раевнева, А.Ю. Бобкова. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2011. – 224 с.

310. Гейман О.А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: Монография. – Х.: ФЛП Либуркина Л.М.; ИД «ИНЖЕК», 2009. – 428 с.

311. Воронов В.В. Процессы конвергенции и дивергенции в регионах Европейского Союза: особенности и квалиметрия / В.В. Воронов, О.Я. Лавриненко // Балтийский регион. – 2013. – №3 (17). – С. 65-81.

312. Лук'яненко І.Г. Системне моделювання показників бюджетної системи України / І.Г. Лук'яненко. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2004. – 242 с.
313. Нуреев Р.М. Экономика развития: учебник, М. – 2008.
314. Сторонянська І.З. Регіони України: пошук моделі конвергентного розвитку: Монографія / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів: Арал, 2008. – 144 с.
315. Толмачев М.Н. Теоретические и эмпирические подходы к конвергенции сельскохозяйственного производства // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. – Сер. 3, Экон. Экол. 2012. № 1 (20). – С. 193-199.
316. Barro, R. J. Economic Growth and Convergence across the United States / R. J. Barro, X. Sala-i-Martin // Working Paper 3419. – Cambridge ;Mass. : NBER, 1990. – 69 p. <http://www.nber.org/papers/w3419.pdf>
317. Xavier Sala-i-Martin. Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence [Electronic resource] // Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabra. Mode of access: <<http://www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/104.pdf>
318. Bernhard Herz, Lukas Vogel Regional Convergence in Central and Eastern Europe: Evidence from a Decade of Transition / Social Science Research Network [Електронний ресурс] Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=988275 23.07.2016 p.
319. Иванова В.И. Региональная конвергенция доходов населения: пространственный анализ / Пространственная Экономика 2014. – 4. С. 100–119
320. Лукьянова А.Л. Динамика и структура неравенства по заработной плате (1998-2005 гг.): Препринт WP3/2007/06. – М.: ГУ ВШЭ, 2007. – 68 с.
321. Antonio Spilimbergo, Natasha Xingyuan Che Structural Reforms and Regional Convergence / IMF Working Paper 2012 –33 p.
322. Алехин Э. В. Государственное регулирование региональной экономики. Уч. Пособие / Э. В. Алехин. – Пенза: Пензенский

Государственный Университет, Институт экономики и управления. – 2011. – 136 с.

323. Александров Д. Г. Общая теория экономического роста и модели развития национальной экономики / Д. Г. Александров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fa.ru/chair/macro/pps/Documents/Книги%20и%20публикации/Alexandro Economic%20Growth 2013.pdf>

324. Барабаш Д. А. Совершенствование инструментария оценки сбалансированности регионального развития / Д. А. Барабаш. – Диссертация на соискание уч. степени канд. экон. наук. – М.: 2014. – 160 с.

325. Економічне зростання, його типи та джерела [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-works.com.ua/work/3217_Ekonomichne_zrostannya_iogo_tipi_ta_djerela.html

327. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління / І. Дегтярьова // Вісник Національної академії державного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-20.pdf>

328. Білецька Л. В. Економічна теорія: Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка : Навчальний посібник/ Л. В. Білецька, Л. В. Білецький, В. І. Савич; М-во освіти і науки України. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 651 с.

329. Сенищ П. Сутність та види економічного зростання: історико-аналітичний аспект / П. Сенищ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?

330. Цирель С. Влияние государственного вмешательства в экономику и социального неравенства на экономический рост / С. В. Цирель // Вопросы экономики. – 2007. - №5. – С. 100-110.

331. Геєць В. М. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / В. М. Геєць та ін. – К.: Логос, 1999. – 497 с.

332. Сімків Л. Є. Якісне економічне зростання в Україні, його оцінка та шляхи забезпечення / Л. Є. Симків // Інноваційна економіка. № 2. – 2014. – С. 23-25.
333. Макконел Р. М. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика / Р. М. Макконел, С. Л. Брю. – Львів: Просвіта, 1997. – Ч. 1: Макроекономіка. – 671 с.
334. Самуельсон П. Экономика. Economics: Учеб. пособие / П. Самуельсон, В. Нордхаус. – 16-е изд. – М.; СПб.; К.: Вильямс, 2000. – 688 с.
335. Kuznets, S. (1966). Modern Economic Growth. Yale University Press: New Haven. 230 p.
336. Перес К. Технологический прогресс и возможности для развития в качестве динамической цели / К. Перес. – Женева: ЮНКТАД, 1999. – 50 с.
337. Bade R., Parkin M. (2003). Foundations of Macroeconomics. 4th Edition. Boston: Addison Wesley Higher Education. 250 p.
338. Оголь Д. О. Економічне зростання: сутність, якість і стійкість / Д. О. Оголь // Актуальні проблеми економіки. №2 (164), 2015. – С. 67-72.
339. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с англ.; Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
340. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
342. Чепінога В.Г. Основи економічної теорії: Навч. посібник / В. Г. Чепінога. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 456 с.
341. Шніцер М. Порівняння економічних систем /М. Шніцер. Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 519 с.
342. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 386 с.
343. Сацик І. В. Якісне економічне зростання в Україні: сучасний стан і шляхи забезпечення / І. В. Сацик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.economy.nayka.com.ua.

344. Дехтяр Н. Оцінка впливу зміни обсягу державних видатків на економічне зростання країн-членів Європейського Союзу та України / Н. Дехтяр, І. Боярко, О. Дейнека // Вісник Української академії банківської справи. - № 1(34). - 2013 р. – С. 121-125.

345. Илларионов А. Размеры государства и экономический рост / А. Илларионов, Н. Пивоварова // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 18–45.

346. Биков О. М. Науково-технологічна складова зростання економіки Китаю в групі країн БРІКС / О. М. Биков // Актуальні проблеми економіки. №9 (135). – 2012. – С. 55-62.

347. Чемісов Б. Розміщення та просторова організація промислового виробництва і регіональна економіка: етимологія понять / Б. Чемісов // Регіональна економіка. – 2011. - №3. – С. 167-171.

348. Чемісов Б. Г. Науково-методичні аспекти удосконалення територіальної організації промислового виробництва регіону / Б. Г. Чемісов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – №10. – С. 14-20.

349. Тищенко О. П. Методологія просторового підходу щодо дослідження розвитку національної економіки: теоретична база та необхідність міждисциплінарного синтезу / О. П. Тищенко // Регіональна економіка. – 2012. - №3. – С. 16-24.

350. Полюсов роста, теория / Географическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_geo/6919/полюсов.

351. Підгрушний Г. П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства / Г. П. Підгрушний // Український географічний журнал – 2013. № 4. – С. 40-47.

352. Перру Ф. Экономика XX века / Ф. Перру // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. Том 4.: Век глобальных трансформаций. – М., 2004. – 413 с.

353. Мазур А. А. Современные инновационные структуры: Монография / А. А. Мазур, И. Б. Гагауз. – Х.: ФОП Либуркина Л. М., 2005. – 348 с.
354. Теорія інноваційного розвитку Й. Шумпетера [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.managerhelp.org/hoks-1456-1.html>
355. Денисюк С. П. Формування політики підвищення енергетичної ефективності – сучасні виклики та європейські орієнтири / С. П. Денисюк // Енергетика: економіка, технології, екологія. - 2013. - №2. – С. 7-23.
356. Boudeville J. Les espaces économiques / Jacques Boudeville. 1970, Puf, Paris. - 126 p.
357. Lasuén J. R. On growth poles / J. R. Lasuén // Urban Studies. - 1969. -№ 6. - P. 137–152.
358. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Sotsialno-ekonomichniiRozvitokRegioniv>
359. Вишневская М. Теоретические аспекты исследования концепций регионального развития / М. Вишневская, А. Крамаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/25.pdf>
360. Щодо інструментів розкриття "точок зростання" у стратегіях соціально-економічного розвитку регіонів. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/354>.
361. Моніторинг соціально-економічного розвитку НДЦ ІПР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ndc-ipr.org/>
362. Павлова Н. Неравномерность регионального развития: проблемы управления / Н. Павлова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/neravnomernost-regionalnogo-razvitiya-problemy-upravleniya>

363. Белікова Н. В. Теорія і практика реформування економіки регіонів України: монографія / Н. В. Белікова. – Х.: ФОП Лібуркіна Л. М. – 2015. – 384с.
364. Lin, Justin Yifu. New structural economics: a framework for rethinking development / by Justin Yifu Lin //The World Bank. – Washington D.C. – 2012. – 388 p.
365. Konya I. Convergence and distortions: the Czech Republic, Hungary and Poland between 1996-2009 // MNB Working Papers 6. – 2011. – 32 p.
366. Spilimbergo A. Structural reforms and regional convergence / A. Spilimbergo, N. Xingyuan Che // IMF Working Paper. – WP/12/106. – 2012. – 35 p.
367. Петрухина Н. Региональная политика как инструмент преодоления поляризации национального экономического пространства / Н. А. Петрухина // Социально-экономические явления и процессы. - № 3 (019). – 2010. – С. 207-209.
368. Гонта О. І. Структуризація зовнішніх впливів на економіку регіонів України в умовах глобалізації / О. І. Гонта // Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. Сер. 1: Економіка і управління. - № 1. – 2011. – С. 21-29.
369. Гонта О. І. Формування політики транснаціоналізації економіки регіонів: теорія, методологія, практика / Олена Іванівна Гонта. - Луцька міська рада, 2008. –350 с.
370. Кондратенко Н. А. Теоретико-методологічні засади стратегії ресурсозбереження у регіональних економічних системах / Н. А. Кондратенко. – автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д. е. н. за спеціальністю 08.00.05. – К.: 2010. – 39 с.
371. Дмитришин Л. І. Дмитришин Л. І. Типологізація регіонів України за рівнем соціального і економічного розвитку / Л. І. Дмитришин // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів /

М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана"; відп. ред. С. І. Дем'яненко. – 2012. – Вип. 29. – С. 447–455.

372. Дмитришин Л. І. Дослідження диференціації доходів населення в просторово-структурному вимірі / Л. І. Дмитришин, А. В. Кацедан // Інституціональний вектор економічного розвитку. – 2013. – Вип. 6 (1). – С. 52–59.

373. Колосовский Н. Н. Основы экономического районирования / Н. Н. Колосовский. – М., 1958. – 140 с.

374. Саушкин Ю. Г. Энергопроизводственные циклы / Ю. Г. Саушкин // Вестн. Москов. ун-та геогр. – 1967. – № 4. – С. 67.

375. Бандман М.К. Транспортные коридоры и формирование нового экономического пояса Евразии в пределах России / М. К. Бандман// Регион: экономика и социология. - 2009. - № 4, с. 183.

376. Алаев Є. Соціально-економічна географія: Понятійно-термінол. слов. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.

377. Овчарук В. В. Впровадження і використання конкурентних переваг регіону / В. В. Овчарук, Т. Є. Удовиченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Vnulp/Menegment/2010_691/58.pdf

378. Словари и энциклопедии на академике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1037918>

379. Frank A. G. The world system. Five hundred years or five thousand? / A. G. Frank, B. K. Gills. - L.: Routledge, 1994.

380. Кристаллер Вальтер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/famousgeographers/31-zarubizhni-geografi/370-kristaller-valter>

381. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика. Учебник. / Р. Ф. Туровский М.: Изд. дом ГУ–ВШЭ, 2006. – 792 с.

382. Теория зависимости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gruzdoff.ru/wiki/Теория_зависимости

383. Amin S. Social Cohesion, Sustainable Development and Turkey's Accession to the European Union: Implications from a Global Model. *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 1, 2003.

384. Нижегородцев Р. М. Нелинейные методы прогнозирования экономической динамики региона: Монография / Р. М. Нижегородцев, Е. Н. Грибова, Л. П. Зенькова, А. Ю. Хатько. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2008. – 230 с.

385. Макарычев А. С. Концепты центра и периферии в политической регионалистике: возможности пост-структуралистской деконструкции / А. С. Макарычев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://izd.pskgu.ru/projects/pgu/storage/prj/prj_02/prj_02_02.pdf

386. Деррида Ж. Письмо и различие. – СПб.: Академический проект, 2000, 418 с.

387. Каганский В. Мерзость запустения / В. Каганский // Политический журнал, №39(42). – 2004. С. 42-48.

388. Пилипенко І. О. Історичні аспекти становлення та розвитку концепції «центр-периферія» / І. О. Пилипенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/...pdf

389. Иванов Ю. Б. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток: монографія / Ю. Б. Иванов, О. Ю. Орлова. – Х.: ВД «Інжек», 2008. – 352 с.

390. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 года: монография / [кол. авторов]. – Х.: Издательский дом «ИНЖЭК», 2010. – 528 с.

391. Кизим М. О. Вплив асиметрії умов членства України в СОТ на її зовнішню торгівлю з країнами ЄС і Митного Союзу ЄВРАЗЕС / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, С. В. Беренда, О. В. Козирева, Ш. А. Омаров, І. В. Ярошенко [в кн. «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики»]: Монографія / Під ред. Кизима М. О., Иванова Ю. Б. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2013. – С. 85-109.

392. Белікова Н. В. Наукові проблеми аналізу та оцінки тенденцій й спрямованості економічної інтеграції у світі та його регіонах / Н. В. Белікова, О. В. Козирева [в кн. «Социально-экономическое развитие Украины и ее регионов: проблемы науки и практики»]: Монографія / Под ред. д. э. н., проф. Пономаренко В. С., д. э. н., проф. Кизима Н. А., д. э. н., проф. Раевневой Е. В. – Х.: ФЛП Александрова К. М.; ИД «ИНЖЭК», 2012. – С. 222-246.

393. Черкаський І. Б. Теоретичні аспекти визначення сутності та змісту економічної інтеграції / І. Б. Черкаський, Н. В. Белікова, О. В. Козирева // Бизнес Информ. - № 2. - 2014. - С. 12-17.

394. Козырева Е. В. Экономическая интеграция: виды, цели, особенности / Е. В. Козырева // Актуальні проблеми економічного розвитку. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 17 лютого 2014 р. - Х.: ВД «ИНЖЕК». - С. 42-47.

395. М. О. Кизим Можливості та загрози від членства в СОТ для України у зовнішній торгівлі сільськогосподарськими товарами з країнами ЄС і Митного Союзу ЄВРАЗЕС / М. О. Кизим, І. В. Ярошенко, І. Ю. Матюшенко, О. В. Козирева, Ш. А. Омаров, Ю. В. Маханьова // Моделювання регіональної економіки : збірник наукових праць. - 2013. - №2(22). - С.185-204.

396. Кизим М. О. Можливості і загрози від членства України в СОТ у зовнішній торгівлі продукцією високотехнологічних галузей в умовах співпраці з країнами ЄС і Митного Союзу ЄВРАЗЕС / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, В. Є. Хаустова, О. В. Козирева, Д. М. Костенко, Ю. М. Моїсеєнко, І. Ю. Бунтов // Проблеми економіки. - № 1. -2014. - С. 6-25.

397. Оцінка наслідків входження України до СОТ / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, О. В. Козирева, В. Є. Хаустова, Ш. А. Омаров та ін.: монографія. - Х.: ВД "ИНЖЕК", 2013. - 120 с.

398. Козирева О. В. Аналіз нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України / О. В. Козирева, О. А. Гейман // Бизнес Информ.- № 12. - 2015. - С. 93-104.

399. О. А. Гейман Світовий досвід розвитку теорії просторового розміщення продуктивних сил / О. А. Гейман, О. В. Козирева, О. М. Красноносова // Бизнес Информ. - № 1. - 2016. - с. 35-42.

400. Козирева О. В. Аналіз диференціації соціально-економічного розвитку регіонів у країнах-членах ЄС / О. В. Козирева // Проблеми економіки. - № 1. – 2016. – С. 14-23.

401. Козирева О. В. Методичний підхід до оцінки факторів економічного зростання регіонів України / О. В. Козирева // Ефективна економіка. - №5. - 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4953>

402. Козирева О. В. Оцінка нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів в країнах-членах ЄС / О. В. Козирева // Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця. Матеріали Міжнародної наукової конференції 26–28 травня 2016 р.– Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2016. – С. 347-351.

403. Козирева О. В. Визначення впливу центр-периферійних відносин регіонів України на їх соціально-економічний розвиток / О. В. Козирева // Моделювання регіональної економіки : збірник наукових праць. - 2015. - №2(26). - С. 282-302.

404. Козирева О. В. Ідентифікація факторів економічного зростання регіонів України / О. В. Козирева // Materials of the XII International scientific and practical conference, Trends of modern science - 2016 . Volume 5. Economic science. Sheffield. Science and education LTD. - P. 98-101.

405. Козирева О. В. Особливості центр-периферійних відносин регіонів України / О. В. Козирева // Materiály XII mezinárodní vědecko - praktická konference «Aktuální vědecké vymoženosti – 2016». - Díl 3.

Ekonomické vědy a Veřejná správa .: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o - stran. 34-36.

406. Козирева О. В. Аналіз теоретичних підходів до визначення факторів економічного зростання регіонів / О. В. Козирева // Проблеми економіки. - 2016. - №2. – С. 80-89.

407. Козирева О. В. Генезис вітчизняної наукової думки з проблем розміщення продуктивних сил та регіональної економіки / О. В. Козирева // Глобальні та національні проблеми економіки. - Випуск № 12. Серпень 2016 р. – С. 56-61.

408. Кизим М. О. Аналіз законодавства України з державної підтримки розвитку проблемних регіонів / М. О. Кизим, В. Є. Хаустова, О. В. Козирева // Бизнес Информ. - 2016. - № 7. - с. 17-27.

409. Козирева О. В. Дослідження особливостей регіональних моделей просторового розвитку / О. В. Козирева // Причорноморські економічні студії. - 2016. - № 8. – С. 22-34.

410. Козирева О. В. Поглиблення інтеграції України з ЄС / О. В. Козирева // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – №3. – С. 18-27.

411. Козирева О. В. Науково-методичний підхід до визначення центр-периферійних відносин між регіонами України / О. В. Козирева // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – №4. – 2016. – С. 21-29.

412. Кизим М. О. Оцінка β -конвергенції соціально-економічного розвитку регіонів України / М. О. Кизим, О. В. Козирева // Проблеми економіки. - 2016. - №3. – С. 104-114.

413. Козирева О. В. Генезис вітчизняного законодавства з державної підтримки розвитку проблемних регіонів / О. В. Козирева // Міжнародна наукова-практична конференція «Інноваційний розвиток економіки: проблеми та перспективи» (9-10 вересня 2016 року, м. Київ). – С. 82-86.

414. Гейман О. А. Нелінійний підхід до аналізу динаміки розвитку економіки / О. А. Гейман, В. Є. Хаустова, О. В. Козирєва // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – №7. – 2016. – С. 42-53.

415. Козирєва О. В. Політика вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів в Європейському Союзі / О. В. Козирєва, О. В. Тур // Бизнес Информ. - 2016. - № 9. - С. 34-39.

416. Гейман О. А. Державна підтримка проблемних регіонів в Україні / О. А. Гейман, О. В. Козирєва, О. В. Тур // Моделювання регіональної економіки. - 2015. - 2(25). - С. 32-39.

417. Козирєва О. В. Механізми вирівнювання диференціації соціально-економічного розвитку регіонів в ЄС / О. В. Козирєва // Управління розвитком. - 2016. - № 6.

418. Козирєва О. В. Положення концепції просторового соціально-економічного розвитку регіонів України / О. В. Козирєва // Вісник Сумського національного аграрного університету

419. Козирєва О. В. Теоретичні положення щодо вибору інструментів державної підтримки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів України